

Міністерство освіти і науки України

Полтавський національний педагогічний

університет імені В. Г. Короленка

Кафедра всевітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання

Сумський державний педагогічний

університет імені А. С. Макаренка

Кафедра всевітньої історії, міжнародних відносин

та методики навчання історичних дисциплін

**ТРЕТІ ПОЛТАВСЬКІ
СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ
ЗІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ІМЕНІ ПРОФЕСОРА БОРИСА ГОДА**

17 листопада 2022 року

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-
ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Полтава – 2022

Треті Полтавські студентські наукові читання зі всесвітньої історії імені професора Бориса Года : Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції; 17 листопада 2022 року. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 238 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей і повідомлень здобувачів вищої освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (м. Рівне), Національного університету цивільного захисту України (м. Харків) та полтавських школярів із актуальних питань всесвітньої історії від найдавніших часів до наших днів.

Видання адресоване здобувачам вищої освіти, викладачам, учителям, учням шкіл і всім тим, хто цікавиться історією зарубіжних країн.

Редакційна колегія:

Ляхно Олександр Петрович – кандидат історичних наук, доцент, відповідальний за організацію наукової роботи на факультеті історії та географії, доцент кафедри всесвітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання ПНПУ імені В.Г.Короленка;

Лобода Дмитро Олександрович – старший викладач кафедри всесвітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання ПНПУ імені В.Г.Короленка;

Тронько Тетяна Володимирівна – кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання ПНПУ імені В.Г.Короленка;

Романенко Владислав Володимирович – магістрант, старший лаборант кафедри всесвітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання ПНПУ імені В.Г.Короленка

*Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
(протокол № 5 від 28 листопада 2022 року)*

Від редакційної колегії: автори та їх наукові керівники несуть особисту відповідальність за повноту висвітлення обраного питання, системність викладу, достовірність наведених фактів та їх автентичність, правильне цитування, написання власних імен, назв тощо.

Всеукраїнська науково-практична конференція

**«Треті Полтавські студентські
наукові читання зі всесвітньої історії
імені професора Бориса Года»**

відбулася у дистанційній формі

через ZOOM-трансляцію

Ідентифікатор для підключення (ID) : 3787288957

Пароль для підключення (password) : 171122

Підключення до відеоконференції відбулося
17 листопада 2022 року в 11.30 год.

Початок пленарного засідання конференції відбувся
17 листопада 2022 року в 11.40 год.

Модераторка конференції:

*Тронько Тетяна Володимирівна –
кандидатка історичних наук,
доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії,
релігієзнавства та методик їх викладання
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка*

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Всеукраїнської науково-практичної конференції

«Треті Полтавські студентські наукові читання зі всесвітньої історії імені професора Бориса Года»

Долгов Владислав Андрійович – голова наукового сектору Студентської ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, студент факультету історії та географії ПНПУ імені В. Г. Короленка, м. Полтава

Лахно Олександр Петрович – відповідальний за організацію наукової роботи на факультеті історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання ПНПУ імені В. Г. Короленка, м. Полтава

Лобода Дмитро Олександрович – начальник навчально-методичного відділу Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, доктор філософії, старший викладач кафедри всесвітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання ПНПУ імені В. Г. Короленка, м. Полтава

Моцак Світлана Іванівна – кандидатка педагогічних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, м. Суми

Третьяк Тетяна Володимирівна – кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава

З М І С Т

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

- Грицасенко Давид**, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава
САМУРАЇ – ТВОРЦІ ТРАДИЦІЙНОЇ ЯПОНСЬКОЇ ЗБРОЇ 13
- Закладна Анна**, студентка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Лахно О.П.), м. Полтава
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЧЕСЬКОЇ НАЦІЇ
ЯК НАСЛІДОК ГУСИТСЬКОЇ РЕФОРМАЦІЇ XV СТОЛІТТЯ 18
- Конопльов Артем**, магістрант факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – ст. викл. Рибачук В.О.), м. Полтава
ФОРМУВАННЯ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРИНЦИПІВ
СИСТЕМИ ПРЕСТОЛОНАСЛІДУВАННЯ В ЕПОХУ
РАНЬОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ 21
- Лахно Дмитро**, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава
ХАРАКТЕРИСТИКА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ СИСТЕМИ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ КИТАЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ 26
- Пилипець Вероніка**, студентка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка
(наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава
КІМОНО ЯК ВТІЛЕННЯ ЯПОНСЬКОЇ ЕСТЕТИКИ 33
- Ревека Денис**, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – ст. викл. Рибачук В.О.), м. Полтава
СПЕЦИФІКА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ 37

Усс Анжеліка, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Лахно О.П.), м. Полтава
ПРАВА ТА ПРИВІЛЕЇ ПОЛЬСЬКОЇ ЗНАТИ
ПІСЛЯ УКЛАДЕННЯ КРЕВСЬКОЇ УНІЇ 41

Шаульський Ігор, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – ст. викл. Рибачук В.О.), м. Полтава
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФЕМІСТОКЛА 44

Юрченко Максим, магістрант ННІ історії, права та
міжнародних відносин, СумДПУ імені А.С.Макаренка
(наук. кер. – ст. викл. Жуков О.В.), м. Суми
РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ ДОБИ
ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ АНТОНІНІВ 47

НОВА ІСТОРІЯ СВІТУ

Брага Дмитро, учень комунального закладу «Полтавська
загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №38
Полтавської міської ради Полтавської області»
(наук. кер. – учитель історії Корж О.О.), м. Полтава
ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНА КРИЗА В США 1840-1850 РОКІВ:
ЗАЧАТОК ВІЙНИ 50

Льяшенко Ілона, магістрантка ННІ історії, права та
міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка
(наук. кер. – доц. Горобець І.В.), м. Суми
ПОЧАТОК ПОВСТАННЯ СИПАЇВ В ІНДІЇ У 1857 РОЦІ 56

Коваленко Маріанна, Ткаченко Олександра – студентки
факультету техногенно-екологічної безпеки
Національного університету цивільного захисту України
(наук. кер. – проф. Древаль Юрій), м. Харків
ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ ВІДЗНАЧЕННЯ «ПЕРШОТРАВНЯ»
ТА ВСЕСВІТНЬОГО ДНЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ 60

Михалевич Анатолій, магістрант факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Лахно О.П.), м. Полтава
СЕРБСЬКІ ПОВСТАННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ
ПОМІЖ ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ 64

Овчаренко Олександр, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Год Н.В.), м. Полтава
ПОСТАТЬ ДЖУЗЕППЕ ГАРІБАЛЬДІ ТА ЙОГО РОЛЬ
В ОБ'ЄДНАННІ ІТАЛІЇ 67

Прохоров Олександр, магістрант факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.), м. Полтава
ОЗБРОЄННЯ РОСІЙСЬКИХ ТЕРОРИСТІВ ХІХ СТОЛІТТЯ 71

Ребенок Вікторія, магістрантка ННІ історії, права та
міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка
(наук. кер. – доц. Моцак С.І.), м. Суми
ПЕРЕБІГ ІТАЛІЙСЬКОЇ КАМПАНІЇ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА
У ЛИПНІ – ЛИСТОПАДІ 1796 РОКУ 75

Судакова Діана, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Год Н.В.), м. Полтава
ЄЛИЗАВЕТА I ТА ЄЛИЗАВЕТА II: «ЗОЛОТІ СТОЛІТТЯ» АНГЛІЇ 78

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ СВІТУ

Арестова Евеліна, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава
ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КНР ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ
НА СУЧАСНУ ДИПЛОМАТІЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ 83

Бужин Ельвіра, студентка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава
КОМП'ЄНСЬКЕ ПЕРЕМИР'Я 1918 РОКУ 88

Буріков Віталій, магістрант ННІ історії, права та
міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка
(наук. кер. – доц. Моцак С.І.), м. Суми
«ПЕРШИЙ ЕТАП» КУЛЬТУРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В КИТАЇ 1966-1968:
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ 93

Голодюк Поліна, магістрантка ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка (наук. кер. – доц. Горобець І.В.), м. Суми
РОЗВИТОК «ФОЛКЛЕНДСЬКОГО ПИТАННЯ» З 1976 Р.
ПО КВІТЕНЬ 1982 Р. 97

Гура Єгор, магістрант ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка (наук. кер. – доц. Потехін О.В.), м. Суми
МАНГЕТЕНСЬКИЙ ПРОЄКТ: УЧАСТЬ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ У СТВОРЕННІ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ 102

Дегтярьов В.А., Ключев В.В. – магістранти ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка (наук. кер. – доц. Моцак С.І.), м. Суми
МІЖЕТНІЧНИЙ КОНФЛІКТ НА КІПРІ:
ПРИЧИНИ, ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН 104

Ільченко Олексій, студент факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава
ВІДРОДЖЕННЯ КОНФУЦІАНСТВА У СУЧАСНОМУ КИТАЇ 110

Кавалер Оксана, студентка факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (наук. кер. – доц. Тронько Т.В.), м. Полтава
УКРАЇНА ТА БІЛОРУСЬ: ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН У 1991-2014 РОКАХ 114

Коваленко Валерій, студент факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава
ТАНКОВІ СТРАТЕГІЇ НА ПОЛЯХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД 118

Костичева Анастасія, магістрантка факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава
ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ТЕОРІЯ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ПРОЦЕСІВ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ ... 122

Кравцова Ірина, студентка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава
РИМСЬКИЙ САМІТ 1991 РОКУ: ЕТАП ТРАНСФОРМАЦІЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ 126

Кравченко Марія, студентка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава
ТАЄМНИЦІ ВИБОРЧОЇ БОРОТЬБИ – «УОТЕРГЕЙТСЬКА СПРАВА»
ТА КРАХ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ Р. НІКСОНА У США ...131

Куліш Владислав, магістрант ННІ історії, права та
міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка
(наук. кер. – доц. Моцак С.І.), м. Суми
ЮГОСЛАВСЬКІ ВІЙНИ ЯК ОДИН З НАЙМАСШТАБНІШИХ
ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ 135

Лаврик Максим, магістрант факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Лахно О.П.), м. Полтава
ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ
ПРИДНІСТРОВСЬКОГО КОНФЛІКТУ 140

Лихицький Владислав, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава
РЕДЖЕП ТАІП ЕРДОГАН: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ 145

Немировський Максим, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава
КВАМЕ НКРУМА – ПЕРШИЙ ПРЕЗИДЕНТ ГАНИ 150

Олефір Олексій, магістрант факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава
СХІДНОПРУСЬКА ОПЕРАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАГАЛЬНЕ
СТРАТЕГІЧНЕ РОЗГОРТАННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 154

Осадчий Дмитро, магістрант ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка (наук. кер. – доц. Моцак С.І.), м. Суми
СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО США-УКРАЇНА (2014-2020 РР.) 158

Романенко Владислав, магістрант факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава
ХАРАКТЕР ЛЕНД-ЛІЗУ ДЛЯ СРСР У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ:
НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ 162

Сидоренко Яна, магістрантка ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка (наук. кер. – ст. викл. Оліцький В.О.), м. Суми
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ГЕТЬМАНАТУ
ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО 169

Супрунова Ірина, студентка факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (наук. керівник – доц. Тронько Т.В.), м. Полтава
МОБІЛІЗАЦІЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ
НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 171

Токаренко Ігор, магістрант ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка (наук. кер. – доц. Моцак С.І.), м. Суми
ПОЛІТИКА БІЛОГО ДОМУ ЗА ЧАСІВ ПЕРШОЇ КАДЕНЦІЇ
ПРЕЗИДЕНТА БІЛЛА КЛІНТОНА З УРЕГУЛЮВАННЯ
АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ У 1993-1997 РР. 176

Цирульник Михайло, вихованець гуртка «Історія України» Полтавської обласної Малої академії наук, учень 11 класу ліцею №14 "Здоров'я" Полтавської міської ради (наук. кер. – кер. гуртка Полтавської обласної МАН Даниленко І.С.), м. Полтава
МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ СТУДЕНТА: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ 181

Яненко Марина, магістрантка факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава
ЗОВНІШНЬО-ПОЛІТИЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ ПРОВІДНИХ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
ЯК ОЗНАКА ПЕРІОДУ ІМПЕРІАЛІЗМУ 185

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ І МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

Аленіна Аліна, магістрантка факультету історії та географії

Полтавського національного педагогічного університету

імені В.Г.Короленка

(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава

РОЗСЕЛЕННЯ СТАРООБРЯДЦІВ НА ТЕРЕНАХ

РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ 189

Бондаренко Анастасія, магістрантка факультету історії та географії

Полтавського національного педагогічного університету

імені В.Г.Короленка

(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава

ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ТА ЙОГО

ВПЛИВ НА КИЇВСЬКУ РУСЬ ЗАСОБАМИ ХРИСТІЯНСТВА 196

Євтух Світлана, магістрантка факультету історії та географії

Полтавського національного педагогічного університету

імені В.Г.Короленка

(наук. кер. – ст. викл. Лобода Д.О.), м. Полтава

ГЕЙМІФІКАЦІЯ В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ

ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ 199

Заводяний Максим, магістрант факультету історії та географії

Полтавського національного педагогічного університету

імені В.Г.Короленка

(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.), м. Полтава

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

ПЕДАГОГА СТАРШОЇ ШКОЛИ 203

Зенова Ірина, магістрантка факультету історії та географії

Полтавського національного педагогічного університету

імені В.Г.Короленка

(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.), м. Полтава

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КЕЙС-МЕТОДУ

У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ 207

Зенова Ірина, магістрантка факультету історії та географії

Полтавського національного педагогічного університету

імені В.Г.Короленка

(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.), м. Полтава

МІЖКОНФЕСІЙНІ ШЛЮБИ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ:

ІСТОРІЯ ПРОБЛЕМИ 211

Коломієць Юлія, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.), м. Полтава
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ
У СТАРШІЙ ШКОЛІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ РОЗРІЗ ПРОБЛЕМИ 214

Коришак Віталіна, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.), м. Полтава
ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛЕКТОРА
ВІДПОВІДНО ДО СУЧАСНИХ ВИМОГ МОВЛЕННЯ 218

Косуліна Анна, магістрантка ННІ історії, права та
міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка
(наук. кер. – доц. Горобець І.В.), м. Суми
ІСЛАМ ТА ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНОК 221

Ляшенко Інна, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Лахно О.П.), м. Полтава
СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА РУСІ
ЗА ЧАСІВ ПАНУВАННЯ ЗОЛОТОЇ ОРДИ 224

Наухатько Ігор, магістрант факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.), м. Полтава
РОЛЬ ОСОБИ В ІСТОРІЇ: ІСТОРІОГРАФІЧНІ НАРИСИ ПИТАННЯ 228

Шамрай Марія, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.), м. Полтава
ВИВЧЕННЯ РОЛІ ОСОБИ У ШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ
ПРОГРАМАХ З ІСТОРІЇ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ 231

* * *

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

УДК 94(520):316.344:355

*Грицаєнко Давид, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава*

САМУРАЇ – ТВОРЦІ ТРАДИЦІЙНОЇ ЯПОНСЬКОЇ ЗБРОЇ

Виникнення самурайства припадає на VII ст., коли внаслідок реформ Тайка в Японії відбулися великі соціально-економічні перетворення. Вони знаменували встановлення японського феодалізму. Впродовж VIII-XII сторіч сформувався самурайський стан з його основами неписаного кодексу «Шлях лука і коня», а пізніше відбулася його трансформація в чіткий кодекс бусідо «Шлях воїна». Остаточне формування військового стану Японії відбулося в роки сьогунату Мінамото (1192-1333). В епоху сьогунату Токугава самурайство перетворилося на особливий привілейований стан.

Піднявшись на вершину політичної ієрархії, самураї почали встановлювати власні культурні та суспільні норми. Військовий ідеал виражався в ідеї балансу між бун і бу, тобто мистецтвом миру та мистецтвом війни. З одного боку, військові еліти мали активно підтримувати бу – бойові мистецтва, особливо кюдзіцу, але також не забували й про меч, оскільки, як зазначав великий сьогун Токугава Ієясу: «Меч - душа самурая» [1, с.31]. У традиційній японській культурі меч уважався символом бойового духу і честі самурая, тому з мечами поводитися як з предметами культу. Відомо, що японська релігія синто зброї надавала функції відлякування злих духів, тому вона могла слугувати як торімоно “те, що тримаєш у руці” – тимчасового місця для божества камі.

На війні неможливо обійтися без зброї, а тому піднесення військового стану було вигідним для ремісників, які виготовляли зброю, обладунки, шоломи та кінську упряж. Унаслідок цього ремесло піднялося на новий технологічний та естетичний рівень, а сам процес розвитку знайшов яскраве відображення в умовних епохах традиційної японської зброї: епоха лука. Лук з'явився ще до появи самураїв, це – найдавніша зброя Японії. Стрільба з лука традиційно була відома в двох видах – як важлива частина синтоїстських обрядів (кюдо – «Шлях лука», що зазвичай практикували аристократи) і власне як військове мистецтво (кюдзіцу – «Мистецтво стрільби з лука», яке активно розвивали самураї). Також після того, як привезли коней, почало розвиватися баккодзіцу, тобто мистецтво стрільби, сидячи на коні [2, с.5]. Зазвичай такий воїн був одягнений в о-йерой (великий обладунок), який вважається найкласичнішим обладунком самурая. Характерною особливістю цих обладунків були величезні наплічники о-соде, що перетворилися в більш пізній епохи в аналог генеральських погонів і носилися з обладунками інших

конструкцій як символ високого статусу їхнього власника. Цей обладунок був призначений перш за все для кінного лучника, при стрільбі з лука наплічники з'їжджали назад, не заважаючи стріляти, а при опусканні рук слугували додатковим захистом для них. Також існували обладунки і для піших воїнів, наприклад до-мару (навколо тіла). До відмінних рис до-мару відносять менш жорстке плетіння, застібання на правому боці (без додаткової окремої частини на правий бік), мінімальні наплічники – гьйо, простіше плетіння ламелляра і зручна для бігу спідниця з більшої кількості секцій. У цей період почали активно розвиватися різні типи обладунків мару-до-йерой (гібрид о-йерой) і до-мару, з великими наплічниками, лакованою шкіряною нагрудною пластиною та іншою атрибутикою о-йерой, але більш практичний для пішого бою; харамакі (обмотка навколо живота) – вдосконалений до-мару, призначений для самураїв, головна конструкційна відмінність якого від до-мару полягала в тому, що він застібався на спині, а місце застібання захищалося зверху додатковою ламеллярною секцією, іменованою пластиною боягуза – се-іта. Крім великих наплічників – о-соде, з харамакі носилися також вдосконалені наплічники, призначені для пішого бою – цубо-соде і хіро-соде, не такі помпезні як про-соде, але більш практичні, які не зісковзували вниз, відкриваючи плече при піднятті руки вгору; хараате (захист живота) – ламінарний нагрудник, спочатку носився асігару в комплекті з напівмаскою – хашпурі, що закривала лоб і щоки (дешевих шоломів для асігару тоді ще не було). Але потім він став носитись деякими самураями високого рангу як обладунок під одягом (благо металеві пластини були покриті шкірою і не видавали брязкотом своєї присутності); могамі-до – ламінарний аналог до-мару або харамакі (відповідно могамі-до-мару і могамі-харамакі), в ранніх варіантах складався з рясно-перфорованих смужок, через які проходила рясна шнурівка, що імітувала справжні дрібні пластинки. Для більш переконливої імітації пластини мали зубці й рельєф, схожі на накладені одну на одну дрібні пластинки. Попри значну жорсткість конструкції порівняно з ламеллярами, обладунки могамі-до розглядалися сучасниками лише як дешева підробка. З появою більш досконалих мару-до, могамі-до перестав імітувати ламелляр (приховувати свою ламінарну природу), і продовжував виготовлятися аж до появи окегава-до, але вже як явний ламінарний обладунок; окегава-до (кіраса-бочка) – обладунок з кірасою зі заклепаних смуг, іноді з декоративними заклепками (могли мати форму герба — мон). Смуги могли бути як горизонтальними – йокохагі-окегава-до, так і вертикальними – татехагі-окегава-до [6]. Відомо, що японський лук – асиметричний: його верхня половина приблизно вдвічі довша за нижню. Довжина лука складає 2 м і більше. Традиційно плечі лука були композитними, тобто, зовнішня частина – дерев'яна, а внутрішня – бамбукова. В результаті цього стріла практично ніколи не летить прямо, що робило точне прицілювання справою великої практики. Звичайна дистанція прицільного польоту стріли – близько 60 метрів, для майстра – до 120 метрів. Часто наконечники стріл робилися порожнистими, щоб при польоті вони видавали свистячі звуки. Вважалося, що

це відлякує злих духів. У стародавні часи існували луки, які натягалися не однією людиною, а декількома (відомі луки, які натягували сім чоловік). Ці важкі луки використовувалися не тільки проти людей, а й у морських битвах для знищення човнів супротивника [5].

Епоха Списа. У XVI столітті в Японії поширилися європейські мушкети. Це були однозарядні рушниці-аркебузи, які зазвичай використовувалися легкими піхотинцями (асігару). Вони завозилися з Португалії. З появою рушниць аркебузів значення «кюдзіцу» суттєво занепало. Одночасно з цим зросло значення списа (ярі). Тому період громадянської війни називають епохою списа. Основним тактичним прийомом при використанні списів, а інколи нагинати (японської алебарди), було збиття кінних самураїв з коня. Падаючи на землю, такий воїн ставав практично беззахисним. Звичайно списи використовувалися пішими воїнами. Довжина такого списа складала від 2 до 5 метрів, і володіння ним вимагало значної фізичної сили. Пізніше, у XVII ст. нагинату почала використовуватися дівчатами з самурайських сімей для самозахисту. Також через появу вогнепальної зброї активно розвивалися і обладунки, які змогли б впоратися з кулею [4, с.65]. Наприклад юкіносіта-до, за іменем його творця – Юкіносіта Денсітіро Хісаіе (або Сендай-до - за місцем виробництва), фактично японський варіант зеркала, що складається з п'яти частин: передньої, задньої та трьох бокових (на правому боці дві пластини розташовувалися з перехлестом). Така конструкція гоман-до не була унікальною, але саме варіант майстра Юкіносіта (із зовнішніми шарнірами та цільними пластинами) виявився найбільш вдалим і міцним. Намбан-гусоку «обладунок південних варварів» – дуже дорогий і престижний обладунок на основі іспанської куленепробивної кіраси та іспанського шолома, доповненого японським запотилничником – Сікоро, іноді в комплекті з європейськими наплічниками – намбан-соде, що носить з японськими частинами обладунків. При цьому, щоб уникнути іржі, імпортовані частини обладунків покривали лаком (нерідко кольоровим). Що цікаво, шолом надягався задом наперед (запотилничник кріпився японськими майстрами так, що після цього шолом можна було носити тільки задом наперед, але зате гребінь шолома опинявся попереду), а панцерне намисто надягалось не під (як зазвичай в Європі), а демонстративно на кірасу. Крім оригінальних імпортованих обладунків, існували також і традиційні. Що стосується сприйняття європейців як варварів, то це пов'язано з великими культурними відмінностями того часу. Для порівняння: китайців і корейців варварами не називали, більш того, в Японії і Кореї головним видом писемності були китайські ієрогліфи, а місцева писемність використовувалася для допоміжних цілей (наприклад, в Японії для написання суфіксів і закінчень до слів, корені яких записані китайськими ієрогліфами). Хатомуне-до (Омодака-до) «голубині груди» — обладунок з опуклим ребром жорсткості посередині грудей, створений під враженням іспанських кірас, але в японському стилі. На відміну від іспанських кірас, ребро жорсткості могло мати додаткове наклепаного типу посилення, а сама кіраса могла бути виконаною зі смуг — в

стилі окегава-до. Зазвичай такий обладунок носився в комплекті з японськими загостреними шоломами, створеними за зразком іспанських, такими як шолом-персик – мономарі-кабуто і шолом-жолудь – сінарі-кабуто. Тамесі-гусоку «перевірений обладунок» – дуже дорогий обладунок, куленепробивний (зі слідами куль), зазвичай це був намбан-гусоку, але міг бути й інший обладунок (наприклад, сендай-до).

Татамі-до «складаний обладунок» – дешевий предмет (часом зі складним шоломом) з японської бригагині, на зразок близькосхідного кільчасто-пластинчастого обладунку, але для бідних. Найдешевші варіанти татамі-до були виготовлені з японської кольчуги. Ніндзя також носили кольчуги під верхнім одягом, коли їм не була потрібна непомітність [6].

Епоха Меча. Зі встановленням в 1603 році сьогунату Токугава військово мистецтво як мистецтво "перемоги за всяку ціну" відійшло в минуле. Воно стало самодостатнім мистецтвом самовдосконалення і спортивного змагання. Тому фізичну силу майстрів володіння списом замінила майстерність володіння мечем (кендзюцу). Етичні ідеали військової поведінки – героїзм, вірність і готовність померти за свого пана – оспівувалися в героїчному епосі (наприклад, в «Повісті про Тайра»), проте далеко не завжди втілювалися в реальності [1, с.31]. Саме в цей період самурайський меч став уважатися "душею самурая". Він заточувався з однієї, випуклої, сторони, а увігнута сторона слугувала свого роду "щитом" під час фехтування. Особливі технології багатопарового кування робили меч дуже міцним і гострим. Його виробництво було тривалим і трудомістким. Рукоять мечів обертали акулячою шкірою, а в лакованих піхвах робили спеціальні кишеньки для паличок для їжі або шпильок для волосся. Такий меч завжди коштував величезних грошей.

Стародавній же меч, створений великим майстром, був справжнім багатством. Розподіл мечів між синами завжди обмовлявся спеціальним рядком у заповітах самураїв. Для цього періоду характерне використання великої кількості холодної зброї, (кинжал, мечі). Існують різні назви та характеристики такої зброї: танто – кинжал або ніж завдовжки до 30 см; вакідзасі, сето або кодаті - малий меч (від 30 до 60 см); таті – великий меч (від 60 см), що носився вістрям вниз; катана або дайто - великий меч, що носився вістрям вгору; нодаті або о-даті – надвеликий меч (від 1 м і до 1,5-1,8 м), що носився за спиною, частіше зустрічається в манзі, аніме і відеоіграх, ніж у реальному житті).

Для тренувань також використовувалися бамбукові мечі-сінай (введені Оно Такадою) і дерев'яні мечі-боккен (введені Міямото Мусасі). Останні також використовувалися самостійно як зброя для бою з "негідним супротивником", наприклад, з грабіжником.

Чоловіки низьких станів могли носити тільки малі мечі або кинжалі для самооборони від бандитів. Самураї мали право на носіння двох мечів – великого і малого. Проте фехтували тільки великим мечем, хоча існували й школи фехтування обома мечами водночас. Уважалося, що майстер визначається за вмінням розправитися з супротивником якнайменшою

кількістю помахів мечем. Найвищою майстерністю було вміння вбивати, тільки доставши меч з піхов - одним рухом (мистецтво іайдзюцу) такі поєдинки продовжувалися буквально частки секунди [2, с.25].

Поширеними були й менш значні види самурайської зброї. До допоміжної й другорядної зброї відносилися, зокрема: бо – бойова жердина, яка пізніше почала використовуватися як спортивна зброя. Вона існувала в безлічі варіантів різної довжини (від 30 см до 3 м) і перетину (від круглого до шестикутного); дзітте – зброя у вигляді двозубої залізної "вилки". Вона використовувалася поліцією епохи Токугава для захоплення меча самурая невгамовного (звичайно п'яного), а також як бойова палиця; йорой-досі – "кинджал милосердя", різновид стилета, який застосовувався для добивання поранених; кайкен – жіночий бойовий ніж (використовувався дівчатами з знатних сімей як зброя для самогубства при замаху на їхню честь); кодзука – бойовий ніж, зазвичай поширений в побуті; коцука – бойовий ніж, носився у піхвах меча; тессен (дансен утіва) – бойове віяло, зброя воєначальників використовувалася за прямим призначенням, а також як невеликий щит. Іноді його спиці заточувалися, і тоді таке віяло можна було застосовувати як бойову сокиру.

Отже, розвиток зброї активно переплітався з історією японського народу, був відображенням соціально-політичних змін та духовних цінностей. Так, традиція, рід, ім'я були не просто словами для японців, а втіленням їхньої ідентичності. Тому традиційна японська зброя, без сумніву є яскравим і оригінальним елементом матеріальної культури народу, вона має велику художню значущість, втілює символізм японської душі.

Література:

1. Сталкер Н. Японія. Історія та культура: від самураїв до манги. Альпіна Нон Фікшн, 2020.
2. Дайдодзі Ю., Мусасі М., Сохо Т. Самураї. Шлях волі та меча. АСТ, 2018.
3. Шпаковський В. Самураї. Перша повна енциклопедія. Москва: Яуза, 2016.
4. Акунов В. Самураї держави Ямато. Москва : Віче, 2013.
5. Японські національні традиції. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10377/> (дата звернення: 03.11.2022).
6. URL: <https://www.wiki.uk-ua.nina.az.html> (дата звернення: 04.11.2022).

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЧЕСЬКОЇ НАЦІЇ ЯК НАСЛІДОК ГУСИТСЬКОЇ РЕФОРМАЦІЇ XV СТОЛІТТЯ

На межі XIV-XV століть у Чеському королівстві наростає низка протиріч соціального, політичного, релігійного та національного характеру. Останні з них були домінуючими. Подібна нестабільна обстановка культивувала в чеському суспільстві радикальні протестні настрої фактично у всіх верствах населення, і, в кінцевому підсумку, породила одне із найяскравіших явищ середньовічної історії західних слов'ян – гуситський рух.

Чеська нація розвивалася в центрі Європи в дуже тісних контактах із іншими етнічними групами. Це створило середовище, дуже чутливе до національності та проблем, які потрібно було негайно вирішувати.

Економічне піднесення країни сприяло тому, що в Чехію ринули німецькі феодала та католицькі ченці. Німецька колонізація мала велике значення для чеської феодальної держави: з нею було пов'язане збільшення доходів князя і земельних власників. До певної міри вона послужила поштовхом до розвитку сільського господарства, торгівлі та ремесла, передувала економічному розвитку Чехії, але аж ніяк не внаслідок припливу «енергійного і працьовитого» населення [1, с. 267].

Разом з тим німецька колонізація знищила етнічну єдність країни: у ній з'явилися дві народності, при цьому німецька народність була поставлена в особливо привілейоване становище.

Зрештою калейдоскоп протиріч прийняв форму революційної боротьби чеських залежних селян проти німецьких і онімечених панів, чеських ремісників проти німецького патриціату, чеських розорених дрібних феодалів проти німецької та онімеченої феодальної знаті – світської і церковної. Як будь-який соціальний рух Середньовіччя, протестний рух в Чехії було зафарбовано в релігійну оболонку. Перетворившись із гостя на господаря, німецький елемент дав життя Реформації, заснованій на національно-визвольній ідеології.

Гуситський революційний рух мав першорядне значення як у чеській національній історії, так і в історичному розвитку людства взагалі. Гуситський рух був не тільки потужним соціально-революційним рухом, але й національною військовою чеського народу. Гуситський народ вступаючи у боротьбу проти багатого німецького патриціату і німецької вищої церковної ієрархії боровся не тільки зі своїми соціальними гнобителями, але й національними.

Отже, національне питання мало свій вплив під час Гуситських воєн: чехи намагалися знищити елемент прийшлого народу та добитися становлення

чеської ідентичності, а німці ж, у свою чергу, прагнули покарати чехів-некатоликів-єретиків. Це в подальшому посприяло німецьким хрестовим походам проти гуситів і відчайдушній боротьбі чехів за свої ідеї.

Гусити усвідомлювали себе богообраним колективом і протиставляли себе чехам-католикам. Проте вони позиціонували себе «чеським народом». На першому етапі гуситського руху, коли він розвивався в рамках вчених диспутів і пропаганди реформаційної доктрини, сильно позначилася міфічна історія походження чехів від славних народів давнини, розроблена хроністами епохи Карла IV.

Так, сподвижник Яна Гуса Ієронім Празький заявив на диспуті в Празькому університеті про походження чехів від давніх греків. Більш того, що чеський народ є богообраним. Він латиною охарактеризував його як «*sacrosancta natio bohémica*» [7, с. 176].

Прагнення «гуситської партії» у Празькому університеті до домінування призвело до прийняття знаменитого Кутногорського декрету 1409 р., яким «чеська нація» отримала у раді університету три голоси з чотирьох. Перемога чехів призвела до конфронтації з німецькою частиною університету і не могла не посилити їхню етнічну самосвідомість.

На початку другого періоду руху гусити сподівалися на поширення свого реформаційного вчення та церковної практики по всьому західно-християнському світу. У цьому також можна бачити відлуння уявлення про Прагу як про новий центр християнства в реальному та містичному вимірі. Тому з'являється теза про те, що Бог виявив свою істину насамперед чеському народові. Тож чехи, за прикладом апостолів, повинні поширювати справжню віру по всьому світу [2].

Гуситський рух набув мілітаристського характеру в ході Гуситських воєн, включаючи так звані «чарівні походи» в інші землі з агітаційними цілями, які практично оберталися прямою інтервенцією із супутніми негативними явищами.

Гусизм сформував нову ідеологему, яку можна назвати етноконфесійною [7, с.178], що надала реформаційному руху характеру реального втілення чеської богообраності. Тому для гуситів втратили значення такі складові елементи ідентичності, як історична свідомість, державна приналежність і церковна традиція [4].

Повною мірою культ святих зберігається і навіть актуалізується частиною чеського суспільства, що залишилася католицькою, насамперед великим дворянством (панамі) та рядом міст. Гуситська революція розколола все чеське суспільство за конфесійною ознакою, межа пройшла вертикально по всіх верствах соціуму.

Тому в полемічній літературі гуситського періоду постало питання про чеську етнічну самосвідомість. Хто такі чехи? Кожна із сторін стверджувала, що справжні чехи саме вони. Перемога гусизму та його офіційне утвердження у статусі земського закону (Базельські компактати) створили у Чеському королівстві абсолютно нову ситуацію. Воно стало, за словами сучасників,

«королівством роздвоєного народу». В історичних умовах трансформації чеської ідентичності об'єктивно були спрямовані на збереження мовної та етнокультурної цілісності в тому універсумі, яким була імперія Габсбургів [5, с.51].

Важливе значення мала обставина, що гуситський рух ліквідував засилля німецького патріциату, демократизував міське управління та посилив політичну роль міст у житті країни. Зрештою, він сприяв зміцненню та подальшому розвитку національної чеської культури та чеської мови.

У результаті гуситського руху чеські міста за складом свого населення стали повністю чеськими (за винятком кількох міст, що залишилися в руках феодално-католицької партії). Так, наприклад, у Празі з 1424 по 1436 рр. було записано 465 нових городян, серед яких було лише 27 німців. З 1436 по 1500 рр. в Празі зареєстровано 1483 ремісника, із них лише 25 німців [8, с. 239].

На чолі самоврядування більшості міст стали чехи. Перед вступом Сигізмунда на чеський престол міські стани заявили, що «жоден німець та інший чужинець не повинен обіймати посади або володіти замками або майном» у Чехії.

У петиціях міст наголошувалося, що німцям та іншим чужинцям не можна надавати у Чехії державних посад; при виїзді з Чехії король не повинен був «поручати країну жодному чужинцю, а тільки чеху».

За роки гуситських воєн значно зміцніла чеська національна культура. У державних установах, у суді та в побуті ще більше зміцнилася чеська мова. На ній обговорювалися питання на сеймах і приймалися рішення сеймів та міських громад; по-чеськи писали статuti цехів тощо. Богослужбові книги також писали чеською мовою і нею ж звершувалося богослужіння [6, с. 168].

Після гуситських воєн прагнення розвитку національної мови, літератури та мистецтва продовжувало посилюватися. «Старі чеські літописи» були написані чеською мовою. Зросла грамотність населення. Чеська національна культура зробила помітний крок уперед за роки гуситських воєн, формування національної чеської мови та літератури було прискорено [3, с. 27].

Отже, чеська земля виступала колективною ідентичністю лише для чеської шляхти, яка мала спадкову земельну власність, а поняття «чеська мова» охоплювало всю станову структуру Чеського королівства, зокрема міста. В історичних умовах трансформації чеської ідентичності об'єктивно були спрямовані на збереження мовної та етнокультурної цілісності в межах імперії.

Гуситські війни призупинили проникнення німців до Чехії. Чеська мова отримала перевагу у всіх сферах життя. Стала розвиватися самостійна чеська національність. Зміцнилися чеські національні традиції, що отримали досвід героїчної боротьби таборитів проти хрестоносців феодалної Європи. У ході подальшої історії чеських земель героїчні традиції часів гуситських воєн стали прапором у боротьбі за національну та державну незалежність.

Література:

1. Дворнік Ф. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації: монографія. К.: Дух і Літера, 2000. 528 с.
2. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.): курс лекцій: навч. посіб. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. / За ред. В.І.Яророго. К.: Либідь, 2001. 628 с.
3. Bartoš F.M. Husitská revoluce. Praha: nakladatelství Československé Akademie věd, 1966. D. 1.
4. Halama O. Otázka svatých v české reformaci. Brno, 2002.
5. Pavera L. Na okraj české reformace. Izvirni znanstveni članek. 2018. S. 45-55.
6. Seibt F. Hussitica. Zur Struktur einer Revolution. Köln; Graz: Böhlau, 1965. 189 s.
7. Smahel F. Idea národa v husitských Čechách. České Budějovice, 1971.
8. Wiskemann E. Czechs and Germans a study of the struggle in the historic provinces of Bohemia and Moravia. Oxford University Press London: New York: Toronto, 1938. 311 s.

УДК 342.511.1(37)

*Конопльов Артем, магістрант факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – ст. викл. Рибачук В.О.), м. Полтава*

ФОРМУВАННЯ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРИНЦИПІВ СИСТЕМИ ПРЕСТОЛОНАСЛІДУВАННЯ В ЕПОХУ РАНЬОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Для будь-якої сучасної країни з монархічним чи республіканським устроєм, ефективного функціонування системи передачі влади є невід'ємною запорукою її стабільного внутрішнього розвитку. Оскільки, відомо, що відсутність, амордоність або неефективність такої системи неодмінно призведе до дестабілізації внутрішньополітичного становища країни. Така ситуація супроводжується політичними інтригами, боротьбою за владу серед місцевих еліт і насамкінець політичним, і зрештою, територіальним розколом держави. Прикладів такого розвитку подій в історії є чимало.

Зокрема серед них:

- війни герцога Нормандського Роберта Куртгеза зі своїми молодшими братами Вільгельмом II Рудим та Генріхом I, котрі після смерті батька і брата відповідно, узурпували владу в англійському королівстві [2, с.255]. Знехтувавши пануючим у середні віки правом майорату, яке передбачало пріоритетне наступництво за старшим сином правлячого монарха. Однак, у середньовічній Англії загальноприйняті законодавчі норми завжди мали свою специфіку і були відносно динамічними. Про це свідчить не лише раніше

згадані нами факти, а й нові: війна королеви Матильди, єдиної дочки короля Генріха I, який бажав бачити її своєю наступницею на троні Англії, та найближчого родича короля Генріха по чоловічій лінії – його племінника Стефана Блуаського [2, с.255].

Варто звернутися й до прикладів із сучасної світової історії. Здавалося б у XXI столітті, коли майже у кожній країні є своя конституція, у якій чітко прописаний алгоритм дій стосовно усіх можливих політичних процедур, зокрема й тих, котрі стосувалися передачі влади, виникнення подібних ситуацій є малоймовірним. Так, події у Сполучених Штатах Америки 6 січня 2021 року пов'язані із заворушеннями та захопленнями будівлі Капітолію показали нам, що навіть чітко налагоджена система передачі влади, перевірена десятиліттями за певних обставин може дати збій [1]. Тому важливо зрозуміти, що процес передачі влади та принципи, на яких він ґрунтується, завжди відігравали й відіграють важливу роль у роботі державного механізму. Це твердження стосується й держав античного світу, зокрема й однієї з найбільших у Європі – Римської імперії, яка на межі нашої ери зазнала суттєвих змін в усіх сферах суспільного життя.

Втім трансформація внутрішнього устрою імперії розпочалася саме з її політичної системи, яка мала увібрати у себе кращі риси республіканського та монархічного ладу. Проте, варто визнати, що питання про процес передачі влади від одного принцепса до іншого було одним із найскладніших.

Остаточо вирішити його вдалося лише наприкінці I століття у період принципату імператора Нерви, за правління якого алгоритм дій та принципи вибору наступника нарешті стали більш-менш устаткованими [3, с.280; 6, с.276; 8, с.744].

Основних критеріїв відбору кандидатів у наступники для діючого принцепса було декілька:

- кровна спорідненість із правлячим імператором;
- наявність хисту та досвіду у сферах адміністративного та військового управління;
- наявність підтримки з боку силового блоку або хоча б окремої, але значної його частини;
- здатність наступника захистити правлячого принцепса від посягань на його владу з боку військово-політичної еліти Стародавнього Риму;
- гарна репутация у колах імперської еліти.

Водночас ці критерії, як і сам принципат, мали негласний характер і формувалися відповідно до політичних розрахунків та інтересів кожного окремого принцепса. Окрім цього, кандидатам у наступники було не обов'язково відповідати усім вищезгаданим критеріям.

В окремих випадках достатньою вважалася відповідність лише тим вимогам, які були критично важливими для принцепса, та були необхідними для вирішення тієї політичної ситуації, яка на той час склалася в імперії.

Однак, статус спадкоємця принцепса, як власне і самого принцепса не був чітко визначений у давньоримській правовій системі, оскільки на той час

система принципату перебувала на стадії свого формування і значною мірою спиралася на силу політичних традицій давньоримського суспільства.

Проте, проаналізувавши діяльність принципсів, що активно займалися вирішенням цього питання, нам вдалося визначити певну послідовність заходів, які вони вживали, працюючи над виробленням нового ефективного механізму передачі влади. Щойно згаданий механізм базувався на політичних традиціях давньоримського суспільства та необхідності забезпечення принципу наступності влади.

Реалізація цього принципу передбачала такий алгоритм дій:

- вибір кандидата або кандидатів у наступники, котрий/котрі в ідеалі мали відповідати усім або принаймні більшості визначених і вище зазначених нами вимог;

- надання кандидату/кандидатам можливості здобути досвід адміністративного та військового управління шляхом призначення їх на важливі адміністративні та військові посади, даючи їм тим самим себе проявити [3, с.280];

- внесення спадкоємця або спадкоємців до заповіту та узаконення статусу останнього шляхом процедури усиновлення, яка оформлювалася та регулювалася на законодавчому рівні. Втім, за необхідності усіх тонкощів цієї процедури можна було й не

дотримуватися. Яскравим прикладом цього є випадок із усиновленням майбутнього імператора Антоніна Пія [8, с.744]. Справа у тому, що згідно з римським законодавством процедура усиновлення мала декілька обов'язкових умов. У одній з них йшлося про те, що особа, яка виступає у ролі усиновлювача, має бути старшою за усиновлену особу мінімум на 18 років і більше [9, с.48]. Тому фактично імператор, усиновлюючи Антоніна Пія, порушував одну із ключових умов процедури усиновлення, оскільки останній був лише на 10 років молодший за свого названого батька. У часи імператорського Риму принципси поступово розширювали законодавчі межі процедури усиновлення. Прийнята на початку 70-х років I століття постанова сенату "lex de imperio Vespasiani", яка скоріше за все мала силу закону і поширювалася й на наступників діючого принципса, надавала останньому судовий імунітет та звільняла його від відповідальності за порушення римських законів [7, с.944; 8, с.744]. Окрім цього, дана постанова давала Веспасіанові право приймати будь-які рішення у справах "що стосуються богів, людей, держави та приватних осіб" на власний розсуд, а всі римські закони, норми та традиції, які так чи інакше суперечили прийнятим принципсом рішенням, з того часу поступалися своєю пріоритетністю рішенням імператора та вважалися у порівнянні з ними не суттєвими [7, с.944; 8, с.744];

- запровадження практики співправительства, коли діючий принципс розділяє владу зі своїм спадкоємцем, але при цьому перший зберігає за собою ключову роль у їхніх відносинах і володіє більшою кількістю зовнішніх

атрибутів імператорської влади, виступаючи у ролі наставника для свого молодшого партнера.

Таким чином вирішення питання передачі влади, цілком і повністю покладалося на принцепса та його найближче оточення.

Особливою результативністю у напрацюванні ефективного механізму передачі влади відзначилися дії Октавіана Августа, Гальби, Флавія Веспасіана, Нерви та Адріана. Саме вони доклали найбільших зусиль у процесі вироблення основних принципів престолонаслідування та зробили усе від них залежне для їх подальшої успішної реалізації.

Так, Октавіан Август уперше застосував більшість тих принципів, які потім увійдуть в основу ранньої імперської системи передачі влади; Сервій Сульпіцій Гальба вперше запропонував переглянути існуючі вимоги до спадкоємців імператорської влади. Він додав до вже існуючих новий принцип передачі влади, згідно з яким спадкоємцем діючого принцепса мала бути у першу чергу компетентна людина, яка здатна організувати ефективну роботу центральних та місцевих органів влади і забезпечити належне виконання державою своїх функціональних обов'язків [7, с.944; 8, с.744]. Уперше кровні зв'язки у даному питанні відійшли на другий план, хоч і не надовго. Прийшовши до влади, Флавій Веспасіан змінив існуючий стан речей. Маючи двох дорослих синів, він перш за все прагнув закріпити владу в імперії за родом Флавіїв, тобто за одним із своїх синів. Навіть сенаторам він відкрито заявляв, "що наслідувати йому будуть або сини, або ніхто" [3, с.280]. Така позиція знову посилила роль родинних зв'язків у сфері престолонаслідування. Все ж, внесок Веспасіана у розбудову механізму передачі влади полягав у іншому, фактично саме за нього вперше посправжньому запрацював інститут співправительства. У ролі співправителя Веспасіана виступав його старший син Тіт, котрий за часів батька обіймав важливі державні посади, у тому числі й посаду консула безпрецедентну кількість разів. Про те, що батько і син правили разом, свідчить поведінка Тіта у перші тижні його самостійного правління [8, с.744]. Вона мала донести до політичних еліт та суспільства загалом наступний меседж: правління Тіта не є початком нового принципату, оскільки останній фактично перебував при владі ще за часів Веспасіана. Просто відтепер його правління перестало бути колегіальним. Втім, це зовсім не означало його завершення, навпаки ставши одноосібним, воно продовжувало тривати ще понад два роки, до самої смерті Тіта [8, с.744].

Щодо наступних принципів, а саме Нерви та Адріана, то в роки їхнього правління механізм передачі влади остаточно сформувався і набув свого класичного вигляду. Для цього періоду було характерним поширення вже згаданої практики усиновлення своїх наступників, які передусім мали володіти необхідними компетентностями для ефективного управління державою [8, с.744]. Зміщення акценту із родинних зв'язків на особисті знання, уміння та досвід привело до того, що у свій час владу в імперії отримали справжні професіонали у сфері державного управління, результатами роботи яких став Золотий вік Римської імперії. Звісно розглядувана система не була ідеальною

і мала свої недоліки, інакше до влади не прийшли б вкрай невідготовлені до цієї ролі Калігула, Нерон, Доміціан та Коммод, чиє правління стало наслідком існування суттєвих прогалин у ранньоімперській системі передачі влади [8, с.744]. Однак, цілком справедливо буде зазначити, що слабкі місця були та є в усіх державних механізмах. А завдання влади полягає у недопущенні їх виникнення, враховуючи усі ймовірні ризики та наслідки прийняття тих чи інших рішень. своєчасно вживати відповідні заходи з метою їх запобігання та мінімізації негативних наслідків. З останнім особливо ефективно справлялися представники династії Антонінів, що по великому рахунку і було запорукою їхнього успішного правління та розквіту імперії в цілому.

Література:

1. Байден вважає штурм Капітолія у 2021 році спробою держперевороту URL: <https://espresso.tv/bayden-vvazhae-shturm-kapitoliya-u-2021-rotsi-sproboyu-derzhperevorotu>
2. Брук К. Саксонские и нормандские короли. 450 – 1154 гг Пер. с англ. Л.А.Карповой. М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2011. 271 с. URL: <https://coollib.com/b/249614-kristofer-bruk-saksonskie-i-normandskie-koroli-450-1154-gg>
3. Гай Светоний Транквілл. Життєписи дванадцяти цезарів / Перекл. з латинської П. Содомори. Львів : СПОЛОМ, 2012. 280 с. URL: <https://coollib.com/b/411755-gay-svetoniy-trankvill-zhittyepisi-dvanadtsyati-tsezariv>
4. Сторов А. Б. Проблемы титулатуры римских императоров. Вестник древней истории. 1988. №2 (185). С. 161-173.
5. Сторов А. Б. Римська держава й право. Епоха імперії: Навчальний посібник. Санкт-Петербург, 2013. 248 с.
6. Кассій Діон Коккеян. Римская история. Книги LXIV-LXXX. Издательство: Филологический факультет СПбГУ. Санкт-Петербург, 2011. 276 с. URL: <https://coollib.com/b/254222-dion-kokkeuyan-kassiy-rimskaya-istoriya-knigi-lxiv-lxxx>
7. Ковалев С.И. История Древнего Рима / Под. ред. Э. Д. Фролова., "Полигон", 2002. 944 с. URL: <https://www.rulit.me/books/istoriya-rima-read-204648-1.html>
8. Ковалев С.И. История Рима. Курс лекций. Изд-е 2-е, испр. и доп. Под ред проф Э.Д.Фролова. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1986. 744 с. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/koval/
9. Левина Л.Н, Терехова Л.Н. Терехова “Римское право. Шпаргалка”., “Окей-Книга”, 2009. 48 с. URL: <https://studfile.net/preview/429733/#2>
10. Письма Плиния Младшего: Кн. I-X. [Перевод] / Изд. подгот. М.Е.Сергеенко, А.И.Доватур; [Примеч. М. Е. Сергеенко и др.]. 2-е изд., перераб. М.: Наука, 1982. 407 с. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/6/pisma-plinija-mladshego-panegirik-imperatoru-trajanu/>

11. Межеричкий Я. Ю. «Восстановленная республика» императора Августа. М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2016. 992 с.
12. Роберт Куртгёз. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%82_%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%82%D0%B3%D1%91%D0%B7
13. Сергеев И.П. Римская Империя в III веке нашей эры. Проблемы социально-политической истории. Харьков: Майдан, 1999. 224 с. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/sergeev/index.php
14. Сердюкова С.Г. Политическая элита эпохи Антонинов. Мнемон Исследования и публикации по истории античного мира. Под редакцией профессора Э.Д.Фролова. Выпуск 2. Санкт-Петербург, 2003. С. 241-256.

УДК 94(510)«05/14»:354

*Лашно Дмитро, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава*

ХАРАКТЕРИСТИКА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ КИТАЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ

Початок процесу формування китайської феодальної держави і права пов'язано з розпадом у 220 р. імперії Хань, найбільшої держави стародавнього Китаю, яка проіснувала більше 400 років (202 р. до н.е. – 220 р. н.е.). Хоча феодальний устрій виник в Китаї ще в перші століття нашої ери, однак лише крах імперії Хань у результаті селянського повстання "жовтих пов'язок" завдало вирішального удару по підвалинам рабовласницького суспільства (розпалася бюрократична централізована система державної влади, що відстоювала інтереси родової аристократії і рабовласників) і відкрило простір формуванню нових феодальних відносин і інститутів. Урядові війська і центральна влада не змогли впоратися з потужним народним рухом, і їм на допомогу прийшли дружини т.зв. сильних домів – найбільших власників землі і рабів. Після придушення селянського руху, в результаті якого Ханьська династія була повалена, почалася боротьба за владу і земельну власність між сильними родами. Ця боротьба прискорила процес становлення елементів феодального ладу.

Феодальний уклад у Китаї формувався в результаті економічного і політичного піднесення великих приватних землевласників і появи приватнозалежного дрібного селянського господарства. Залежне селянство виникло в результаті майнової диференціації в патронімії китайської громади. Патронімія – це група споріднених великих і малих сімей, що мають певне господарство і суспільну єдність, загальне найменування по батькові. Великі землевласники – глави патронімії – підпорядковували собі незаможних родичів, домагаючись того, щоб залежні від них селяни не значилися в

державних подвірних списках. Общинники, які потрапили в залежність до багатого землевласника, переставали платити податки державі й відбувати військову повинність. Довгий час працю залежних селян використовували поряд із працею рабів, яких все частіше стали відпускати на волю і садити на землю. Величезні володіння "сильних домів" перетворювалися в самодостатні господарські одиниці, що стало економічною причиною розпаду єдиної централізованої держави.

Політико-правова історія середньовічного Китаю представляє собою безперервний процес зміни форм державної єдності і форм законодавства, адекватних соціально-економічних і політичних умов розвитку традиційного китайського суспільства. В основі цього процесу лежало прагнення до відтворення централізованої Всекитайської держави, яке переривалося зовнішніми вторгненнями некитайських племен і народів і внутрішніми феодалними міжусобицями. В якості підстави (критерію) періодизації історії феодалної держави і права Китаю можуть бути використані династичний принцип (зміна царюючих династій) і способи організації влади і управління, що відповідають рівню розвитку китайського феодалізму і закріплені в правовій системі. Відповідно до цих критеріїв в середньовічній правовій історії Китаю можна виділити три періоди.

Перший період – всекитайські ранньофеодальні монархії (III-X ст.).

1. Імперія Цзінь (265-420 рр.). Виникла в період міжусобиць III ст. Після падіння Ханьської династії, в ході боротьби сильних домів, висунувся рід Сима на чолі з Сим Яном. Він заснував нову імператорську династію Цзінь, яка знову об'єднала Китай в єдину державу. Економічною основою процесу централізації імператорської влади в державі Цзінь стала державна власність на землю, введена в результаті аграрної реформи, проведеної Сим Яном. Її сенс полягав у створенні державної надільної системи. У 280 р. був виданий спеціальний указ цзіньського імператора Сим Яна, за яким всі землі проголошувалися належними державі в особі його верховного глави – імператора, а населення (і селяни, і феодали) – власникам державних наділів. Зміцнення державної власності на землю було обумовлено необхідністю організувати в масштабах імперії громадські роботи по іригаційному і дорожньому будівництві. У III ст. в Китаї було багато занедбаних і порожніх земель. Це полегшувало завдання створення загальнодержавної власності. Згідно з указом Сим Яна повноправному селянинові у віці від 16 до 60 років надавалася ділянка землі в 120 му (му дорівнює 6,6 га). З 70 му цієї ділянки селянин збирав урожай в свою користь, а з 50 му, які він також зобов'язаний був обробляти своїми знаряддями праці, врожай йшов державі. Крім того, селянин повинен був вносити державі податі (зазвичай пряжею і тканиною) і 20 днів в році відпрацьовувати на казенних роботах. Ці заздалегідь фіксовані повинності створювали стимул зростання продуктивності селянської праці і сприяли заселенню занедбаних земель і розширенню посівних площ. Державна надільна система стала визначальним фактором феодалного ладу.

Крім цього, її введення вже до кінця III ст. збільшило кількість державних платників податків в два рази [1].

Однак тенденція централізації влади в імперії Цзінь стримувалася зростанням великого приватного феодалного землеволодіння – основи політичної роздробленості і децентралізації. У 280 р. було також визнано право сильних домів захоплювати незайняті казенні землі і порожні селянські ділянки, а також мати особисто залежних людей. Тоді ж уряд почав роздавати чиновникам наділи землі з посадженими на них селянами як винагороду за службу. Чиновництво, отримуючи умовні володіння типу бенефіція, включалося в феодалну систему землекористування. Разом зі зростанням економічної могутності сильних домів, які захоплювали величезні простори порожніх земель, зростав їх вплив. Солдатам військових підрозділів і домашній варті вони надавали маленькі ділянки землі. Бездомних, розорених і прийшлих перетворювали в землеробів. Ці люди потрапляли в особисту залежність від сильних домів.

Таким чином, введення державної власності на землю викликало опір сильних домів і призвело до політичної роз'єднаності і періоду феодалних чвар. Протягом майже 200 років (420-581 рр.) у середньовічному Китаї не було централізованої держави, а існувало безліч розрізнених держав, які воювали одна з одною. Цим скористалися некитайські племена і народності: гуни, Муюн, цянь, тоба і тибетські племена, які вторглися на територію Китаю з півночі і північного заходу. Ці племена переживали період розкладання первіснообщинного ладу і початок становлення станового суспільства. Вони створили численні державні утворення і асимілювалися з корінним населенням. Вторгнення кочових племен на північ Китаю викликали масштабну міграцію на південь багатьох сотень тисяч жителів півночі, що принесли на економічно відсталий південь більш досконалу землеробську і ремісничу культуру, що прискорило господарське освоєння Південного Китаю. На південь втікало значне число представників старої знаті, сильних будинків, члени імператорської родини. Фонд державних земель на півдні був незначний. У IV-VI ст. характер аграрного ладу Південного Китаю суттєво змінився: відбувалася подальша феодалізація суспільних відносин, більшість селян потрапили в особисту залежність від феодалів. Політична історія середньовічного Китаю розпалася на історію державних і правових установ Півночі і Півдня.

2. Всекитайська ранньофеодална монархія Сунь (581-618 рр.). Виникла в результаті військового об'єднання країни – півночі та півдня, в зв'язку з небезпекою зовнішнього вторгнення союзу тюркських племен – Тюркського каганату. Об'єднання політично розрізнених держав в єдину, централізовану державу здійснив полководець Ян Цзянь, який був проголошений імператором і заснував династію Суй. Вень-ді – так став називати себе перший правитель суйського Китаю Ян Цзянь. Він поширив свою владу на Північний Китай, в 589 р. переміг південну династію Чень і полонив її правителя Хоу Чжу. Китай знову став єдиним [2].

Посиленню імператорської влади і державної єдності сприяла надільна система, а також економічний і культурний підйом. Надільна система виключала існування приватнофеодального землеволодіння. Володіння феодалів також вважалися наділами. Необмеженими були лише володіння імператора, членів його дому й вищої аристократії. Цивільні і військові чиновники мали посадові наділи, які поверталися в скарбницю при зміні чиновником посади або місця служби. Центральна влада зуміла покінчити з сепаратизмом місцевих сил. Саме при династії Сунь склалася та система державного управління, яка в основних рисах зберігалася упродовж усього Середньовіччя. Вона називається східною деспотією. Імператор мав необмежену владу і правив країною за допомогою бюрократичного апарату. Він вважався "сином неба", тобто провідником волі вищих небесних сил. При ньому були рада з найвизначніших чиновників, три палати, шість відомств – чинів, фінансів, ритуалів, військових, судових справ і покарань, громадських робіт і управління. Була здійснена реформа адміністративного поділу країни. Територія імперії була поділена на провінції, області, повіти і громади, що дозволило посилити централізацію імперії [1].

Численні війни (серед яких були успішні війни з Тюркським каганатом і з іншою сильною державою – Тогон і невдалі – поразка у війні з Когурьо – однією з трьох держав Корейського півострова) зажадали величезних людських жертв, нових податків і викликали масове невдоволення в країні. Китай був охоплений повстанням. У 618 р. син Ян Цзяня – імператор Ян-ді – був убитий наближеними.

3. Всекитайська імперія Тан (618-907 рр.). Селянською війною і падінням династії Сунь скористався знатний Шансійський феодал Лі Юань. Він оголосив себе імператором під ім'ям Гао-цзу, заснувавши династію Тан, яка правила Китаєм майже 300 років (618-907 рр.). У VII ст. при імператорах Лі Юаня і Лі Шимін були проведені реформи, які перетворили імперію Тан в провідну державу Східної Азії і потужну централізовану монархію. Надільна система була введена повсюдно на всій території імперії, що означало завершення процесу феодалізації. Щоб заспокоїти селянство, Тани скасували податну заборгованість за минулі роки і обмежили терміни державної панщини. Помітно зменшилася кількість рабів, яким стали надавати самостійні наділи і тим самим переводити їх в розряд податного селянства.

Аграрна політика Тан була спрямована на зміцнення державної земельної власності – економічної основи централізації влади імператора, який вважався сином Неба. У самій надільній системі відбувалися значні зміни. Землі-пустки отримували насамперед бідні і ті, хто платив податки і відбував повинності. Зменшився середній наділ селянина, скорочений був вік, що вважався працездатним, з числа тяглих були виключені жінки. Дозволялася і навіть заохочувалася сплата зернового і промислового податку грошима, що свідчило про певне зростання товарно-грошових відносин. Від трудової повинності також дозволялося відкуповуватися певною кількістю тканини або пряжі. Це свідчило про падіння ролі відробіткової ренти. Значно скоротилося

застосування рабської праці, яка вже не використовувалася в землеробстві. Успішно розвивалася морська торгівля, що сприяло розквіту міст – центрів ремесла і торгівлі. Нарешті, була впорядкована грошова система: ліквідовані місцеві монетні двори і введена єдина грошова одиниця – круглі мідні монети з отвором посередині, щоб їх можна було нанизувати на шовкову нитку [3].

Економічний підйом супроводжувався зростанням централізації влади імператора. Цьому сприяла адміністративна реформа: була остаточно оформлена адміністративна структура імперії, яка почала створюватися ще при династії Сунь. Країна була розділена на провінції, області і повіти. Нижчою адміністративною одиницею вважалася сільська громада. На місцях існував величезний чиновницький апарат, підлеглий центральній владі. У країні діяв суворий принцип централізації управління.

Активна зовнішня політика зажадала реформи армії, на яку спирався імператор. Тепер вона комплектувалася з найманців і військовозобов'язаних. В імперії Тан чоловіки до 60 років вважалися військовозобов'язаними і залучалися на службу в армію, як і для виконання інших обов'язків. Дезертирство, ухилення від військового походу до місця бою каралося стратою. З VIII ст. імператори все частіше стали вдаватися до послуг найманої армії, яка містила кінноту, що комплектувалася з тюрків, уйгурів та ін. [1].

Була проведена правова реформа: складено загальнокитайський збір законів "Тан Люй шу-і" (VII ст.). Однак з середини VIII ст., з ростом могутності військових губернаторів (цзедуші), влада династії Тан ослабла. Феодалізм посилював свої позиції, в країні почала розвиватися система феодалних маєтків. Вона формувалася на основі імператорських пожалувань землі родичам правителя і вищій знаті. У 780 р. перший міністр Танського уряду Ян Янь провів реформу оподаткування, сенс якої зводився до введення повсюдного справляння податку два рази в рік – з літнього та осіннього врожаїв; вона допускала заміну натурального податку грошовим і були узаконені вільна купівля і продаж землі. Нові податкові тяготи і концентрація землі в руках великих феодалів зумовили масове розорення дрібних власників наділів, що викликало селянську війну (874-901 рр.), яка прискорила падіння династії Тан. У 907 р. стався палацовий переворот. На руїнах Танської імперії з'явилися численні дрібні держави, між якими йшла боротьба за трон. Період з 907 по 960 р. зветься періодом "п'яти династій і десяти царств" [2].

Другий період – військово-бюрократичні монархії розвинутого феодалізму (X-XVII ст.).

Специфікою політичної історії середньовічного Китаю даного періоду є те, що країна вступила в середині X ст. в стадію розвинутого феодалізму з домінуючим становищем великого феодалного землеволодіння. Досягнення національної єдності в умовах панування великих приватних землевласників, родової аристократії було можливо лише при створенні нової бюрократії як соціального оплоту централізованої влади імператора з нетитулованого чиновництва, нижчих верств панівного стану.

1. Всекитайська імперія Сун (960-1279 рр.). Період "п'яти династій і десяти царств" (907-960 рр.) змінила імперія Сун, створена в результаті військового об'єднання численних китайських володінь полководцем Чжао Куанінем перед загрозою зовнішнього вторгнення із заходу кочівників тангутів, які створили на кордоні державу Сі-Ся, а з півночі – державу Ляо. Активізація сусідів-кочівників породила широкий рух за звільнення вже захоплених земель і об'єднання Китаю в єдину державу. Армія, яка воювала проти кочовиків, проголосила командувача Чжао Куаніня імператором, якого підтримали і городяни, і феодалі. Він став засновником нової династії Сун, а Китай був об'єднаний військовим шляхом в 979 р. Почалося трьохсотлітнє правління династії Сун.

В умовах зростання приватного феодального землеволодіння, посилення експлуатації селян-хліборобів і загострення станової боротьби становлення централізованого державного управління в імперії Сун вимагало проведення реформ. Вони були спрямовані на створення нової бюрократії, яка склала б соціальну опору центральній державній владі і основу бюрократичного апарату, витіснивши з нього родову аристократію. У 1070 р. на чолі імператорського уряду став реформатор Ван Аньші. У 1070-1076 рр. Ван Аньші і його прихильникам вдалося домогтися прийняття так званих Нових законів, що включали ряд реформ [2].

Адміністративна реформа передбачала реорганізацію системи державних іспитів і впорядкування видачі платні чиновникам. Мета цих заходів полягала в тому, щоб розширити соціальне середовище, з якого виходило чиновництво, за рахунок нижчих верств панівного стану.

Утримання значного адміністративного апарату вимагало нових надходжень в казну. Це зумовило необхідність проведення економічних заходів: обмір земель і впорядкування податкової системи, в результаті чого повинні були збільшитися надходження податків від великих приватних власників, які приховували раніше частину своїх доходів. Змінювався колишній порядок виконання трудових повинностей – вони замінялися грошовим податком, який повинні були виплачувати і представники панівного стану, звільнені від трудової повинності. Нові закони передбачали також державне регулювання торгівлі, цін, грошового обігу, введення системи державного кредитування.

Військова реформа передбачала замість найманого війська ввести рекрутський набір і відновити ополчення. Однак реформи "зверху" зустріли опір верхівки панівного стану і не користувалися підтримкою народу. Сунська імперія не змогла організувати відсіч кочовикам, які захопили деякі провінції Китаю, а правителі дому Сун були змушені виплачувати їм щорічну контрибуцію. У XII ст. на території Китаю виникли чотири ворожі між собою держави, які підпали під владу монгольської династії хана Хубілая.

2. Монгольська династія Юань (1279-1368 рр.). Уперше Китай був об'єднаний силою зброї не китайською, а монгольською династією Юань. Монгольський хан Хубілай, ставши верховним правителем імперії, заснував

нову династію Юань. Своєю столицею Хубілай зробив місто Пекін, який отримав монгольську назву Ханбалік. Сприймавши китайську адміністративну систему, Хубілай разом з тим відсторонив від участі в управлінні державою китайське чиновництво. Монголи не змогли забезпечити функціонування складної державної бюрократичної машини власними силами. Вони залучали іноземців – кидань, чжурчженів, тюрків, європейців. Відомо, наприклад, що венеціанський купець Марко Поло, який прибув до Китаю з торговими цілями, займав при Хубілаї високі посади в державному апараті Китаю. Надалі наступники Хубілая змушені були піти на співпрацю з китайською знаттю і залучити на державну службу китайське чиновництво, але лише на другорядні посади. В результаті монгольського панування економіка Китаю прийшла в занепад. Народні виступи змусили останнього юаньського імператора Тогон-Тимура 1368 р. втекти з Пекіна. Повстали на чолі з буддійським ченцем Чжу Юаньчжаном зайняли Пекін і оголосили його імператором.

3. Всекитайська імперія Мін (1368-1644 рр.). Проголосивши себе імператором, Чжу Юаньчжан поклав початок новій династії Мін, що означало "Блискуча". Територія імперії Мін була менша розмірами, ніж при монголах. Чжу Юаньчжан створив військово-бюрократичну монархію, засновану на всевладді імператора. Економічною основою абсолютної влади правителя були розширення і зміцнення державного землеволодіння. В фонд державних земель Чжу Юаньчжан включив володіння колишньої династії, монгольської знаті і китайських феодалів, що виступили на стороні монголів або зробили йому опір, а також занедбані або неосвоєні землі, луки, ліси та ін. Крім того, державними землями вважалися володіння храмів і монастирів, землі, подаровані в умовне володіння і т.п. Приватновласницькі землі були залишені головним чином в південних провінціях феодалам, які підтримали Чжу Юаньчжана в період його боротьби з монголами.

Система державного управління в центрі і на місцях зазнала значних змін в напрямку її подальшої централізації. Була скасована Верховна палата – вищий адміністративний орган країни. Була також проведена реформа місцевого управління: замість губернаторів в провінції призначалися три підпорядковані безпосередньо центру (що не залежать один від одного) чиновники для здійснення громадянської, військової та судової влади. Навіть в долях, які Чжу Юаньчжан подарував своїм синам і онукам, їх володарі не отримали права громадянської і судової влади [1].

У 1639 р. почалася селянська війна, викликана посиленням податкового гніту. Повстанці на чолі з сільським старостою Лі Цзи-Ченом захопили значну територію Китаю і скасували урядові органи влади. У квітні 1644 р. Пекін був узятий, імператор повісився. Його скарбниця і палацове майно було конфісковано. Ця обставина змусила китайських землевласників закликати на допомогу одвічних ворогів – маньчжурів на чолі з Абахай і спільними зусиллями вони розбили армію повстанців. Все ж маньчжури відмовилися

покинути Китай. У 1644 р. імператором Китаю був проголошений малолітній син Абахо. Він став засновником нової династії Цин.

Третій період – пізньофеодальна імперія (перша половина XVII ст. – початок XIX ст.). Цей період історії середньовічного Китаю характеризується правлінням маньчжурської династії Цин, що здійснювала своє панування упродовж майже 400 років.

Імперія Цин (1644-1911 рр.). Маньчжури, які жили родовим ладом і поступалися в багато разів китайцям за чисельністю, встановили режим східної деспотії мілітаристського типу. Прийшовши до влади, вони конфіскували майно і власність на користь маньчжурських феодалів і воєначальників. Верховним власником землі став імператор – богдыхан. Він роздавав землю своїм родичам і військовим. Вищі посади в державному апараті заміняли маньчжури. Однак правити самостійно вони не могли, тому спиралися на підтримку китайської аристократії.

Таким чином, маньчжурське панування сприяло консервації феодальних відносин і відкинуло Китай назад у своєму розвитку. Поступово маньчжурський Китай перетворювався в колонію західних держав. У 1911-1913 рр. панування маньчжурів було повалено в результаті Синьхайської революції, яка відкрила простір для розвитку капіталізму в Китаї.

Література:

1. Буткевич О. Китайська середньовічна міжнародно-правова думка. Віче. 2007. №22 (листопад).
2. Величко В.В. Формування моделі територіального устрою в середньовічному Китаї. Східний світ. 2009. №1. С. 40-48.
3. Рубель В.А. Історія середньовічного Сходу. Тематична хрестоматія: Навч. посібник. К.: Либідь, 2002. 726 с.

УДК 391(=521)

*Пилипець Вероніка, студентка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава*

КІМОНО ЯК ВТІЛЕННЯ ЯПОНСЬКОЇ ЕСТЕТИКИ

Кімоно завжди відігравало важливу роль в історії японського одягу. Воно не тільки повністю втілює традиційні культурні цінності, а й відображає японське почуття краси. Впродовж усієї історії японське кімоно змінювалося в залежності від соціально-політичної ситуації та новітніх технологій. Соціальний статус, особиста ідентичність та чутливість передаються через колір, малюнок, матеріал і прикраси японського кімоно, а коріння, еволюція та інновації відображають сутність багатой і тривалої історії цього предмету

одягу, який, без сумніву відіграв важливу роль в індустрії мистецтва. Дослівно з японської «кімоно» – це одяг. Спочатку кімоно називали всі його види, але згодом до цього поняття почали відносити лише ті довгі халати, які й досі спостерігаються у сучасній японській культурі [2].

Найбільш ранні японські кімоно з'явилися близько V століття і нагадували китайський традиційний одяг – ханьфу. У ті часи Японія вважалася варварською країною і багато в чому запозичувала китайську культуру. У X сторіччі японці ізолювалися від чужого впливу, обравши власний шлях розвитку, але кімоно залишилися частиною їхнього побуту, культури, а пізніше й візуального мистецтва [2]. В основу філософії японського костюма покладені три поняття: любов, краса і етикет. Кімоно повинно щільно прилягати до тіла і покривати його від голови до ніг, що має глибоке символічне значення. Вважається, що це виховує в людині смиренність і покірність. Довга спідниця без розрізу, широкі рукава і пояс повністю змінюють поведінку людини. Її рухи стають неквапливими і м'якими, що створює відчуття спокою та впевненості в собі. За формою традиційне японське кімоно дуже довге (в підлогу) і схоже на букву Т, але абсолютно всі шви є прямими, присутній комір, а рукава мають різну довжину, що також свідчить про статус людини. Наприклад, незаміжня дівчина одягається в кімоно «фурісоде» – халат з широкими рукавами, а чоловік - в хаппі, тобто схожий на піджак халат. З плином часу рукава ставали довшими, особливо у заміжніх жінок [2]. Кімоно стало втіленням уявлення японців про красу та ідеальну фігуру. Якщо західний одяг покликаний підкреслювати силует, то кімоно залишає практично все тіло закритим від сторонніх очей і створює лише два акценти: на плечах і талії. У японському розумінні краса криється в гармонійності і простоті, тому жодна частина тіла не повинна виділятися більше за іншу [4].

Кімоно має безліч різновидів залежно від випадку: повсякденне, весільне, урочисте, поховальне. Чоловічі кімоно розподіляють на: саму – повсякденне кімоно для фізичної праці чорного або сірого кольорів; дзінбейей – аналог юкати, кімоно для носіння вдома або в теплу пору року, яке складається з бавовняної куртки і простих шортів; тандзен – кімоно з функціями пальто, виготовляється зі щільної бавовняної тканини, зав'язується на грудях; хаппі – універсальна бавовняна куртка з вузьким рукавом [3].

Жіночі кімоно також мають свої різновиди: юката – повсякденний бавовняний халат для теплої пори року і для носіння вдома; іромудзі – повсякденне однотонне кімоно без особливих прикрас для здійснення церемоній і занять мистецтвом; комон – повсякденне, прикрашене кімоно для будь-якої жінки, розписане «родинними» візерунками; хомонги – кімоно на вихід, для світських заходів, зустрічей з високопоставленими особами; іротомесоде – кімоно в основному для відвідування синтоїстських храмів і релігійних церемоній. Воно вирізняється численними прирасами нижче талії, а його верхня частина – однотонна з широкими рукавами. До епохи Муроматі,

яка припадає на 1392-1573 роки, кімоно вважали нижньою білизою, тому заправляли в широкі штани – хакама [5].

Велике значення у традиційному японському костюмі мають колір на мотиви візерунку. Вони повинні відповідати як події, так і сезону. Для весни найкраще підходило кімоно пастельних тонів, особливо рожевого відтінку, а візерунками на ньому були квіти сакури – основні квіти весни. Такі кімоно зазвичай носили з кінця зими до кінця березня, коли дерева перебували в періоді третього цвітіння. Коли квіти повністю розпускаються, такий візерунок носити не доречно. Вважається, що таким чином кімоно затьмарює саму сакуру. В цей період краще віддати пріоритет у візерунках гліцинії і піону. Гліцинії квітнуть з квітня по травень в залежності від сорту. Кімоно з малюнком гліцинії зазвичай надягають з кінця березня по квітень. На них грона квітів гліцинії виглядають як колоски рису і символізують хороший урожай. Улітку, в середині червня і не пізніше липня, замість кімоно одягають юкату, світлі бліді і холодні кольори якої виглядають прохолодно в спекотні місяці. Найпопулярніші візерунки для одягу цього сезону – гвоздика, що символізує жіночу елегантність, і гортензія, зображення якої використовують переважно з липня по серпень [3].

В осінній період юкату можна носити до кінця вересня, після чого одягають кімоно в очікуванні зими. Починаючи з кінця вересня кімоно мають теплі кольори, такі як червоний, коричневий і кольору осіннього листя [3]. Леспедеца – одна із семи осінніх рослин в японській культурі з безліччю маленьких червоно-пурпурових або білих квіточок, тому вона цілковито підходить для сезонного прикрашання тканини [3].

Зима – це пора року, коли природні кольори тьмяніють. Тому для новорічних свят популярними стали кімоно з красивими візерунками, такими як сосна, бамбук і слива. Водночас багато японців надають перевагу кімоно з елегантними і химерними візерунками зимових квітів на снігу. Зелений колір сосни називають «вічнозеленим», тому кімоно з орнаментом сосни можна носити і впродовж усього року, але частіше його використовують взимку [3]. Камелії мають декілька видів, які цвітуть в різні місяці року. Оскільки квітка відома як «дерево, що знаменує прихід весни», найбільш прийнятним часом для такого кімоно вважається період від грудня до лютого. Якщо камелія поєднується з іншими мотивами, то такий одяг можна використовувати весь рік. Ще одним варіантом візерунка на зиму є хризантема – символ здоров'я та довголіття. Таке кімоно можна носити весь рік, але найкраще воно підійде на зимовий період і пізню осінь [3].

Традиційний японський одяг має і свої різноманітні аксесуари, що також розрізняють в залежності від випадку і використання. Деякі з них мають церемоніальний характер або використовуються тільки в особливих випадках. Хакама – «штани», які надягають поверх кімоно, щоб прикрити нижню частину тіла. Може бути як розділене, у вигляді спідниці, так і не розділене – як штани. Хакама має тривалу історію, що своїм корінням сягає періоду Кофун (близько 300-710 рр.). В епоху Хейан (794-1185) хакама носили жінки

високого рангу при дворі, але в період Едо (1603-1868) жінкам було заборонено носити хакама через жорсткий статусний дрес-код. Гета – дерев'яні сандалі, що тримаються на ногах ремінцями, які проходять між великим і другим пальцями [5]. Табі - традиційні японські шкарпетки висотою до кісточки з роздільним великим пальцем. Вони призначені для зручності традиційного взуття. Хатімак – головна пов'язка в традиційному японському стилі, призначена для захисту обличчя від поту. Вона символізує непохитність намірів і бойовитість духу. Хаорі – жакет прямого крою без гудзиків, що одягається поверх кімоно. Характерно, що хаорі спершу носили лише чоловіки. Харамакі – пояс, що закриває живіт. Його носять з міркувань здоров'я, моди та забобонів. Обі – тип японських поясів, які використовуються як чоловіками, так і жінками поверх кімоно. Обі поділяються на категорії за їхнім дизайном, формальністю, матеріалом і використанням, і можуть бути зроблені з декількох типів тканини, з важким парчовим переплетінням для офіційних випадків і легким шовковим для неформальних [5]. Кожна сім'я мала свій стиль в зав'язуванні обі. Особливий стиль вузла розцінювали як символ герба роду. Обідзіме – тонкий декоративний поясок, плетений з натуральних шовкових ниток, його пов'язують поверх широкого пояса обі, перешкоджаючи його переміщенню. Інро – традиційний японський футляр для дрібних предметів, підвішений до обі, що одягається на талію при носінні кімоно. Кінчаку – традиційна японська сумка або мішечок на шнурку, яку носять як гаманець або сумку для особистих речей. Вагаса – традиційна японська парасолька з масляного паперу. Зазвичай їх виготовляли тільки з природних матеріалів, використовуючи бамбук, папір васі та деревину [3].

Японське кімоно зав'язують так, щоб лівий кінець знаходився поверх правого. Подібним чином одягаються як жінки, так і чоловіки. А на ліву сторону його зав'язують винятково на небіжчиках аби показати світ протилежний нашому [2]. Існує й траурне чорне кімоно – мофуку. Сучасні стандарти допускають його білу варіацію. Мофуку – формальне кімоно і підходить тільки для носіння на похоронах і в дні поминання. Аксесуари повинні бути дуже консервативними, високий комір, видно невелику частину хан-ері (декоративний комір), скромний, простий стиль. Обидва кінці обідзіме повинні бути заправлені вниз [3].

Отже, японський національний костюм підкреслює мужність і гідність чоловіка і жіночність жінки. При цьому існують правила поведінки, згідно з якими людина, одягнена в національний костюм, не може показувати ноги або інші частини тіла, приховані одягом. Правильно одягнене кімоно у завершеному вигляді має нагадувати прямокутник. У цьому полягає глибокий філософський сенс: правильно складаючи те, що було одягнене належним чином, людина виховує в собі акуратність і прагне до правильності. Сам процес одягання кімоно – це творчий акт, що перетворює кожного на художника, створюючи неповторний індивідуальний образ. Яким буде цей образ, залежить тільки від задуму людини. Японський національний костюм підкреслює не стільки зовнішність кожного, скільки його характер, тому один

і той же вид кімоно, його колір та візерунки може як прикрашати, так і спотворювати людину.

Література:

1. «Эдо-комон» и Комия Ясутака новостной портал Новости из Японии веб-сайт. URL <http://news.leit.ru/archives/9213>
2. Історія кімоно онлайн журнал ЯРМАРКА МАСТЕРОВ веб-сайт. URL <https://www.livemaster.ru/topic/266893-istoriya-kimono>
3. Кимоно - от классики до современности Різносторонній портал DTF : веб-сайт. URL: <https://dtf.ru/s/japan/634907-kimono-ot-klassiki-do-sovremennosti>
4. Національний японський костюм Жіночий журнал NewsDail: веб-сайт. URL: <http://newsdaily.com.ua/legka-odyag/kostyumi/nacionalni/411-nacionalnij-yaponskij-kostyum.html>
5. ЯПОНСЬКИЙ ОДЯГ І КОСТЮМ, НАЦІОНАЛЬНИЙ ОДЯГ ЯПОНІЇ, ВАФУКУ, ЮКАТА ЧОЛОВІЧА, ЯПОНСЬКЕ КІМОНО жіночий журнал Proistolasy.com.ua: веб-сайт. URL: <https://proistolady.com.ua/581-yaponska-odyag-i-kostyum-natsionalniy-odyag-yaponiyi-vafuku-yukata-cholovicha-yaponske-kimono.html>

УДК 94(100)«05/16»:159.923.35

*Ревека Денис, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – ст. викл. Рибачук В.О.), м. Полтава*

СПЕЦИФІКА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Менталітет сучасних європейців формувався впродовж досить тривалого часу, що охоплював декілька історичних періодів. І одне з ключових місць в ньому займає Середньовіччя. Цей період, поруч з періодами Античності та Нового часу, мав свою специфіку формування і розвитку менталітету, що відрізняє його від попередніх та наступних етапів історичного розвитку.

Найпершою специфічною рисою даної епохи, розвитку ментальності є особливості її формування. Так, на думку дослідника Оскара Сгера, стосунки між Римською імперією та «варварськими» народами мали не лише войовничий характер, й економічний та культурний. Звісно, племена германців не могли протиставити розвинутому Риму свої ментальні особливості, тому такі стосунки носили характер певної культурної асиміляції Римською імперією сусідніх племен. Як доказ, учений наводить назви міст, що утворилися в результаті таких стосунків: Виндобона, Августа Раурика, Могонтіак, Бона та Колонія Агриппи (Базель, Майнц, Кельн, Вена) [3, с.6].

Як наслідок, «варварські» племена досить швидко освоїли грошову справу, виноробство, проте вони, порівнюючи свій побут з римським,

навчилися свідомо ставитися до своїх національних особливостей. Пізніше саме національна свідомість цих племен буде відігравати важливу роль у контексті міжплемінних війн та формуванні варварських королівств Європи.

Окрім того, нечітка язичницька релігія племінних народів досить швидко була витіснена догматичним і більш стійким християнством. Наслідком християнізації «варварів» стала така специфічність європейської ментальності як домінування безсмертної душі над смертним тілом, а також міцна віра в кінець світу. Це пояснювалося тим, що і в германському язичництві, і в християнській догматиці існували подібні елементи, а внаслідок християнізації вони посилювалися за рахунок доповнення один одного. Так, наприклад, віра в друге пришестя Христа та Суд Божий, і разом з тим початок Апокаліпсису, сходилися з уявленнями германців про неминуче руйнування світу та пожежу, що зітре все живе. Але в обох випадках кінець світу уявлявся і як початок нового, зміненого, кращого. Тобто, есхатологічність, яка буде притаманна середньовічному суспільству, набрала свого розмаху саме завдяки ледь не ідентичним елементам християнства і регіонального язичництва. Проте разом з тим, на думку дослідника Арона Гуревича, досить часто християнізація не проходила так швидко, оскільки варвари не хотіли розставатися зі своїми, хоч і не стійкими, віруваннями. Тому християнізація проходила «згори донизу», тобто від вождів (правителів) до простого народу. Це призвело до того, що язичництво, яке ще досить довго зберігало свої позиції, почало з часом силоміць викорінюватися, заклавши у європейський менталітет певну радикальність та нетерпимість попри уявлення ранньохристиянських общин про мирну проповідання вчення Христа. Існуючий розрив між характером християнізації у Римські часи та в епоху Середніх віків стане одним із питань доцільності такої радикальної жорстокої церкви [2, с. 8].

Наступна специфіка ментальності Середньовічної епохи – це протистояння в ній універсалізму, з одного боку, та партикуляризму – з іншого. Тобто, в процесі поширення християнства поширювалася і думка про те, що цінності, які несе це християнство, є спільними для всіх, і вони мають бути поширеними на всі землі та стосуватися всіх людей. Це, зрештою породило й певну ксенофобію, в якій нехристияни вважалися (подібно до уявлень римлян про варварів) менш розвинутими й такими, що не знають істини. Пізніше це знайшло своє відображення в організації і проведенні хрестових походів, де однією з ідеологічних основ було «звільнення Гробу Господнього від рук невірних», і разом з тим проявлявся і вищезгаданий універсалізм – поширення ідей і цінностей християнства [4, с.12].

Одночасно з цим у середньовічному суспільстві на всіх його рівнях, включаючи духовенство, попри ідеї розширення християнського світу, були поширені певні регіональні ідеї. Тобто, середньовічне суспільство незважаючи на ідеї спільності християнських норм і цінностей, вважало за краще розвиватися відокремлено. Це виявлялося у тому, що тривалий час як джерело права використовувалися правові звичаї, які, вирізняючись певними

подібними рисами найпростіших форм регуляції феодальних відносин і багатьох своїх інститутів, мали низку відмінностей у своїх положеннях і деталях у певних місцевостях. Це не лише відобразилося на виокремленні в єдиному християнському полі окремих держав, але й призвело до ще однієї специфічної риси середньовічного менталітету – регіональності. Ці ідеї партикуляризму та регіональності були ще й наслідком роздрібненості й відмінностей варварських племен на початку Середніх віків. Отже, з одного боку в менталітеті того періоду простежуються риси універсалізму – ідеї спільності й корисності (й істинності) християнських цінностей на всі землі та все населення, й окрім того необхідності розширювати цей християнський світ, з іншого – кардинально протилежні ідеї партикуляризму (відстоюванні перед цим самим християнством місцевих звичаїв і прав) та регіональності.

Наступна специфічна риса суспільства Середніх віків – це двоякість уявлення про життя. Згідно з християнськими догмами про те, що життя кожної людини і кожної душі є унікальним, неповторним творінням Бога, заперечувалася ідея переродження душі, тому кожен був чимось особливим у цьому світі. Разом з тим життя цих індивідуальностей робилося максимально буденним, не сповненим радощів. В міру розвитку класової диференціації суспільства, певні версти (в першу чергу селяни) поступово відтіснялися від культурних цінностей, які ставали монопольною власністю пануючого класу. Це, а також економічна різниця між такими частинами держави як місто і село, призвело до наступної специфічної риси середньовічного менталітету – розриву між містами і селами та їхніми мешканцями. В той час як міста, особливо італійські, розвивалися й були центрами життя, джерелами нових явищ середньовічної епохи, села залишалися монотонними, позбавленими соціально-культурних новинок. Селянам залишалося зовсім мало для урізноманітнення свого життя, тому досить швидко у них сформувався сильний консервативний світогляд, в той час як міста, особливо в часи пізнього Середньовіччя й початку Нового часу, стали центром прогресивних ідей [1, с. 17].

Отже, в менталітеті середньовічної людини під впливом християнства сформувалася ідея унікальності й неповторності кожної людини, проте разом з тим ця індивідуальність пригнічувалася і феодалами з одного боку, і церквою з іншого. Життя європейців, попри унікальність кожної людини, було позбавлене радості життя, воно було одноманітним. Проте з розвитком міст (особливо з Високого Середньовіччя) у цих містах зникає ця монотонність і консервативність, в той час як село навіть в часи наступної епохи – Нового часу – залишатиметься консервативним.

У пригніченні проявів індивідуальності в тогочасному суспільстві відіграло велику роль також і уявлення про фатум. Окрім віри в кінець світу, про що вже говорилося, люди також вірили в те, що їхня доля вже визначена волею Бога, що нічого змінити вже неможливо. Це в свою чергу добре підіграло католицькій церкві на чолі з папою. Оскільки священники були «мостом між Богом і людьми», уявлення про волю Божу стосовно людської

долі трансформувалося у віру в слова священників. Тому життя людей в Середні віки, під маскою фатуму, диктувалося церквою. З одного боку, це мало певний позитивний момент, оскільки суспільство нащадків варварів почало сприймати норми моралі, поступово перетворюючись з християнізованих дикунів на європейців у майбутньому. З іншого боку, в часи Пізнього Середньовіччя це стало стримуючим фактором у розвитку вже сформованих європейців.

Вищевказане сформувало в середньовічній людині прагнення до чудес, бачити і намагання творити їх. Це поєднувалося також з потягом до краси. Часто захоплюючись діяннями святих, люди мріяли про свої власні дива. Така схильність до мрій про диво в свою чергу наштовхувалася на контроль (а часто й заборону) з боку церкви. Під приводом боротьби з ересями та зі створенням інквізиції, велике місце в світогляді і менталітеті тогочасної людини почав відігравати страх. Він у свою чергу добре поєднувався з консервативністю суспільства в цілому та індивіда окремо. Тобто, поступово в менталітеті середньовічної людини сформувалося прагнення до створення нового, красивого, до втілення в реальність чудес. Як приклад слід назвати еволюцію архітектури, де скромність та романський стиль поступово вдосконалюються до пишноти та Готичного стилю. Проте таке прагнення до краси керувалося в свідомості людини ще й обережністю, що була наслідком вищесказаних консерватизму та страху.

Ще однією важливою специфічною рисою Середньовіччя в ментальному питанні є його патріархальність. Спадок Римської імперії у вигляді уявлення про імператора як правителя над усіма, керівника, поєднувався ще з поступовою вибудовою християнської ієрархії, де папа «керівник над усіма», священники ж – вчителі і наставники, а разом з тим і керівники над простим людом. Разом з тим це закріпилося в регіоні, який зараз ми називаємо Європою ще й тому, що уявлення про «тих, хто керує та тих, хто підкорюється» було притаманним і варварським племенам, де були вожді і старійшини. Тому ця риса міцно закріпилася в свідомості тогочасного суспільства, проникнувши у всі сфери життя – від політичного управління та релігійного життя, до організації сім'ї, стосунків у ній та її побуту.

Досить цікавою специфічною рисою Середніх віків є ставлення людей до інших таких самих людей. Ще з часів Ранняго Середньовіччя було поширене уявлення про необхідність допомоги іншим людям. У тогочасних агіографіях чимало місця займають заклики допомагати бідним, вдовам, сиротам, соціально приниженим, нужденним. Як приклад, слід навести легенду про Петра Публікана, який урятувався, подавши милостию бідному. Проте разом з тим, у лихі часи (хвороби та природні явища, що не могли пояснюватися людьми) люди під дією вищезгаданої ксенофобії звинувачували в цьому тих самих нужденних, або відмінних від них і відокремлених євреїв. Це можна простежити в часи Чорної смерті (сер. XIVст.), коли не маючи пояснення природі хвороби, люди звинувачували в її появі бідняків (особливо в місті) та єврейський народ. Тобто з одного боку під впливом християнської моралі

суспільство почало розвивати добродієність, з іншого боку – ксенофобія, що існувала ще з часів варварів лишилася.

Таким чином, специфіка менталітету середньовічної Європи полягає у комплексі складних і часто протилежних одне одному ментальних рис, що є результатом поєднання римського, християнського та варварського світів. Так універсальність, всеосяжність християнства наштовхувалася на регіональність усередині самого християнського світу; життя проповідувалося як унікальне, неповторне, проте разом з тим робилося буденним; поруч з вируючим життям міст, які в майбутньому стануть осередком нових явищ і переходом в нову епоху, монотонно протікає життя селян. Це часи, коли патріархальність, проникнувши в усі сфери життя людей, укорінилася в їхній свідомості. Це епоха, коли любов до інших людей поєднувалася з агресивністю і нетерпимістю до них. Середні віки це час, коли люди прагнули див та краси, і робили їх, проте обмежувалися чи й зовсім стримувалися страхом.

Література:

1. Буассонад П. От нашествия варваров до эпохи Возрождения. Жизнь и труд в средневековой Европе: Москва: Всемирная история, 2010, 383 с.
2. Гуревич А. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства: Москва: Искусство, 1990, 381 с.
3. Егер О. Всемирная история. Средние века: Москва: Полигон, 2008, 591 с.
4. Ле Гоф Ж. Цивилизация средневекового Запада: Москва: Прогресс, 1992, 376 с.

УДК 94(438)«13»:342.726

*Усс Анжеліка, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Лахно О.П.), м. Полтава*

ПРАВА ТА ПРИВІЛЕЇ ПОЛЬСЬКОЇ ЗНАТІ ПІСЛЯ УКЛАДЕННЯ КРЕВСЬКОЇ УНІЇ

Важливою стороною трансформації органів держави в XV ст. стало складання інститутів польського парламентаризму – загальнопольського (вального) сейму, провінційних і земських сеймиків. Саме на їх фундаменті в кінці XV-XVI ст. складаються базові інститути польської "шляхетської демократії".

Генезис основних інститутів «шляхетської демократії» досить ясний. Менш ясні причини, що викликали до життя цю специфічну модифікацію станово-представницької монархії. Сказати, що її поява з неминучістю пов'язана з попередніми процесами в польському суспільстві і державі було б невірно. Швидше навпаки, «шляхетська демократія» становить аномалію на

європейському тлі. Самий факт її існування упродовж кількох століть показує, що відхилення від «норми», аномалії і альтернативи в історії не менш закономірні, ніж те, що є «нормальним».

Система «шляхетської демократії» спиралася на сейм, сеймики і розгалужене дерево земських посад.

Загальнопольський вальний сейм або парламент з кінця XV століття складався з двох частин: посольської палати (хати) і сенату. Походження сенату не є загадкою: він розвинувся з королівської ради, яка із дорадчого органу при королі поступово перетворюється на фактично незалежний орган, участь в якому стала не тільки правом, але й обов'язком вищих осіб держави і церкви: єпископів, канцлера, підканцлера, гетьмана, підскарбія, маршалка, воєвод і каштелянів. Частота засідань сенату спочатку залежала виключно від короля, потім стала визначатися традицією і ритмом роботи сейму в цілому.

Сейми – загальнопольський (вальний), провінційні і повітові – виникли на основі вічових зборів лицарства, але в чому полягала їх роль в XIV столітті, в епоху єдиновладного правління королів, сказати важко. Відомо, наприклад, що статuti Казимира були прийняті на з'їздах Великопольської та Малопольської шляхти. У XV столітті їх діяльність простежується з більшою виразністю. У цей час скликання загальнопольських з'їздів шляхти стає регулярним фактом польського суспільно-політичного життя. Однак будь-яких суворих правил скликання та проведення сеймів і сеймиків не існувало. Провідну роль відігравали члени королівської ради, представники місцевої адміністрації і носії земських посадових титулів. Виборних шляхетських депутатів не було, для участі в сеймах і сеймиках з'їжджалася в основному шляхта того регіону, де проходив сейм. Не було й відрегульовано процедуру голосування: рядові учасники зібрання шумом, гулом і криками виражали своє схвалення або несхвалення [1, с.121].

Компетенція і склад провінційних сеймів були такими ж, як і у вальних сеймів, з тим тільки, що їхні рішення мали силу лише в межах даної землі. Сам факт існування цих сеймів робив їх противагою вального сейму і король міг спертися на їх авторитет у разі незгоди з загальнопольськими лицарськими зборами.

Що стосується місцевих, земських сеймиків, то вони розвинулися в XV столітті, головним чином, на противагу влади старости і діяльність їх зосереджувалася в основному на локальних проблемах – у першу чергу судових, а також адміністративних, поліцейських і фінансових. Шляхта тут мала перевагу над магнатами та її участь у виробленні рішень була більш діяльною і ваговою.

Найважливіша особливість сеймів і сеймиків – їх одностановість. Хоча представники деяких міст і капітулів брали участь у засіданнях, домінування шляхти була незаперечною. У XVI-XVIII ст. міські делегації кількох найбільших міст мали право лише дорадчого голосу у вирішенні тих чи інших питань, що стосувалися міського життя.

Польські сейми і сеймики XV століття ще не набули тієї форми і значення, якими вони володіли в XVI-XVIII ст. По-перше, поки-що не проходили вибори шляхетських депутатів з числа учасників сеймиків на провінційний або вальний сейм, що стало правилом лише упродовж XVI ст. По-друге, тільки в кінці XV ст. почала складатися двопалатна структура сейму, в той час як раніше сенат діяв поза сеймом і незалежно від нього. Першим сеймом, на засіданнях якого сенат і посольська хата об'єдналися, відбувся в 1493 році після смерті Казимира Ягеллончика. Правда, сенат в цей час і на початку XVI ст. кількісно перевершував хату, яка була дуже нечисленна. По-третє, повноваження сеймів і сеймиків в XIV-XV ст. були вже більшими, ніж раніше, вони стали визначати хід політичного і громадського життя в Польщі [2, с.31].

У боротьбі за правові переваги шляхта виступала довгий час разом з магнатами, як єдина і вельми згуртована станова сила. Проте в XV столітті наростають суперечності між шляхтою і магнатерією. Першим гострим конфліктом стала конфедерація (тобто об'єднання шляхти для досягнення певних політичних цілей) під керівництвом Спітека з Мельштина, що мала сильний вплив ідеології гусизму. Найбільш виразно шляхетсько-магнатський антагонізм виявився в 1454 році, коли зібране для походу проти Ордену лицарство домоглося прийняття Нешавських статутів. Вони вели не тільки до обмеження прерогатив королівської влади, а й посилювали позиції шляхти в конкуренції з магнатами. Це виявлялося в першу чергу у різкому зростанні ролі і повноважень сеймів і сеймиків. Відтепер король не міг скликати шляхетське ополчення (посполите рушення), прийняти нові закони, ввести нові мита і податки без згоди вального сейму; вищі сановники держави (тобто представники магнатерії) не могли ставати старостами. Земські судді мали вибиратися королем з чотирьох кандидатів, запропонованих місцевим шляхетським сеймиком. Шляхта отримувала низку господарських привілеїв та компенсацію за участь у закордонних походах.

Пьотрковський статут 1496 року ще більше розширив шляхетські привілеї і вдарив по інших станах. Шляхта отримувала монопольне право займати вищі церковні посади; городянам було заборонено володіти землею; селяни втратили право вільно залишати землевласника.

Таким чином, підсумком всіх цих законодавчих кроків було формування корпусу шляхетських станових привілеїв: звільнення шляхти від яких би то не було матеріальних зобов'язань щодо держави, за винятком виплати невеликого податку на землю (порадльного); гарантія недоторканності майна та особистості шляхтича; монопольне право володіти землею і займати державні і церковні посади – тобто повне панування шляхти в державному апараті і церкві; господарсько-торговельні переваги; панування шляхти над селянами і дискримінація на її користь городян; особливий статус у кримінальному праві; ослаблення влади короля; підпорядкування волі магнатів становим інтересам шляхти завдяки особливій ролі сейму і сеймиків [3, с.143].

Отже, у Новий час польська шляхта вступала з такими привілеями і правами, якими не володіло дворянство жодної іншої країни Європи. Подібного статусу прагнула отримати й литовська знать.

Література:

1. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій / За ред. В.І.Ярового. К.: Либідь, 2011. 668 с.
2. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник / За ред. Л.Зашкільняка. Львів: Логос, 2001. 416 с.
3. Дыбковская А., Жарин М., Жарин Ян. История Польши с древнейших времен до наших дней. Варшава, 1995. 654 с.

УДК 323(38)(092)

*Шаульський Ігор, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – ст. викл. Рибачук В.О.), м. Полтава*

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФЕМІСТОКЛА

Постать Фемістокла є однією з найбільш обговорюваних та дискусійних в історії не лише Афіньського полісу, а й всього античного світу.

Варто зазначити, що на особливу увагу заслуговує діяльність Фемістокла в суспільно-політичній царині. За його сприяння відбулися якісні зміни, котрі сприяли демократизації та розвитку полісу.

Достеменно відомо, що вже 493 р. до н. е. Фемістокл був обраний першим архонтом, проте його золотий час пробив в 480-ті роки до н.е, на які припадає пік політичної діяльності афінського стратега.

Перед Фемістоклом ще тоді постало завдання щодо вирішення декількох важливих проблем, а саме: усунення конкуренції, збройна відповідь на агресію Персії та усунення соціальних протиріч, які ставали все більш актуальними.

Поступово, але невпинно він просувався на перше місце в Афінах, беручи гору над своїми суперниками. У 487 р. до н.е. за його ініціативи було проведено важливу реформу державного устрою. Відтепер архонти обиралися не голосуванням громадян, як раніше, а за жеребом. У результаті на цю посаду стали потрапляти випадкові люди, і її значення знизилося. Більше значення, ніж архонти отримали стратеги. Самому ж Фемістоклу ця зміна нічим не шкодила: він уже був архонтом і вдруге зайняти цей пост все одно не міг.[4, с.95].

Ця реформа значно змінила політичну систему полісу: завдяки їй тепер був неможливий підкуп голосів при виборах архонтів, почалася регулярна зміна складу цього органу, що унеможливило узурпацію влади, роль архонату почала зводитися до вирішення несуттєвих питань, пов'язаних з релігією та

громадським життям. Фемістокл зумів заручитися підтримкою різних прошарків населення.

На 80-і роки V ст. до н.е. припадає активна фаза боротьби між Фемістоклом та Аристидом, який був його найсерйознішим противником. Обидва вони були аристократами, але Аристид представляв традиційну знать, а Фемістокл через своє «нечисте» походження був чужинцем для афінської еліти.

У своїх поглядах Аристид дотримувався традиційних принципів і проводив консервативну політику, а Фемістокл виступав новатором і прагматичним політиком нового типу. Ця відмінність зробила їх політичними противниками, але їх протилежність була зумовлена не партійними, не класовими і навіть не суто особистими інтересами, а різницею у світогляді і в цілях. Аристид відстоював традиційні цінності і колишній спосіб життя, а Фемістокл здійснив відкритий виклик і керувався не ідеалами минулого, а винятково тверезим розрахунком і міркуваннями вигоди [5, с. 390].

Наріжнем каменем суперечностей стали розбіжності в поглядах на стратегію оборони від персів. На відміну від Аристида, котрий був прихильником укріплення сухопутних військ, Фемістокл виступав за розбудову флоту і мав намір розбити персів на морі, особливо враховуючи досвід переможної битви під Марафоном.

Украй гострий конфлікт Аристида і Фемістокла завершився звинуваченнями першого в персофільстві і вигнанням за законом про остракізм. Вигнання це було недовгим, оскільки Аристид за рішенням народних повернувся до активної діяльності і взяв участь у бойових діях проти персів [1, с.8].

З упевненістю можна сказати, що найбільш значущою в житті Афінського полісу була Морська реформа Фемістокла 483 р. до н.е., уможливлена завдяки відкриттю сріблоносної жили в Лавріоні.

Геродот так повідомляв про пропозицію Фемістокла щодо розподілу прибутків з Лавріона, та будівництва на ці кошти двохсот триєр для війни з Егіною: «Ще до того, на щастя, восторжествувала й інша думка того ж Фемістокла : коли в афінян у полісній скарбниці було зібрано багато грошей, що надійшли з копалень Лавріона, і коли громадяни забажали розділити їх поміж себе по десять драхм на людину, тоді Фемістокл переконав афінян утриматися від розподілу і збудувати на ці кошти двісті кораблів для війни, а саме для війни з Егіною [3, с. 170].

Реформа мала важливі військові, соціальні та політичні наслідки. Вона приблизно подвоїла військову силу Афін. До ополчення гоплітів додався великий склад корабельного екіпажу, веслярів та військових моряків. На 180 афінських кораблях, що боролися при Саламіні, їх налічувалося 27.000.

Оскільки їх екіпірування коштувало недорого, вони могли набиратися з нижчого класу-класу фетів, з додаванням метеків та вірних рабів. Ця нова військова сила перейшла завдяки виникненню особливого бюджету на інше

положення порівняно з гоплітським ополченням; громада стала їм платити платню [2, с. 169].

Можна стверджувати, що після битви при Саламіні, де греки здобули перемогу, фети стали повноправними громадянами. Як ми знаємо, в основу афінського суспільства було покладено образ воїна-громадянина, тобто справжнім громадянином міг бути тільки той, хто відігравав вирішальну роль у військовій справі.

Відповідне ставлення до тих, хто не відігравав вагомої ролі у війську, сформувалося ще до V ст. до н.е., його можна віднайти у Гомера, а саме в його поемі «Іліада»:

«Змовкни, бідолашний, сядь та інші поради послухай «Більш поважних, ніж ти! Невойовничий чоловік і безсилий, Значним ти ніколи не бував ні в боях, ні в порадах» [6, с. 56].

У 478 році до нашої ери Афіни та інші поліси створили новий військово-політичний союз (симмахію) для продовження війни проти Перської імперії. Фемісткол перетворив поліс на гегемона в регіоні, а завдяки форосу зумів значно його збагатити.

Проте не завжди політика Фемістокла була далекоглядною: відразу після вигнання персів із Греції афіняни з ініціативи Фемістокла оточили своє місто потужними оборонними стінами. Це викликало гостре невдоволення Спарти. «Проти кого ви будете стіни?» — питали спартанські послы, що прибули до Афін.

Щодо внутрішньополітичного становища, то позиції Фемістокла теж ослабли. Три наймогутніших аристократичних роди - Філаїди, Алкмеоніди та Керіки — уклали проти нього союз, маючи намір покінчити нарешті з «вискочкою з Фреарр». Та й популярність Фемістокла в масі демосу почала падати. Довго залишаючись лідером поліса, він просто набрид звичайним громадянам [4, с. 101-103].

Політичний шлях Фемістокла завершився в 470 р. до н.е, коли його було піддано остракізму та вигнано в Афіни.

Підводячи підсумки діяльності Фемістокла в Афінах, можна зробити висновок, що за його сприяння змінилася політична система полісу: рада архонтів перестала відігравати суттєву роль у житті полісу, вирішальна роль перейшла до колегії 10 стратегів, значно зміцнилася регіональна позиція Афін. Кардинальні зміни відбулися в соціальному житті полісу: змінилося ставлення до найбідніших верств населення-фетів, які стали повноцінними громадянами полісу. Такими своїми діями Фемістокл зробив значний внесок у розвиток афінської демократії.

Література:

1. Гуцин В. Фемістокл и Аристид: соперники или союзники?: Исторический журнал: научные исследования. М.: НБ-Медиа, 2010. 17 с.

2. Лекции по истории Греции. Очерки истории Римской империи (начало). Избранное сочинение в II томах. Том I / Виппер Р. Ростов н/Д: Издательство «Феникс», 1995.
3. Ставнюк В. ФЕМІСТОКЛ І АФІНИ: діяльність Фемістокла в контексті еволюції афінського поліса. К.: Прайм-М, 2004. 248 с.
4. Суриков И. Солнце Эллады: История афинской демократии. СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008. 360 с.
5. Туманс Х. Рождение Афины. Афинский путь к демократии: от Гомера до Перикла (VIII-V вв. до н. э.). СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2002. 544 с.
6. Хрестоматия по истории древнего мира: в 3 т. / гл. ред В.В.Струве. М.: Учпедгиз, 1951. Т. 2. 340 с.

УДК 37:008(091)(37)

Юрченко Максим, магістрант ННІ історії, права та міжнародних відносин, СумДПУ імені А.С.Макаренка (наук. кер. – ст. викл. Жуков О.В.), м. Суми

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ ДОБИ ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ АНТОНІНІВ

Культура та освітні здобутки римської цивілізації має тисячолітню історію. Її значення для людства не можливо оцінити. Латинська мова, яка була носієм цієї культури, мала не аби який вплив на розвиток багатьох мов, від чого пішла назва Романські. Не так давно, декілька сторіч тому, латина була мовою багатьох сфер діяльності, таких як: філософія, наука, медицина, юриспруденція, релігія і література. І слугувала вона для більшості народів тогочасної Європи.

Навіть в наші часи багато термінів науки, філософії та медицини мають корені латини. Таке ж значення мають досягнення римлян в архітектурі, образотворчому мистецтві, в системі державного і приватного права, адміністративного управління та форм організації суспільного життя. Дослідження історії античної, і зокрема римської, культури та освіти дає нам можливість дослідити всі закономірності становлення більшості соціальних, освітніх та культурних феноменів, все це робить можливим більш ґрунтовний підхід до вивчення й розуміння сьогоденних освітніх та культурних процесів.

Великого розвитку в I - II століттях нашої ери отримали освіта й наука. У Римі і багатьох провінційних центрах було зорганізовано навчання для дітей. Так, приватні вчителі або у себе вдома, або в громадських місцях, або просто у садах збирали групи дітей і за плату навчали їх читати, писати і рахувати. Це відбувалося так: вчитель вимовляв букви і слова, а учні повторювали їх вголос, потім він на навошеній дощечці писав букви і слова, а учні списували їх. У подібних початкових школах вчилися діти віком від 7 до 12 років [1, с. 126].

Наступною ланкою освіти була "граматика", де курс навчання тривав чотири роки. Приміщення таких шкіл прикрашалися погруддями письменників і філософів. Тут учні читали і коментували уривки з творів поетів і письменників, робили письмові вправи. Грецька і латинська літератури вивчалися як окремі предмети. Досягши 36 років, учні переходили до школи "риторики", яку можна порівняти із сучасною вищою школою [1, с.265].

Ці навчальні заклади мали не аби який попит, так як, не беручи до уваги збільшення впливу влади імператора, в країні все-одно цінували красномовство, як мистецтво. Імператори в свою чергу особисто надавали кошти для утримання та розвитку грецької та латинської риторики. Ритори – вчителі красномовства були частими гостями в маєтках аристократії. Вони вчили своїх слухачів мистецтву побудови фраз, вишуканості мови, організовували змагання слухачів, переможцям, як правило, дарували книгу.

У Римській імперії продовжували розвиватися історичні центри наукової думки - власне Рим, Олександрія, Пергам, Родос, Афіни, Карфаген, Массилія. В Олександрії існували Музейон і бібліотека, в Афінах - славнозвісні філософські школи, засновані ще Платоном (Академія) і Арістотелем (Лікейон) [1, с. 312].

Найбільшими центрами культури із року в рік вважалися два міста, це Родос та Пергам, туди з'їзджалися діти більшості римської знаті для завершення своєї освіти. А біля міста Пергам виник крупний науково-медичний центр - Асклепійон.

У другій половині I ст. Пліній Секунд написав велику "Природну історію", яка була першою енциклопедією з фізичної географії, ботаніки, зоології і мінералогії. У кінці I – на початку II ст. відомий римський історик Тацит у своїх двох творах "Діяння Публія Валерія Агріколи" і "Німеччина" описав побут і суспільний устрій племен Центральної Європи, які продовжували зберігати свою незалежність від Римської імперії [2, с. 247].

Найголовнішим центром для філософів та освітян Римської імперії у I-II століттях незмінно залишалися Афіни. На перших етапах великою популярністю користувалися стоїцизм та епікурейство. Серед плебсу популярністю користувалися бродячі філософи - кініки, які часто виступали з різкою критикою представників аристократії [2, с. 363].

Найвідомішим філософом у II ст. був імператор Марк Аврелій Антонін (121-180 рр.). Відомий імператор став дякуючи тому що за роки його правління кризові явища стали більш інтенсивними, вищі суспільні класи відмовлялися будь-що змінювати для того, щоб зберегти існуючий суспільний лад. У стоїчній етиці вони вбачали деякі методи морального відродження суспільства. У своїх роздумах "До самого себе" імператор проголошував: "Єдине, що перебуває під владою людини, - це її думки... Заглянь у своє нутро. Там, всередині, знаходиться джерело добра, яке здатне бити, не вичерпуючись, якщо до нього постійно докопуватися" [2, с. 421].

Отже, всі періоди в нашій історії культури світу є безцінними. Але, період існування римської імперії все ж таки можна винести окремо, адже в цей період було зроблено дуже багато для розвитку освіти та культури.

І література, і мистецтво, і драматургія, і філософія античного світу стали відправною точкою у розвитку всієї подальшої культури та освіти. Мистецтво та культура Римського світу майже вперше по-справжньому відкрило й оспівало людину, зробило її мірою всіх речей, пізнало її як прекрасний і довершений феномен природи. Античне мистецтво та освіта багато в чому залишилося неперевершеним і недосяжним навіть сьогодні.

Література:

1. Левчук Л.Т. Історія світової культури. Київ: Либідь. 1999. 368 с.
2. Кордон М. В. К Українська та зарубіжна культура: Підручник. 3-тє видання. Київ: Центр учбової літератури. 2010. 584 с.

НОВА ІСТОРІЯ СВІТУ

УДК 94:323(73)«1840/1850»

*Брага Дмитро, учень комунального закладу «Полтавська загальноосвітня школа I-III ступенів №38 Полтавської міської ради Полтавської області»
(наук. кер. – учитель історії Корж О.О.), м. Полтава*

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНА КРИЗА В США 1840-1850 РОКІВ: ЗАЧАТОК ВІЙНИ

Однією з найбільш дискусійних проблем в історії США залишається питання Громадянської війни між Північчю і Півднем. Неможливо точно визначити ту кількість робіт, у яких розглядаються мотиви назрівання Громадянської війни. І це не дивно, оскільки вивчення даного етапу американської історії пов'язане з найголовнішим питанням: у чому причина кривавої міжусобиці, яка забрала величезну кількість життів? Нація, що налічувала у 1860 році майже 32 мільйони, відправила на війну три мільйони людей. Жажливі втрати становили майже один мільйон. Давайте проаналізуємо початок та появу кризи у суспільстві.

«...Так ніби людина проковтнула дозу миш'яку, смертельну для її організму. Мексика отруїть нас». Так описував перемогу над Мексикою у війні 1846-1848 років американський поет і філософ Ральф Волдо Емерсон [5, с 206]. І це виявилось правдою, бо через півтора десятиліття конфлікт різних політичних угруповань призвів до війни громадянської. Президент Полк за час свого правління здобув території більші, ніж це вдавалося будь-якому іншому президенту США. Але це й створило ті проблеми, що згодом змусять Південь відділитися й розпочати війну.

Треба зазначити, що політичні партії того часу ділилися на Демократичну партію США й Партію вігів, що згодом перетворилися на Республіканську партію США. Майже в усіх питаннях, окрім рабства, вони ділилися за ідеологічною ознакою. Демократи були консервативними, мали більшість на Півдні, особливо – на Глибокому Півдні [10, с. 41], а віги навпаки – ліберально-демократичними та мали більшість на Півночі [6, с. 21]. Також політичну силу мали фрісойлери (вважали, що рабство нівелює престиж ручної праці, знецінює працю білих людей, заважає прогресивному капіталізму) і рух аболіціоністів (виступали повністю проти рабства через моральні принципи) [8, с 77].

Зазвичай палкі суперечки в Конгресі або Сенаті США викликали питання банкової системи, тарифів, федеральних асигнувань на «внутрішні удосконалення» [9, с.23]. Але зі здобуттям нових, величезних територій на півдні та заході, а саме Верхньої Каліфорнії, Нью-Мексико, Ріо-Гранде й Техаса, повстало питання, яке ніхто раніше не вважав головним, а саме

питання рабства. Наприклад, в 1820 році, після придбання Луїзіани, виникла необхідність чітко визначитися: заборонити або ж навпаки, дозволити рабство на нових територіях. Виходом із ситуації став Міссурійський компроміс 1820, який забороняв рабство на північ від 36 ° 30 'пн. ш. Але з того часу ситуація змінилася: і Південь, і Північ не бажали йти на поступки, а прагнули триумфу й перемоги. Більшість конгресменів були впевнені, що рабство навряд чи пустить коріння в регіоні, але для того, щоб бути впевненим в цьому, Північні Конгресмени вирішили голосувати за резолюцію. Це була «Умова Вілмота» - пропозиція конгресмена від Пенсільванії Девіда Вілмота від 8 серпня 1846 року, який у розпал дебатів щодо асигнування на військові потреби, взяв слово і запропонував поправку: «...неодмінною і основною умовою придбання будь-якої території Мексиканської Республіки... повинна бути заборона рабства або інших форм підневільної праці в будь-якому місці даних територій». Результат цього демаршу, як і причини, набагато серйозніші, ніж здаються на перший погляд. Серед причин цього виступу члена Демократичної партії, що завжди у питаннях рабства своєю більшістю захищала інтереси Півдня, є не тільки аболіціоністські погляди самого Вілмота, який через деякий час переметнеться до фрісойлерів, а потім і до новоствореної Республіканської партії, а ще й жага помсти Вілмота і його прихильників Півдню, який заблокував висування на посаду президента від Демократичної партії Мартіна Ван Бюрена через те, що він виступав проти приєднання Техасу. Це поєднання жаги помсти Півдню й аболіціоністські погляди конгресмена-демократа призвели до небаченої раніше кризи в конгресі.

«Питання про рабство набуває тривожного змісту...», - писав президент Полк в своєму щоденнику, - «загрожує зруйнувати Демократичну партію, і добре ще, якщо не сам Союз» [11, с. 305]. «Наче за помахом чарівної палички», - коментувала Boston Whig, - загострилася найважливіша проблема, що загрожує розділити весь американський народ. Вперше в історії Сполучених Штатів при голосуванні за поправку в законопроект, конгресмени голосували не за партійною ознакою, а за географічною. «Умова Вілмота» перетворила партійний конфлікт на конфлікт за географічною ознакою, і розстановка сил у Конгресі вже ніколи не повернулася до колишніх шаблонів. «Вся важливість цієї поправки стала помітною не відразу, оскільки Конгрес закінчив свою роботу в 1846 році раніше, ніж Сенат встиг проголосувати за неї. Однак північні демократи знову внесли її на розгляд під час нової сесії, що викликало грікі стогнання президента, який, схоже, почав усвідомлювати, яку бурю він пожинає в результаті своєї війни» - зазначав історик Джеймс М. Макферсон.

Громадянська війна - катастрофа страшніша, ніж війна із зовнішнім ворогом. Вона розводять по різні боки барикад єдиний народ, розколює сім'ї та навіть особистість людини. Вона має тотальний характер і залишає тяжкі душевні травми, які довго впливають на життя суспільства. Які причини, що призводять до катастрофи братовбивства? Чи можна їх зводити лише до конфлікту класів та окремих соціальних груп? Чи можна вважати Громадянську війну 1861-1865 років тільки конфліктом промислової буржуазії

Півночі і плантаторів-рабовласників Півдня в їх боротьбі за владу і вплив у Союзі? Давайте спробуємо проаналізувати світогляд американців у середині XIX століття.

«Рабство не є злом, - резюмував Джон Келхун точку зору жителів півдня, - а безумовним благом... найбільш безпечною і стабільною основою свободи у світі». «Жоден справжній житель Півдня, - говорили багато хто з них, - не підкориться соціальному і територіальному множенню... Краще смерть, ніж визнання неповноцінності». Так казав Південь. Поняття Південь і Північ в ті часи - це поняття не тільки географічні, а ще й політичні. Люди з півночі та люди з півдня мали різні ментальності, зумовлені історією та економікою. Сполучені Штати пережили як політичне піднесення, так і повну деградацію республіканських цінностей. Варто розуміти, що первісна ідея Об'єднаних Колоній, а потім Сполучених Штатів Америки - це ідея про союз держав, їх політичне об'єднання, а не про єдність однієї держави. Сама назва «United States of America» має також переклад «Сполучені Держави Америки», бо слово «state» також перекладається як держава. І саме тому для Півдня, його політичного розуміння як суспільства, було не легітимно, порушуючи первинну ідею Союзу й права штатів на керівництво, своїм втручанням й спробами маргіналізувати життєвий уклад Півдня й перешкоджати його розповсюдженню на нові території, бо він був неправильним, непрогресивним, застарілим й шкідливим для держави. Звичайному жителю півдня не було зрозумілим те, що Північ розповідає йому про капіталізм й вільну працю, а потім каже, що приватна власність (невільники) не є його власністю. Виникали розбіжності і в розумінні більшості понять серед жителів півночі і півдня. Наприклад, існувало в свідомості усіх американців таке поняття, як «Америка Джефферсона». Це умовне поняття бачення третім президентом й Батьком-Засновником США, якою повинна бути країна. Джефферсон зазначав, що найліпший шлях Сполучених Штатів - це особливий шлях аграрної республіки, де кожен займається вільною працею; країна, яка суттєво відрізняється від імперій в Європі - з монархією, аристократією, тиранією і експлуатацією. Згодом ми будемо бачити, як це трактування Америки президентом Джефферсоном, буде руйнуватися і на його місце прийде більш реальна рабовласницька імперія. Але для Півдня все було навпаки. «Американська Республіка Джефферсона» квітне тільки... на півдні, звісно ж, бо в очах людей з півдня сам південь, був останнім оплотом тієї старої Америки. На півдні особливо критикували індустріальну революцію. Багато хто захоплювався англійським поетом Вільямом Блейком, який подавав промислові міста Європи як «темні сатанинські млини, в яких є тільки дим, лава, червоний вогонь та чорний дим».

Загалом на півдні не вбачали в рабстві чогось поганого. Як приклад приводилося багато історичних фактів - від Платона до Римської Республіки. На півдні створювалися навіть наукові теорії і дослідження, щоб довести, що рабство не є аморальним. Прикладом цього є відомий й зараз на півдні американський лікар-фізіолог Джозайя Кларк Нот, який створив теорію, що

чорним притаманна тільки неволя, тоді коли біла людина не може бути щасливою без свободи. А соціолог Джеймс Герні Халл писав, що у кожного будинку є свій дах, фасад тощо (тобто обкладинка і основна складова суспільства). Але повинен бути і фундамент, на якому тримається цей чудовий дім (тобто чорні невільники).

Були також і відкрито релігійні виправдання рабства, що недивно для Півдня, адже через спосіб життя й був створений джентльменський стиль, уклад такої собі аристократії, яка живе вільним життям. За неї працюють раби. Представники вищих верств населення мають змогу бути письменниками, художниками, військовими діячами, які навчалися у славнозвісній академії «Вест-Пойнт» (випускники якої склали основу генералітету Півдня під час громадянської війни). Люди з півдня, втім як і багато людей по всій планеті в ті часи, жили по заповідям Біблії, але інтерпретували її по-своєму. На унікальність духовності американців впливало й пуританське духовне минуле Сполучених Штатів. Коли в 1630 році на кораблі «Арабелла» до Нової Англії прибули пуританські колоністи, проповідник Джон Вінтроп сформулював ключовий принцип американської історії: «Будемо ми, подібно до Граду на Пагорбі, погляди всіх народів будуть спрямовані на нас» [2, с. 21]. Нікому до і після нього не вдасться точніше описати особливе американське призначення. І саме це згодом виллється у американський світогляд, «американську винятковість». Як Вінтроп проповідував, що Бог обрав американський народ для того, щоб показати всьому людству шлях до чесного, біблейського й щасливого життя, а також відновив добре ставлення Бога до людства й врешті-решт побудував «Град на Пагорбі», так і більшість американців вважало і вважає, що вони виняткова нація, яка повинна доносити до інших країн республіканізм і демократію. Але й пуританство, і прагнення «Граду на Пагорбі» на півдні бачили інакше. Люди на півдні жили по принципу біблейського «Хазяїна землі». Адже вони свято вірили, що саме Бог створив для людини цю землю, худобу і рослини, а це все потребує твоєї турботи, твого оброблення землі, а як подяка, ця земля буде давати свої плоди, бо ти прийшов і «з нуля» побудував свій «Едемський Сад», «Град на Пагорбі». Рабство також намагались виправдати через Біблію. Так, наприклад, чорношкірі виставлялися як потомки біблейського антагоніста Хама, а рабство інтерпретувалося як піклування за «цими лінивими, нещасними людьми» [2, с.203].

Треба зауважити, що на момент 40-х років XIX століття $\frac{3}{4}$ населення Півдня було звичайними селянами, що не мали рабів, але пристосувалися до рабовласницького устрою. Рабство, яке спочатку було просто комерційно вигідною системою, на момент середини XIX століття стало основною ідеологією Півдня.

Невже не можна було уникнути Громадянської війни і піти на компроміс? Необхідність домовлятися диктувалася насамперед прагненням перших переселенців, людей з різними релігійними та політичними переконаннями, вижити в нових умовах. Чому ж тоді не змогли домовитися жителі півночі і

жителі півдня, розпочавши найбільш кровопролитну у своїй історії війну? Адже, як зауважив історик Генрі Адамс, «жодна людина в Америці не хотіла Громадянської війни, не чекала її і не задумувала» [1, с. 88]. Але війна таки розпочалася і забрала життя майже 10% громадян призовного віку; залишила каліками та вдовами тисячі людей, що значно перевищує людські жертви США у Першій та у Другій світових війнах, а також у в'єтнамській війні.

На момент виборів 1848 року партія Вігів вирішила піти на ризик, висунувши у якості кандидата в президенти Закарі Тейлора, генерала з півдня, героя Мексиканської війни, мета якого була сподобатись всім на передвиборчій компанії. Жителям півночі Тейлор обіцяв не допустити рабство на нові території, а жителям півдня пообіцяв накласти вето на «Умову Вілмота». Як результат – перемога вігів. Але Тейлор виявився тим, на кого сподівались віги, що підтримали його, а саме «вовком в овечій шкурі» [7, с.161]. Тепер вже президент Тейлор призначив своїм радником Вільяма Сьюарда. В його промові в Кліменді, Стюард зазначав: «Свобода та рабство є двома антагоністами для суспільства...«Рабство можна обмежити вже існуючими кордонами, а зрештою можна й треба скасувати»[7, с.162]. Звичайно, такий поступок Тейлора, за якого голосували й деякі південні штати, не міг не мати певних наслідків. «Громадська думка схвильована проблемою рабства як ніколи раніше», - писав соціолог Вільям Самнер. «Попередні вибори, - погоджувався його колега, - це лиш свого роду Банкер-Гілл моральної й політичної революції, котра може завершитися лише перемогою сил свободи». 4 березня 1848 року після коротких дебатів в обох Палатах Конгресу були рукописні бої: південні конгресмени погрожували сецесією [8, с.89]. В Палаті Представників північні конгресмени проголосували за «Умову Вілмота», створили проєкт територіальної конституції для Каліфорнії, в якому заборонили рабство. Південь прийшов в небачену лють й заблокував цей проєкт в Сенаті. На допомогу Півночі прийшов новообраний президент Тейлор й обійшовши питання територіального статусу напряду прийняв Каліфорнію й Нью-Мексико в якості штатів. Таке рішення призвело до кількісної переваги вільних від рабства штатів. Але Тейлор на цьому не зупинився, він послав довірених осіб в Монтерей і Санта-Фе з дорученням прискорити вступ до Союзу. В жовтні 1849 Каліфорнія прийняла конституцію й вступила в Союз. Зрозумівши, що цими діями він дискредитував вігів на півдні, Тейлор закликав вернути в партію фрїсойлерів й заявляв, що має наміри й далі боротися з поширенням рабства на захід й навіть, при потребі, дозволити Конгресу прийняти «Умову Вілмота». Так Південь ще ніколи не принижували. Південні віги на чолі з Стівенсом заявляли, що Півдню треба запасатися зброєю, грошима й людьми для «будь-якої непередбаченої ситуації» [3, с.40]. Сенатор Роберт Тумбз на засіданні Сенату заявив, що він за вихід із Союзу, а міссісіпський конгресмен Альберт Браун сказав, що якщо треба, то Південь візьме свою свободу збройним шляхом. Не вщухали й постійні бійки в Сенаті та Палаті Представників. Так, майбутній президент Конфедерації Джеферсон Девіс

викликав на дуель конгресмена з Іллінойсу, а Генрі Фут, сенатор від Міссісіпі, під час палких дебатів з приводу рабства, дістав заряджений револьвер. Тейлор ніколи не відступав від своєї позиції, а в своєму посланні до Конгреса пообіцяв у випадку чого «особисто очолювати військовий похід для приборкання Півдню». 29 січня 1850 року сенатор Клей представив Сенату проєкт восьми резолюцій, які дозволяли Каліфорнії стати вільним штатом, але інші території, які раніше належали Мексиці, стали рабовласницькими. Також посилювався «закон про біглих рабів» й проводилася територіальна перебудова Техасу на користь Півночі. Пізніше ці резолюції будуть відомі як Компроміс 1850 року. Цей Компроміс був прийнятий після семи місяців палких дебатів в Конгресі й врешті-решт став однією з причин деескалації ситуації. Другою важливою причиною стала неочікувана смерть президента Тейлора в липні того ж року. Міллард Філлмор, що прийшов йому на зміну, виявився більш поблажливим й компромісним чоловіком для Півдня. Розрекламований на півдні Нашвіллський конвент постановив, що Компроміс не повинен бути прийнятий, права штатів на сецесію повинні бути дотримані, але на даний час причин для сецесії немає й наступний з'їзд був перенесений на невизначений термін [4, с.187].

Більшість жителів країни видихнули з полегшенням. У столиці шампанське та віскі текли рікою. Натовп напідпитку кричав: «Союз врятований!» і проголошувала промови на честь політиків, які врятували його. Як писав один спостерігач: «Кожен, кого бачу, щасливий. Переможці тріумфують, всі, хто вагався, приєдналися до переможців, а ті, що програли, поведуться тихо» [7, с.343-345]. Президент Філлмор назвав Компроміс «остаточним рішенням» (final settlement) всіх міжрегіональних проблем. Але, як виявилося пізніше, це було лише відтермінування найбільшої трагедії в історії Сполучених Штатів. Досвід, таким чином, показав, що Європа та Америка — це справді два різні світи, не схожі один на одного тим часом як у Європі все ще готові воювати через все, в Америці вже намагалися мирно вирішувати найделікатніші, і разом з тим, найпекучіші питання.

Література:

1. Адамс Г. Воспитание Генри Адамса / Пер. с англ. М. А. Шерешевской. М.: Прогресс. 1988. 179 с.
2. Daniel J. Boorstin, *The Americans: The Colonial Experience*, Washington. 1964. 286 p.
3. Fehrenbacher D. E. *South and Three Sectional Crises*. Editorial : Louisiana State University Press. 1980. 81 p.
4. Jennings T. *Nashville Convention...:Memphis State University Press; 1st edición. 1980. 309 p.*
5. *Journals of Ralph Waldo Emerson*. 10 vols. Boston, Wentworth Press. 1909. 614 p.

6. Howe D. W. The Political Culture of the American Whigs. Chicago, University of Chicago Press; Revised ed. Edición. 1979. 416 p.
7. Neuens A. History of the United States from the Compromise of 1850. NY. 1906. 680 p.
8. Pherson, James M. Battle Cry of Freedom: The Civil War Era, Oxford. 1988. 867 p.
9. Potter D. Impending Crisis. Harper Perennial; New edition. 2011. 672 p.
10. Sewell R. H. Ballots for Freedom: Antislavery Politics in the United States. New York, W. W. Norton & Company. 1980. 376 p.
11. The Diary of James K. Polk During His Presidency: 1845 to 1849. CreateSpace Independent Publishing Platform; Annotated edición. 2012. 470 p.
12. The Population History of England, 1540–1870: A reconstruction / By E.A. ... Church: Gilbert Burnet and Jeremy Collier // Huntington Library Quarterly. New Series. Vol. 35. No. 3 (Aug., 1982). pp. 443-457.

УДК 94(540)«1857»:323.269.6

*Льяшенко Ілона, магістрантка ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка
(наук. кер. – доц. Горобець І.В.), м. Суми*

ПОЧАТОК ПОВСТАННЯ СИПАЇВ В ІНДІЇ У 1857 РОЦІ

У XIX сторіччі колоніальна політика Великобританії яку здійснювала Ост-Індійська Компанія в Індії, ставала все більш обтяжливою для місцевого населення. Знищувалися місцеві, віковічні традиції, проводилася активна місіонерська діяльність серед індійців. Сипаї – військовий контингент в арміях Компанії, яких рекрутували також серед індійців, все частіше організовували локальні бунти, адже в порівнянні з їхніми іноземними колегами зазнавали утисків і дискримінації що проявлялися в меншій зарплатні, обмеженнями, майже щодо високих військових посад. Негативні наслідки також мали й політичні зміни, які впроваджувала адміністрація. Серед таких можна виокремити «Субсидіарний договір» запроваджений лордом Велслі, генерал-губернатором Індії в 1798-1805 роках, та «Доктрина виморочних земель», започаткована лордом Дальгаузі, генерал-губернатором Індії в 1848-1856 роках. Обидва згадані документи були спрямовані спочатку на підпорядкування території Компанії, а потім анексію. Внаслідок цього повстання очолили лідери з вищих прошарків населення, репресованих торкнулася така політика (Нана Сагіб, Тантия Топі, Лакшмі Баї).

Приводом до повстання стали чутки (які стрімко ширилися серед сипаїв бенгальської армії), про те, що патрони до нової гвинтівки «Енфілда» змащені коров'ячим та свинячим жиром. Це оскверняло віру як мусульман так й індусів, а головною метою даної зміни було бажання повернути всіх індійців у християнство. Прямих доказів не існує, що вони були змащені саме цими

видами жиру, та щоб заспокоїти сипаїв, влада наказала змащувати патрони перед використанням самостійно. Виникла нова претензія, яка стосувалася паперу для патронів: начебто, британська адміністрація вигадала новий спосіб знищення касти та повернути в свою віру. Папір просочували в жиром який, за релігійними догматами, використовувати не дозволялося. Тепер підозри виникли в генерал-губернатора Індії Каннінга про бунтівний настрій серед 19-го та 34-го полку, що пов'язували з анексією Ауду у 1856 році. Бенгальська армія здебільшого рекрутувалася саме з Ауду, який остаточно перейшов під владу Ост-Індійської компанії. Сипаї втрачали низку привілеїв, що не могло не мати негативних наслідків. 26 лютого 1857 року невдоволення переросло у відмову 19-го полку приймати нові патрони. Покарання не примусило себе чекати: ті, хто проявив непослух, були віддані під військовий суд. В результаті до кінця березня 1857 року 19-ий полк розформували і майже тисячу воїнів повернулося додому в Ауд [1].

Широкомасштабне повстання розпочалося 10 травня 1857 року в місті Мірут. За день до вказаної події були заарештовані та ув'язнені 85 сипаїв які відмовилися використовувати нові патрони. Тож в неділю, коли більшість британців відвідували службу в церкві, розпочався бунт. Солдати 3-го кавалерійського полку почали штурмувати в'язницю, в той час як сипаї 11-го та 20-го полків протистояли своїм британським офіцерам. Не обійшлося без жертв серед цивільних, зокрема жінок та дітей. Виконавши всі поставлені перед собою завдання, кавалерійська частина повсталих рушила до Делі, столиці резиденції останнього могольського правителя. 11 травня сипаям вдалося захопити це місто. Престарілий Бахадур Шах, як вважають більшість дослідників, не пристав на бік повсталих. Окрім того, влада його була повністю номінальною, а сам правитель присвячував свій час мистецтву. Все ж сипаї проголосили Бахадур-шаха II своїм очільником та відновили всі повноваження правителя. Але становище могольського володаря не змінилося, він і надалі залишався лише маріонеткою і слугував тільки символом колишньої могутності імперії [2, с. 64].

Відвоювання Делі британською армією в тяжкій боротьбі стало вирішальним моментом у придушенні індійського повстання 1857–1858 років проти британського правління. Вона тривала з 8 червня по 21 вересня 1857 року. Це погасило індійські мрії відтворити панування імперії Великих Моголів. Повстання втратило свою згуртованість, що дозволило британцям перемогти будь-які ізольовані вогнища опору. Після захоплення Делі повстанцями в травні англійці не змогли розпочати контратаку, оскільки їхня армія була розпорошена на великі відстані. Колонізаторам знадобилося досить багато часу, щоб зібрати армію, але в червні дві колони були об'єднані із силами Гурка. Імпровізовані війська зуміли зайняти хребет над містом, але не були достатньо великими, щоб розпочати штурм. Це обумовило початок облоги 8 червня. У місті перебувало понад 30 000 заколотників, вірних Бахадур-шаху. Через велику кількість заколотників британські війська опинилися в облозі, яка зрештою призвела до спалахів холери та дизентерії.

Проте з Пенджабу повільно прибувало підкріплення, включаючи облоговий ешелон з тридцяти двох гармат і ще 2000 чоловік під командуванням бригадного генерала Джона Ніколсона. До початку вересня британці зібрали приблизно 9000 військових, які склалися з 3000 регулярних військ і 6000 сикхів, пенджабців і гурків. Облогові гармати почали вогонь 8 вересня і до 14 вересня зробили достатньо великі проломи в стінах, щоб розпочати атаку. Повстанці чинили запеклий опір, але 21 вересня, після тижня жорстоких вуличних боїв, Делі повернувся під британський контроль. Бахадур-шах був заарештований і помер у вигнанні в Рангуні в 1862 році [3].

Повстання поширювалося й на інші міста. Зокрема, варто згадати облогу та взяття Канпура в червні 1857 року. Очолював його Нана Сагіб, який був наступником Баджі Рао пешви Марахтської конфедерації, яка в 1852 році перейшла під владу Ост-Індійської компанії. Та з огляду на те, що Нана Сагіб був усиновлений останнім пешвою конфедерації, і згідно з «Доктриною виморочних земель» не мав права на успадкування титулу та влади. Головне завдання, яке ставив перед собою Сагіб, полягало у відновленні влади пешви. Він у сприйнятті тогочасного британському суспільства мав славу найкривавішого й найжорстокішого повстанця. Канпурську різанину, вчинену Сагібом, використовували для розпалювання ненависті серед британських військ, що сприяло ще більшій сваволі останніх при поверненні контролю над містом [4, с. 590].

Повстання в місті розпочалося 5 червня внаслідок сутички між лейтенантом Коксом та його сипайським охоронцем, унаслідок чого перший вистрілив в другого, його одразу ув'язнили, та після суду виправдали й звільнили зпід варти. На тлі постійної недовіри між індійськими та британськими підрозділами дана подія й підштовхнула сипаїв до бунту. Першого дня грабували склади зброї, амуніцію й боєприпаси, відправляючи до Делі. Наступного дня почалася облога британського гарнізону, який очолював генерал Вілер. Поступово військовий дух британців падав через втрати особового складу, захворювання, нестачу продовольства та ліків. 25 червня Нана Сагіб підправив повідомлення Вілеру з пропозицією капітулювати і можливістю залишити Канпур цілими та неушкодженими. Генерал пристав на пропозицію. Під час відправки човнами відбулася сутичка, в результаті якої відкрили вогонь, під який потрапили не лише військові, а й жінки та діти. Біля двохсот осіб були затримані й відправлені до Бібігару [5, с. 170].

Військові були направлені військові сили на чолі з генералом Генрі Гейвлоком задля повернення Канпуру і Лахнау під владу Компанії та арешту Нана Сагіба. Цей загін складався приблизно з тисячі британців та тридцяти сикхів. Військові конфлікти 11, 16 липня закінчилися перемогою сил Компанії. Розуміючи, що домовитися не вийде, полонених в Бібігарі стратили. При цьому прямих доказів щодо того, що цей наказ віддав Сагіб, не існує. Та жорстокість була проявлена не лише з боку сипаїв. Повернувши під своє управління міста, англійці влаштували криваву розправу скоїлася над

індійцями. Повстанців змушували їсти яловичину (якщо індуїсти) або свинину (якщо мусульмани). Деякі з мусульманських сипаїв перед стратою були обгорнуті в свинячу шкуру, а прибиральники були використані для страти бунтівників з вищої касты брахманів. Мета полягала в тому, щоб принизити релігійні почуття сипаїв, насамперед віру мусульман в загробне життя. Деяких повстанців прив'язали до гармат, а потім розстріляли; (метод страти, запозичений британцями у повстанців поширений. Уряд маратхів та моголів. Британські солдати, розгнівані масовими пограбувань, і руйнація життя [6].

Отже, приводом до повстання сипаїв, яке розпочалося 1857 році, були чутки про бажання повернути місцеве населення в християнство проявом чого була поява нових патронів, начебто змашченими коров'ячим та свинячим жиром. Початком вважається збройний заколотне 10 травня 1857 року в Міруті, що вже наступного дня перекинувся на Делі. Захопивши місто, сипаї проголосили могольського правителя Бахадур-шаха II імператором Індії. Після цих подій низка інших повстань прокотилася північною та центральною Індією. Варто згадати виступ в Канпурі, в результаті якого було багато невинних жертв як серед індійців, так і серед британців. Невдовзі британська влада почала вживати заходи, згуртовувати свої частини та частини сипаїв, які залишилися вірними Компанії. На їхньому боці була низка переваг, зокрема згуртованість, вміле командування, більші можливості в озброєнні. Після успішної облоги військами компанії Делі 21 вересня та повернення столиці повстанців під контроль британської адміністрації Бахадур-шах II ув'язнений, що негативно вплинуло на моральний дух та подальшу долю повстанців.

Література:

1. Saul David. The Indian Mutiny: 1857: Penguin UK. 2003. URL: https://play.google.com/store/books/details/Saul_David_The_Indian_Mutiny?id=eULXUXXc2NQC (дата звернення 31.10.22).
2. George Bruce Malleon. The Indian Mutiny of 1857: Scribner. 1891. 421 pg. URL: <https://play.google.com/store/books/details?id=2qg2AAAAMAAJ> (дата звернення: 31.10.22).
3. Tony Bunting. Siege of Delhi. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Siege-of-Delhi> (дата звернення: 31.10.22).
4. Brian Wallace. “Nana Sahib in british culture and memory”. The Historical Journal, vol. 58, no. 2, 2015, pp. 589–613. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/24531993>. (дата звернення: 01.11.22).
5. Barbara English. “The Kanpur Massacres in India in the Revolt of 1857.” Past & Present, no. 142, 1994, pp. 169–78. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/651200>. (дата звернення: 02.11.22).
6. Swapnil Tripacy. Revolt of 1857: The Tragedy of Kanpur’s Massacre Ghat. Live History India. URL: <https://www.livehistoryindia.com/story/eras/massacre-ghat> (дата звернення: 03.11.22).

*Коваленко Маріанна, Ткаченко Олександра – студентки
факультету техногенно-екологічної безпеки
Національного університету цивільного захисту України
(наук. кер. – проф. Древаль Юрій), м. Харків*

ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ ВІДЗНАЧЕННЯ «ПЕРШОТРАВНЯ» ТА ВСЕСВІТНЬОГО ДНЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Починаючи з кінця XIX ст. у багатьох країнах світу відзначаються «дні праці», які традиційно припадають на перші дні травня і з часом набули широкої популярності. У багатьох країнах світу такі відзначення набули доволі широкої популярності та навіть стали образно називатися «святами весни та праці».

Започаткування такої традиції ґрунтується на тодішніх соціально-економічних та політичних зрушеннях, зокрема економічному піднесенні та соціальних наслідках промислової революції, внаслідок чого розпочався інтенсивний процес консолідації та самоусвідомлення власної місії найманими працівниками.

У наукових дослідженнях з різнобічних аспектів проблематики «першотравня» чітко простежуються дві крайнощі: від властивого радянській історіографії відвертого вихвалювання ідеї «класової солідарності трудящих», яка й набувала формального підтвердження у першотравневому святкуванні, до сучасного також відвертого ігнорування цього торжества як «пережитку попередньої епохи». Відомо ж, що 1 травня чи «День праці» належить до тих свят, які без огляду на «дорадянське» чи «нерадянське» походження, на пострадянському просторі все ще міцно асоціюються з радянськими «червоними днями календаря» (як, скажімо, і 8 березня). Проте, очевидно, змістовна та тематична насиченість днів праці заслуговує на більш прискіпливу увагу сучасних фахових істориків та всіх зацікавлених осіб.

За нашою ж оцінкою, доволі перспективним у даному відношенні виглядає порівняльний аналіз двох у даному відношенні споріднених подій: святкування «днів праці» та вшанування пам'яті загиблих та травмованих працівників, яке з недавніх пір відзначається як Всесвітній день охорони праці і припадає на 28 квітня.

Відомо, що святкування традиції «першого травня» завдячує травневим подіям в м. Чикаго (США), коли тисячі робітників Чикаго вийшли на вулиці з вимогами впровадження 8-годинного робочого дня, підвищення зарплатні та права на створення робітничих організацій. Незабаром до протестів приєдналися й робітники інших американських міст. Загальна кількість протестувальників сягнула півмільйона. Хоча маніфестації мали здебільшого мирний характер, працедавці та представники силових структур намагалися придушити цей рух, зокрема й за допомогою сили. У сутичках поліції з

мітингарями були жертви й поранені з обох боків. Лідерів робітничого руху і багатьох страйкарів було заарештовано.

У подальших роках зазначені вище події були не лише міфологізовані, але й стали вагомим приводом до відзначення цієї річниці на міжнародному рівні.

Так, у пам'ять про цю подію наступного, 1888 року Американська федерація праці (АФП) оголосила 1 травня Днем загальнонаціональної боротьби за права робітників. А 14 липня 1889 року на I конгресі II Інтернаціоналу в Парижі після доповіді американських делегатів про робітничий рух у США було ухвалене рішення про організацію «інтернаціональної демонстрації, коли у всіх країнах і містах в один визначений день маси трудівників вийдуть на вулиці з вимогою офіційного скорочення робочого дня до 8 годин». У 1890 р. Міжнародний день солідарності трудящих уперше відзначили в багатьох країнах світу — масовими мітингами, демонстраціями та страйками.

Тоді ж, 1 травня 1890 року, перша на українських землях робітнича маніфестація – «маївка» за права трудівників відбулася у Львові, головному місті Східної Галичини, столиці коронного краю Галичини й Лодомерії (яка на той час входила до Австро-Угорщини). Вона увійшла в історію як «Львівська маївка 1890 року». Її організаторами стали польські, єврейські та українські активісти робітничих спільнот Львова: слюсарі, столярі, бляхарі, друкарі, шіткарі, кравці, шевці та інші люди фізичної праці. Проте не оминули зборів і представники політичних сил і рухів, здебільшого «лівого» спрямування (соціалісти, радикали, анархісти та соціал-демократи). У перших лавах були «русин» (українець) Йосиф Данилюк, поляки Антін Маньковський та Юліан Обірек (усі на той час – друкарі, видавці та діячі робітничого руху з соціалістичними переконаннями) (додатково див.: [1; 2]).

Водночас слід відзначити і те, що в деяких країнах святкування «дня праці» припадає на інші дні. Цікаво, що до них належать якраз і США, де шанують людей праці щорічно на початку вересня.

До того, як ця подія набула ознак федерального свята, у цій країні День праці визнавали трудові активісти та окремі штати. Після прийняття муніципальних ордонансів у 1885 і 1886 роках розвинувся рух за захист відповідного державного законодавства. Нью-Йорк був першим штатом, який представив законопроект, але Орегон був першим, хто прийняв 21 лютого 1887 року закон про визнання Дня праці. Протягом 1887 року ще чотири штати – Колорадо, Массачусетс, Нью-Джерсі та Нью-Йорк – ухвалили закони про святкові заходи до Дня праці. До кінця десятиліття Коннектикут, Небраска та Пенсільванія наслідували їхній приклад. До 1894 року це свято прийняли ще 23 штати, а 28 червня 1894 року Конгрес прийняв акт, згідно з яким перший понеділок вересня кожного року став вихідним [3].

У СРСР «Першотравень» довгі роки був основним державним святом. Державно-владним режимом це свято використовувалося у цілях

популяризації системи державного соціалізму та формально набуло всіх ознак керованого компартією масового заходу.

Для прикладу можемо навести відзначення цього свята, яке відбувалося у 1952 р. в українському місті Полтава, що чітко відображено в статті «Першотравень на Полтавщині»: «Полтавчани, як і всі радянські люди, до 1 Травня підготували чимало виробничих подарунків. І саме в цей день вони рапортували своїй рідній більшовицькій партії, Радянському урядові... про дострокове виконання взятих зобов'язань... В день 1 Травня трудящі м. Полтави продемонстрували свою волю і рішучість у боротьбі за мир. В цей день вони вітали народи світу, які борються проти агресорів і паліїв війни, за мир, демократію і соціалізм. Демонстрація трудящих міста Полтави яскраво свідчила про безмежну любов радянських людей до рідної більшовицької партії...» (наведено з уривками, щоб зайвий раз не згадувати прізвиська «любимих вождів»; див.: [4]).

Водночас слід зазначити, що населення України добровільно не сприймало радянської ідеології і перебувало в стані, який можна назвати «внутрішньою опозицією до правлячого режиму». Дійсно, радянська доба привчила населення СРСР до роздвоєння особистості, коли на офіційному рівні людина заявляла свою відданість до радянської ідеї, але водночас її внутрішній світ мав цілком нерадянське забарвлення. Яскравим виявом цього якраз і були радянські свята, зокрема – 1 травня, коли на вулицю (на люди) особа виходила з радянською символікою (червоні гвоздики, прапорці, кульки, банти тощо); але натомість намагалася швидше полишити вулицю, аби цілковито віддатися тому, що її насправді хвилювало в останній весняний місяць (роботи на городі, відпочинок на природі тощо).

Проте, якраз в цей день патріоти інколи демонстрували і відвертий спротив системі. Одним із яскравих прикладів антирадянської позиції та відповідних дій простих українців стало вивішування в Києві в ніч на 1 травня 1966 року синьо-жовтого прапора (його ініціатори – Георгій Москаленко і Віктор Кукса). Цікаво, що окрім синьо-жовтих кольорів на прапорі з обох боків були пришиті знаки – тризуби, а під ними невеликий, але промовистий напис: «Ще не мерла Україна – ще її не вбито! «ДПУ» (додатково див.: [5]).

На межі 1980-х – 1990-х рр. на міжнародному рівні зародилася ще одна ідея, яка безпосередньо пов'язана із захистом прав працівників, першочергово – на безпечні і здорові умови праці. Вона завдячує зусиллям багатьох профспілкових організацій відзначати день 28 квітня як день пам'яті загиблих і травмованих працівників. Тобто, якраз у «День пам'яті працівників, що постраждали або загинули на робочих місцях» (International Workers' Memorial Day, який вперше провели американські та канадські працівники).

Починаючи з 2003 року у день 28 квітня з ініціативи Міжнародної організації праці (далі – МОП) вже щорічно на міжнародному рівні офіційно відзначається Всесвітній день охорони праці (World Day for Safety and Health at Work). МОП визнає спільну відповідальність ключових зацікавлених сторін і заохочує їх сприяти профілактичній культурі безпеки та гігієни праці для

виконання своїх зобов'язань і відповідальності щодо запобігання смертей, травм і захворювань на робочому місці, дозволяючи працівникам безпечно повернутися додому після завершення роботи. При цьому МОП використовує такі власні механізми, як трипартизм та соціальний діалог.

Мета заходів, що проводяться цього дня:

- привернення уваги до питань охорони праці з боку суспільства, органів державної влади, суб'єктів господарювання та громадських організацій ;
- сприяння запобіганню нещасним випадкам та захворюванням на робочих місцях у всьому;
- вшанування пам'яті осіб, які загинули на виробництві.

Ця інформаційно-роз'яснювальна кампанія покликана привернути увагу громадськості до проблем у галузі охорони праці та зростання кількості травмувань, захворювань та смертельних випадків, пов'язаних з трудовою діяльністю. У всіх регіонах світу уряди, профспілкові організації, організації роботодавців та фахівці-практики в галузі охорони праці організують заходи до Всесвітнього дня охорони праці

В Україні ця дата відзначається відповідно до Указу Президента «Про День охорони праці» від 18.08.2006 року № 685/2006 [6]. З нагоди Всесвітнього дня охорони праці в трудових колективах проводять широку роз'яснювальну роботу щодо вимог законодавчих актів з питань охорони праці та пожежної безпеки, бесіди щодо формування у працівників навичок здорового способу життя та активного довголіття, інструктажі з питань безпеки життєдіяльності, зосереджують зусилля на виконанні вимог Закону України «Про охорону праці» щодо забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці та навчання.

Отже, в результаті зіставлення двох наведених дат нами сформульовано висновок про те, що відзначення «Першого травня» та «Всесвітнього дня охорони праці» хоча й стосуються людей праці, але характеризуються неоднаковим смисловим та ідеологічним наповненням. За нашою ж оцінкою, принаймні на рівні морально-етичних домінант беззаперечний пріоритет належить Всесвітньому дню охорони праці, який не має жодних політико-ідеологічних нашарувань та привертає увагу всіх зацікавлених осіб до нагальних проблем у сфері соціально-трудових відносин (до реального, а не «помпезного», захисту людей праці).

Література:

1. Івасюта М.К. Перше святкування 1 Травня на Україні (До 75-річчя маївки у Львові). Український історичний журнал. 1965. № 5. С. 133-134.
2. Кондратюк К.К. Львівська маївка 1890 [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Вид-во «Наукова думка», 2009. 790 с. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history>

3. History of Labor Day / U.S. Department of Labor. URL: <https://www.dol.gov/general/laborday/history>
4. Як святкували мешканці Полтави 1 Травня багато років тому? Без зайвих коментарів про це розкажуть стаття із газети того часу та фотографії Полтавського обласного архіву / Із статті «Першотравень на Полтавщині» в газеті «Зоря Полтавщини» від 4 травня 1952 року. URL: <https://poltava.to/photo/528/10614/>
5. Документи КГБ про синьо-жовтий прапор над Києвом у 1966 р. / Українська правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2016/05/2/149068/>
6. Про День охорони праці: Указ Президента України від 18.08.2006 року № 685/2006

УДК 323.269.6(497.11)«18»

*Михалевич Анатолій, магістрант факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Лахно О.П.), м. Полтава*

СЕРБЬСЬКІ ПОВСТАННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ПОМІЖ ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

Південні слов'яни в складі Османської імперії упродовж ХІХ та початку ХХ століття виступали разом із іншими народами Балканського півострова за ліквідацію турецького панування та створення власних держав. Боротьба велася практично безперервно, набуваючи форм локальних і загальнобалканських повстань та воєн. Змінювалися і гасла боротьби — від розширення прав немусульманського населення до повної незалежності.

Важливим кордоном був у цій боротьбі 1878 рік, який ознаменувався появою двох незалежних князівств — Сербії та Чорногорії. Але боротьба за звільнення тривала до 1913 року, коли після закінчення Другої балканської війни Туреччина (Османська імперія) втратила практично всі свої європейські території, за винятком Східної Фракії.

У 1804 році в Сербії спалахнуло найбільше на Балканах національно-визвольне повстання — Перше сербське повстання 1804-1813 років. Повстання почалося в лютому 1804 року зі стихійного протесту сербських старійшин проти свавілля бунтівних яничарських воєначальників, які захопили пашалик у 1802 році і повністю ігнорували дані сербам султаном привілеї. Яничари встановили свої норми поборів, відверто грабували населення, скасували місцеве самоврядування, відмовлялися виконувати розпорядження султана і вбили призначеного ним пашу. Після різанини, влаштованої яничарами в кінці січня 1804 року і спрямованої на винищення вождів можливого опору (було вбито в різних місцях пашалика одночасно

близько 70 сербських старійшин-кнезів), сербські представники зібралися у містечку Орашац на скупщину (народні збори), де вирішили почати збройну боротьбу проти яничарів. Вони обрали своїм верховним вождем з досвідом військової служби в австрійській армії, де він був унтер-офіцером, Георгія Петровича на прізвисько Карагеоргій (тур. — Чорний Георгій) (1768-1817 рр.). Скупщина оголосила про початок повстання, яке охопило весь пашалик і тривало довгих 9 років [37, с.34].

Характер повстання був різним на різних його етапах. У сучасній історіографії вважається, що повстання переросло в національну революцію, яку деякі вчені вважають буржуазною за своїм характером. Остання теза спірна, якщо врахувати, що в пашалику не тільки не сформувалася навіть протобуржуазія, але й не було третього стану. Ремісники і велика частина торговців були або турками, або австрійськими сербами. Парадокс повстання полягав у тому, що при відсталих соціальних відносинах, низькому економічному рівні розвитку цієї патріархальної сільській місцевості, повстали висунули радикальні політичні (державна незалежність, власний уряд), соціальні ("щоб ніякого поміщика на землі сербській не було") та економічні (передача землі селянам) вимоги.

На першому етапі повстання — зима-весна 1804 року — питання стояло фактично лише про вигнання яничар з пашалика і повернення привілеїв, дарованих фірманом 1793-1794 років. На цьому етапі повстанці були цілком легітимні по відношенню до султана і фактично виступали на його боці проти бунтівних яничарських воєначальників.

Але вже влітку-восени 1804 року починається другий етап повстання, що тривав до 1807 року — коли повстання переростає у всенародну збройну боротьбу під гаслами широкої політичної автономії і зміни податкової системи. З серпня 1805 року війська повстанців починають бої з армією султана. На цьому етапі повстанці вступають у контакт із Росією і ведуть переговори про російське заступництво і допомогу Сербії [54, с.538].

Після початку російсько-турецької війни (1806-1812 рр.) настає третій етап повстання, вже під революційними гаслами: створення незалежної від Порту держави на чолі зі спадковою сербською династією. У програмних документах, що з'явилися в цей час, розробляються і радикальні вимоги в аграрній сфері — ліквідація поміщицького землеволодіння, скасування будь-яких видів відкупів, передача наділів у власність селян. На цьому етапі ведуться спільні бойові дії з російською армією, воюючою стороною на Балканському театрі. Повстанці захопили Белград, здобули низку перемог над султанськими військами, але терпіли і поразки. До числа таких поразок відноситься битва влітку 1809 року біля містечка Чегри. Страшним свідченням жорстокої розправи з повстанцями стала споруджена тут турками башта з черепів загиблих у бою сербів.

На цьому етапі повстання утворюються перші інститути державної влади в Сербії — уряд з шести міністрів (Правляча рада). У 1811 році на скупщині в Белграді Карагеоргій був оголошений спадковим правителем і верховним

вождем сербського народу. У 1812 році Росія уклала з Туреччиною мир, включивши в Бухарестський договір статтю про амністію повстанців і визнання незалежності Сербського князівства. Але ця VIII стаття не була виконана Портою. Скориставшись тим, що європейські держави були зайняті війною з Наполеоном, турецькі війська жорстоко придушили повстання. Вони зайняли Белград і, оголосивши джихад, криваво розправилися з повстанцями.

Дане повстання поклало початок серії повстань і виступів народів Балканського півострова проти османського панування. Дипломатія Європи заговорила про східне питання і долю Туреччини, Росія упродовж кількох наступних років вимагала виконання VIII статті Бухарестського миру і визнання автономії Сербії. У ході повстання сформувалися політичні сили і особи, здатні продовжувати розпочату боротьбу [35, с.279].

Учасник Першого сербського повстання Мілош Обренович незабаром очолив Друге сербське повстання (весна 1815 року), успішний хід якого змусив турків піти на переговори із повстанцями, навіть задовольнити частину їхніх вимог. Упродовж наступних 15 років Мілош Обренович вів переговори з Портою та за підтримки російського уряду став першим сербським правителем, офіційно визнаним Портою, і засновником правлячої династії сербських Обреновичів. Власне два селянина — вожді сербських повстань Карагеоргій і Мілош Обренович стали родоначальниками парадоксальних на тлі манірних європейських дворів XIX століття двох селянських династій на сербському престолі — Обреновичів і Карагеоргієвичів, які змінювали один одного в ході запеклої боротьби з 1833 по 1903 роки [24, с.295].

Після завершення влітку 1815 року Другого сербського повстання упродовж наступних 60-ти років сербські правителі ведуть мирну дипломатичну боротьбу з Портою за визнання автономії Сербії і розширення цієї автономії. Велике значення в цій боротьбі відіграла підтримка великих держав. До 1856 року, згідно з умовами Кючук-Кайнарджийського миру, єдиним гарантом прав християн Туреччини була Росія, але після поразки в Кримській війні її змінили шість країн-гарантів, що підписали Паризький мирний договір. У період з 1815 по 1830 роки російський уряд наполягав на реалізації умов VIII статті Бухарестського миру, повторюючи і деталізуючи вимогу надання автономії Сербії в текстах Акерманської конвенції (1826 р.) і Адріанопольського миру (1829 р.). У 1830-1833 роках на підставі домовленостей із Росією султан видав фірмани, які надали Сербії (у межах Белградського пашалика) автономію, а Мілош Обренович був проголошений спадковим сербським правителем — князем.

Отже, після визнання Портою автономії Сербського князівства починається II етап боротьби за незалежність держави (1833-1878 рр.), основним змістом якого було створення всіх елементів державності і вироблення стратегії і тактики боротьби за повну незалежність і розширення кордонів.

Література:

1. Пашаева Н.М. Проблемное изучение славянского национального Возрождения. Книга как исторический источник. М.: Б.и., 1996. 278 с.
2. Яровий В.І. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій. К.: Либідь, 2001. 632 с.
3. Новая история. Учебник для вузов / Под ред. П.Юровского, в 2-х частях. Ч. 1. М.: Просвещение, 1983. 322 с.
4. Історія південних і західних слов'ян. Підручник. К.: КНУ, 1987. 464 с.

УДК 323(450)(092)

*Овчаренко Олександр, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Год Н.В.), м. Полтава*

ПОСТАТЬ ДЖУЗЕППЕ ГАРІБАЛЬДІ ТА ЙОГО РОЛЬ В ОБ'ЄДНАННІ ІТАЛІЇ

Джузеппе Гарібальді – національний герой Італії, один із провідників італійського Рісорджіменто. Він представляв народну течію в об'єднанні країни, яка йшла під керівництвом ліберальних сил на чолі з Кавуром і під прапором П'ємонт-Сардинської монархії Віктора Еммануїла. Побачити Італію єдиною, сильною, процвітаючою державою було головним його прагненням, він готовий був іти на компроміс з різними політичними силами, у тому числі й з монархією, заради втілення своєї мрії про об'єднання Італії. Джузеппе – це людина, з якою асоціюється боротьба за свободу і визволення з-під іноземного панування. В цій статті я ставлю собі за мету розглянути постать Джузеппе Гарібальді: його походження, життєвий шлях, кар'єру та його вплив на об'єднання держав Апеннінського півострову.

Для початку треба мати уявлення про передумови цього об'єднання і чому такі визначні люди як Джузеппе були зацікавлені в боротьбі за єдину державу, як і інші італійські патріоти, адже в 30-х роках 19 століття, Італія перебувала в межах різних країн, чії кордони були закріплені в рішеннях Віденського конгресу. Різні системи мір, різні валюти та наявність митних бар'єрів між усіма країнами Апеннінського півострова суттєво перешкоджали складанню єдиного італійського ринку, що зумовило економічний занепад даного регіону. Через це головними натхненниками об'єднання Італії були переважно обуржуазнені дворяни та підприємці, які переслідували ідею створення єдиного італійського ринку, з метою підвищення промислового росту та розвитку внутрішньої торгівлі [4, с.13]. Але спроби змін революційним шляхом у 30-х - 40-х р. були невдалими через недостатню підтримку повсталих карбонаріїв широкими верствами суспільства.

Нова хвиля революційного руху в Італії перейшла до рук партії «Молода Італія» Джузеппе Мадзіні. Партія молодого революціонера сформувала ідеологічну базу, та створила координаційний центр об'єднання італійських держав. Революційна діяльність і погляди Мадзіні не є темою моєї статті, але певний час він був союзником Гарібальді, і те, що ці дві постаті були в одному таборі та, незважаючи на деякі розбіжності в політичних поглядах щодо Італійської держави, їх об'єднувала спільна мета - цілісна італійська держава

Джузеппе Гарібальді народився в Ніцці 4 липня 1807 року в сім'ї моряка з старого покоління, рід якого починається із Стефана Гарібальді, який народився в 1707 р. [1, с.23]. Гарібальді належали до соціального шару незможних купців, які зберігали вірність традиціям. Джузеппе був другим сином Доменіко Гарібальді та його дружини Рози Богіадо. Джузеппе був улюбленцем у сім'ї. Оточена ласкою та турботою батьків, вихована в атмосфері любові дитина, у свою чергу, платила своїм рідним найніжнішою прихильністю. Згодом серед бурхливих подій і повних пригод життя він назавжди зберіг почуття любові до рідних. Він обожнював та шанував свою маму. Народжений біля моря, Джузеппе поріднився зі стихією. Прекрасні картини, що розгорталися перед його очима, внесли в його душу зачатки поезії. Море вражало його слух так само, як і зір; воно розкривало перед ним цілий світ звуків, що захоплювали його. Так само як і близькі люди, море зробило свій внесок у виховання дитини, стало частиною його дитинства, чимось рідним, майже одухотвореним.

Протягом деякого часу Гарібальді займався морськими походами, під час яких здобув чималий життєвий досвід. У подорожах постійно думав про свою батьківщину, про долю Італії та її відродження. “Завжди пройнятий високим почуттям патріотизму, – каже він, – я за всіх обставин мого життя не переставав звертатися то до людей, то до книг, які відкривали мені свої таїнства, то нарешті до самих подій воскресіння Італії; до двадцяти чотирьох років ці пошуки мої залишалися марними, і я марно втомлював себе такими питаннями» [6, с.3] Колись під час подорожі по Росії, Гарібальді зупинився в Таганрозі та зайшов до одного зі скромних шинків, де зазвичай збиралися моряки за склянкою вина. Тут він зустрів кількох італійців; між ними виявився член “Молодої Італії”, організації, незадовго до того заснованої Мадзіні. Гарібальді почув гарячу промову молодого патріота, який говорив про страждання батьківщини. З запалом, властивим молодості, член “Молодої Італії” захищав думку, що боротьба є єдиним шляхом до порятунку країни. Для Гарібальді ці слова, до певної міри, були одкровенням.

“Для нашої нещасної країни залишався ще промінь надії, – каже він у своїх мемуарах, описуючи, під яким враженням він залишив маленький трактир у Таганрозі. – Христофор Колумб – я оголошую це публічно – не був щасливішим, коли, заблукавши в Атлантичному океані, не знаючи, яким шляхом йти, обсіпаний погрозами своїх супутників, у яких він просив ще три дні мати терпіння, почув наприкінці третьої доби радісний для нього вигук: “Земля!” — Він не був, кажу я, щасливішим за мене, коли я почув крик

«батьківщина!». Отже були люди, які думали про звільнення Італії!». Гарібальді тоді присягнув боротися за свою батьківщину [6, с.5]. Після цього перелому у житті, Гарібальді присвятив себе боротьбі за свободу Італії. З цією метою він вирушив до Марселя, де жив на той час Мадзіні, вступив у організацію «Молода Італія» та став на шлях боротьби за незалежність і об'єднання своєї країни. Отримавши прізвисько «Борель» він у 1834 році брав участь у повстанні мадзіністів. Повстання не отримало підтримки серед місцевого населення і потерпіло поразку. Гарібальді, тікаючи від арешту, пішки дійшов до Ніцци, а потім, потрапив у Францію під іменем Джузеппе Пана. Боячись депортації Гарібальді змушений був емігрувати в Південну Америку. Перебуваючи в Америці революціонер приймав участь у війнах за незалежність Ріу-Гранді та Уругваю. Джузеппе набираючись військового досвіду у війнах, отримав чималу популярність, окрім того, в нього закріпилися націонал-демократичні погляди [5, с.153]. При цьому республіканський лад у сприйнятті Гарібальді багато в чому був тотожний демократії – на його думку, англійську конституційну монархію цілком можна назвати республіканською, а Аргентинська республіка під владою диктатора Росаса не може вважатися такою – уругвайські війська, що воювали проти Аргентини, з метою протистояння диктатурі, завзято називав «республіканськими» [2, с. 98].

В 30-х роках правлячі кола змінили політичний курс Сардинії-П'ємонт. Країна змінила політичний курс, вирішивши використати національне піднесення у своїх цілях, запровадили конституцію. Новий папа Римський Пій IX оголосив амністію усім політичним в'язням. Це дало можливість для Гарібальді повернутися на батьківщину та продовжити воювати за її незалежність. Джузеппе, на початку, позитивно реагував на зміни в П'ємонтсько-Сардинському королівстві, та проголошував, що він їде до батьківщини, щоб підтримати короля та стати на захист проти Австрії, а не здійснювати революцію. Але усе змінилось після того, як король та Папа Римський підписали 6 серпня 1849 р. принизливий мирний договір із австрійцями, він відмовився підтримувати монарха, та намагався боротися за Італійську республіку зі столицею у Римі, яка утворилася 8 лютого 1849 р. Однак реакціонери католицьких держав, таких як Австрія і Франція придушили повстання аби повернути владу Пію IX. Французькі війська 3 липня зайшли у Рим, але Гарібальді продовжував боротьбу. Він та невелика група волонтерів здійснили похід до Венеції, який закінчився невдачею і його арештували та вислали з країни.

В 1858 р. починається нова хвиля національного відродження. П'ємонтський уряд на чолі із прем'єр міністром Кавуром оголосили нову війну проти Австрії, за підтримки Франції в обмін на Ніццу та Савойю, за об'єднання Італії. Не обійшлося і без Гарібальді, людини з великим досвідом у військових справах, яка не могла відмовитись від участі у новій війні за об'єднання держави. Внаслідок воєнних дій Ломбардія та Мілан перейшли до складу Сардинської держави. Це був початок об'єднання Італії з півночі. 1860р.

почались народні повстання на півдні Італії, спочатку в Сицилії а потім в усьому Неаполітанському королівстві. У ніч з 5 на 6 травня 1860 р. два пароплави з добровольцями, очолюваними Гарібальді, вийшли з Генуезької затоки і попрямували до берегів Сицилії. Прем'єр-міністр Кавур у відповідь на запит англійського уряду, так сформулював свою позицію щодо походу Гарібальді: "Уряд короля шкодує про цю ініціативу; він не може йому перешкодити, але й не допомагає йому; він не може також з ним боротися. " Похід мав неабиякий успіх та визволив південь Італії. Деякий час Гарібальді був диктатором Сицилії та проводив ряд перетворень: було оголошено амністію політичним в'язням, організовував школи та роздавав землю селянам. Гарібальді проводив соціальну політику та звертався до великих землевласників із проханням ділитися надлишком землі із селянами, що були без землі [3, с.6].

В листопаді 1860 р. Гарібальді склав диктаторські повноваження та передав владу над Південною Італією королю Віктору Емануїлу II. В 1861 році було проголошено Італійське королівство, поза межами якого залишалися Венеція і Папська область. Це обурювало Джузеппе і він наголошував на необхідності нового походу, з метою об'єднання усіх італійських територій, але не отримав підтримки від короля. У 1862 році Гарібальді здійснив похід на Рим, але безуспішно. Король був проти цієї ідеї та відправив військо проти Гарібальді. Останній отримавши тяжке поранення був заарештований, але потім амністований.

У 1866 р. Гарібальді знову взяв участь у війні проти Австрії. Коли мир з Австрією було укладено, Гарібальді не пішов проти короля, не продовжив військових дій, а підкорившись, наказав скласти зброю своїм волонтерам. Внаслідок цієї війни -- Венеція була приєднана до Італії. Лише Рим лишався поза межами королівства. Остання спроба взяти Рим в 1867 р. провалилася через відсутність широкої підтримки населення Папської держави. Військо Гарібальді складало понад 7 тисяч осіб. Врешті-решт, Італія об'єдналась в 1870 р. але без участі Гарібальді. Через свої революційні ідеї, які мали вплив на населення Італії, Джузеппе Гарібальді був небезпечною постаттю для італійських монархів, тому, вони всіляко перешкоджали йому. Незважаючи на таке ставлення правлячих кіл, населення не тільки Італії, а й Європи пам'ятало про його подвиги. Він став символом свободи, справедливості, символом боротьби за незалежність і об'єднання Італії.

Через стан здоров'я та хвороби революціонер провів останні роки свого життя на острові Капрера та не зміг приєднатися до боротьби французького народу проти Прусії. Помер Гарібальді 2 червня 1882 р. і був похований на острові Капрера. Міністри, представники короля та патріотичних організацій 8 червня 1882 року зібралися на Капрера. Старі гарібальдійці, ветерани зустрілися із офіційними представниками влади, багато з яких бачили у Гарібальді то перешкоду, то знаряддя, яке можна було використати у своїх цілях [1, с.447].

Отже, можна зробити висновок про величезну роль Джузеппе Гарібальді у боротьбі за незалежність та об'єднання Італії. Варто звернути увагу на його жертвність, силу переконань, віру в майбутнє своєї батьківщини, за яке він боровся все своє життя, Саме за це – італійці поважають, пам'ятають і люблять свого національного героя.

Література:

1. Галло, Макс. Джузеппе Гарібальди / пер. с фр. М.Д. Оленич-Гнененко. Ростов на Дону : Феникс, 1998. 480 с.
2. Гарібальди, Джузеппе. Мемуари / пер. В.С. Бондарчука и Ю.А. Фридмана; ст. и коммент. В.Е. Невлера / отв. ред. С. Д. Сказкин. Москва : Наука, 1966. 468 с.
3. Кирова К.Э. Социально-политические взгляды Дж. Гарібальди. Из истории общественных движений и международных отношений : сборник статей в пам'ять академика Евгения Викторовича Тарле. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1957. С. 455 – 474.
4. Ковальская М. И. Италия в борьбе за национальную независимость и единство. От революции 1831 г. к революции 1848–1849 гг. Москва : Наука, 1981. 272 с.
5. Муромцева О.В. Жизнь и деятельность Джузеппе Гарібальди. Современный взгляд. Новая и новейшая история. 2002. № 1. С. 152-172.
6. Цомакион А. И. Джузеппе Гарібальди. Его жизнь и роль в объединении Италии : биогр. очерк с портр. Гарібальди, гравированным в Петербурге К. Адтом. Санкт-Петербург : Типо-хронолит, 1892. 110 с.

УДК 316.485.26:623.45

*Прохоров Олександр, магістрант факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.), м. Полтава*

ОЗБРОСННЯ РОСІЙСЬКИХ ТЕРОРИСТІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Промисловий прогрес дав людству дуже багато можливостей – посилення економіки, покращення рівня життя, розвиток технічної думки, а разом з ними – нові види озброєнь та поява такого явища, як тероризм. Саме у ХІХ столітті він поширюється Європою. Серед основних причин такого стрімкого зростання терористичної активності, по-перше, згадують про розвиток джерел масової інформації. Відтепер будь-який інформаційний привід одразу потрапляв на шпальти газет, журналів, обговорювався у різних клубах, на площах. Завдяки широкій гласності, тероризм міг розвернутися на повну, і досягти своєї головної цілі – залякати, рознести інформацію про свою діяльність по усій країні. Terror, з мови Цицерона та Августа, означає жах. А

саме цього й хотіли терористи – показати, що вони взяли за зброю, що ніхто з правлячих еліт не знаходиться в безпеці, тобто зробити все якомога гучніше. Таким чином засоби масової інформації стали зброєю в руках терористів та революціонерів. По-друге, промисловий прогрес дав не тільки ідеологічну зброю боротьби, але і матеріальну. Першими «помічниками» у кривавій справі терористів стала бомба «Орсіні» та пістолет з капсульним зарядом. Це спровокувало в Європі величезну хвилю замахів на монарших осіб. Так, на короля Франції Луї Філіпа було здійснено сім замахів, у 1858 році мало не підірвали Наполеона III, був убитий герцог пармський. Навіть королева Вікторія неодноразово зазнавала замахів.

Не уникнув подібної долі і російський імператор Олександр II, який пережив декілька замахів і врешті решт загинув внаслідок одного з них. І це незважаючи на те, що у Російській імперії навколо царя існував божественний ореол, поруч з ним була спеціальна царська гвардія, яка була створена після декабристського повстання з частин Семенівського, Преображенського та Ізмайлівського полків. Щоправда, вона могла захистити монарха хіба що від палацового перевороту, але не від фанатиків революціонерів.

До згаданих вище чинників – джерела масової інформації та покращені види озброєння – ще одним сприятливим чинником в Росії був вільний обіг зброї. Її можна було купити у крамниці без будь-якого дозволу чи психіатричної перевірки майбутнього власника. Продавець просто ставив відмітку у спеціальній книжці про придбання конкретного виду зброї. Наприклад, дослідник зброї С. Федосєєв вказує такі ціни на зброю: «пара капсульних пістолетов тульської роботи стоили 26 рублів. Сестрорецькие, лучшего сорта обходились 46 рублів за пару» [3, с. 45]. Тож зброю дістати було легко, проблема була тільки у фінансових можливостях.

Якою зброєю користувалися російські терористи? Перш за все розглянемо пістолет Дмитра Каракозова. У його справі вказується: «Он купил у одного оружейника пули. Порох же приобрел в субботу на Святой неделе из лаборатории. Пистолет был привезен из Москвы» [2, с. 139]. Для замаху на царя Каракозов обрав дуже простий та надійний капсульний двозарядний пістолет, який заряджався з дульного боку, схожий по типу заряджання на мисливську рушницю. Чому саме такий тип зброї обрав терорист? По-перше, володінню рушницею з подібним механізмом заряду його навчив ще у дитинстві батько. По-друге, патрони до такого пістолета можна було виготовити самостійно, не витрачаючи великих коштів. По-третє, капсульний пістолет був дуже зручний для терористів на відміну від тоді ще розповсюджених, але вже доволі застарілих, пістолетів з кремінним замком. Останнє не можна було нахиляти та носити в кишені по тій простій причині, що з порохової полочки просто міг зіпнатися порох і зброя ставала небездатною. Капсульний же пістолет міг працювати у сиру погоду, його спокійно можна було носити у кишені та стріляти з нього можна було з різних позицій, а не лише стоячи рівно, «як Пушкін на дуелі». Саме ці фактори і стали вирішальними у виборі Каракозовим зброї для замаху на Олександра II. У

майбутньому капсульний пістолет ще відіграє свою роль у багатьох замаху та вбивствах.

Ще одна зброя, яку постійно використовували терористи починаючи з кінця шістдесятих років XIX століття, був револьвер. Саме цим видом стрілецької зброї у 1869 році був убитий студент Іванов. Сергій Нечаєв стріляв у нього з п'ятизарядного револьвера, що належав Ніколаєву – одному з членів гуртка «Народна розправа». Також револьвер був використаний Вірою Засулич під час замаху на градоначальника Санкт-Петербурга Ф. Трепова. Вона вистрілила у свою жертву двічі, важко поранивши Трепова у живіт. Під час замаху був використаний револьвер Webley British Bull Dog, або просто «Бульдог». Розповсюджений у той час револьвер англійського виробництва мав просту конструкція: п'ятизарядний магазин-барабан, короткий ствол 2,5 дюйми. Оскільки він був дуже компактним, його запросто можна було носити у кишені. Але не дивлячись на свій розмір, мав доволі великий калібр. Також у 1879 році револьвер використовував терорист Соловйов під час замаху на Олександра II. Це був не звичайний вид, а великогабаритний, крупнокаліберний револьвер фірми Webley R.I.C. № 1 для полювання на ведмедів, мав великий розмір та сильну віддачу. «Соловйов стреляв в царя на Дворцової площаді. Ни один из чотырех выстрелов Соловьёва не достиг цели, лишь одна из пуль пробила шинель. Пятый выстрел он совершил в бежавшуюся толпу» [1, с. 13].

Окрім пістолетів терористи використовували ще один дуже ефективний вид зброї, яким і було убито Олександра II, – бомби. Вони завжди відігравали дуже важливу роль у терористичній діяльності, шум та руйнування від них були просто колосальні, а шанс уразити ціль дуже великий. Ефективність бомби та страх, який вона наводила на людей, робило її ідеальною зброєю для тероризму. Робилися вони із звичайних матеріалів, різних наборів вибухових речовин, які міг підібрати будь-який хімік, та будь-якої оболонки. Терористи робили бомби навіть із консервних банок, нашпиговуючи їх вибуховою сумішшю та додаючи часовий механізм. До середини XIX століття основною начинкою для бомб був димний порох. Хоч його і можна було купити в звичайному магазині, проте для виготовлення бомби потрібно було дуже велику кількість цієї суміші.

У 1867 році на допомогу терористам прийшов динаміт, запатентований Нобелем. Сам динаміт терористам не вдалося дістати, але завдяки генію одного з народовольців, який відіграє величезну роль у історії вибухотехніки та тероризму, вдалося винайти покращену формулу вибухівки. Прізвище цієї людини – Кибальчич. Будучи геніальним хіміком та знаючи багато іноземних мов, йому вдалося створити так званий желатин-динаміт, який перевищував за своїми характеристиками динаміт Нобеля. Миколою Кибальчичем було сконструйовано багато вибухових пристроїв та розроблено способи їх підриву.

У першій половині XIX століття для підриву часто використовували Бікфордів шнур, час горіння якого неможливо було розрахувати точно. До того ж вибухівка з подібним механізмом легко виявлялася. Пізніше, під час

Кримської війни, російські сапери використовували машину Якобі, дія якої ґрунтувалася на підриві заряду завдяки електроенергії. Кибальчич пішов своїм шляхом, покращивши розробку Якобі. Він замінив магнітоелектричну машину для розряду електроенергії на батарею Грене та катушку Румкорфа. Таким чином винахід Кибальчича міг працювати у негоду та поміщався у звичайний чемодан. Розроблений М. Кибальчичем пристрій для дистанційного підриву бомби був використаний майже у всіх замаху народовольців, де фігурувала вибухівка. Але для замаху на царя 13 березня 1881 року ним була розроблена спеціальна металеві бомба. Конструкція її була доволі проста та ефективна. По-перше, використовувалися звичайні бляшані банки, що допомагало конспірації. Розмір цих банок був невеликий, бомба легко поміщалася у кишеню бомбіста. По-друге, Кибальчич вирішив проблему детонатора для бомби дуже дієвим та простим способом. Біля вибухової суміші поміщалося ампула з кислотою, перетягнута ниткою. Під час удару об тверду поверхню ампула ламалася і відбувалася вибухова реакція. Щоб мінімізувати ризики Кибальчич встановив у кожен бомбу по дві такі ампули під кутом 90 градусів. Тепер бомба з ймовірністю 99,9% повинна була спрацювати. Бомбісти не раз виїздили за місто для випробування бомб. «За тиждень до 1 березня Кибальчич з металістами їздили в Парголово, для проби снарядів. 28 лютого Кибальчич, Гриневіцький, Тимофій Михайлов і Рысаков з цією ж метою відправились за місто. Испитання оказались удачными» [4, с. 64]. У ніч перед вбивством царя було створено чотири бомби подібного типу, а наступного дня народовець Ігнатій Гриневіцький кине одну із бомб в Олександра II, вбивши себе та смертельно поранивши монарха, який помер того ж вечора.

Отже, як ми можемо бачити, технічний прогрес дав терористам можливість влаштувати як вибухи бомб, так і вибухи інформаційні. Без технічного забезпечення та розвитку джерел масової інформації тероризм не зміг би отримати такого розвитку та поширення. Але саме у XIX столітті склалися сприятливі умови для подібної кривавої діяльності. Зокрема, цьому сприяла поява нових видів озброєння – таких як капсульний пістолет, яким був здійснений перший постріл у російського імператора, та бомби різних типів (від однієї з яких і загинув Олександр II). Отже, саме внаслідок бурхливого розвитку науки та техніки терористи змогли розвернути свою діяльність на повну. перед ними відкрився величезний простір для експериментів та величезний вибір різноманітного озброєння, який вони використовували для своєї боротьби.

Література:

1. Будницький О.В. Тероризм в Российской империи. Краткий курс. М., «Издательство Бомбора», 2021.
2. Государственные преступления в России в XIX веке. Сборник из официальных изданий. Под ред. Базилевского. Том 1. (1826-1876 год). СПб. «Русская старопечатка», 1906.

3. Федосеев С.Л. Русские пистолеты и револьверы (Стрелковое оружие. Коллекционная энциклопедия). М., «Яуза Эксмо». 2014.
4. Черняк А. Я. Николай Кибальчич — революционер и учёный. М., 1960.

УДК 94(450)«1796»:355.48

*Ребена Вікторія, магістрантка ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка
(наук. кер. – доц. Моцак С.І.), м. Суми*

ПЕРЕБІГ ІТАЛІЙСЬКОЇ КАМПАНІЇ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА У ЛИПНІ – ЛИСТОПАДІ 1796 РОКУ

На півночі навколо Мантуї велися облогові роботи. Французи погасили своєю артилерією вогонь противника і вже чекали здачі гарнізону. Та доля розпорядилася інакше.

Ситуація на Рейнському фронті складалася вдало для австрійців і вони могли переправити частину війська в Італію. Їх очолив старий досвідчений полководець Дагоберт Вурмзер. Разом з підкріпленням чисельність його війська досягла 60 тис., 10 тис. з яких, залишилися в резерві. Вони розпочали рух на південь, розділившись на 3 колони під командуванням Вурмзера, Кваждановича та Месароша. Війська французів також отримали підкріплення і загалом досягали 44 тис. осіб.

Месарош рухався зі сходу до укріплень Мантуї, Кважданович та Вурмзер йшли паралельно один одному, будучи розділеними о. Гарда. Після перших сутичок 29 липня французькі війська почали відступати перед чисельною перевагою противника. Бонапарт мусив прийняти складне рішення: відступати, ризикуючи втратити все, чи продовжити кампанію. Відступ міг означати скасування всіх домовленостей з італійськими державами, що в свою чергу могло завершитись повним знищенням італійської армії республіки. Після генеральської наради 30 липня було вирішено продовжити кампанію. 31 липня Наполеон віддав наказ негайно зняти облогу Мантуї, оскільки для того щоб її утримати, потрібно було дати генеральний бій чисельно переважаючому ворогу [1, с. 41-46]. Гарнізон вийшов з фортеці і захопив дві сотні гармат, також взяв в полон 700 солдатів, які не встигли відступити. Такою була ціна за неминучі поспішні дії.

Тим не менш, Наполеон почав діяти. Потрібно було атакувати одну з трьох армій і головнокомандувач рушив спочатку проти корпусу під командуванням Кваждановича (18 тис.) [3, с.91-92].

Вибір був не випадковим:

- В випадку невдачі наступу на Вурмзера, відступаючим військам довелося б вступати в бій і з корпусом Кваждановича;
- При атаці на корпус Месероша війська Вурмзера і Кваждановича встигли б з'єднатися і мали б значну чисельне перевагу;

- В випадку невдачі наступу на Кважановича, Наполеон би зміг відвести війська на захід, в Ломбардію.

Тож було обрано останній варіант, як найдоцільніший.

Війська Вурмзера, вважаючи, що Наполеон відступає в сторону Мілану рухалися в сторону Мантуї, де 2 серпня урочисто вступили в місто.

Частина військ під командуванням Ліптая та Давидовича рухалася на з'єднання з Кваждановичем, та 3 серпня під Кастільйоне їм довелося вступити в кровопролитний бій з Ожеро, який зміг відкинути їх на початкові позиції. Одночасно з цим генерали Массена, Соре, Деспінуа і Дальмань під Ланато відтіснили Кваждановича на північ і той не маючи зв'язку з союзними військами відступив в гори [5].

Вурмзер посилив гарнізон Мантуї, забезпечив її продовольством і рушив на Бонапарта маючи 25 тис. солдатів, розраховуючи на з'єднання з Кваждановичем. 5 серпня відбулася друга битва під Кастільйоне. Три французькі колони під командуванням Массена, Ожеро та Серюр'є, загальною чисельністю в 30 тис. бійців оточили австрійську армію і змусили її відступити в Тіроль. За кілька днів Мантуя знову була в облозі.

Таким чином, Бонапарт витримав кілька критичних ударів і відбив першу спробу австрійців повернути собі Ломбардську рівнину. Військові операції обійшлися французам в 6000 убитих і поранених, але австрійські втрати в цей же час були більшими – 16 700 убитими і пораненими. Проте Вурмзер, аж ніяк не втратив духу, він запобіг падінню Мантуї своєчасним наступом, посилив її обороноздатність і дав французам бій, не зазнавши катастрофічної поразки [4, с.76]. Австрійський головнокомандувач поповнив війська і через три тижні вдався до другої спроби вторгнення в північну Італію. Він знехтував попереднім досвідом і знову розділив війська. 20 тис. під командуванням Давидовича залишалися для оборони Тіроля, поки Вурмзер з 25 тис. спускався на італійську рівнину [2, с. 103-104].

Наполеон вирішив діяти як і минулого разу та пішов на слабшого суперника – Давидовича. Французи, маючи вдвічі більше військ, в боях 4-5 вересня змусили відступити австрійського генерала. Тепер уже французи ринули з півночі, а Вурмзер мав оборонятися з півдня. 8 вересня Бонапарт відправив дві свої дивізії на ворожі позиції у Бассано. Австрійці не витримали натиску і почали відступати в сторону Мантуї. Прорвавшись з боями до фортеці 15 вересня вони дали останній бій під Сан Джорджіо і змушені були вступити до міста.

У своєму прагненні допомогти Мантуї австрійський головнокомандувач сам потрапив в кам'яну пастку, і тепер розпочалася третя, найважча облога цієї великої фортеці. Гарнізон міста разом з його військами становив 23 тис. чол. при підтримці 500 гармат. Їхні запаси продовольства швидко скорочувалися та легше від цього Бонапарту не ставало. Маючи такий гігантський гарнізон, Мантуя намертво приковувала французьку армію до однієї території, оскільки продовжувати йти на ворога, тримаючи за спиною його гіпотетичне підкріплення, нерационально. З цієї ж причини неможливим був і штурм

фортеці, тому її негайно блокували і планували довести до повного продовольчого виснаження. Австрійська влада розуміла значення італійського форпосту і збирала нові сили для його захисту [4, с. 78-79].

На початку листопада Бонапарт мав в своєму розпорядженні 42 тис. чол [2, с.121]. Австрія змогла зібрати 46 тис. та поставила на чолі нової армії генерала Йозефа Альвінці. Він розділив війська на дві колони і наказав Давидовичу рухатися з Тіроля на м. Трент. Сам полководець рухався зі значними силами з сторони Фріулі.

Вважаючи сили австрійців північніше Трента незначними, французький головнокомандувач наказав Вобуа перейти в наступ, розбити ворога, а потім відправити 3000 своїх солдатів до Верони, де зосереджувалися війська перед наступом Альвінці.

Вобуа підкорився наказу, але дані розвідки ясно показали, що перед ним стоять набагато більші сили, ніж очікувалося. Бонапарт змінив свій перший план, він наказав утримувати позиції доки не буде розбита армія Альвінці, а вже потім напасти на тили Давидовича [4, с. 81].

Реалізувати ці плани не вдалося. Бонапарт сильно недооцінив чисельність військ Давидовича, які до 5 листопада зайняли Трент і змусили супротивника відступати вздовж р. Адідже. Згодом Вобуа зібрав війська і повернувся на захист північних позицій. У той же час армія Альвінці перейшла р. Brentu.

12 листопада основні армії зійшлись в битві при Кальдієро, де переважаюча австрійська армія здобула перемогу. Бонапарт відступив до своєї ставки в Верону. Його армія перебувала у все більш небезпечному становищі.

Два сильних противника, які обидва успішно боролися проти французів, продовжували рухатися в сторону Верони. Боротися з чисельно переважаючим противником суперечило стратегічній теорії зосередження сил Бонапарта, але в цьому випадку альтернативи не було. Зняти облогу Мантуї цього разу означало вивільнення військ Вурмзера, що точно б завершилося крахом.

15 листопада французькі війська вийшли з Верони в західному напрямку. Бонапарт змусив ворога вважати, що він відступає, а сам стрімким маршем рушив на південь вздовж р. Адідже. Він мусив перейти переправу поблизу м. Ронко, доки розвідники Альвінці не дізналися про його плани.

Стратегічний план Наполеона будувався на нівелюванні чисельної переваги австрійської армії. Лівий берег р. Адідже на цій території був болотистим і перейти його можна було тільки по греблям, на яких і планувалося дати бій. Щоб реалізувати свою перевагу Альвінці мусив би шукати таку місцевість, на якій можливо вільно розвернути війська. Бій же розпочався на пересіченій місцевості, на якій чисельна перевага не грала такої великої ролі.

15 листопада йшли криваві бої за м. Арколі, в яких жодна зі сторін не могла досягти успіху. В найзапекліший момент бою Бонапарт особисто з прапором в руках очолив колону офіцерів, що пізніше послужило для сюжету картини «Наполеон на Аркольському мості». Маневр, який ледь не коштував

йому життя не вдався, та це мало неабиякий моральний вплив на війська. Приклад головнокомандуючого вразив підлеглих і сукупність боїв 16 та 17 листопада завершилася поразкою австрійців. Їхній бойовий дух був надломлений, Альвінці віддав наказ про відступ. Давидович в цей час вдруге відтіснив Вобуа і вже прямував на Верону, та дізнавшись про поразку головнокомандуючого відступив [4, с. 81-85].

Таким чином, третя австрійська спроба контрнаступу виявилася не більш вдалою, ніж дві попередні. Обидві частини армії Альвінці зазнали поразки і були відтіснені, не встигнувши навіть здала побачити Мантую.

Література:

1. Бешанов В.В. Шестьдесят сражений Наполеона. Минск: Харвест. 2000. 511 с.
2. Клаузевиц К. Итальянский поход Наполеона Бонапарта 1796 года. Москва: Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1939. С.103-104.
3. Наполеон. Избранные произведения, Т.1. Наполеон Бонапарт. Москва: изд. Народногoкомиссариата обороны, 1941. 351 с.
4. Чандлер Д. Военные кампании Наполеона. Триумф и трагедия завоевателя. Москва: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 1999. 693 с.
5. Histoire de France: servant de texte explicatif aux tableaux des Galeries de Versailles, Т. 4. 398 p.

УДК 94(367:430):(363.3+369.2)

*Судакова Діана, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Год Н.В.), м. Полтава*

ЄЛИЗАВЕТА І ТА ЄЛИЗАВЕТА ІІ: «ЗОЛОТІ СТОЛІТТЯ» АНГЛІЇ

В історії Великої Британії, 8 вересня 2022 року, завершилась епоха королеви Єлизавети ІІ Віндзор, яка найдовше правила країною та вважалася лідером нації протягом аж семи десятиріч. Історія Великобританії налічує багато династій, що змінювали одна одну. Серед суворих королів середніх віків і часів абсолютизму правили і королеви, величні жінки, які залишили слід в історії країни. Такою королевою, «символом нації», була Єлизавета І Тюдор. Час її правління дослідники називають золотим століттям в історії Англії. Єлизавета І, за сорок п'ять років перебування при владі, посилила позиції абсолютизму, відновила англіканську церкву, зміцнила вплив своєї держави на міжнародній арені, а гучна перемога над іспанською «Непереможною Армадою» закарбувала її ім'я в історії і зробила Англію володаркою морських

просторів. А також, вона була справжнім меценатом, в роки її правління творили музиканти, художники та письменники, розвивався театр [1, с. 345].

Сполучене Королівство Великобританії на сьогодні є конституційною монархією. Главою держави до осені 2022 року була королева Єлизавета II. Але її влада була лише символічною, в той час як реальна влада належала Прем'єр-міністру та його Кабінету. Королева Єлизавета II, будучи конституційним монархом, не могла правити як правила Єлизавета I, оскільки її права обмежені законами. Не дивлячись на це, королева до останнього свого дня продовжувала залишатися символом єдності та стабільності Великобританії, а також інших держав, що входять до складу Британської Співдружності Націй.

Єлизавета I Тюдор і Єлизавета II Віндзор були улюбленицями англійського народу. Вони правили у різні епохи, були, багато в чому, зовсім несхожими але мали і багато спільного.

7 вересня 1533 року народилась принцеса Єлизавета. Її батьком був король Генріх VIII, а матір'ю -- Анна Болейн. Народження принцеси було розчаруванням для її батька, так як він чекав на спадкоємця трону, на сина. Генріх VIII уже мав на той час дочку Марію від першої дружини, іспанської принцеси Катерини Арагонської. Дитинство Єлизавети I було дуже неспокійним. Мати принцеси була страчена за хибним звинуваченням в зраді 19 травня 1536 року. Шлюб короля Генріха VIII і Анни Болейн був оголошений незаконним, а Єлизавета – незаконнонародженою, втратила титул принцеси отже, не могла претендувати на трон. Статус бастарда, суттєво змінив життя Єлизавети.

Генріх VIII, тим часом, одружився з фрейліною Анни Болейн -- Джейн Сеймур. Вона змогла народити королю сина, який став в майбутньому монархом Едуардом VI. Після пологів Джейн вмирає. Едуард як і його сестра Єлизавета, росте без матері. Вони мали багато спільного: росли протестантами, отримали хорошу освіту, вміли цінувати мистецтво. Єлизавета була у хороших стосунках зі старшою сестрою Марією, але вони ніколи не були близькими. Марія була старшою за Єлизавету на 17 років, затятою католичкою, вони навіть зовні були дуже несхожі [2, с. 213].

З ранніх років Єлизавета вивчала грецьку, латинську, іспанську та французьку мови, знала історію, філософію і математику, грала на музичних інструментах та займалася рукоділлям. Майбутня королева мала хорошу гувернантку Катерину Чемперноун, турботливу учительку та наставницю Перрі Бланш, які зуміли розкрити й розвинути здібності дитини [4, с. 156].

Юність Єлизавети була складнішою за її дитинство. У січні 1547 р., після смерті Генріха VIII, її почали розглядати як політичну одиницю, як конкурента у боротьбі за владу. Незважаючи на те, що Генріх оголосив своїх дочок незаконнонародженими, вже перед смертю він повернув їхній статус принцес, визначив престолонаступництво. Першим претендентом на престол Англії ставав Едуард, потім - Марія, а після Марії – Єлизавета, але її шанси стати королевою були невеликими.

Дитинство і юність великої королеви Єлизавети II було зовсім іншим ніж у Єлизавети I.

21 квітня 1926 року у родині Британських монархів народилася дівчинка. Її назвали на честь матері, бабусі та прабабусі Єлизаветою-Марією-Олександрою. Батько - Георг VI, герцог Йоркський, принц Альберт; мати – леді Єлизавета Боуз-Лайон. Єлизавета була настільки чарівною дитиною, що швидко стала улюбленицею всього британського народу та королівської сім'ї. Принцеса росла в атмосфері турботи та любові. Вона мала найкращих нянь та гувернанток. Маріон Кроуфорд, шотландка, стала однією з них. Вона змогла виховати її розвинути в Єлизаветі пунктуальність, старанність, дисциплінованість та охайність, почуття власної гідності і стриманість. З дитинства Єлизавета II відчувала інтерес до коней. Їздити верхи, майбутня королева навчилася раніше, ніж читати та писати. Вона отримала якісну освіту, переважно гуманітарної спрямованості. Єлизавета добре знала історію, граматику, географію, літературу, французьку мову. Вона займалася музикою, малюванням, велика увага приділялася світському етикету та танцями. Лілібет, так звали Єлизавету у родинному колі, з ранніх років навчилася дотримуватися правил кодексу королівської поведінки.

Слід зазначити ще одну відмінність у житті Єлизавети II та Єлизавети I. Це те, що Єлизавета Віндзор від сімейного життя не відмовилася. Більше того, напередодні Другої світової війни, в 13 років, Єлизавета зустрілася з майбутнім нареченим - принцом Філіпом. Він народився в 1921 році та був сином принца Андрія Грецького і принцеси Аліси. Єлизавета II Віндзор пов'язала себе узами шлюбу з принцом Філіпом. Після весілля, в 1947 році, подружжю були присвоєні королівські титули - Її та Його Королівські Величності, герцогиня та герцог Единбурзькі. У них народилося четверо дітей: принц Чарльз (теперішній король Великобританії), принцеса Анна, принц Ендрю та принц Едвард.

Георг VI, готував дочку до майбутньої ролі королеви Великої Британії. Передавав Єлизаветі свій досвід, знайомив з тонкощами політичного життя.

Шлях до влади і роки правління двох королев, також, були дуже різні.

Єлизавету I коронували у 1558 році. Вона прийшла до влади після смерті юного брата короля Едуарда VI та бездітної сестри королеви Марії I.

Єлизавета I стала народною улюбленицею і відповідала своїм підданам взаємністю. Відмовляючись від заміжжя, Єлизавета I заявляла, що заручена зі своєю нацією. Королева багаторазово повторювала у промовах, що у Англії може бути видатніший монарх ніж вона, але ніколи не буде - більш люблячого. Культ королеви сформувався вже до кінця 1580-х років, Єлизавету I порівнювали з Дівою Марією, вважали покровителькою протестантської Англії.

Після невдалого правління Марії Кривавої, Єлизавета I змогла налагодити стосунки з парламентом, врегулювати протиріччя у суспільстві, внести стабільність у життя королівства. Англійська церква утвердилася як державна і стала важливою опорою абсолютизму.

Під час правління Єлизавети I Англія перейшла до торгової та колоніальної експансії по всьому світу. Зовнішня політика Англії часто суперечила інтересам інших країн, наприклад, інтересами Іспанії. У 1588 році над Англією нависла велика загроза. Король Філіп II Іспанський направив до берегів Англії небачений доти, величезний флот - Непереможну Армаду, що складалася з потужних кораблів – іспанських галеонів. Англія змогла виставити всього 100 суден, проте вони були маневреніші за іспанські й краще озброєні артилерією. Це допомогло англійцям успішно діяти проти громіздких і неповоротких кораблів армади. Остаточного удару іспанцям завдали жорстокі бурі, які потопили значну частину їхнього флоту. Саме з того часу Англія стала королевою морів [5, с. 123].

У період правління Єлизавети I розквітло драматичне мистецтво в Англії. Сама королева сприяла розвитку театрів, інколи брала участь у аматорських виставах. А у 1582 році з дозволу Єлизавети I була створена Королівська трупа.

У лютому 1603 року королева Єлизавета I впала у глибоку депресію. 24 березня 1603 року вона померла в Річмонді і була похована у Вестмінстерському абатстві, в капелі Генріха VII.

Єлизавета II усе своє життя відіграла важливу роль у суспільно-політичному та соціальному житті Великобританії.

Король Георг VI, батько Єлизавети II, помер 6 лютого 1952 року. Смерть батька знаменувала болісні зміни у долі Єлизавети II. З мужністю подолавши лихо, королева не піддалася паніці. Збереження престижу монархії та обов'язки королеви стали пріоритетними у її житті.

Церемонія коронації Єлизавети II відбулася 2 червня 1953 року у Вестмінстерському абатстві. Це була перша коронація англійського монарха, яку транслювали по телебаченню.

Єлизавета II не мала таких можливостей в управлінні країною як Єлизавети I. Сучасні монархи, відповідно до британської традиції конституційної монархії, мають більш обмежені права й повноваження в управлінні державою. Єлизавета II, у період свого перебування при владі, підтримувала коректні відносини з усіма дванадцятьма прем'єр-міністрами, з парламентом, була гарантом дотримання конституційних норм і моральним авторитетом для нації.

Хоча, повноваження монарха, відповідно і Єлизавети II, в управлінні країною обмежені, та слід зазначити, що королева була головнокомандувачем британських збройних сил, призначала вищих посадових осіб у армії, військово-повітряних силах та флоті. Процес судочинства вівся від імені Єлизавети II, хоча королева у ньому не приймала безпосередньої участі.

Значні прерогативи мала королева у міжнародних справах. Вона була головою Британської Співдружності націй. Усі члени Британської Співдружності визнавали королеву як главу своїх держав, а вісімнадцять з них - як свого монарха. Своєю діяльністю на міжнародній арені Єлизавета II, особисто, сприяла зміцненню впливу Великобританії у світі.

Важливою сферою діяльності Єлизавети II була доброчинність. Королева була покровителькою більш ніж 600 благодійних організацій.

8 вересня 2022 року у Балморал померла королева Єлизавета II на 96 році свого життя [3]. Вона правила 70 років і сім місяців, її перебування при владі стало найтривалішим серед британських монархів. Поховали Єлизавету II у Вестмінстерському абатстві, в каплиці Георга VI.

На основі проаналізованого матеріалу можна зробити такі висновки: Єлизавета I і Єлизавета II правили в різні епохи, але не дивлячись на це вони стали символами англійської нації і монархами, яких пам'ятають і люблять о цей день. Дитячі роки, юність королев були різними, але вони обидві здобули бездоганне виховання та гарну освіту, що допомогло в подальшому житті цих великих жінок. Свої знання та вміння Єлизавета I і Єлизавета II розвивали завдяки читанню, спілкуванню з високоосвіченими людьми.

Обидві королеви успішно правили країною, тому епохи їх правління називають «золоті століття» Англії. Вони внесли вагомий внесок в історію британського народу.

Література:

1. Грін Д. Британія: коротка історія британського народу : навчальний посібник. Київ: Фабрика кольорового друку, 2007. 478 с.
2. Діккенс Ч. Історія Англії: підручник. Київ: АСТ, 2008. 418 с.
3. Померла королева Єлизавета II Українська правда : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/8/7366675/> (дата звернення 21.09.2022)
4. Эриксон К. Елизавета I: монография. Москва : Генезис, 2001. 416 с.
5. Donald A. England under the Tudors. Wentworth Press, 2019. 522 p.

УДК 327(510):327.8(470+571)

*Арестова Евеліна, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава*

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КНР ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА СУЧАСНУ ДИПЛОМАТІЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

В умовах кривавої російської агресії в Україні для нашої держави наразі є особливо актуальним формування дієвої проукраїнської коаліції, яка була б не лише стримуючим фактором для ворога, а й гарантувала б захист сучасного міжнародного права від «неоімперіалістичних апетитів» тоталітарних держав. У цьому контексті величезної актуальності набуває зовнішня політика Китаю, від якої багато у чому залежить сучасний баланс сил у світі. Крім того, за визнанням багатьох аналітиків, саме Китай зараз здатний вплинути на сучасний путінський режим тоталітарної Росії. Від позиції Китаю значною мірою залежить можливе припинення загарбницької російської війни проти України.

Варто зазначити, що сучасна політика КНР багатоаспектна. Відносини між КНР та РФ в умовах постбіполярності набули особливого характеру. Стосунки стратегічного партнерства, започатковані у відносинах між Пекіном і Москвою у 1990-х роках, отримали подальший розвиток на початку XXI сторіччя. Проте характер цих взаємин різко відрізнявся від попереднього періоду. У публічній, офіційній площині теоретичним обґрунтуванням сучасної стратегічної взаємодії Росії та Китаю є концепція багатополосного світу, яка, у китайській інтерпретації передбачає «протидію гегемонізму» (фактично США) [1, с. 161]. Водночас не декларується створення військово-стратегічного союзу, що надає можливість вибудовувати зовнішню політику щодо Росії у вигідному для Китаю багатополарному світі. Разом з тим існує й більш практичний ґрунт у цій взаємодії. І Росія і Китай насправді мріють про повернення часів біполярного світу, але полюсом сили у цьому випадку може бути лише одна із них (на противагу США і західному світу). Зважаючи на сучасні економічні потенціали обох країн, шанси Росії на гегемонію є сміховинні [3, с. 487-489].

На початку XXI сторіччя стабільність зовнішньополітичної взаємодії РФ – КНР залежала від збереження їхніх рівноправних відносин, розвитку стратегічного співробітництва. Проте більшою мірою на це впливав сукупний комплекс різних факторів (зовнішня політика США, особні економічні та політичні інтереси Росії та Китаю). Окрім того, міждержавні відносини РФ і КНР на початку XXI сторіччя розвивалися не лише на основі національних

політичних доктрин, а й ґрунтувалися на загальній трансформації глобальної системи міжнародних відносин і напрямів розвитку глобалізації.

Якщо аналізувати сучасні зовнішньополітичні курси РФ та КНР, то можна помітити певний збіг інтересів. Насамперед це стосується двох регіональних векторів: по-перше, забезпечення сприятливої міжнародної ситуації з метою розв'язання внутрішніх проблем модернізації та прискореного розвитку; по-друге, стримування США, «примус» їх до суттєвих поступок в АТР (азійсько-тихоокеанському регіоні) [2, с. 361-362].

Таким чином у зовнішній політиці КНР переплітаються два підходи, які визначаються концепціями багатопольярного і біпольярного світу. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття офіційно домінувала стратегія багато полюсності. Концепція багатопольярного світу мала свій історичний процес формування та розвитку. Вперше вона була проголошена керівниками двох країн у «Російсько-китайській спільній декларації про багатопольярний світ і формування нового міжнародного порядку» від 23 квітня 1997 року Узгоджена позиція РФ та КНР підтверджувалася потім у «Спільних російсько-китайських заявах» від 10 листопада 1997 року, 23 листопада 1998 року та 10 грудня 1999 року, у «Пекінській декларації Російської Федерації та Китайської Народної Республіки» від 18 липня 2000 року, у Московській заяві лідерів країн і базовому міждержавному договорі, підписаному 16 липня 2001 року, у «Спільній декларації Російської Федерації та Китайської Народної Республіки» від 27 травня 2003 року, у «Спільній декларації Російської Федерації та Китайської Народної Республіки» від 14 жовтня 2004 року, «Спільній декларації Російської Федерації та Китайської Народної Республіки» від 22 березня 2006 року [6, с. 479; с. 608].

Принципова подібність тоталітарних світоглядів на розбудову глобальної системи міжнародних відносин певний час дозволяла Москві та Пекіну займати близькі позиції з багатьох міжнародних проблем. Так, у травні 1999 року РФ та КНР засудили дії НАТО проти Сербії, спільно висловилися проти розширення НАТО на Схід. В Азійсько-Тихоокеанському регіоні Пекін, на відміну від 1980-х років, зайняв позицію фактичної підтримки Москви в її територіальних суперечках з Японією щодо Південних Курил. Путінське керівництво, зі свого боку, підтримувало підхід Пекіна до тайванського питання.

Росія та Китай заперечують ізоляцію КНДР та американський тиск на Пхеньян. Водночас вони виступають проти появи ядерної зброї на Корейському півострові. Можна віднайти ще безліч інших спільних позицій. Так, Москва і Пекін намагаються перетворити АСЕАН на самостійний центр сили у міжнародних відносинах (подібно до Європейського Союзу), негативно ставляться до посилення військового потенціалу Японії, не схвалюють ядерний статус Індії та Пакистану. Близькими є підходи Росії та Китаю до близькосхідного врегулювання та проблеми політичного визначення Іраку. У свою чергу, КНР не заперечувала щодо розташування російських військ у Таджикистані й інших «гарячих точках» СНД. У відповідь на це Москва

аналогічним чином виступала й досі виступає на боці Пекіна у його боротьбі із т. зв. "сепаратистами" у Тибеті та Синьцзяні [1, с. 460-463].

Збіг чи близькість позицій з цих питань зафіксовані у чисельних офіційних заявах сторін на різних рівнях упродовж 90-х років ХХ сторіччя. Таким чином Китай підтверджував позицію щодо принципів розбудови моделі постбіполярного світу. Міждержавні контакти Росії та Китаю набули на початку ХХІ століття характеру, якщо не стратегічного партнерства, то стратегічної взаємодії. Результатом стало підписання Спільної декларації та затвердження Плану дій з реалізації Договору про добросусідство, дружбу та співробітництво, який передбачає розвиток взаємовідносин з усіх життєво важливих економічних галузей і сфер політичної діяльності.

Характерною була домовленість між керівництвом РФ та КНР оголосити 2006 рік «Роком Росії у Китаї», а 2007 – «Роком Китаю у Росії». Оцінюючи й аналізуючи результати переговорів, голова КНР Ху Цзіньтао зазначав: «Поглиблення стратегічної взаємодії між двома країнами є стратегічним вибором наших двох країн». У серпні 2005 року відбулися перші спільні військові навчання Збройних Сил Російської Федерації та Народно-визвольної армії Китаю (НВАК) «Мирна місія – 2005», які пройшли на території Росії (м. Владивосток) і КНР (Шаньдунський півострів) [6, с. 251].

Проте поступово спостерігалася корекція зовнішньополітичного курсу КНР, яка розглядала свій варіант «багатополярності». Росія, її агресивні міжнародні амбіції (належно не підкріплені ні економічно, ні у військовому плані) все більше використовувалися Китаєм як важіль геополітичної боротьби. Згадується крилатий вислів президента США Барака Обами про те, що Росія є слабким регіональним гравцем. Щодо Китаю це звичайно не так.

Спільна позиція Росії і Китаю з багатьох міжнародних питань є досить ситуативною. Зокрема, керівництво обох держав висловлюють «загальне занепокоєння у зв'язку з американським проєктом розміщення елементів своєї протиракетної оборони на європейській території». Росія також підтвердила, що розглядає Тайвань і Тибет як невід'ємні частини Китаю. Про це йшлося у спільному російсько-китайському комюніке про підсумки зустрічі на вищому рівні у Пекіні [4, с. 539].

Прихід «п'ятого покоління керівників КНР» був легітимізований на ХVІІІ з'їзді КПК (8-15 листопада 2012 року). З'їзд обрав нове керівництво КПК, яке мало правити до 2022 р. Так Ху Цзіньтао, на посаді Генерального секретаря ЦК КПК змінив Сі Цзіньпін (також він очолив Військову раду, а вже у березні 2013 року – став головою КНР). Тоді ж на пост Прем'єра Держради КНР замість Веня Цзябао був призначений Лі Кецянь.

Хоча з 1996 року діє механізм регулярних (щорічних) зустрічей глав урядів РФ та КНР, показовим є той факт, що саме РФ стала першою країною, яку Сі Цзіньпін відвідав в якості нового голови Китайської Народної Республіки 22- 23 березня 2013 року. У подальшому подібні зустрічі китайського і російського керівництва стали регулярними (6 вересня 2013 року у с. Стрельні, 7 жовтня 2013 року на форумі АТЕС (Індонезія, о. Балі) тощо).

20-21 травня 2014 року у Шанхаї (КНР) відбулися китайсько-російські переговори найвищого рівня. У «Спільній заяві Російської Федерації та Китайської Народної Республіки йшлося про новий етап «відносин всеосяжного партнерства та стратегічної взаємодії» [3, с. 731]. Результатом візиту стало також підписання масштабного пакету документів (51 документ про співробітництво), який охоплює такі практичні галузі двосторонньої економічної взаємодії як фінанси, енергетика, цивільне авіабудування, будівництво великих інфраструктурних об'єктів, розширення взаємних інвестицій, співробітництво у галузі розвитку інформаційних і телекомунікаційних технологій тощо. Були укладені найбільш очікувані контакти: про постачання до Китаю російського природного газу, розраховані на 30 років при щорічних обсягах у 38 млрд. кубометрів (у подальшому планувалося довести загальні поставки до 60 млрд. кубометрів газу на рік).

Подальше поглиблення співпраці між Пекіном і Москвою було задекларовано під час саміту АТЕС у Пекіні 10-11 листопада 2014 року, на якому сторони оголосили про другу газову угоду, що дозволила б Росії до 2020 року поставляти до Китаю більше газу, ніж до Європи.

Разом з тим, події пов'язані з війною на сході України (китайці називають її кризою), яка розпочалася у 2014 році, і зокрема заява В. Путіна про відвід військ від східного українського кордону, зроблена напередодні його візиту до КНР, була проголошена не для Європи чи США, а тільки для Пекіну. Цю заяву можна розглядати як елемент переговорів із Китаєм, який має власні проблеми з Тибетом, уйгурами та багатьма іншими менш відомими етнічними та релігійними групами. Окрім того, «газові» угоди між КНР та РФ були спрямовані фактично на мінімізацію втрат Росії на тлі європейських санкцій і диверсифікації поставок на користь скрапленого газу з Північної Африки, Північної Америки і Катару [3, с. 654].

Наразі можна впевнено зазначити, що Росія боїться Китаю і повністю від нього залежить. Це дозволяє останньому проводити маніпулятивний тиск на США і Європейський Союз. При цьому Китай не збирається зміцнювати міжнародну позицію Росії, що додає роздвоєності у його сучасну зовнішню політику. Так, Китай утримується від голосування за антиросійські резолюції в РБ ООН, продовжує називати війну Росії в Україні кризою, виступає за мирні переговори, компроміси і поступки Росії, усіяко критикує США і НАТО. Водночас Китай категорично не визнає російський статус Криму, державність терористичних угруповань ДНР і ЛНР, виступає за територіальну цілісність України і негативно ставиться до «ядерної риторики» Росії. Разом з тим Китай має власні погляди на статус Росії у центральній Азії і на Близькому Сході (не підтримує Росію, Сирію, захищає Азербайджан і Казахстан). Не випадково, на думку дослідників, найважливішою подією для України на форумі G20 у 2022 році стала зустріч лідерів США і Китаю (Сі Цзіньпіна і Джо Байдена). Варто зазначити, що з позицією Китаю щодо російсько-української війни змушений рахуватися і президент Туреччини Р. Ердоган [4, с. 711].

Таким чином, зміна системи геополітичних координат модернізувала значення китайсько-російських взаємин. На сучасному етапі вони базуються не лише на ролі держав, а на значенні регіонах, унаслідок зростання інтенсивності процесів глобальної взаємозалежності. В умовах розвитку регіональної інтеграції нова модель зовнішньої політики КНР щодо РФ враховує взаємодоповнюваність економік, але передбачає жорстку конкуренцію між ними. Вона могла б позитивно впливати на стабільність та економічну інтеграцію в АТР, але лише за умови відсутності істотного розриву у внутрішніх потенціалах обох країн, а відповідно й їхньої ролі та місця у регіональних і глобальних міжнародних процесах.

Однак самовбивча поведінка Росії на зовнішньополітичній арені, повне ігнорування нею принципів міжнародного права (зокрема і гуманітарного), зв'язок із терористичними організаціями, ненадійність як економічного партнера тощо не залишає Китаю вибору (попри симпатію до внутрішнього тоталітарного режиму). Слід пам'ятати й про китайські інтереси в самій Росії. На випадок розпаду РФ Китай готовий взяти під контроль значну її частину. Прихована китайська загроза усвідомлюється політичним керівництвом РФ, але останнє не має вибору (в умовах фактичної міжнародної ізоляції) і змушене орієнтуватися і підтримувати Китай. Усе питання полягає в тому чи зможуть США, Європейський Союз та інші гравці переконати керівництво Китаю у безперспективності та історичній приреченості проєкту «велика Росія». Чи візьмуть гору фінансово-економічні перспективи над історичною тяглістю радянсько-російського фактору, який в останні десятиліття остаточно трансформувався у великоімперську традицію, яка не збігається із зовнішньополітичними інтересами сучасного Китаю? Намагання дипломатії РФ переорієнтуватися на Азію (передусім на Китай) у торгівлі енергоресурсами не досягли очікуваних результатів. Агресивна війна путінської Росії проти України стала певним прискорювачем досить негативних тенденцій у російсько-китайських відносинах. Незважаючи на існуючі між КНР та РФ відносини симбіозу (які вигідні обом країнам), їхня асиметрія невпинно поглиблюється: Китай перетворюється на більш потужну країну, тоді як Росія катастрофічно досягає економічного дна (менша економіка, менший демографічний потенціал, незворотне порушення багатьох зв'язків).

Література:

1. Буравкова А. Американсько-китайсько відносини в постбіполярну епоху: Глобальний і регіональний вимір. Політичний менеджмент. 2013. №59. с. 154-166.
2. Міжнародні відносини та зовнішня політика: 1980-2000 роки: підручник для вузів / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губерський, М.М. Білоусов. – К.: Либідь, 2001. – 621 с.

3. Міжнародні відносини та світова політика: підручник / В.А. Манжола, В.Ю. Крушинський, С.П. Галака, С.В. Андрущенко, М.М. Білоусов; ред.: В.А. Манжола; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Київ. ун-т, 2010. – 863 с.
4. Міжнародні системи і глобальний розвиток: підручник / В.А. Манжола, О.А. Коппель, М.Г. Капітоненко, М.С. Каменецький, А.А. Суботін; ред.: Л.В. Губерський; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 606 с.
5. Эксперт: У Китая не нейтральная позиция по войне в Украине <https://amp.dw.com/ru/ekspert-kitaj-ne-zanimaet-nejtralnuu-poziciu-po-vojne-v-ukraine/a-63493048>
6. История международных отношений: в трех томах. Учебник / Под общ. ред. А.В. Торкунова, М.М. Наринского. – Т.3: Ялтинско-Потсдамская система / Ю.А. Дубинин, Б.Ф. Мартынов, М.М. Наринский, Т.В. Юрьева. – М.: Аспект Пресс, 2012. – 552 с.
7. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин: факти, події, коментарі: навч. посіб. / В.Ю. Крушинський, В.А. Манжола; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Київ. ун-т, 2010. – 208 с.
8. Міжнародні відносини та світова політика. 1945-1980. Дати. Події. Факти: навч. посіб. / В.Ю. Крушинський, В.А. Манжола. – К.: Либідь, 2007. – 192 с.
9. Системная история международных отношений в четырех томах. События и документы. 1918-2003. / Под редакцией А.Д. Богатурова. – Т.3: События: 1945- 2003. – М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2003. – 708 с.

УДК 94(100)«1914/1918»

*Бужин Ельвіра, студентка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава*

КОМП'ЄНСЬКЕ ПЕРЕМИР'Я 1918 РОКУ

XX ст. принесло людству негативний досвід двох світових війн. Двічі міжнародній спільноті все ж вдавалося відновити мирні відносини та встановити зумовлений конкретно-історичними обставинами міжнародний правопорядок. В обох випадках, міжнародне співтовариство пов'язувало подальший перспективний розвиток міжнародних відносин із виробленням певних правил поведінки на світовій арені, закріпленням їх в міжнародно-правовій площині.

Втім, якщо мирне врегулювання після Другої світової війни та впорядкування міжнародних відносин за Статутом ООН 1945 р. знайшло своє широке висвітлення в міжнародно-правовій літературі, то відновлення міжнародного правопорядку після Першої світової війни все ще потребує подальшого наукового осягнення, в тому числі з огляду на суперечливість

оцінок як Паризького мирного врегулювання в цілому, так і феномену першої міжнародної міждержавної організації з підтримання миру та безпеки – Ліги Націй, яка становила собою, з одного боку, інституційний компонент такого врегулювання, а з іншого – механізм підтримання міжнародного правопорядку загалом.

Відзначимо, що окремі аспекти конструювання та закріплення міжнародно-правових основ співіснування держав після Першої світової війни у різний час знаходили своє відображення у працях таких дослідників, як: І.Алексєєнко, А. Маргулов, І. Єремєєва, М. Несправа, В. Водовозов, В. Греве, Н-Т. Аношина, А. Дмитрієв, В. Клеменс, Дж. Кунц, О. Макаров, Г. Нікольсон, В. Раппард, А. Уткін, М. Циммерман тощо. 11 листопада 1918 р. було укладено Комп'єнське перемир'я, що поклало край Першій світовій війні [6, С.1]. Комп'єнське перемир'я — договір від 11 листопада 1918 року про припинення воєнних дій між Антантою і Німецькою імперією, що ознаменував завершення Першої світової війни. Більшість положень перемир'я було розвинуто у Версальському мирному договорі.

На світанку у Комп'єнському лісі, у штабному вагоні командуючого військами Антанти французького маршала Фоша німецька делегація на чолі зі статс-секретарем закордонних справ Ерцбергером підписала перемир'я, запропоноване союзним командуванням. Об 11 годині ранку пролунав сигнал «Припинити вогонь!». Німеччина визнала себе переможеною. Воєнні дії припинилися. Перша світова війна закінчилася. У 34-х статтях цього документа було окреслено умови й термін перемир'я [8] При підписанні перемир'я в Комп'єні, французька сторона наполягла на проведенні церемонії у вагоні маршала Фоша. Це було важливо для певної моральної сатисфакції за поразку у Франко-пруській війні 1870 – 1871 рр. Умовами Комп'єнського перемир'я були наступні пункти: 1) Німеччина припиняє будь-які воєнні дії; 2) денонсація Брестського мирного договору; 3) Німеччина зобов'язана вивести свої війська з території Бельгії; 4) Німеччина має повернути Франції Ельзас та Лотарингію; 5) війська Антанти займають територію лівого берегу Рейну; 6) з метою остаточного врегулювання конфлікту скликається конференція за участі провідних держав світу [3].

Південний кордон Німеччини ставав зовсім відкритим, а її положення - абсолютно безнадійним. Послаблення міжнародних позицій було неминучим. Комп'єнське перемир'я, більше схоже на капітуляцію Німецької імперії, сприймалося у Французькій республіці, як торжество історичної справедливості та як вияв її військової могутності і провідної ролі у світі. Всі політичні організації Третьої республіки підтримували тезу, що демократична Франція винесла на своїх плечах основний тягар війни та заплатила за відданість цим принципам життями своїх найкращих синів. Не дивно, що популярним було гасло «Боші за все заплатять». «Дух перемоги» активно використовувався французькими правлячими колами та урядом Жоржа Клемансо (листопад 1917 року — січень 1920 року) для обґрунтування їхнього лідерства на Паризькій мирній конференції. В Німеччині Комп'єнське

перемир'я сприйняли як національне приниження, та хоч країна була занадто виснажена, щоб боротися далі, але німці помстилися за нього під час Другої світової війни, демонстративно змусивши підписати французів Комп'єнське перемир'я 1940 року в тому ж «вагоні Фоша».

Комп'єнське перемир'я остаточно було закріплено Версальським мирним договором, умови якого для Німеччини були надзвичайно важкими. Німеччина не мала права формувати армію понад сто тисяч осіб і мати сучасне озброєння, а також виплачувала репарації країнам-переможцям. Останній платіж за репараціями був третього жовтня 2010 року. Маршал Фердинанд Фош, ознайомившись з текстом договору, зазначив, що це не мир, а перемир'я на двадцять років. Він помилився всього на два місяці. Перша світова війна виявила кризу міжнародного правопорядку за Головним актом Віденського конгресу 1815 р., який за певного рівня стабільності проіснував майже століття.

До військового протистояння 1914-1918 рр. були втягнуті всі великі держави, які свого часу виробили нормативно-правові основи мирного міжнародного співжиття після нищівних наполеонівських війн та підтримували міжнародний правопорядок XIX – початку XX ст. із залученням механізмів так званої Пентархії. Комп'єнська угода про припинення військових дій з Німеччиною, підписана 11 листопада 1918 р., стала першим міжнародно-правовим актом фіксації принципово нової обстановки у міжнародних відносинах [5, С. 376-378].

Однак, на той час перед державами, втягнутими у війну, стояла значно ширша задача – підвести підсумки зтяжної Першої світової війни та відновити архітектуру мирних міжнародних відносин із перспективою уникнення повторення подібних війн у майбутньому. Підписання Комп'єнського перемир'я підвело рису під усім передуючим етапом розвитку міжнародних відносин. Колишні рівноправні учасники “великої дипломатичної гри” великих держав – Німеччина і Австро-Угорщина – перетворилися з суб'єктів в об'єкти світової політики. Крім того, Комп'єнське перемир'я прямо оголошувало недійсними усі угоди, раніше ув'язнені Німеччиною і Австро-Угорщиною з іншими державами.

Це безпосередньо відносилось і до Брест-Литовському миру між Радянською Росією і Німеччиною. Тому через два дні після Комп'єна, 13 листопада 1918 р., уряд більшовиків зміг анулювати Брест-Литовський договір. Проте, як буде показано нижче, Росія на декілька років фактично виявилася виключеною з виникаючої системи міжнародних відносин. На арену глобального суперництва упевнено виходили несвропейські держави – США і Японія.

Перехід від війни до миру повинен був неминуче супроводжуватися ломкою і розвалом колишніх державних машин в Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії і Туреччині, демобілізацією багатомільйонних армій і репатріацією сотень тисяч колишніх військовополонених. У поєднанні з дестабілюючим впливом подій в революційній Росії усе це створювало в

Європі тривожний, нестійкий міжнародний стан. Післявоєнне державно-політичне будівництво на величезному просторі бойових дій Першої світової війни починалося в украй складних умовах. Держави-переможниці розраховували зблизити свої позиції відносно створення нового міжнародного порядку в процесі підготовки мирної конференції, місцем проведення якої був обраний Париж.

Як зазначає один з визнаних авторитетів науки міжнародного права В.Греве, «міжнародний правовий порядок будь-якого періоду виникає із протиборства між політичними та міжнародно-правовими ідеями та постулатами конкуруючих держав» [4, С. 23]. Не став винятком і міжнародний правопорядок, сформований після закінчення Першої світової війни. Тим не менш, на Паризькій мирній конференції державам-переможницям після довготривалих дискусій, які ледве не зірвали її роботу, вдалося досягнути компромісу – були вироблені міжнародно-правові підвалини миру. В цілому, мирний договір, що завершив Першу світову війну, не був єдиним актом з формальної точки зору. Як зауважує професор С.В.Кортунов, «Версальський мир був заснований на широкій та розгорнутій договірно-правовій базі» [7]. Дійсно, підвалинами повоєнного міжнародного правопорядку стали окремі договори про мир між державами Антанти, та країнами, що до них приєдналися, та державами Четверного союзу: Версальський мирний договір 1919 р. з Німеччиною, Сен-Жерменський договір 1919 р. з Австрією, Тріанонський 1920 р. з Угорщиною, Нейїський 1919 р. з Болгарією, Севрський договір (пізніше переглянутий Лозаннським договором 1923 р.) з Туреччиною. Беручи до уваги викладене вище, підкреслимо, що незважаючи на автономність кожного із вказаних п'яти мирних договорів з юридичної точки зору, можна говорити про єдність у підході до міжнародно-правового мирного врегулювання після Першої світової війни [6, С. 3].

Саме тому, вірним вбачається твердження російського юриста-міжнародника в еміграції М.А.Циммермана, який наголошував, що світова війна привела не лише до «укладення мирних договорів, які завершили боротьбу народів і встановили новий порядок територіальних володінь ... але вона привела до спроб шляхом угоди, що пов'язує як народи, які брали участь у війні, так і нейтральні, затвердити договір правової організації всього людства» [9, с.143-144].

Тож, мирні договори, що завершили Першу світову війну, не лише закріпили *status quo* у відносинах повоєнної доби, але і передбачили можливість його модифікації та перспективного розвитку на заданих міжнародно-правових началах (фактично, гнучкість правопорядку). Міжнародно-правовий фундамент міжнародного правопорядку міжвоєнної доби був закладений системою мирних договорів, що постала в результаті роботи універсальної Паризької мирної конференції 1919-1920 рр., за домінуючого впливу держав-переможниць у Першій світовій війні. П'ять основоположних договорів про мир (Версальський, Сен-Жерменський, Тріанонський, Нейїський та Севрський), будучи автономними за своєю

природою, виражали єдність підходу держав-переможниць до повоєнного мирного облаштування. Закріпивши значний масив партикулярних положень із відновлення мирних взаємовідносин між колишніми ворогами у війні, вказані договори містили в якості безпосередньої складової міжнародно-правову угоду більш загального характеру між потенційно необмеженим числом суб'єктів міжнародного права – Статут Ліги Націй, що визначив фундаментальні на той час принципи та норми мирного співіснування держав у перспективі, з визнанням міжнародного права дійсним правилом поведінки урядів [6, С. 4].

Література:

1. Алексєєнко І.В. , Маргулов А. Х., Єремєєва І. А., Несправа М. В. Історія міжнародних відносин. Дніпро, 2020. 228 с.
2. Аношина Н.-Т.Ю. Головний акт Віденського конгресу 1815 року як основа міжнародного правопорядку XIX - початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» Н.-Т. Ю. Аношина. К., 2009. 20 с.
3. Батюк, В. И. История международных отношений : учебник для вузов. В.И.Батюк. Москва: Издательство Юрайт, 2022. 483 с. URL: <https://urait.ru/bcode/489358>
4. Grewe W.G. The epochs of international law / Wilhelm Georg Grewe; [transl. and rev. by Michael Byers]. Berlin, N.Y.: de Gruyter, 2000. 780 p.
5. Колісніченко К.С. Міжнародно-правові передумови оформлення універсального правопорядку на Версальській конференції 1919 р. Світова фінансово-економічна криза: стратегії протидії та мінімізації наслідків: економіка, фінанси та право: зб. мат. XII Міжнар. науковопрактичної конф. 29 травня 2009 р. Український держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. К.: УДУФМТ, 2009. С. 376-378.
6. Колісніченко К.С. ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. 2010.
7. Кортунув С.В. Крушения Вестфальской системы и становление нового мирового порядка [Электронный ресурс]. Сайт Клуба мировой политической экономики. 2007. Режим доступу: <http://www.wpec.ru/text/200708310905.htm>
8. Покровська І.С. Комп'єнське перемир'я 1918. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. К: Знання України, 2004. Т.1. 760 с. Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0007524>
9. Циммерман М.А. Очерки нового международного права: пособие к лекциям: Мирные договоры. Лига Наций. Постоянная Палата Международного суда. Прага: Пламя, 1923. 230 с.

*Буріков Віталій, магістрант ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка
(наук. кер. – доц. Моцак С.І.), м. Суми*

«ПЕРШИЙ ЕТАП» КУЛЬТУРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В КИТАЇ 1966-1968: ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ

На сьогоднішній день КНР один з найвпливовіших гравців світової політики, «друга» економіка світу, найбільший споживач світового культурного продукту. Однак не завжди Китай виступав провідною силою світу, впродовж ХХ сторіччя його роздирали міжусобні та громадянські війни, сумнівні політичні та ідеологічні рішення, одним з яких було проведення в Китаї так званої «Культурної революції».

Перш за все потрібно зрозуміти, що ж таке культурна революція. Культурна революція — ініційована Мао Цзедуну масова суспільно-політична кампанія в КНР, спрямована на відновлення його домінуючих позицій в КПК, послаблених провалом «великого стрибка», а також утвердження маоїзму як державної ідеології та усунення бюрократизму. Програма «Культурної революції», викладена Мао Цзедуну протягом квітня-травня 1966 року у кінцевому підсумку передбачала побудову «китайської моделі комунізму», але в настановах голови КПК не містилося визначення, що має прийти на зміну наявній авторитарній системі. У них лише наголошувалося, що коли учасники «Культурної революції» успішно пробудять свідомість мас, «проблема розв'яжесться сама собою», й маси самі створять власні інституції. Зіткнувшись із опозицією в столичному партійному середовищі, Мао Цзедун закликав молодь розпочати власну критику привілеїв та політики, що їх породжує, тобто явища «бюрократизації політики»; це не мало бути спрямоване проти певних персон, на думку провідників «культурної революції», слід було критикувати саму систему й лише на тій підставі, що, попри неуспішність засобів виробництва, взаємини між вождями та масами, по суті, й далі залишалися капіталістичними, а реформи, розроблені на кшталт угорських чи косигінських в СРСР, лише погіршили б функціонування системи [1 с.251].

Одним з явищ котрі вплинули на Мао при проголошенні нової політики, стали не тільки внутрішньополітичні чинники, а й певні зовнішньополітичні умови. На момент початку «культурної революції» відносини між КНР та СРСР суттєво погіршувалися. Після проголошення в СРСР курсу на «розвінчання культу особи Сталіна» Мао, котрий всю свою політичну пропаганду спрямував для формування власного культу особи зі складною, хоча й характерною для азійського регіону ритуалістикою. Він розпочав масштабну критику радянського політичного курсу. Звісно, таке рішення китайського вождя не могло залишатися без відповіді у Москві. Радянський Союз розпочав масово відкликати спеціалістів з території КНР, у першу чергу

інженерів задіяних на китайському будівництві та виробництві, що вкрай негативно вплинуло на заплановану Мао на економічне посилення Китаю. У свою чергу китайська пропаганда почала звинувачувати СРСР у провалі «політики великого стрибка». В 1966 році КПК відмовилася направити партійну делегацію на XXIII з'їзд КПРС, міжпартійні зв'язки припинилися. Водночас було припинено контакти по лінії комсомолу, товариств дружби, органів інформації тощо. Обсяг економічних зв'язків між двома країнами в 1965 році складав приблизно 1,5 % від рівня 1959 року, а на радянсько-китайську торгівлю припадало 15 % усього товарообігу КНР (у 1959 році — 50 %). Почастішали інциденти на кордоні. В середині 60-х років китайські лідери звели Радянський Союз у статус ворога разом зі США Увійшла у вжиток теза про «загрозу з Півночі». В СРСР із засторогою почали підходити до відносин з КНР. Як згадує в своїх мемуарах С. Л. Тихвинський, котрий перебував з візитом у посольстві СРСР у Пекіні наприкінці 1960-х років :«У грудні 1969 року у Пекіні стояла похмура, холодна, вітряна погода. У Пекінських кінотеатрах йшли хронікальні фільми антирадянської спрямованості: «Геть нових царів», «Відсіч на Дженьбаодао», «Про вибух китайської атомної бомби» та інші. Під час показу цих фільмів присутні в залах ватажки «хунвейбінів» вигукували антирадянські гасла, які потім мусили скандувати глядачі, що вставали зі своїх місць.» [2, с.121].

Водночас Китай намагався створити нову політичну систему на фоні протистояння Радянського Союзу зі США. В той час розпочалося просування дипломатами КНР ідеї «Тристороннього світу». На протигагу США та їхніх союзників (так званого «першого світу») і СРСР та їхніх союзників («другого світу») КНР почала протиставляти «третій світ», тобто країни Азії, Африки та Латинської Америки. Не ставлячи себе на чолі цього об'єднання, Китай зосередив зусилля на реалізації ідеї свого лідерства. Зразком такої дипломатії стала 72-денна поїздка Чжоу Еньлая по африканських країнах. Це турне, як і багато інших кроків КНР, дістало позитивний відгук у столицях Азії й, особливо, Африки, де сприйняли Китай як «могутнього друга», що розумів потреби «третього світу».

Паралельно з формуванням блоку «третього світу» через різноманітні канали китайське керівництво давало зрозуміти Вашингтону, що не бажає зіткнення та триматиметься осторонь від війни в Індокитаї. КНР встановила непрямі економічні контакти зі Сполученими Штатами, зокрема купуючи нафтопродукти та продукти хімічної промисловості через порти Гонконгу і Макао. Водночас, Пекін активізував значний товарообіг з країнами Західної Європи, користуючись портом Гонконг, як однією з баз для здійснення війни в Індокитаї. Однак США не реагувало на всі ці сигнали. Навіть незважаючи на спроби покращення відносин зі США, китайське керівництво не влаштовувала проіндійська позиція США щодо Тайваню та прикордонного конфлікту з Індією.

Досить успішно розвивалася торгівля Китаю з західноєвропейськими державами, зокрема з ФРН, суттєво поглибилися неофіційні контакти з

Японією. В 1964 році товарообіг КНР з розвинутими капіталістичними країнами перевищував обсяг торгівлі з державами соціалістичної системи. Однак у сфері політики Західна Європа та Японія не наважувалися порушувати лінію, що визначалася Вашингтоном. Та й за всієї важливості капіталістичних партнерів для задоволення економічних та політичних потреб Китаю китайське керівництво продовжувало вважати їх ідейними опонентами.

Отже, на початку своєї діяльності Мао вбачав у «культурній революції» лише засіб для боротьби негативними наслідками «великого стрибка» та подальшого утвердження культу своєї особи як офіційного державного курсу. Однак розпливчастість термінів та формулювань Мао призвела до справжньої «війни всіх проти всіх». Реалізуючи утопію егалітарного суспільства, Мао Цзедун спрямував соціальну активність на ліквідацію чотирьох пережитків минулого, що нібито гальмували розвиток країни: культури, звичаїв, поглядів і звичок. Правоохоронні органи не втручалися в лінчування, що чинили студенти у вузах, а в середовищі «ганьбу» вважали, що ця кампанія відкриє шлях новим чиновникам, оскільки чистки в КНР стали вже звичним явищем; лише протягом серпня-вересня 1966 року в Пекіні «хунвейбінами» було вбито 1722 особи, у 33695 сімей конфісковано майно, понад 85 тис. осіб вислані за межі столиці, а всього в країні жертвами кампаній «перевиховання» на той час стало 400 тис. осіб.

У серпні 1966 року був скликаний XI пленум ЦК КПК 8-го скликання, в роботі якого не брали участь багато членів ЦК, які стали жертвами переслідувань. 5 серпня Мао Цзедун особисто написав і вивісив у залі засідань свою дацзибао "Вогонь по штабах!", Він оголосив учасникам пленуму про існування в партії "буржуазного штабу", звинуватив багатьох партійних керівників у центрі і на місцях в тому, що вони здійснюють "диктатуру буржуазії", і закликав відкрити "вогонь по штабах", прагнучи цілком розгромити або паралізувати керівні партійні органи в центрі і на місцях, народні комітети, масові організації трудящих, а потім створити нові" революційні "органи влади [2 с.260].

Після "реорганізації" партійного керівництва на пленумі з п'яти заступників голови ЦК партії залишився один міністр оборони Лінь Бяо, якого вважали "наступником" Мао Цзедуну. У результаті загравань Мао Цзедуну з хунвейбінами до і під час пленуму (мається на увазі його листування з хунвейбінами, зустрічі з ними), закликів відкрити "вогонь по штабах", безчинства хунвейбінів набули ще більших масштабів. Почався розгром органів влади, громадських організацій, парткомів. Хунвейбіни були поставлені, по суті, над партією і державними органами[3 с.14].

У листопаді 1968 року, з огляду на тривалість хаосу в країні в Пекіні зібрався центральний комітет комуністичної партії. З програмною промовою, виступив Лінь Бяо Цзян Цин та інші члени лівого крила партії були неофіційно визначені на певні пости в бюро. За підсумками проведеного голосування Лю Шаоци, який перебував під домашнім арештом, був назавжди виключений з партії. На його місце Мао призначив Лінь Бяо (і не тільки своїм заступником,

а й наступником). Хунвейбінів, котрі виконали поставлені Мао завдання почали відсилати на перевиховання в сільську місцевість. Перед від'їздом вони присягнули на вірність особисто Мао. Батьки молодих «революціонерів» нескінченно віддані Мао з готовністю відправляти своїх дітей у сільську місцевість для фізичної праці. Пізніше на багатьох з них чекало гірке розчарування. У бідних районах умови життя були гірші, ніж вони могли собі уявити. Мао Узедун відправив усіх студентів до сільських регіонів і ось тоді вони побачили, що десятки мільйонів селян у китайських селах перебувають у жалюгідних умовах існування. Колишні хунвейбіни почали сумніватися у перевазі соціалізму над іншими системами і в підсумку остаточно в ньому розчарувалися. Через півроку Мао нарешті зміг скликати з'їзд партії, перший за 11 років, на якому оголосив, що культурна революція успішно завершена. У новому партійному статуті Лінь Бяо був названий найближчим соратником Мао. Такої честі раніше не удостоєний жоден з колег голови. Мао відчував, що нарешті створив стійку політичну спадкоємність. Представники армії стали в ході культурної революції провідною політичною силою в країні, обійнявши ключові посади в КНР і КПК. У своїй заключній промові — останньому публічному зверненні Мао висловив задоволення результатами боротьби за владу, які встановили тотальне домінування над партійними і державними органами країни [4 с. 321].

Так званий «перший етап» культурної революції – це процес боротьби Мао з наслідками невдалої політики «великого стрибка». охопив два роки систематичного винищення населення, боротьби з культурною та національною самостійністю деяких регіонів Китаю та хаосом у державному апараті. Провідною силою цього етапу культурної революції були «хунвейбіни» та «узаофані».

Література:

1. В.Головченко. Культурна революція / Політична енциклопедія. Редкол.: Ю.Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 382 с.
2. Тихвинский С.Л. Китай в моей жизни(30-90 годы). Москва: Наука, 1992. 158 с.
3. В. Н. Усов. КНР: от «большого скачка» к «культурной революции» (1960-1966 гг.). Москва: ИДВ РАН, 1998. 221 с.
4. В.Н. Усов. "Культурна революція в Китаї". Китай: історія в обличчях та подіях. Москва: ИДВ РАН, 1991. 30 с.
5. Богатуров А.Д. Великі держави на Тихому океані: Історія та теорія міжнародних відносин у Східній Азії після Другої світової війни (1945-1995). Москва: Конверт-МОНФ, 1997. 349 с.

РОЗВИТОК «ФОЛКЛЕНДСЬКОГО ПИТАННЯ» З 1976 Р. ПО КВІТЕНЬ 1982 Р.

На початку 1976 р. британський уряд відмовився продовжувати переговори з Аргентиною і дотримуватися резолюції ООН, як і умови Угоди 1971 року. У зв'язку з цим виникла ситуація двосторонньої напруженості. У свою чергу Буенос-Айрес почав регулярно використовувати загрозу вторгнення на острови як інструмент дипломатичного тиску.

З урахуванням великої кількості дипломатичних і військово-морських інцидентів, пов'язаних з експедицією лорда Шеклтона на Мальвіни, 13 січня уряд Аргентини прийняв рішення про відкликання свого посла з Лондону М. Анчорена та висилку посла Великобританії в Буенос-Айресі Д. Еша [6].

У відповідь на таку різку акцію Буенос-Айреса, Дж. Каллаган 12 січня направив до Міністерства закордонних справ Аргентини послання, заявивши, що питання суверенітету є «безплідною суперечкою», запропонувавши провести бесіду на конфіденційному рівні [1, с. 71]

Особливо слід наголосити, що незважаючи на дипломатичні інциденти, аргентинський уряд продовжував підтримувати зв'язок з островами.

Подальший розвиток дипломатичного наступу Аргентини продовжувався у стінах ОАД, на засіданні Міжамериканського юридичного комітету, яке відбулося 16 січня 1976 р. у Ріо-де-Жанейро. Учасники наради затвердили заяву з проблеми Мальвінських островів, в якій йшлося про незаперечні аргентинські права на суверенітет, що дають підстави «для проведення всіх необхідних процедур» резолюціям ООН 1965 та 3160» [7].

Найбільш напружений момент дипломатичної кризи був пов'язаний з подіями 4 лютого 1976 р., коли аргентинський есмінець «Альміранте Сторні» затримав британське океанографічне дослідницьке судно, що вельми символічно носило ім'я керівника дослідницької групи – «Шеклтон».

З низки причин, переговори, що відбулися 10–11 липня 1976 р. у Парижі, мали секретний характер. Участь у них з боку Аргентини взяли заступник Міністра закордонних справ Г. Аллара, посол у Лондоні Х. Барберіс та секретар посольства Р. Гоуланд. Великобританію на переговорах представляли помічник Міністра закордонних справ у справах Латинської Америки Р. Едмондс, директор латиноамериканського департаменту Х. Карлесс, та його заступник А. Сіндал. Дискусія тривала 7–8 серпня у Буенос-Айресі на борту фрегата «Президент Сарм'єнто», і нарешті завершилася 22–23 лютого 1976 р. на території британського посольства в Буенос-Айресі.

Результати переговорів, як і сам їх факт, були конфіденційними, проте незабаром аргентинський уряд направив до Лондона письмову заяву з

вимогою поступової передачі суверенітету над островами. Пропозиція полягала у продовженні спільної адміністрації на вісім років; повторювалися також гарантії поваги прав острів'ян. У свою чергу, британці представили свої пропозиції, ключовою з яких була співпраця в акваторії островів, режим спільного рибальства та експлуатації вуглеводнів.

Слід також згадати про резолюцію 31/49 Генеральної Асамблеї ООН, прийнятої 1 грудня 1976 р., у якій організація висловила визнання аргентинських зусиль мирного врегулювання конфлікту, закликавши до продовження переговорів, уникаючи односторонніх дій [2, с.175].

Аналізуючи причину неоднозначного ставлення британців до «фолклендської проблеми», слід зазначити, що торгівля з Аргентиною багатьом представникам бізнес-еліти здавалася привабливішою, ніж незрозумілі вигоди від контролю над віддаленим архіпелагом [2, с.176]

Прагнучи вирішити «фолклендську проблему» на взаємовигідній основі, в середині лютого 1976 р. Е. Кросланд направив на острови та в Буенос-Айрес Е. Роуленса. У ході цієї місії перед дипломатом було поставлено завдання з'ясувати позицію острів'ян і спробувати переконати у перевагах економічного співробітництва з Аргентиною. Е.Роулендс мав транслювати думку про те, що обговоренню підлягає лише економічна співпраця. «Келпери» (жителі островів), цю ідею, втім, відкинули.

Тим часом, неофіційні зустрічі дипломатів тривали, і Уайтхолл запропонував дві паралельні лінії переговорів: щодо економічної співпраці та «гіпотетичних майбутніх конституційних відносин між Фолклендськими островами та Аргентиною» (тобто з питання суверенітету). Аргентина і Сполучене Королівство повідомили, що вони спільно розроблять план «мирного врегулювання існуючої суперечки між державами щодо суверенітету і створять основу для аргентинсько-британського економічного співробітництва» [1, с. 72].

Під час наступного раунду вже офіційних переговорів, проведених у Римі 13–14 липня 1977 р., прозвучали конкретні пропозиції, такі як оновлена ідея спільної адміністрації, список гарантій Аргентини народу Фолклендів та торговельний режим для них. Але ці ініціативи були припинені британцями, яких цікавило лише укладання угоди про співпрацю, яка б полегшувала експлуатацію природних ресурсів на островах та в їх навколишніх водах.

Наприкінці 1977 р. ситуація знову погіршилася, після того, як був розкритий факт спорудження Аргентиною на о. Південний Туле, який був частиною Південних Сандвічевих островів, своєї військової бази «Корбета Уругвай», що супроводжувалося стріляниною по британському кораблю, відкликанням посла з Лондона та вимогою від британського уряду відкликати свого. Капітан Х. Анайя, аргентинський аташе в британській столиці, повідомив, що його країна готова перехоплювати і топити будь-які кораблі, які «вторгнуться до аргентинських територіальних вод» навколо Фолклендських островів.

Великобританія, у свою чергу, 21 листопада таємно відправила на острови бойові судна Королівського флоту, представлені атомними підводними човнами «Дреднот» [3, с. 333].

Ситуація дещо змінилася у 1979 р. у результаті перемоги на британських виборах Консервативної партії. У Буенос-Айрес і на острови був направлений Н. Рідлі, перед яким було поставлено мету з'ясування позицій кожної зі сторін. Зустрівшись 12 червня з помічником міністра закордонних справ Аргентини К. Кавандолі, він через місяць відвідав Фолклендські острови, де намагався донести переваги співпраці з Аргентиною.

Новий раунд переговорів відбувся 28–29 квітня 1980 р. у Нью-Йорку, причому до складу британської делегації, крім Н. Рідлі та депутата Законодавчої ради Фолклендських островів, увійшла заступник міністра закордонних справ М. Тетчер. Зустріч мала ознайомлювальний характер [3, с.334].

Слід зазначити, що через економічну кризу, що переживала Аргентина, багато політиків наполягали на впровадженні ліберальних реформ, вимагаючи розширення співпраці із західними державами. Один із таких політиків, Міністр економіки М. де Хоза у червні 1980 р. зустрівся в Лондоні з низкою британських міністрів, які підтримали ідею впровадження ліберальної моделі в аргентинську економіку.

Незабаром після візиту М. де Хоза, британський уряд вирішив продовжити діалог на основі оренди, і в період з 22 по 29 листопада 1980 р. Н. Рідлі знову відвідав острови. На розгляд було представлено чотири альтернативи:

- формула оренди;
- перехід під юрисдикцію Аргентини;
- повне «заморожування» питання про суверенітет на період 25 років;
- повне припинення будь-яких дискусій про суверенітет [5, с. 211].

Паралельно з освітленими вище подіями британське керівництво розглядало пропозицію про створення об'єднаної адміністрації на умовах оренди терміном на 99 років, отримавши згоду аргентинського уряду на обговорення такого варіанту. У листопаді того ж року М. Тетчер повідомила про це, але палата громад виступила проти.

Таким чином, активні дії фолклендського лобі стали на заваді одній з останніх спроб британців домовитися про суверенітет. Безкомпромісна позиція більшості британських політиків не залишалася непоміченою з іншого боку океану - в Аргентині. Як наслідок, на початку 1981 р. військовий уряд схилився до думки про необхідність інтенсифікації дипломатичної роботи, спрямованої на примус Сполученого Королівства до виконання вимог ООН про продовження переговорів. Британські парламентарі підтримали рішення своїх фолклендських колег [4, с. 57].

Період року, що передував переходу «фолклендського питання» до збройної фази, був відзначений зростанням націоналістичних настроїв в Аргентині. Один із лідерів хунти, Л. Галтєрі у своїй промові 29 травня 1981

р. заявив, що «Ніхто не може заперечувати, що ми були надзвичайно спокійні та терплячі у вирішенні наших міжнародних проблем, які аж ніяк не випливають із територіальних прагнень нашої сторони. Однак через півтора століття вони [британці] стають все більш нестерпними» [5, с. 345]

Враховуючи ескалацію напруги, Н. Рідлі прагнув розрядити обстановку, а тому 15 червня в Парижі провів зустріч із аргентинським дипломатом Е. Росом. Уряд Аргентини заявив про свою готовність дочекатися підсумків жовтневих виборів до Законодавчих зборів Фолклендських островів, перш ніж продовжити переговори.

Для коригування політики щодо Фолклендських островів, 30 червня в Лондоні було організовано засідання Міністерства закордонних справ та у справах Співдружності на чолі з Н. Рідлі, на якому були присутні британський посол у Буенос-Айресі та губернатор островів [6].

Особливістю переговорів, що відбувалися у 1981 – на початку 1982 р.р. була офіційна участь у складі британської делегації представників Фолклендських островів: А. Монка, фермера з острова Східний Фолкленд (Соледад) та С. Уоллеса, голови телекомунікаційної компанії «Cable & Wireless», які також були депутатами Законодавчої ради островів.

Незважаючи на активну позицію, зайняту «острівним лобі», Уайтхолл прагнув продовжити переговори, до яких Міністерство оборони також опосередковано мало відношення. Причина в тому, що у зв'язку з необхідністю скорочення витрат, військове відомство в червні 1981 р. оголосило, що зі складу Королівського флоту (що відповідає за оборону Фолклендських островів) буде виведено авіаносці «Гермес» та «Інвінсібл», функції яких на себе візьмуть більше дешеві в обслуговуванні есмінці та фрегати.¹⁵² Також було запропоновано припинити експлуатацію десантних кораблів «Фіерлесс» та «Інтерпід». Але найбільш далекі наслідки могло мати прийняте рішення про відкликання у березні 1982р. із Південної Атлантики без заміни антарктичного патрульного судна «Ендуранс» [6].

Зазначене рішення Міністерства оборони про скорочення флоту було опротестовано представниками «острівного лобі», мас-медіа та багатьох громадських організацій.

Тим часом, у вересні 1981 р. лорд Каррінгтон заявив, що варіант оренди островів залишається «не лише найкращим, а й єдиним життєздатним вирішенням спору». Незважаючи на це, шанси досягти такої угоди зі схваленим острів'ян були відсутні.

Це одним кроком на шляху до силового вирішення «фолклендського питання» була відставка Н. Рідлі з Форін Офісу та заміна Р. Люсом, якого аргентинці вважали представником «острівного лобі».

На початку 1982р. Аргентина спробувала сформувати постійну переговорну комісію, яка збиралася б щомісяця протягом року для вирішення спору про суверенітет. У лютому в Нью-Йорку було проведено серію зустрічей на рівні міністрів, які знову ні до чого не привели, з урахуванням чого в березні Аргентина опублікувала заяву, в якій закликала Лондон прийняти останню

пропозицію. У свою чергу, британський уряд запропонував «заморозити» питання про суверенітет на 25 років для розробки проектів економічного розвитку островів і вод, що їх оточують [1, с.74].

Підсумовуючи, відзначимо, що етап у розвитку «фолклендського питання» на відріжку часу з 1964 по 1982 рр. знаменувався постійно наростаючими спробами Аргентини оскаржити колоніальний статус Мальвін і встановити над ними свій суверенітет. Протягом цього періоду Аргентина та Великобританія вели переговори про вирішення спору дипломатичними каналами, в рамках яких жодна із запропонованих моделей не призвела до зміни статус-кво. Вищою точкою діалогу виступив Меморандум про взаєморозуміння 1968 р.

Література:

1. Бредіхин А. В. Зовнішня політика Аргентини у 80-90-х рр. XX ст. Наукові праці: Науково-метод журнал. Т. 37. Вип. 24. Історичні науки. Миколаїв: МДГУ ім. П. Могили, 2005. С.71–74.
2. Бредіхин А. В. Перехід від авторитарзму до демократії в Аргентині (80-ті рр. XX ст.). Історичні і політологічні дослідження / Гол. ред. П. В. Добров. Донецьк. 2004. No4. С. 174–178.
3. Бур'ян М. С. Фолклендські острови у зовнішній політиці Великобританії (40-і – 70-ті рр. XVIII ст.). Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. К., 2006. No 15. С. 334–340.
4. Гуцол О. В. Америко-аргентинський конфлікт 1831 року навколо Фолклендських (Мальвінських) островів та позиція Великобританії. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2008. No 15 (154). С. 51–58.
5. Татарков Д. Б. Конфликт в Южной Атлантике: Фолклендская война 1982 г. К.: Румб, 2007. 416 с.
6. A brief history of the Falkland Islands. Part 2. Fort St. Louis and Port Egmont. URL: <https://web.archive.org/web/.../history2.html> (дата звернення: 02.11.2022).
7. Alexander H. Without Chile's help, we would have lost the Falklands. URL: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/southamerica/falklandislands/947350/Without-Chiles-help-we-would-have-lost-the-Falklands.html> (дата звернення: 01.11.2022).

*Гура Єгор, магістрант ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка
(наук. кер. – доц. Потехін О.В.), м. Суми*

МАНГЕТЕНСЬКИЙ ПРОЄКТ: УЧАСТЬ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ У СТВОРЕННІ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ

Початок розвитку атомних технологій розпочався наприкінці 30-х – початку 40-х рр. XX століття. Розглядаючи мету Мангетенського проекту, то можна зазначити те, що він створювався виключно як зброя масового ураження.

Аналізуючи архівні матеріали можна розглянути, що Військово-Морські сили почали першими досліджувати атомні технології, а саме сконцентрування на розробці атомних двигунів для субмарин. Військово-Морська дослідна лабораторія займалися даним питанням. Зацікавленість ВМС, щодо атомних технологій розпочався у 1939 р., коли у Вашингтоні італійським фізиком Енріко Фермі, був описаний процес ядерного ділення [1]. Розробка в сфері атомних технологій під керівництвом ВМС розпочався на сім місяців раніше, ніж в армії США, але треба зазначити факт, що армія була спрямована виключно для розробки зброї.

Під час Другої світової війни в 1942 р. розпочав своє існування Мангетенський проект, який через деякий час став основним завданням міністерства оборони Сполучених Штатів Америки, бо саме цей проект мав необмежений бюджет та в той час були обмежені ресурси плутонію та урану.

На посаду директора був призначений генерал-лейтенант Леслі Гровз, саме він відповідав за всі етапи розробки Мангетенського проекту. Треба зазначити, через які фактори цей проект став успішним під його керівництвом. Як описував його полковник Кеннет Ніколс: «по-перше, генерал Гровз - найбільший офіцер, на якого я коли-небудь працював. Він дуже вимогливий. Він дуже критичний. Він завжди водій, а не хвалитель. Він різкий і саркастичний. Він ігнорує всі звичайні організаційні канали. Він надзвичайно розумний. У нього є мужність приймати своєчасні, важкі рішення. Він самий егоїстичний чоловік з усіх, кого я знаю. Він знає, що правий, і тому дотримується свого рішення. Він сповнений енергії і очікує, що всі будуть працювати так само старанно або навіть ще старанніше, ніж він... якби мені знову довелось виконувати свою частину проекту з атомної бомби і я мав би честь вибрати свого боса, я б вибрав генерала Гровза» [2].

Розглядаючи питання Мангетенського проекту, ми проаналізуємо саме вплив Військово-морських сил США на розробку ключових технологій та механізмів, які в підсумку були включені до проекту. Згадуючи ВМС, то треба відмітити їхню наполегливість, а саме за обмеженим фінансуванням, вони продовжували вивчення принципу роботи в дослідженнях технології термодифузії, керівництво проекту не розглядував цей метод, але розглядаючи

спроби з іншими методами, які були невдалими, то в 1944 р. розробка ВМС була включена у Мангеттенський проект.

За участю персоналу ВМС було зроблено колосальну роботу у проекті:

1. Здійснення контр-адміралом Вільямом Пурнеллом нагляд за просуванням Мангеттенського проекту;
2. Перетворення атомних розробок у працюючу бомбу;
3. Рішення проблеми рівномірного стиснення плутонієвої сфери за допомогою кумулятивних зарядів;
4. Розробка системи, яка дозволяла зводити бомбу після зльоту літака;
5. Утвердження місця дислокації аеродрому.

Не обійшовся стороною вплив ВМС, щодо операції «Альберта», за якою була поставлена мета доставки атомних бомб до цілей. Вибір проводився за принципом того, що ці міста не повинні були раніше піддаватися атаками американських бомбардувальників. Під час цього процесу було обрано 4 міста, які мали шанс опинитись під ударом: Кіото, Хіросіма, Йокогама та Кокура. Але розглядаючи історичну цінність Кіото, було замінено на Нагасакі [1].

Аналізуючи дане питання можна з упевненістю зазначити про чималий вплив контр-адмірала Вільяма Пуренлла на командування, а саме через використання двох атомних бомб у швидкій послідовності, щоб мати вплив на керівництво Японії.

Перед відправленням USS Indianapolis (CA-35) до Тініану з частинами атомної бомби «Малюк» 16 липня 1945 р., то саме в цей день відбулося ключове випробування нової зброї в дії, під час тесту «Триніті». Зусилля Мангеттенського проекту увінчалися успіхом, після багаточисленних досліджень та експериментів перше в світі ядерний пристрій «Гаджет», який був успішно підірваний у пустелі Нью-Мексико [3].

Згодом науковий керівник Мангеттенського проекту Роберт Опенгеймер розповів про емоції людей під час випробування: «Ми знали, що світ буде не таким. Кілька людей засміялися, кілька людей заплакали. Більшість людей мовчали. Я згадав рядок з індуїстських писань... "Тепер я став Смертю, руйнівником світів» [4].

Аналізуючи вище сказане, можна припустити, що президент США Гаррі Трумен хотів дізнатися про результат тесту «Триніті», щоб мати стратегію припинення війни з Японією, саме через це Гаррі Трумен відклав зустріч на Потсдамській конференції. Треба згадати, що сам президент був «За» використання атомних технологій проти Японії, ґрунтуючись тим, що йому не потрібна друга Окінава, яка понесла за собою багаточисленні втрати серед американських військовослужбовців.

Таким чином, Військово-Морські Сили США доклали величезних зусиль задля розробки новітніх атомних технологій при всіх складнощах та вплив персоналу ВМС на планування операції.

Література:

1. H-052-1: The U.S. Navy and the Atomic Bomb. Naval History and Heritage Command. URL: <https://www.history.navy.mil/about-us/leadership/director/directors-corner/h-grams/h-gram-052/h-052-1.html>
2. Leslie R. Groves. Atomic Heritage Foundation. URL: <https://www.atomicheritage.org/profile/leslie-r-groves>
3. Trinity Test -1945. Atomic Heritage Foundation. URL: <https://www.atomicheritage.org/history/trinity-test-1945>
4. Tularosa Basin Downwinders. Atomic Heritage Foundation. URL: <https://www.atomicheritage.org/history/tularosa-basin-downwinders>

УДК 94(4/9):316.482

Дегтярьов В.А., Ключев В.В. – магістранти ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка (наук. кер. – доц. Моцак С.І.), м. Суми

МІЖЕТНІЧНИЙ КОНФЛІКТ НА КІПРІ: ПРИЧИНИ, ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН

Вже півстоліття кіпрська проблема залишається осередком напруженості та місцем застосування міжнародно-політичної активності у Східному Середземномор'ї. Здобувши з роками важко переборну інерцію неврегульованості, кіпрське питання акумулювало цілу низку різнопланових конфліктних сюжетів, що виявляли себе в міру його еволюції то більш, то менш яскраво. Складна структура протиріч на Кіпрі дотепер поєднує елементи та наслідки антиколоніального національно-визвольного руху, міжетнічного конфлікту, міждержавного – двостороннього та багатостороннього – протистояння, а також риси комплексної міжнародної проблеми за участю позарегіональних гравців.

В історичній літературі існує багато праць, присвячених проблемам Кіпру. Зокрема, значну увагу кіпрському міжетнічному конфлікту приділив К.Додд [1]. Історія Кіпру від часів турецького завоювання проаналізована Дж.Хіллом [2]. Східне питання, пов'язане з територіями Османської імперії і Кіпру зокрема, опрацьоване С. Н. Кенкішвілі [7]. Питання про статус Кіпру в кінці 50-х років ХХ ст., а також політика Великої Британії, пов'язана з вирішенням кіпрської проблеми, розглянута А.Г.Нестеровим [11]. В.А.Шмаров [12] дослідив основні напрямки політики НАТО в середземноморському регіоні та місце в цій політиці Республіки Кіпр. Серед українських дослідників даного питання особливо можна виділити праці В.А.Явір [13], М. О. Замікулу [4], О. М. Гордіюк [6].

Кіпр – острів багатой культури та історії, одна з кошиків грецької цивілізації. Завдяки вигідному географічному розташуванню влада над

островом дозволяла контролювати всі торговельні шляхи в східній частині Середземного моря. Розташування на перетині світів – Азії та Європи, східної та західної цивілізацій – визначили історичну долю острова.

Оскільки острів був геополітично важливим, він протягом століть переходив із рук в руки. В 395 р., після поділу Римської імперії на Західну та Східну, Кіпр опинився під владою візантійського імператора. Починаючи з середини VII ст. напади на острів почав здійснювати Арабський халіфат, внаслідок чого в 688 р. між візантійським імператором Юстиніаном II і халіфом Абд аль-Маліком було досягнуто домовленості, згідно якої на Кіпрі встановлювалося спільне візантійсько-арабське управління [10, с. 240].

Період кондомініуму (співволодіння) продовжувався до 958 р., коли візантійські війська повністю вибили арабські гарнізони з острова. 1183 р. родич візантійського імператора Ісаак Комнін проголосив себе деспотом, а пізніше – імператором Кіпру.

В 1191 р., під час Третього хрестового походу, Річард I, посилаючись на домовленість Ісаака Комніна з султаном Єгипту про те, що гавані Кіпру будуть закритими для хрестоносців, встановлює контроль над островом. Оскільки віддалені від Англійського королівства території Річарду I були непотрібні, а також через гостру необхідність в фінансах, він продає острів тамплієрам. Після того, як в 1192 р. кіпріотське населення підняло повстання проти тамплієрського панування, Річарду I довелось викупити острів та перепродати його колишньому королю Єрусалиму Гі де Лузіньяну. Кіпрське королівство проіснувало до 1489 р., коли остання королева Кіпру Катерина Корнаро відреклася від престолу та передала владу над островом Венеційській республіці [5, с. 142].

1571 р. Кіпром заволоділа Османська імперія. З того часу на острові почала зростати кількість турецького населення та ісламізованих греків. За османського панування на острові існували дві общини – християнська та мусульманська, які мали певні права на самоврядування. Кіпр перебував під владою османів понад трьох століть, доки Британська імперія не запропонувала султану Абдул-Гаміду II, який програв російсько-турецьку війну 1877-1878 рр., стати на захист інтересів Османської імперії. 4 червня 1878 р. було підписано Кіпрську конвенцію, згідно якої Велика Британія зобов'язувалась «силою зброї» допомогти Стамбулу в тому випадку, якщо Російська імперія, крім зайнятих міст Батум, Карс та Ардаган, вимагатиме додаткових територій в Малій Азії. Взамін Османська імперія погоджувалась на встановлення над Кіпром британського протекторату [7, с. 45]. Ситуація кардинально змінилася у 1914 р. у зв'язку із вступом Османської імперії у Першу світову війну на боці Центральних держав. Британцями було ліквідовано османські органи самоврядування на острові, а за підсумками війни Кіпр став британською колонією.

Велика Британія, як і будь-яка імперія, дотримувалася безвідмовного принципу «розділяй і володарюй». Оскільки чисельність греків-кіпріотів на острові становила близько 80%, час від часу британці робили ставку на

мусульманську меншину – турків-кіпріотів. Грецьке населення періодично влаштовувало заворушення і вимагало енозису, тобто возз'єднання Кіпру з історичною батьківщиною – Грецією. У жовтні 1931 р. спалахнуло повстання греків-кіпріотів проти місцевої британської адміністрації. Воно зазнало поразки, причому для його придушення використовували поліцейські загони, набрані з турків-кіпріотів, що не сприяло взаєморозумінню між двома общинами [2, с. 546-552].

Вперше десятиліття після Другої світової війни британці намагалися запропонувати Кіпру самоврядування, при цьому не відмовляючись від свого контролю над островом. Самоврядування під зверхністю Великої Британії не задовольняло греків-кіпріотів, і прагнення до енозису ставало все сильнішим, що вилилося в повномасштабну партизанську війну, яку очолювала націоналістична організація ЕОКА («Національна організація кіпрських бійців»), якою керував полковник Георгіос Гривас [11, с. 243]. ЕОКА вела бойові дії не тільки проти британців, але і проти турків-кіпріотів, які виступали проти приєднання Кіпру до Греції.

На противагу ЕОКА була створена бойова організація ТМТ («Турецька організація оборони»). У відповідь на енозис турки висунули свою доктрину – таксим, суть якої полягала у поділі острова на дві частини – турецьку та грецьку. Проблема полягала в тому, що турки-кіпріоти мешкали розсіяно, ніде не становлячи більшості, тому провести етнічний кордон на Кіпрі було неможливо.

Спробою врегулювати протистояння стали домовленості в Цюріху і Лондоні, згідно з якими 16 серпня 1960 р. на мапі світу з'явилася Республіка Кіпр. Гарантами її незалежності стали Велика Британія, Греція і Туреччина, причому кожна з країн-гарантів мала право втручатися у справи Кіпру задля збереження статус-кво. Для підтримання порядку на Кіпрі мали знаходитися військові контингенти Греції і Туреччини; Велика Британія вилучила частину острова під свої військові бази Акротирі та Декелія [12, с.13-15]. Згідно конституції новоствореної республіки заборонявся як енозис, так і таксим. Утворювалися коаліційні органи влади, а також змішані греко-турецькі Збройні сили Кіпру, проте такий компроміс не влаштував обидві общини. Нове загострення конфлікту припало на кінець грудня 1963 р., яке ввійшло в історію як Криваве Різдво, або Турецький бунт. Організація Об'єднаних Націй була змушена ввести на острів миротворчий контингент і встановити лінію розмежування. Близько 25000 турків-кіпріотів стали біженцями – їм довелося виселитися в анклави, часто позбавлені найнеобхіднішого. Турки припинили участь в органах влади Республіки Кіпр і почали створювати самовладні структури [8].

Кульмінація настала в 1974 р. На той момент при владі у Греції перебувала диктатура «Чорних полковників» – військова хунта, яка активно підтримувала ідею приєднання Кіпру. В той же час на острові визрів конфлікт уже не тільки між греками і турками, а між самими греками. Президент Кіпру архієпископ Макаріос III, посиляючись на Цюріхсько-Лондонські

домовленості та Конституцію Республіки Кіпр, відкидав ідею енозісу, що сприяло погіршенню відносин з Афінами. Водночас організація ЕОКА спиралася на режим «Чорних полковників» і будь-що воліла об'єднати Кіпр з Грецією.

15 липня 1974 р. ЕОКА за підтримки Кіпрської національної гвардії організувала державний переворот [1, с. 104-105]. Виконувачем обов'язків президента став Нікос Сампсон, палкий прихильник енозісу.

Переворотом на Кіпрі скористалася Туреччина, яка, процитувавши статтю 4 Цюрихсько-Лондонських домовленостей про те, що «кожна з країн-гарантів залишає за собою право чинити будь-які дії в цілях відновлення статус-кво»[3], під приводом відновлення конституційного порядку 20 липня 1974 р. розпочала воєнну операцію під кодовою назвою «Аттіла». В ній брали участь наземні частини, висаджені з кораблів, повітрянодесантні війська, військово-морський флот і військово-повітряні сили. На початковій стадії операції в ній брали участь близько 10000 військовослужбовців, але з часом турки наростили свою присутність на Кіпрі до 40000 осіб. Місцеві турки-кіпріоти активно підтримали їх і виставили до 10000 воїнів. Загалом це в кілька разів перевищувало сили, які могли виставити греки-кіпріоти. Для Греції турецьке вторгнення на Кіпр стало несподіванкою, тому Афіни не змогли надати належної підтримки островам, хоча Греція була втягнута в конфлікт, адже її двохтисячний військовий контингент, розквартирований на острові, брав участь у боях з турецькими військами. Кіпрська криза стала каталізатором політичних змін у Греції. Режим «Чорних полковників» зазнав краху, така ж доля спіткала й новий уряд Кіпру. Війна тривала близько місяця, забравши життя до 10000 осіб. В цілому турки досягли своєї мети, захопивши майже 37% території острова – не тільки райони, де мешкало турецьке населення, але і чисто грецькі райони. В результаті близько 200000 греків-кіпріотів були змушені тікати в некуповану зону [1, с. 110-130].

Події 1974 р. стали серйозним викликом для НАТО. Греція вирішила офіційно не оголошувати війну Туреччині, однак заявила про вихід із військової організації альянсу, проте через шість років відновила членство в Організації Північноатлантичного договору, і відносини з Туреччиною також почали налагоджуватися. Варто сказати, що Туреччина не збиралася приєднати частину острова: спочатку в Анкарі намагалися пролобіювати ідею федералізації Кіпру, але коли цього зробити не вдалося, в 1983 р. проголосили незалежну Турецьку Республіку Північного Кіпру, проте її незалежність визнала лише Анкара. Північний Кіпр має свої органи влади, в якості валюти використовується турецька ліра, на території республіки дислоковано близько 40000 військових з Туреччини; сама країна залежить від економічної допомоги Анкари[8].

З 1975 р., тобто з остаточного поділу Кіпру «зеленою лінією» – буферною зоною ООН, створеною задля запобігання виникненню конфліктів на етнічному ґрунті, вирішення кіпрської проблеми перейшло в дипломатичну площину. Одним з шляхів вирішення конфлікту стала ідея федералізації,

висунута в 1989 р. президентом Республіки Кіпр Г. Васіліу у проекті під назвою «Пропозиції щодо створення Федеральної Республіки та вирішення питання Кіпру». Передбачалася федералізація Кіпру на основі рівних та визнаних територіальних домовленостей, створення системи забезпечення надійного захисту громадян, рівність усіх кіпріотів незалежно від етнічної належності. Цей варіант вирішення проблеми знайшов відображення в Резолюції ООН №649, в якій Рада Безпеки ООН запропонувала врегулювання конфлікту шляхом проведення мирних переговорів та об'єднання в федеративну державу. Однак на той час греків федерація не влаштувала, а турки вийшли з переговорного процесу, мотивуючи це тим, що греки не можуть представляти весь Кіпр [13, с. 89].

В 1990-х р. питання об'єднання Кіпру залишалося гострим, адже Туреччина не збиралася йти на поступки та виводити свої окупаційні війська. У 1999 р. Генеральний секретаріат ООН видає Резолюції 1250 і 1251, в яких закликає до перемовин, збереження миру та вивід військ, але на початку XXI ст. вирішення конфлікту зайшло в глухий кут [6, с. 22].

Всі спроби вирішення кіпрської проблеми, в тому числі й під егідою ООН, були неуспішними. Зокрема, в 2004 р. Генеральний секретар ООН К. Аннан запропонував план, який передбачав створення Об'єднаної Кіпрської Республіки, яка мала складатися з двох автономних частин – грецької та турецької. Згідно «Плану Аннана» основним керівним органом мала стати Рада Президента у складі 9 осіб. Система державної влади формувалася за пропорційним етнічним принципом – співвідношення між представниками грецької і турецької громад у Раді Президента становило 2 до 1. Серед членів Ради обиралися президент і віце-президент, кожен з яких представляв окрему етнічну спільноту. Законодавча влада зосереджувалася в руках двопалатного парламенту: у верхній палаті підкреслювалося рівне представництво обох громад, нижня палата повинна була бути розділена, виходячи з етнічної частки населення. Судова влада зосереджувалася в руках Верховного Суду, членами якої були рівна кількість представників грецької та турецької громад, а також три іноземні експерти [4, с. 33-34]. Крім вищезазначеного, «План Аннана» передбачав скорочення території турецької частини острова до 28,5% та повернення 85000 грецьких біженців на північ Кіпру [13, с. 90].

У квітні 2004 р. за «Планом Аннана» в обох частинах Кіпру пройшов референдум з метою визначення можливості об'єднання острова. За результатами референдуму 64,9% населення ТРПК підтримало таку ініціативу, в той час як 75,8% мешканців Республіки Кіпр її відхилили [9, с. 524]. Греки-кіпріоти висловилися проти збереження на острові турецької військової присутності, дозволу проживання переселенням із Туреччини, а також обмеження кількості біженців, яким би дозволили повернутися на північ острова [13, с. 90].

Певною мірою ситуацію з Кіпром можна порівняти з Україною 2014 – початку 2022 рр. В обох випадках відбулося іноземне збройне вторгнення, окупація частини території та поява там самопроголошених квазідержав. Хоча

відмінностей багато, Північний Кіпр зовсім не схожий на так звані ДНР і ЛНР: тут діє багатопартійна система, регулярно проводяться конкурентні парламентські та президентські вибори. Після війни 1974 р. та вимушених обопільних переселень два Кіпри стали практично моноетнічними, а в Україні не було ані етнічного, ані релігійного конфлікту. Натомість є фактор «русского мира», який активно просувається Кремлем.

Кіпрська проблема не отримала вирішення – острів залишається розділеним по лінії, куди дійшли турецькі війська 1974 р. Міжнародне товариство турецьку окупацію не визнало, весь острів продовжують вважати суверенною територією Республіки Кіпр. Варто зазначити, що з точки зору Туреччини ніякої окупації частини Кіпру не відбулося – операцію 1974 р. офіційна Анкара називає «миротворчою», здійснену з метою захисту прав турецького населення. Туреччина не збиралася присєднувати частину острова: спочатку в Анкарі намагалися пролобіювати ідею федералізації Кіпру, але коли цього зробити не вдалося, в 1983 р. проголосили незалежну Турецьку Республіку Північного Кіпру, проте її незалежність визнала лише Анкара.

В останні десятиліття два Кіпри зробили кроки на зустріч одне одному, однак до реального об'єднання дуже далеко – переговори тривають, проте в найближчій перспективі об'єднання Кіпру не виявляється можливим.

Література:

1. Dodd, C. (2010). The History and Politics of the Cyprus Conflict. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
2. Hill, G. (2010). A History of Cyprus. (Vol. 4). Cambridge: Cambridge University Press.
3. Treaty of guarantee. Signed at Nikosia on 16 August 1960. URL: <http://surl.li/dmrsu>
4. Zamikula M. Cyprus conflict in the context International Peacekeeping Experience: lessons for Ukraine. UA: Ukraine Analytica. 2017. № 3(9). P. 31-38.
5. Близнюк С. В. Короли Кипра в эпоху крестовых походов. СПб.: Алетейя, 2014. 278 с.
6. Гордіюк О. М. Кіпрський конфлікт: історія та уроки для сучасності. Соціально-політичні студії. 2020. № 4. С. 19-25.
7. Кенкишвили С. Н. К вопросу о взаимосвязи англо-турецкой конвенции и Берлинского конгресса 1878 г. Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Общественные науки. 2004. № 4. С. 42-49.
8. Кіпр: конфлікт, який розколов НАТО. URL: <http://surl.li/dmsnh>
9. Країни світу та Україна: в 5 т. / за ред. А. І. Кудряченка. К.: Фенікс, 2017. Т.1. 564 с.
10. Кулаковский Ю.А. История Византии: в 3 т. СПб.: Алетейя, 1995. Т.3. 459 с.

11. Нестеров А. Г. Британский проект урегулирования ситуации на Кипре в 1957-1958 годах: план «Макмиллана». Научный диалог. 2017. № 5. С. 240-253.
12. Шмаров В. А. Кипр в средиземноморской политике НАТО. М.: Наука, 1982. 248 с.
13. Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. S.P.A.C.E. 2018. № 9. С. 88-91.

УДК 221.7

*Льченко Олексій, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава*

ВІДРОДЖЕННЯ КОНФУЦІАНСТВА У СУЧАСНОМУ КИТАЇ

XX ст. для Китаю, як і для решти світу, було сповнене багатьох потрясінь, пов'язаних насамперед із соціальними експериментами Мао Цзедуна та його прибічників. Йдеться, звісно, про політику «трьох червоних знамен» і так звану «велику пролетарську культурну революцію».

У 1972 році внаслідок «культурної революції» розпочалася активна боротьба з конфуціанством, проголошеним шкідливою ідеологією. Проводилася політика дискредитації традиційної китайської філософії, кампанія «критики Лінь Бяо та Конфуція». Загальнодержавний похід проти Конфуція полягав у реалізації його декількох етапів. Так, на першому етапі покликані були попрацювати фахівці — історики та філософи, на другому — відповідно підготовлені теоретики народу, на третьому планувалося залучення широких народних мас.

Легісти-маоїсти, виступаючи з різкою критикою конфуціанських концепцій, обстоювали, як уважав Ян Юнго, інтереси зростаючого буржуазного класу, пов'язаного з розвитком нових продуктивних сил та нових форм власності, насамперед приватної власності на землю. Унаслідок такої антиконфуціанської політики було завдано значної шкоди моральним цінностям громадян КНР. Найпершим, хто зрозумів хибність такого курсу, був Ден Сяопін, який у період репресій був усунений з усіх займаних посад. У 1976 році, після реабілітації, Ден Сяопін повернувся до активної політичної діяльності. Йому вдалося повернути Китай до коліски конфуціанської цивілізації. Важливе значення мало повернення у заслання десятків тисяч репресованих комуністів, в їх числі широких кіл інтелігенції. На III пленумі ЦК КПК у грудні 1978 року архітектор китайських реформ висунув засадниче гасло: "Практика -- критерій істини". Це означало, що жодні теорії, у їх числі й марксистсько-маоїстські (зокрема, про класову боротьбу та диктатуру пролетаріату) нічого не варті, якщо вони не приносять реального результату — покращення життя народу та зростання могутності держави. Ден Сяопін у

1979 році у бесіді з прем'єр-міністром Японії Масіосі Охіра зазначав: «Концепція наших чотирьох модернізацій не схожа на концепцію ваших модернізацій — це буде сяокан чжи цзя (тобто «середньозаможна сім'я»). На противагу японському конфуціанському капіталізму Китай будуватиме конфуціанський соціалізм, що формально називається «соціалізмом з китайською специфікою» [1, с.58].

На основі рішень партійних і державних органів китайські економісти, очолювані президентом Академії суспільних наук КНР Ма Хуном розробили програму «досягнення рівня середньої заможності»: «У майбутньому ми знищимо явища бідності та створимо специфічну модель споживання, яка повинна мати такі характеристики:

1. Весь народ буде жити, маючи в достатку одяг, в достатку їжу, у мирі та спокої має зрости виробництво на душу населення споживчих благ і послуг.

2. Життя народу буде комфортним, але не марнотратним. Ми не тільки у виробництві щосили прагнемо економії, а й у споживанні також прагнемо реальної користі. За капіталізму здійснюється принцип «високий рівень споживання — високі витрати». Ми не можемо і не повинні допускати таку модель споживання. Ми будемо прагнути при не дуже високому рівні доходів порівняно добре задовольняти потреби населення, безперервно і поступово збільшувати його доходи, спонукати його до створення соціалістичної моделі споживання, китайського сяокана» [1, с.59].

На початку 2001 року тодішній лідер КПК і КНР Цзян Цземінь на нараді в міністерстві пропаганди вперше закликав поряд із принципом «керувати країною на підставі закону» (і фа чжи го) використовувати принцип «керувати країною на підставі чеснот» (і де чжи го) [1, с. 61]. Поняття «де» — багатозначне, діапазон його тлумачення дуже широкий — від традиційного трактування як «чесноти», «моральної сили», «моралі» до «вищої світотворної сили, що синтезує такі поняття, як порядок та життя». [1, с. 61].

Відроджений у сучасних умовах політичного транзиту принцип «де» трактується як цивільна моральність. З позицій нинішнього керівництва КПК, вона є втіленням поняття мирного вирішення суперечностей, виміром культури світу [2]. Реальною суттю принципу «управління країною на підставі де» стала прийнята напередодні XVI з'їзду КПК «Програма зміцнення норм громадянської моралі (гунмінь дао де)», яка повинна слугувати «всесічному будівництву суспільства сяокан у сучасну епоху». Низка пунктів цієї програми має відношення до конфуціанства. Людина в конфуціанській системі розглядається у трьох вимірах: сім'я, суспільство, держава. При цьому інтереси держави та колективу поєднуються з інтересами особистості: «Потрібно, щоб дух колективізму пронизав усі рівні суспільного виробництва та суспільного життя, потрібно вчити людей правильно розуміти та підтримувати відносини між інтересами держави, колективу та індивіда, заохочувати підпорядкування індивідуальних інтересів інтересам колективу». У Програмі використовується принцип «зразкової поведінкової моралі» та функції цзюньцзи («шляхетного чоловіка»), які зобов'язані виконувати «члени партії та керівні працівники». В

основу Програми закладено головний постулат Конфуція: «Зумій подолати себе, щоб повернутися до Правил» (кэ цзи фу ли), Правила насичуються новими цінностями, необхідними для успішної реалізації «всебічного будівництва суспільства сяокан». Творці цих Правил звели їх до таких п'яти моральних настанов: «любов до батьківщини та виконання закону», «чітке дотримання правил поведінки, щирість та довіра», «згуртування та дружність», «працьовитість, ощадливість та самопідсилення», «служіння своїй справі» [1, с. 61].

На XIX з'їзді КПК, що відбувся у жовтні 2017 року, були прийняті внутрішньополітичні завдання КНР. У них найважливішим напрямом розвитку країни був визначений сяокан. Побудова у Китаї суспільства «сяокан» визначалася основним завданням у всіх партійних документах КПК останніх десятиріч. Нинішній голова КНР Сі Цзіньпін у 2013 році висунув концепцію «китайської мрії» (чжунгомен), під якою мав на увазі мрію про створення процвітаючої та могутньої держави, мрію про здійснення національного відродження [6]. Сам термін сяокан, одна з основних цільових установок, був запозичений з конфуціанської спадщини. У трактаті «Лі Цзі» («Книга ритуалів», «Трактат про правила поведінки», V-II ст. до н.е.) схарактеризовані два конфуціанські стани суспільства: ідеальний – (датун) і прийнятний – (сяокан). Китайське слово сяокан складається з двох ієрогліфів. Перший – ся означає «маленький», «малий». Другий – кан – перекладається як «здоровий, мир, спокій, процвітання, благополуччя, радість». Крім перерахованих вище варіантів перекладу, до складу яких входило слово «суспільство», може мати значення «середньозаможний» та «тимчасове затишшя» [6].

Упродовж останніх десятиріч у Китаї з'явилися численні компанії під назвою «сяокан», наприклад: туристичне агентство сяокан, як натяк на те, що компанія організовує дозвілля належного рівня. З'являються марки машин, у назві яких проглядається ідея втілення мрії про ідеальну сім'ю з добрим достатком. З'являється безліч гасел, реклами, різних плакатів, що відображають ставлення китайців до сяокана. Так, на плакаті, що зображує спрямованих уперед двох чоловіків, які готові дати відсіч зовнішній агресії, і жінку - трудівницю, написано: [6]

«Сяокан – це коли п'єш найміцніше вино, прагнеш заможного життя».

Сяокану присвячуються й пісні. Ось, наприклад, слова однієї з них:

«Давайте боротися за наше щастя,

Давайте прагнути середньої заможності в нашому суспільстві

З вічною мрією в нашій душі про процвітання і відродження нашої країни».

Голова КНР Сі Цзіньпін на XIX з'їзді КПК говорив: «Немає повністю здорової нації, значить немає повного сяокана», наголосивши тим самим, що один із пріоритетів політики сяокан – реформи в галузі охорони здоров'я, пропаганда здорового способу життя. Реакцією на ці слова стала тенденція до збільшення числа китайських спортсменів у багатьох видах спорту, де вони

почали займати не останні місця. Наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. у межах відродження конфуціанства виникають організації, які пропагують конфуціанство не тільки в КНР, а й у інших країнах, зокрема в США. У 2004 році, наприклад, китайський уряд відкрив Інститут Конфуція, започаткував партнерство з багатьма установами для навчання китайської мови, культури та літератури. Упродовж 2004-2011 років у всьому світі було створено 256 Інститутів Конфуція, 60 – у Сполучених Штатах. До 2019 року у світі налічувалося 530 Інститутів Конфуція та 88 у США [8].

Отже, внесок конфуціанства у справу розбудови сучасної сильної китайської держави важко переоцінити. На сучасному етапі розвитку Китаю конфуціанство відіграє роль наріжного каменя, на якому будується майбутнє Піднебесної. Вже зараз ми бачимо плоди такої політики: за останні чотири десятиріччя Китай радикально трансформував свою економіку й став другою країною у світі після США за обсягом свого валового внутрішнього продукту. Чисельність сільського населення зменшилася із 775 млн. осіб у 1980 році до 16,6 млн осіб наприкінці 2018 року. Хоча, на думку редактора відділу міжнародних подій інформаційної корпорації ВВС Д. Сімпсона, нині в Китаї за межею бідності проживає 250 млн осіб, за офіційними даними, кількість таких людей знизилася з 99 млн осіб у 2012 році до 5,5 млн осіб у 2019 році. Причому в багатьох провінціях Китаю бідністю вважається подушний дохід менше 3 тис. 500 юанів (500 дол./рік). У травні 2020 року прем'єр Держради КНР Лі Кеціан визнав, що понад 40 % населення Китаю, або близько 600 млн осіб, заробляють менше 1 тис. юанів (140 дол.) на місяць. Щоправда, з початком пандемії COVID-19 китайська економіка дещо загальмувала у своєму розвитку. Але, починаючи з II кварталу 2020 року економічне зростання у КНР відновилося. Більше того, Китай навіть зумів скористатися пандемією COVID-19 для зміцнення своїх позицій у світовій економіці [4].

Нещодавно у Піднебесній було проведено ХХ з'їзд КПК, який проходив з 16-22 жовтня 2022 року. Під час цього з'їзду Сі Цзіньпіна було втретє переобрано на пост генерального секретаря ЦК КПК. Це рішення свідчить про зміну запровадженого Ден Сяопіном у 1982 році принципу китайського державного управління [7]. Певним відходом від конфуціанської політичної традиції були також поправки до статуту КПК: Сі Цзіньпін визначався як «основний» лідер партії, а його ідеї – як керівні принципи майбутнього розвитку Китаю. Крім того, «дві гарантії» підтверджують «основний» статус Сі в партії та централізовану владу партії над Китаєм. Інша поправка закріпила «розвиток бойового духу, зміцнення боєздатності» у статуті партії. Уперше до статуту було включено заклик протистояти і стримувати сепаратистів, які прагнуть незалежності Тайваню[5].

Отже, відродження конфуціанства у Китаї пройшло досить активну фазу впродовж 1982-2014 років. Однак у наступний період відбулося поступове згорання багатьох принципів конфуціанства та політики конфуціанізації суспільства [3].

Література:

1. Конфуцианское «Четверокнижие» («Сы шу»). Пер. с кит. и коммент. А. И. Кобзева, А. Е. Лукьянова, Л. С. Переломова, П. С. Попова при участии В. М. Майорова ; Вступит, ст. Л. С. Переломова ; Ин-т Дальнего Востока. М. : Вост. лит., 2004. 431 с.
2. Модернізаційний потенціал конфуціанства на етапі «політики реформ і відкритості». Можливості та реалії В. А. Чжен <https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2018/03/Chzhen.pdf>
3. Сі готується до великого протистояння: чого чекати від Китаю <https://zn.ua/ukr/international/si-hotujetsja-do-velikoho-protistojannja-choho-chekati-vid-kitaju.html>
4. С. Кулицький, Глобальна експансія Китаю та проблеми розвитку української економіки http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=5118:evolyutsiya-ekonomiki-krn-v-globalnomu-vimiri&catid=8&Itemid=350
5. Сі Цзіньпін залишився при владі Китаю ще на п'ять років <https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/23/7373092/>
6. Сяокан-соціалізм с китайським лицом Войцехович А.А. <https://research-journal.org/archive/1-67-2018-january/syaokan-socializm-s-kitajskim-licom>
7. Третя п'ятирічка товариша Сі. Що відбулося у Китаї і чого тепер чекати світу <https://glavcom.ua/longreads/tretja-pjatririchka-tovarisha-si-shcho-vidbulosja-u-kitaji-i-choho-teper-chekati-svitu-884785.html>
8. The 21st Century: A Confucian Revival? <https://pluralism.org/the-21st-century-a-confucian-revival>

УДК 327(476):327(477)]«1991/2014»

*Кавалер Оксана, студентка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.), м. Полтава*

УКРАЇНА ТА БІЛОРУСЬ: ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН У 1991-2014 РОКАХ

Україна і Білорусь у пострадянський період розпочали свій розвиток як демократичні і незалежні держави. Політичні і економічні проблеми, з якими зіткнулися ці країни, були дещо схожими, а тому між країнами почали розвиватися тісні торговельно-економічні, політичні та культурні взаємини. Цьому сприяли ряд обставин: спільний кордон, відсутність територіальних претензій, близькість культури, етнічна спорідненість та історичні зв'язки. Нині геополітичні цілі та стратегії України та Білорусі в значній мірі різняться. Ціль України – це інтеграція до західних структур, Європейського Союзу, НАТО та розвиток демократичних інститутів. Білорусь в цьому руслі

обмежувалася лише розвитком торговельно-економічних відносин, підтримуючи інтеграційні зв'язки з Російською Федерацією. Варто зазначити, що Росія і Білорусь – авторитарні країни, дуже схожі за політичним устроєм, ставленням до демократії. Підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом перетворила державний кордон з Білоруссю на форпост між Сходом і Заходом. А співучасть Білорусі у відвертій агресії проти України актуалізувала питання історії міждержавних відносин у попередній час.

Метою дослідження є визначення основних показників становлення українсько-білоруських міждержавних відносин та виділення їх етапів у 1991–2014 роках.

Перебуваючи у складі єдиної держави (СРСР) українсько-білоруські зв'язки здійснювалися лише за посередництва союзного центру, що визначав та контролював основні напрямки співпраці між республіками. Україна і Білорусь гостро відчували відсутність державного суверенітету, а це, у свою чергу, гальмувало розвиток двосторонніх зв'язків й унеможливило вироблення власної стратегії українсько-білоруських відносин [2]. Після розпаду Радянського Союзу дипломатичні відносини між Україною та Республікою Білорусь були встановлені 27 грудня 1991 року. Це заклало основу договірно-правового фундаменту співробітництва України та Республіки Білорусь, були відкриті посольства (України в Республіці Білорусь – 30 червня 1992 року, Білорусі в Україні – 12 жовтня 1993 року), налагоджені міжвідомчі зв'язки, розпочалася процедура юридичного оформлення державного кордону [4].

Дослідник В.Снапковський визначає в історії зовнішньої політики Білорусі два етапи: етап парламентської республіки – 1991 – 1994 роки та етап президентської республіки – з 1994 року. Таким чином, можна зробити висновок, що умовна періодизація зовнішньополітичної діяльності Білорусі залежить від типу політичного режиму в країні [6]. Український науковець С.Василишин зазначає п'ять етапів українсько-білоруського міждержавного співробітництва: перший етап – 1991–1994 роки; другий етап – 1994–2004 роки; третій етап – 2005–2010 роки; четвертий етап – 2010–2013 роки; п'ятий етап він розпочинає з 2014 року [2, с. 148].

З кінця 1991 до 1994 року були визначені пріоритетні напрямки двосторонньої співпраці, сформувався договірно-правова база, налагодились політичні контакти. Так, наприкінці червня 1992 року Володимир Желіба (перший посол України в Республіці Білорусь) вручив вірчі грамоти, а 12 жовтня 1993 року це зробив і посол Білорусі в Україні Віталій Курашик [5, с. 150]. Це була основа міждержавного співробітництва, посольства обох держав сприяли виробленню стратегій розвитку міждержавних взаємин.

Липень 1994 – 1995 рік характеризується активізацією двосторонніх політичних контактів, підписанням Договору про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною та Республікою Білорусь від 17 липня 1995 року. [2, с. 148]. Цим документом обидві країни «визнають непорушність

існуючих між ними державних кордонів і підтверджують, що не мають ніяких територіальних претензій одна до одної і не висуватимуть таких претензій у майбутньому» [5, с.150-151]. Президентські вибори, які відбулися в обох республіках дали поштовх до розвитку двосторонньої економічної взаємодії. Перші зустрічі новообраних Президентів Леоніда Кучми та Олександра Лукашенка засвідчили, що в українсько-білоруському співробітництві пріоритетне місце займали торговельно-економічні відносини. Сторони висловилися за необхідність врегулювання взаємних боргів та здійснення заходів щодо спрощення митних процедур, а також розширення прямих зв'язків між господарюючими суб'єктами двох країн.

Період активізації російсько-білоруського співробітництва, зміна внутрішньополітичного устрою Білорусі, участь громадян України і представників білоруської опозиції у антипрезидентському мітингу «Чорнобильський шлях-96» у 1996 році різко погіршили міждержавні відносини. Однак, це практично не вплинуло на торговельно-економічні зв'язки між двома країнами.

Період 1997 – 2004 років характеризується поживленням двосторонніх взаємин, а нагромадження договірної бази сприяло стабілізації міждержавних відносин. Центральним договором на цьому етапі маємо зазначити Договір між Україною і Республікою Білорусь про державний кордон (1997 рік). Встановлення державного кордону мало відповідати протоколу-опису проходження кордону та альбому топографічних карт з графічно нанесеною на них лінією розмежування. Для цього обидві держави зобов'язувалися створити спільну комісію для проведення демаркації лінії кордону [1. с. 293]. Прикметно, що Україна ратифікувала його того ж року, а з боку Білорусі через політико-економічні причини ратифікація затяглася аж до червня 2013 року, коли й розпочався офіційний процес демаркації кордонів [5, с. 151]. Загалом, за підрахунками дослідників, кількість укладених між Україною та Білоруссю договорів станом на 2005 рік була близька до 200 [5, с. 150], охоплюючи політичні, торговельно-економічні, науково-технічні та інші сфери.

«Помаранчева революція» призвела до зміни геополітичного курсу України, який не передбачав поглиблення міждержавних політичних відносин з колишніми республіками СРСР. Але незважаючи на політичні розбіжності мало місце розширення двостороннього економічного співробітництва. 2009 рік характеризувався трансформацією двосторонніх відносин до рівня стратегічного партнерства, договірно-правове оформлення створило законодавче підґрунтя українсько-білоруської взаємодії.

Наступний етап у міждержавному співробітництві охопив період 2010 – 2011 років. Між Україною і Республікою Білорусь було укладено ряд міждержавних та міжвідомчих договорів, які в основному доповнювали конкретним змістом раніше досягнуті домовленості, але критика українського керівництва президентської кампанії в Білорусі у грудні 2010 року, а також резонансні заяви Олександра Лукашенка на адресу ЄС та України призвели до погіршення двосторонніх відносин.

Період 2014 року надав співробітництву України і Білорусі нового змісту у політичній площині, що було обумовлено Революцією Гідності та російською агресією щодо України. Перші оцінки ситуації, що склалася, з боку офіційного Мінська були непослідовними та суперечливими. Вторгнення російських військ на територію України і анексія Криму в березні 2014 року поставили перед українською владою необхідність здійснювати політичні кроки, направлені на мінімізацію можливості приєднання Білорусі до позиції Росії відносно спроб легітимізувати незаконне приєднання Криму та підготовки до подальшої військової агресії [3].

Отже, українсько-білоруські взаємини періоду 1991 – 2014 років мали певні кризові явища, проте все ж таки вони динамічно розвивалися. Незважаючи на активний політичний діалог на найвищому рівні, стан розвитку українсько-білоруських відносин не відповідав потенційним можливостям двох країн. Це зумовлено, насамперед, принциповими розбіжностями у внутрішньополітичному та зовнішньополітичному курсах обох держав. Зростання авторитарних тенденцій у внутрішньополітичному житті Білорусі, інтеграція Білорусі з Росією у політичному, економічному, соціальному і військовому вимірах негативно впливали на динаміку українсько-білоруських відносин.

Література:

1. Василюшин С. Договірні-правова база та інституційне забезпечення українсько-білоруських відносин. Український історичний збірник. 2017. Вип. 19, с.287 – 299.
2. Василюшин С. Історичні передумови та періодизація розвитку сучасних українсько-білоруських відносин (1991–2014 рр.) Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип. 17. 2016. С. 143 – 151.
3. Максак Г., Юрчак Д. Сотрудничество Республики Беларусь и Украины в новых геополитических условиях. Минск, 2014.
4. Політичні відносини між Україною та Білоруссю. URL: <https://belarus.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/346-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-bilorussyu>
5. Секунова Ю.В., Савицька А.А. Міжнародна політика України з Білоруссю: історія та тенденції розвитку. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2019. Том 30 (69). № 4. С.149 – 153.
6. Снапковский В. Е. История внешней политики Беларуси. Минск: БГУ, 2013.

ТАНКОВІ СТРАТЕГІЇ НА ПОЛЯХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Ще у Першу світову війну, будучи недосконалими та ненадійними, танки змінили вигляд війни на довгі роки вперед. І сьогодні танкові війська є невід'ємною частиною будь-якої армії. Тема танкових військ зараз є дуже актуальною в умовах ведення бойових дій на території України, тому дуже важливо вивчати тактику, технічні та історичні аспекти танкових військ. Над проблемами ефективності використання танкових з'єднань у роки Другої світової війни працювали такі дослідники як А. Мелехов [16], В. Суворов [24], А.Лобанов [14], М.Солонін [23], О.Дорошкевич [8], С.Мітчем [18], Е.Міддельдорф [17], В. Бешанов [4], М. Барятинський [3], Р. Іринархов [10]. Досить цінну інформацію нам дають мемуарні спогади Г. Жукова [9], Г.Гудеріана [7], М. Катукова [11], К. Рокоссовського [21], Ф. Гальдера [6], Д.Лелюшенка [12], П. Ротмістрова [22], Е. Манштейна [15], І. Баграмяна [2], К.Москаленка [19].

Одною з передових держав у використанні танків на полі бою є Німеччина. І хоча зараз Бундесвер не являє собою силу, з якою треба рахуватися і якою він був раніше, у роки Другої світової війни танкові війська Нацистської Німеччини були одними з найпотужніших у світі.

На початку Другої світової війни Танкові війська Вермахту склалися з переважно з легких танків, які на думку німецького командування краще всіх підходили для ведення «Бліцкригу», «однієї з теорій ведення наступальної війни, розробленої німецьким генералом-фельдмаршалом А. фон Шліффеном (1905). Найважливішими положеннями Бліцкригу є: випередження противника в зосередженні та розгортанні військ; досягнення переваги на вирішальних напрямках; раптовість нападу; дезорганізація тилкових комунікацій та управління військами противника, знищення головних сил противника шляхом розсічення й оточення великих угруповань; нещадний терор на зайнятих землях, використання «п'ятої колони.»»[13]. Для виконання такого плану на озброєнні Вермахту на момент початку війни стояли танки Pz.Kpfw.I, Pz.Kpfw.II, Pz.Kpfw.III та Pz.Kpfw.IV, у радянській термінології — Т-I, Т-II, Т-III та Т-IV відповідно.

Першим легким танком прийнятим на озброєння був Pz.Kpfw.I. «Легкий танк Pz.Kpfw.I був розроблений фірмою «Крупп» в 1933 і після випробувань був прийнятий на озброєння Вермахту в липні 1934 року. Озброєння складалося з двох спарених 7,92-мм кулеметів, встановлених у загальній масці.»[5]. «Корпус танка зварювався з катаних листів хромонікелевої сталі. Товщина броні у передній проекції становила 13мм. Максимальна швидкість

становила 40 км/год (Ausf. B).»[5]. Бойові дії на території Польщі виявили значні недоліки танку Pz.Kpfw.I. Спарені кулемети були ефективні тільки проти піхоти та легких польських танкеток, а тонка броня хоч і компенсувалася маневреністю, не могла забезпечити достатній захист від чогось значнішого ніж стрілецька зброя.

Краще у бойових діях себе показав танк Pz.Kpfw.II. «Він був розроблений фірмою "MAN" у співпраці з фірмою "Даймлер-Бенц". Серійне виробництво танка було розпочато у 1937 році. озброєння більшості модифікацій складалося з 20-мм автоматичної гармати та спареного з нею 7,62-мм кулемета, встановлених в одномісній башті. Корпус танка, як і у Pz.Kpfw.I, зварювався з катаних броньових листів, що розташовувалися без раціонального нахилу. Максимальна швидкість залишилася незмінною і також становила 40-км/год.»[5]. Броня залишалася такою ж слабкою як і у попередньої моделі, але нове озброєння у вигляді 20-мм автоматичної гармати дозволяло впевнено вражати легкі радянські танки Т-26, Т-37, Т-40 та танки серії БТ на близькій дистанції.

Танк Pz.Kpfw.III вже класифікувався як середній танк. «Його також розробила фірма "Даймлер-Бенц" і з 1937 ці танки почали надходити на озброєння танкових дивізій вермахту для заміни Pz.Kpfw.I і танка Pz.Kpfw.II. Основною зброєю танка стала 37-мм гармата, а броня була покращена завдяки доведенню товщини лобової проекції до 15-мм. Через посилену броню, знизилася максимальна швидкість і становила 32-км/год.»[5]. Наступні модифікації Pz.Kpfw.III являли собою збільшення калібру гармати, товщини броні та встановлення додаткових броньових екранів. Танк був набагато досконалішим за своїх попередників і вже міг впевнено вражати радянські Т-28 та Т-50, а екранована броня пізніх модифікацій зупиняла снаряд радянської 45-мм гармати.

Наступним середнім танком був Pz.Kpfw.IV. «Виробництво цього танка, створеного фірмою «Крупп», було розпочато у 1937 році і тривало протягом усієї другої світової війни.»[5]. Зберігаючи схожу з Pz.Kpfw.III компоновальну схему, було в рази посилено броню та озброєння. Спочатку танк був озброєний 75-мм гаубицею з коротким стволом, яка була ефективна проти піхотних укріплень та легких танків. З поширенням у Червоній армії нових танків (Т-34, KB-1, KB-2) та МЗ «Лі», М4 «Шерман» у армії США, на танки Pz.Kpfw.IV почали встановлювати 75-мм довгоствольні гармати «з довжиною ствола 43 калібри (Ausf.G) та з довжиною ствола 48 калібрів (Ausf.H)»[5]. Ці удосконалення дещо зрівняли можливості Pz.Kpfw.IV у враженні танків противника на реальних дистанціях бою, з танками СРСР та Союзників.

Значно зменшений темп наступу на східному фронті впродовж 1942 р., нові танки супротивників та значні контрнаступи СРСР, показали подальшу безперспективність Бліцкригу і призвели до зміни військової доктрини Вермахту. Зміна доктрини позначилася і на тактико-технічних характеристиках нових танків. У відповідності з викликами часу, «у 1942 р. фірмою «Хеншель» було розроблено танк Pz.Kpfw.VI «Тигр», який випускався

серійно до серпня 1944 року.»[5] ««Тигр» був озброєний 88-мм гарматою з довжиною ствола 56 калібрів»[5], що дозволяло йому пробивати лобову броню майже будь-якого танка СРСР, чи Союзників з великої відстані на момент своєї появи. У той же час лобова броня товщиною 100-мм робила «Тигр» невразливим для тогочасних танкових гармат противника. Значно ефективнішими в бою проти «Тигрів» були довгоствольні протитанкові гармати та ПТСАУ. Але у «супер-танка» Гітлера були й недоліки. Бойова маса 57-т робила неможливим перетин деяких мостів, а максимальна швидкість 37-км/год не давала можливості швидко змінити позицію, однак можливість повороту на нейтральній передачі додавала танку маневреності. Ще одним недоліком «Тигру» була їх невелика кількість в порівнянні з середніми танками СРСР та Союзників. Набагато більш масовим та досконалим танком, розробленим на початку 1943 р., був Pz.Kpfw.V «Пантера».

Розроблений фірмою «MAN», Pz.Kpfw.V кардинально відрізнявся від своїх попередників. Надихаючись дизайном радянського Т-34, корпус «Пантери» було сконструйовано з використанням раціонального нахилу броньових плит корпусу, що зробило його доволі захищеним навіть проти гармат Т-34-85, М4А3(76)W, ІС. Слабким місцем залишалася башта з товщиною броні у лобовій проекції 100-мм та з відсутністю раціонального нахилу. У модифікації Ausf.G товщину лобової проекції башти було збільшено до 110-мм, що, під кінець війни, не рятувало ситуацію. Pz.Kpfw.V був озброєний 75мм гарматою, яка була дещо потужнішою за 88-мм гармату «Тигру» за рахунок більшої довжини ствола. «"Пантера" розвивала досить високу максимальну швидкість— 46-км/год, але мала значний недолік у вигляді невисокої швидкості заднього ходу— 4-км/год. Висока швидкість заднього ходу дає можливість швидко відійти в укриття після пострілу, що невід'ємною частиною танкового бою в умовах оборони.

Перспективна конструкція «Пантери» призвела до кардинальних змін у німецькій школі танкобудування. Було розроблено новий танк з урахуванням переваг Pz.Kpfw.V. «Pz.Kpfw.VI.Ausf.B «Королівський тигр» почав надходити у війська з 1944 р. додатково та замість танків «Тигр». Так само, як і його попередник, «Королівський тигр» був озброєний 88-мм гарматою, проте довжина її ствола була збільшена до 71 калібру, що значно збільшило початкову швидкість снаряду. Крім потужної гармати, танк мав і виключно потужне бронювання, причому, з огляду на досвід "Пантери", конструктори розташували броньові листи з раціональними кутами нахилу.»[5] На перших Pz.Kpfw.VI.Ausf.B встановлювали башту від «Порше» з товщиною лобової проекції 100-мм. Товщина броні цієї башти у 1944 р. була вкрай недостатньою, а наявність вразливого місця по-центру башти, робила захист ще більш недосконалим. На «Королівські тигри» пізнішого випуску почали встановлювати башту від «Хеншель», яка хоч і не мала значного нахилу лобової броні, але товщина була збільшена до 180-мм, що при урахуванні раціонального нахилу приблизно дорівнювало 200-мм. Разом із лобовою бронєю корпусу товщиною 150-мм, на папері робило танк був майже

невразливим для протитанкової зброї своїх потенційних противників. У реальності ж все було не так однозначно. «Через масивні бомбардування німецької військової інфраструктури під кінець війни, випуск Pz.Kpfw.VI.Ausf.B значно скоротився. Поставки молібдену, нікелю та марганцю, які були життєво необхідним для виробництва броні, було також скорочено. Для заміни використовувався ванадій, який надавав броні високої твердості. Твердість броні є важливою при її виробництві, але надмірна твердість призводить до тріщин та осколків при влученні снаряду у броню, що зменшує її структурну стійкість.»[1]. «Незважаючи на це, при обстрілі трофейного Pz.Kpfw.VI.Ausf.B, радянськими спеціалістами була відмічена висока стійкість лобової броні «Королівського тигру», однак при інтенсивному обстрілі розходилися зварні шви броньових плит. Броня борту товщиною 80-мм виявилася значно слабкішою.»[20]. Маневреність танка була невисокою і залишилася на рівні «Тигру».

Окрім танків, які приймали участь у битвах Другої світової війни, були і проекти, які так і залишилися на папері, у вигляді макету, чи прототипу. Нацистська Німеччина славетна своїми божевільними проектами надважких танків, таких як «Маус» та «E-100», але прийняти на озброєння машину масою 188-т було неможливою та безглуздою затією для будь якої армії.

У висновку можна сказати, що німецькі танкові війська були потужною силою на полі битви. За допомогою легких та маневрених танків, на початку війни у ході «Бліцкригу» було здійснено стрімкий наступ німецьких військ. Наявність танкових радіостанцій (що на початку війни було рідкістю) та перевага у повітрі надавала можливість танковим військам Вермахту мати хорошу координацію своїх підрозділів у бою. В подальшому, проблеми з логістикою та тривалі облоги на східному фронті призвели до масивних контрнаступів СРСР, що змусило німецькі війська перейти до оборони. Згодом СРСР та країни союзників наздогнали Нацистську Німеччину у технічному плані та могли протистояти їй на рівних. Не дивлячись на деякі технічні недоліки, німецькі машини були доволі ефективними та відповідали вимогам часу, але на період кінця війни промисловість Нацистської Німеччини вже не могла забезпечити Вермахт достатньою кількістю нових танків.

Література:

1. How Bad Was The Tiger II?. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=x_dDbNUfb4k
2. Баграмян И. Х. Так начиналась война. М.: Воениздат, 1971.
3. Барятинский М. Б. Танки СССР в бою. 1919-2009. М.: Яуза-Коллекция: Эксмо, 2010.
4. Бешанов В. С. «Кроваво-Красная» армия. М.: Яуза-Эксмо, 2010.
5. Бронетехника Германии. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pro-tank.ru/bronetehnika-germany>
6. Гальдер Ф. Военный дневник. М.: Воениздат, 1971.

7. Гудериан Г. Воспоминания солдата. Смоленск: Русич, 1998.
8. Дорошкевич О. В. Полная энциклопедия боевых танков и самоходных орудий. М.: АСТ, 2008.
9. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. М.: АПН, 1969
10. Иринархов Р. С. Красная Армия в 1941 году. М.: Эксмо, 2009.
11. Катуков М. Е. На острие главного удара. М.: Воениздат, 1974.
12. Лелюшенко Д. Д. Москва-Сталинград-Берлин-Прага. М.: Наука, 1987.
13. Лисенко О. Є. БЛІЦКРИГ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2003. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Blitskrih>
14. Лобанов А. Танковые войска Гитлера. Первая энциклопедия Панцер ваффе. М.: Яуза-Эксмо, 2010.
15. Манштейн Э. фон Утерянные победы. Москва: АСТ, 2007.
16. Мелехов А. Война моторов: танковая дубина Сталина. 100 часов на жизнь. Харьков: Фолио, 2018. 730с.
17. Миддельдорф Э. Русская кампания: тактика и вооружение.: АСТ, 2005.
18. Митчем С. У. Величайшая победа Роммеля. М.: АСТ-Ермак, 2003.
19. Москаленко К. С. На південно-західному напрямі. К.: Політвидав України, 1984.
20. По «Королевскому тигру» - огонь! Снарядостойкость немецкого тяжеловеса. [Электронный ресурс]. Режим доступу: <https://topwar.ru/173890-po-korolevskomu-tigru-ogon-snarjadostojkost-nemeckogo-tjazhelovesa.html>
21. Рокоссовский К. К. Солдатский долг. М.: Воениздат, 1984.
22. Ротмистров П. А. Стальная гвардия. М.: Воениздат, 1984
23. Солонин М. Новая хронология катастрофы 1941. М.: Эксмо, 2010.
24. Суворов В. День «М». М.: АО «Всё для вас», 1994.

УДК 321.01:327«196/200»

*Костищева Анастасія, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава*

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ТЕОРІЯ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ПРОЦЕСІВ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

В багатоміліардній історії людства, існувало безліч держав та цивілізацій. Ми маємо погодитись, що вивчати історичний процес, розуміти зв'язки еволюції держави та права, складно не усвідомлюючи її джерел та основ, не розуміючи тотожності або відмінності певних її рис.

Історичний процес має причинно-наслідковий характер: усі зміни, які відбувалися або відбуваються, є цілком обґрунтовані соціальним,

географічним чи політичним факторами. Отже, розвиток держави – це послідовний процес її еволюції.

Тому дослідження проблеми типології держави є одним із базових для студентів історичних факультетів. Актуальність вивчення розвитку історично-правової думки щодо типології держав та її місця у нових реаліях, полягає у необхідності їх оцінки з сучасної точки зору, а також перспективи висновків щодо переваг та недоліків.

Типологія сучасних держав здебільшого має комплексний характер. Тип держави визначається сукупністю економічних, політичних (в тому числі геополітичних), культурних та соціальних аспектів. Типологія сучасних держав обґрунтовується у працях зарубіжних та вітчизняних науковців ХХ та ХХІ століть, зокрема теорії: держави загального благоденства, неоелітарна, технологічна, соціальної та плюралістичної демократії.

Цивілізаційний підхід є досить розгалуженим, адже розуміння історії та типологія держав відбувається через призму людини – її уявлень, ідеалів, цінностей та світогляду. Цивілізаційний підхід обґрунтовує ідею єдності та цілісності світового історичного процесу. Цивілізація (культура) будується на основі матеріальних та духовних досягнень суспільства (Моїсенко Д., с. 172).

Найвідомішими теоретиками цивілізаційного підходу є М.Еллінек, Г.Кельзен, А. Тойнбі, С. Хантінгтон, Ф. Фукуяма, Л. Гумільов. Значною перевагою такої типології є її різносторонність та варіативність.

Прихильники цього підходу поділяють цивілізації на первинні та вторинні. Головна відмінність полягає у єдності чи розмежованості державного апарату та духовно-релігійного комплексу.

Для первинних характерним є поєднання політичної влади з релігією та культурою. Так забезпечується існування культу правителя, навколо якого будуються всі відносини в середині держави.

Вторинні цивілізації розвиваються на основі розмежування політичних та релігійно-духовних аспектів. Держава виступає як компонент, що підвладний культурно-релігійній системі. До вторинних цивілізацій відносять більшість держав нашого часу.

А.Тойнбі розглядав всесвітню історію як систему співіснування цивілізацій. Цивілізації за науковцем – це замкнуті спільноти, котрі характеризуються на основі релігійних та територіальних ознак. (Коллінгвуд Р., с. 155). Вони, в своєму існуванні, проходить п'ять фаз: зародження, росту, краху, розкладу та загибелі.

Динаміка локальної цивілізації визначається ним за законом «виклику-відгуку», в дії якого розкриваються рушійні сили суспільного розвитку. Якщо суспільство не є спроможним дати «відповідь» на певний «виклик» – воно приречено до поступового занепаду та загибелі.

Унікальною є етнічна теорія Л.Гумільова. Автор визначає шість фаз життя етносу: фазу спалаху пасіонарності і періоду підйому; акматичну фазу; фазу надлому; інфенційну фазу; фазу абскурції та фазу гомеостазу – «Реліктового етносу» (Римаренко Ю., с. 55).

Г. Кельзен на поділяє типи держав на демократичні та автократичні. Основою їх класифікації виступає рівень політичної свободи. Подібної класифікації дотримуються Р. Макайвер та Р. Дарендорф. Вони поділяють усі держави на два типи: демократичні та династичні (антидемократичні).

За основними типологічними ознаками С.Хантінгтон виділяє сім головних цивілізацій: західну, конфуціанську, японську, ісламську, хінді, слов'янсько-православну та латиноамериканську; як проблематична кваліфікується восьма – африканська цивілізація.

Варто зазначити, С.Хантінгтон визнає, що не всі країни можна чітко ідентифікувати за цивілізаційною належністю. Згідно термінології, існують також «роздерті країни», суспільства в яких поділені за ознакою ставлення до інших цивілізацій. До таких країн відносять Туреччину, Мексику, Росію (Римаренко Ю., с. 52).

С.Хантінгтон поділяє країни на стержневі та країни-учасниці (які черпають здобутки культури з перших), а також розкологі (наявні різні нації, але провідна намагається підпорядкувати собі державний апарат) та розірвані країни (що належить до певної цивілізації, але її лідери прагнуть до іншої) (Хантінгтон С).

В таких типах держав часто з'являються конфлікти на основі невідповідності державних і етнічних кордонів, неоднаковому рівні життя різних етносів, які живуть в одній країні, а також насильницька асиміляція. Ці конфлікти завжди мають своєрідне етнічне, релігійне, місцеве чи регіональне забарвлення.

Таким чином С.Хантінгтон пояснює можливе зіткнення цивілізацій. Вони мають відбуватися, на так званих, «лініях розломів» - кордонах, що обумовлені особливостями географічного розташування, а також історичного, економічного та соціально-політичного розвитку. Зазвичай вони знаходяться в сферах інтересів конкуруючих цивілізацій, або переходять від сфери впливу то однієї, то іншої (Поліщук К).

Потенційно і в будь-якій багатонаціональній державі можливі конфлікти. Зазвичай їх корені мають історичне пігрунття. Серйозної уваги заслуговують такі причини як: колишні війни, загарбання, тривале поневолення однієї країни іншою в минулому, процеси примусової асиміляції та акти етнотциду.

Надзвичайно важливо говорити про єдність національного та релігійного чинників. На думку С.Хантінгтона, кінець ХХ ст. став свідком повсюдного відродження релігії. Воно проявилось в посиленні релігійної свідомості й посиленні фундаменталістських рухів.

Одним з каталізаторів автор вважає демографічний вибух ісламу й відповідні демографічні зміни (Хантінгтон С). В.Дергачев доводить, що значна частина історичних епіцентрів конфліктів знаходиться саме на потрібних конфесійних кордонах світових цивілізацій, серед них: західнохристиянської, православної та ісламської (Балкани, Левант, Крим); ісламської, індійської та китайської (Афганістан, Таджикистан, Пенджаб); православної, китайської та японської (Маньчжурія).

«Точками протистояння», в контексті теорії, є зіткнення мусульманської та християнської цивілізацій в: Нагірному Карабасі, Грузії, Інгусетії, Південній Осетії та Балканах.

Серед конфліктів на пострадянському просторі спостерігаються як етнонаціональні так і конфесійні протистояння. Найбільш затяжні та специфічні – протистояння у Придністров'ї, Нагірному Карабаху, Грузії та Україні. Усі вони, попри наявність етнічної специфіки перебігу, характеризуються яскраво вираженим російським чинником, який здебільшого зводиться до поновлення та розширення геополітичного та цивілізаційного впливу РФ.

Таким чином конфлікти на теренах колишнього СРСР є цілком обумовлені цивілізаційною теорією. Зіткнення західної та православної, православної та мусульманської культур на пострадянському просторі, є обґрунтованим наслідком колишніх імперської та більшовицької, а зараз російської політики.

Загалом конфлікти на кордонах цивілізацій, процеси глобалізації, та мусульмансько-християнське протистояння – це значні виклики суспільству нашого часу – як щодо збереження культурно-релігійної ідентичності, так і політико-економічної безпеки.

Таким чином дослідження міжнаціональних конфліктів на сьогодні є досить складним та суперечливим. Окрім аналізу загальної теорії необхідно проводити якісну оцінку самих міжнародних конфліктів, їх причин та факторів. На нашу думку, це є необхідною умовою нейтралізації можливих негативних наслідків як для України так і для інших держав.

Література:

1. Еллинек Г. Общее учение о государстве: Право современного государства Т.1 / Еллинек Г., д-р, проф. Гейдельберг. ун-та; Под ред.: С.И. Гессен. 2-е изд., испр. и доп. С.-Пб.: Н. К. Мартынов, 1908. 626 с.
2. Зеленков, М. Ю. Социальная конфликтология. М.: Юридический институт МИИТа, 2011. 272 с.
3. Коллінгвуд Р. Идеи истории. Автобиография. М.: Наука, 1980. 486 с.
4. Моїсенко Д. М. «Перехідна держава» та «постсоціалістична держава»: співвідношення понять. Держава та регіони. Сер.: Право, с. 14-17, 2014. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2014_1_5
5. Поліщук К. Конфліктогенні чинники та сучасні виклики у контексті врегулювання Придністровського конфлікту. Вісник львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». Львів, 2015. №37. с. 93-100.
6. Римаренко Ю. І. Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний, національний виміри (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): енциклопедія / [Ю.І.Римаренко, Р.Абдулатипова, Н.Нижник та ін.]. Київ: Довіра, 1998. 912 с.

7. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю.Новикова. М: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603с.
8. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Пер. с англ. МБ. Левина. М.: ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак», 2004. 588 с.

УДК 327.51(1-622)

*Кравцова Ірина, студентка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Корolenка
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава*

РИМСЬКИЙ САМІТ 1991 РОКУ: ЕТАП ТРАНСФОРМАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ

Незважаючи на актуальність теми вступу України до НАТО та сучасну доступність будь-якої інформації, деякі звичайні факти про Альянс залишаються новиною для багатьох наших громадян, що потребує додаткових роз'яснень. Процес трансформації ролі й статусу Альянсу в нових умовах регіональної та світової безпеки був запущений Римським самітом НАТО 1991 р. Ліквідація Організації Варшавського договору та розпад Радянського Союзу фактично означали завершення «холодної війни» й актуалізували для союзників дискусії щодо майбутнього формату існування НАТО та підходів до вирішення проблем регіонального і глобального характеру.

У момент появи Північноатлантичний договір був досить типовим документом про взаємодопомогу. Його ст. 4 говорила про можливість консультацій учасників у разі, якщо, на їхню думку, їхня політична незалежність, територіальна цілісність чи безпека виявляться під загрозою. Основна стаття договору – ст. 5 – передбачала надання взаємодопомоги учасниками договору у разі збройного нападу на одного або кількох з них у Європі чи Північній Америці [2].

Розпад СРСР, катастрофа «соціалістичного табору» та саморозпуск Організації Варшавського договору усунули першопричину створення НАТО – те, що на Заході називали «радянською загрозою». Тому потрібні були широкомасштабні внутрішні реформи для пристосування до нових геополітичних умов та вирішення нових завдань, таких як урегулювання криз, миротворча діяльність і операції з підтримання миру та безпеки (ОПМБ), а також підтримання військових структур з погляду їхньої здатності виконувати традиційну роль у сфері оборони.

Про необхідність перетворень у НАТО було піднято розмову на Лондонському саміті глав держав і урядів Альянсу в липні 1990 року. Представники країн-членів прийшли до висновку, що необхідно пристосувати Північноатлантичний блок до нової стратегічної ситуації та нового середовища безпеки. Оскільки зникла пряма воєнна загроза, то було прийнято рішення провести скорочення кількості збройних сил із одночасним

підвищенням їх мобільності та здатністю діяти у надзвичайних ситуаціях. Вирішено спрямувати політичний вектор на поглиблення відносин із новими демократичними країнами Центрально-Східної Європи і такими міжнародними організаціями як Нарада з Безпеки і Співробітництва у Європі, Європейське Економічне Співтовариство, Західноєвропейський Союз.

У 1991 році, після закінчення «холодної війни», для НАТО почалася нова епоха. Основний геополітичний конкурент, яким колись була Організація Варшавського Договору, припинив своє існування, а колишні держави-противники Альянсу стали партнерами НАТО і в деяких випадках навіть членами блоку [3]. Трансформація структури міжнародної системи у 1990-х роках була великою та глибокою. Нова конфігурація у сфері безпеки була створена вторгненням Іраку в Кувейт у серпні 1990 року та революційними змінами, що відбулися у Центральній та Східній Європі: драматичним падінням Берлінської стіни 9 листопада 1989 року, об'єднанням Німеччини, колапсом комуністичної влади у Східній Європі, і навіть демонтажем Варшавського договору.

На тлі цих міжнародних подій було мало підстав вважати, що НАТО продовжуватиме наслідувати шаблон дій, які вона робила в період «холодної війни». Протягом першого десятиліття після закінчення «холодної війни», НАТО випустила дві відкриті Стратегічні концепції, в яких пропонувався ширший, ніж раніше, підхід до безпеки:

- Стратегічна концепція Альянсу 1991 року;
- Стратегічна концепція Альянсу 1999 року.

Обидві Стратегічні концепції супроводжувалися секретними військовими документами: ВК «400» та ВК «400/2» відповідно [1, с.3].

Стратегічна концепція НАТО 1991 року, таким чином, відображає той факт, що союзникам було необхідно імпровізувати, не можна було мислити в термінах одного, заздалегідь «призначеного» ворога і необхідно було використовувати можливості формування довгострокових стратегічних рішень у світлі передумов нового примирення Сходу і Заходу. Проте еволюція у стратегії Північноатлантичного альянсу та зміна характеру діяльності організації почалися фактично ще до формального розпуску ОВД та розпаду Радянського Союзу. Основною причиною цього було усвідомлення, що припинення «холодної війни» та глобального протистояння спричинить докорінну зміну балансу сил як на європейському континенті, так і в усіх міжнародних відносинах на глобальному рівні. Внаслідок цього саме кардинальна зміна геополітичної ситуації у світі дала імпульс до розробки та ухвалення нової стратегії Альянсу, відомої як «Нова стратегічна концепція НАТО» (Рим, листопад 1991 р.) [5, с. 15].

У 1991 р. глави держав і урядів країн-членів НАТО дійшли одностайної згоди, що із закінченням глобального протистояння та «холодної війни» загроза безпосереднього нападу на Європу фактично зникла і нові виклики полягають відтепер у «нестабільності, що має можливість виникнути внаслідок політичних і соціально-економічних проблем, включаючи в тому

числі етнічну ворожнечу, а також різноманітні територіальні суперечки, що існують зараз у багатьох країнах як Центральної, так і Східної Європи» [5, с.24].

Саме ці істотні зміни у підходах до забезпечення безпеки були закріплені у новій Стратегічній концепції Північноатлантичного Альянсу, опублікованій у листопаді 1991 року. У ній був прийнятий широкий підхід до безпеки, що поєднує в собі три елементи, що підкріплюють один одного: діалог, співробітництво і підтримка потенціалу колективної оборони. Хоча аспект оборони залишався життєво важливим, з'явилися незрівнянно більші, ніж раніше, можливості досягнення цілей Альянсу політичними засобами. З закінченням «холодної війни» такий підхід став включати:

- заходи щодо зменшення небезпеки навмисного або ненавмисного виникнення конфлікту та вдосконалення регулювання криз, що впливають на безпеку союзників;
- кроки, спрямовані на збільшення взаєморозуміння та зміцнення довіри між усіма європейськими державами;
- нові ініціативи щодо розширення можливостей справжнього партнерства у вирішенні спільних проблем безпеки [4].

Відповідно до Стратегічної концепції 1991 року основними джерелами загроз на той момент називалися насамперед невизначеність і ризики, що спричиняють виникнення кризових ситуацій різного роду, що безпосередньо зачіпають інтереси Альянсу. Також як загрози було названо наявність ядерних сил за межами зони відповідальності НАТО; поширення ЗМУ, а також засобів його доставки та технологій подвійного призначення; і, звичайно ж, міжнародний тероризм.

У 1999 році до вищенаведених викликів додалися також такі джерела загроз, як різке, неконтрольоване загострення внутрішньополітичної обстановки в державах внаслідок провалу соціально-економічних реформ, а також дезінтеграція окремих країн, масові порушення прав людини, збої у функціонуванні телекомунікаційно-інформаційних систем та неконтрольована міграція населення. Таким чином, це були ті самі галузі, безпосереднє вирішення проблем у яких вимагає розширення та активізації невійськових напрямів діяльності НАТО [1, с. 47].

Стратегічна концепція 1991 р. докорінно відрізнялася від попередніх стратегічних документів. По-перше, вона була націлена на співпрацю і була випущена для загального ознайомлення. По-друге, зберігаючи безпеку держав-членів як свою основну мету (тобто колективна оборона), концепція була спрямована на покращення та розширення безпеки для Європи в цілому за допомогою партнерства та співпраці з колишніми противниками. Застосування ядерних озброєнь було також зведено у концепції до мінімального рівня, достатнього для збереження миру та стабільності [6, с. 25].

Щодо характеру Альянсу, римський документ підтвердив, що «НАТО втілює в собі трансатлантичні зв'язки, якими безпека Північної Америки постійно пов'язана з безпекою Європи». Щодо основної мети Альянсу, то в

Стратегічній концепції 1991 року стверджується, що необхідно «захищати свободу та безпеку всіх своїх членів політичними та військовими засобами відповідно до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй». Стратегічна концепція НАТО 1991 року – перша концепція, яка зародила динамічний та позитивний клімат в Альянсі. 1991 рік приніс із собою розуміння того, що реформи, політичні коригування і адаптації були б необхідні в майбутньому [3].

У Стратегічній концепції 1991 р., як і раніше, наголошувалося, що НАТО за своїми цілями залишається «суто оборонною організацією», проте роль нових, невійськових напрямів діяльності Альянсу все ж певною мірою зростає, що пояснювалося неможливістю реагування виключно військовими методами на нові зовнішньополітичні загрози, що виникли за умов краху біполярної міжнародної системи.

Підтвердженням цього може бути та обставина, що військовий документ, який супроводжував Стратегічну концепцію 1991 р., був і досі залишається засекреченим. Він називається «Директива ВК для збройних сил щодо виконання Стратегічної концепції Альянсу» (ВК «400»), 12 грудня 1991 р.

Отже, основні напрями військової діяльності були прописані саме в ньому, тоді як власне Стратегічна концепція НАТО явно свідчила про зміну характеру діяльності Альянсу та про появу в ній нових, невійськових напрямів. У своїй Стратегічній концепції Організація Північноатлантичного договору визнала, що «безпека НАТО повинна розглядатися в глобальному контексті» і що «на інтереси безпеки союзу можуть впливати інші фактори, включаючи договір про нерозповсюдження зброї масового знищення, руйнування необхідних для життя ресурсів, дії проти тероризму» [7].

Вже 1991 року союз поставив такі дії як «акти тероризму» однією з перших місць серед «інших небезпек». Тобто НАТО практично вирішило суперечки про те, чи може ця організація діяти за межами країн-членів Північноатлантичного блоку, визнавши, що нові загрози безпеці виходять із країн за межами НАТО [1, с. 73].

Аналіз Стратегічної концепції НАТО 1991 року дозволяє зробити висновок про те, що на той момент відбулося документальне та концептуальне відокремлення від суто військових аспектів діяльності Альянсу насамперед таких невійськових напрямів діяльності НАТО, як політичний, соціально-економічний та, звичайно ж, гуманітарний.

Нова роль Альянсу проголошувала можливість застосування збройних сил для врегулювання міжетнічних конфліктів і територіальних суперечок як у зоні її відповідальності, так і за її межами. Це було реалізовано в 1990-х рр., коли НАТО взяло на себе відповідальність за підтримку миру в Боснії та Герцеговині, Македонії та краї Косова, коли країни Північноатлантичного договору зайняли виключно антисербську позицію у своїх геополітичних інтересах. У Стратегічній концепції 1991 року було закріплено діяльність НАТО за межами її географічної зони.

Остаточо це було оформлено у Стратегічній концепції НАТО, ухваленій за підсумками засідання Ради НАТО у Вашингтоні у квітні 1999 р. У цьому документі проголошувалися оборонний характер блоку та його готовність до зміцнення співпраці з новими партнерами з-поміж колишніх країн ОВД та держав СНД. При цьому наголошувалося на небезпеці появи вогнищ нестабільності в Євро-Атлантичному регіоні та за його межами. Перед НАТО було поставлено завдання у разі необхідності проводити військові операції для врегулювання криз і вживати заходів щодо підтримки миру та безпеки спільно з іншими міжнародними урядовими організаціями, насамперед ООН [6, с. 14].

НАТО зробило конкретні кроки з перетворення з регіональної організації на міжнародну, що має величезну військову міць і політичний вплив у світі. Політика, узгоджена членами Альянсу, почала постійно змінюватися відповідно до поточних змін стратегічної обстановки. На базі концепції на початку 1990-х років почали реалізовуватись ідеї партнерства, розвитку діалогу й співробітництва з іншими країнами, які не були членами НАТО, на основі «взаємної довіри». На січневому 1994 року Брюссельському саміті НАТО запровадила нову ініціативу, офіційно було проголошено програму «Партнерство заради миру» [5, с.88].

Таким чином, Стратегічна концепція НАТО 1991 р. суттєво відрізнялася від усіх попередніх документів НАТО. У цій концепції збережена незмінною головна мета Альянсу – безпека його членів, проте в ній ця мета була об'єднана зі специфічним зобов'язанням – працювати над удосконаленням і розширенням загальноєвропейської безпеки через партнерство та співпрацю з колишніми суперниками.

Трансформація Північноатлантичного альянсу є тривалим і безперервним процесом, оскільки у політичному, економічному, соціальному середовищі, а також у сфері безпеки постійно відбуваються зміни, які часто створюють для Альянсу труднощі та вимагають прийняття складних рішень.

Література:

1. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: навч. посіб. / Федонюк С.В., Лажнік В. Й., Моренчук А. А., Романюк Н. І. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. націон. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 258 с.
2. НАТО. Офіційний сайт Організації Північно-Атлантичного Договору. URL: <https://www.nato.int/> (дата звернення: 10.10.2022).
3. Сучасний стан і перспективи розвитку й трансформації Північноатлантичного альянсу : аналіт. доп. / В. Кравченко, В. Орлик, М. Замікула, В. Ярмоленко, О. Давимука ; за заг. ред. М. Паламарчука та О. Александрова. Наук. електрон. вид. Київ : НІСД, 2021. 36 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-12/blok_nato.pdf (дата звернення: 08.10.2022)
4. Яковюк І. В., Орловський Р. Р. Роль США в системі європейської безпеки: історія становлення Європейського оборонного співтовариства.

Євроатлантична інтеграція України: свідомий вибір моделі безпеки : зб. наук. ст. за матеріалами III Харків. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, м. Харків, 3 листоп. 2017 р. : у 2 ч. Харків, 2017. Ч.1. С.21–29. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14032/1/Ykovyuk_Orlovskiy_21-29.pdf (дата звернення: 11.10.2022)

5. Lewkowicz N. The Question of NATO and the International Order. London: Palgrave Macmillan, 2010. 144 p.
6. Perlmutter A. NATO: Making the World Safe for Democracy. Raleigh: University of North Carolina Press, 2005. 155 p.
7. The Alliance's New Strategic Concept 1991, agreed by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm (дата звернення: 08.10.2022)

УДК 342.849.2(73)«1972/1974»

*Кравченко Марія, студентка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава*

ТАЄМНИЦІ ВИБОРЧОЇ БОРОТЬБИ – «УОТЕРГЕЙТСЬКА СПРАВА» ТА КРАХ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ Р. НІКСОНА У США

З іменем Річарда Ніксона, 37-го президента США, пов'язаний політичний скандал, що спалахнув 1972 року та отримав назву «Уотергейтська справа». Вона стала кульмінацією політичних інтриг, уміло приховуваних від очей громадськості. Це був перший випадок, за всю історію США, коли президент прижиттєво достроково припинив виконання своїх обов'язків. Ця справа породила значну політичну риторику та незліченну кількість праць про правові та конституційні проблеми, породжені «імперським» президентством.

Мета даної статті висвітлити основну історію Уотергейтської справи та проаналізувати, який вплив вона мала на американську політику.

Річард М. Ніксон народився 9 січня 1913 р. у м. Йорба-Лінда, штат Каліфорнія. Зростаючи у багатодітній сім'ї майже весь вільний час хлопчик проводив у магазині батька допомагаючи йому у роботі. Скрутне фінансове становище не дозволило Річарду прийняти запрошення Гарвардського університету та закінчити там навчання. У 1934 р. Річард виграв стипендію Юридичного інституту Дюка, який закінчив через три роки третім у своєму випуску. Його товариші зазначали, що у той час Р. Ніксон приділяв багато часу дебатам, вступаючи у палкі суперечки не боячись висловлювати думку, яка суперечила більшості. Р 1942 по 1946 рр. він знаходився на військовій службі. Після закінчення Другої світової війни Р. Ніксон отримав пропозицію Германа Перрі, банкіра і старого друга сім'ї, стати республіканським кандидатом від

12-го каліфорнійського виборчого округу до американської палати представників. Вже 1 січня 1946 р. Річард успішно обійшов на виборах Дж. Ворхіса з перевагою в 15 592 голоси. З цього моменту почалася політична кар'єра Річарда Мілхауза Ніксона. [3, 21]

Трохи згодом Ніксон займає посаду віце-президента США в республіканській адміністрації генерала Дуайта Ейзенхауера (президента Америки у 1953-1961 рр.). Будучи віце-президентом, він відіграв важливу роль посередника між адміністрацією Ейзенхауера та республіканською партією. Річард регулярно брав участь у засіданнях кабінету та Національної ради безпеки (НСБ), а в 1955 та 1957 рр. короткочасно замінював президента, коли він хворів. [1, 82-83]

Річард Ніксон був ідеальним партнером для генерала. Ейзенхауер казав, що йому потрібен молодий, енергійний помічник та з хорошою репутацією. Тільки останній із критеріїв викликав значні сумніви. 18 вересня 1952 року, всього за два місяці після з'їзду республіканців, вибухнув скандал навколо особи майбутнього віце-президента, на першій сторінці у «New York Post» значився заголовок, «Секретний фонд Ніксона!». Газета повідомляла, що Ніксон створив так званий «клуб мільйонерів», для оплати своїх політичних витрат. Близько семи десяти каліфорнійських бізнесменів виділили від 100 до 500 доларів кожен щоб сплатити подорожі і поштові рахунки сенатора та підготуватися до майбутньої кампанії. Суспільний тиск почав набувати загрозливих форм для республіканців, спільнота вимагала розповісти правду про «таємний фонд». Ніксон вирішив спробувати все виправити, з'явившись на національному телебаченні, щоб пояснити свої дії. 23 вересня, за кілька годин до того, як вийти в ефір та вимовити «чекерську промову», він отримав дзвінок від Тома Дьюї, який пояснив, що «високопоставлені радники» генерала Ейзенхауера вирішили, що було б краще, якщо він закінчив свою промову, повідомленням про відставку. Зігравши на почуттях публіки, він зміг переконати електорат у хибності всіх звинувачень і збільшити свою популярність. З перевагою майже в 11 % перемогу на президентських виборах 1952 р. отримали саме Дуайт Ейзенхауер та Річард Ніксон. [3, 25]

Ніксон, як віце-президент придбав настільки велику політичну вагу, що у 1960 р. ні внутрішньополітичні суперники, ні скептично налаштований Ейзенхауер не змогли перешкодити йому стати кандидатом на виборах в президенти від республіканської партії, але того року новим президентом США став 43-річний Джон Кеннеді. В 1968 році Ніксон знову подав свою кандидатуру на посаду президента, озброївшись програмою, яка містила значно радикальніші реформаторські ідеї, ніж програма 1960 року. Вона вимагала розширення соціальної і медичної допомоги людям похилого віку та незаможним, обіцяла забезпечити доступ до сучасної освіти незалежно від майнового стану, декларувала абсолютну рівність чорної і білої рас. Крім цього республіканський кандидат обіцяв відновити законність і порядок у країні та укласти «почесний мир» з Північним В'єтнамом. [2, 89-90]

На виборах 1968 р., після практично десяти років правління демократів перемогу здобув представник республіканської партії Річард Мілхауз Ніксон. Річард Ніксон вступав на посаду вже з розробленим чітким планом майбутніх реформ у політиці Білого Дому який був заснований на власному досвіді з питань внутрішньої та зовнішньої політики. Він став першим президентом який за блага Америки пішов на ризик і спробував змінити формат відносин у рамках «холодної війни», розпочавши курс, що суперечив тогочасним уявленням про національні інтереси. Оцінка його особи носить неоднозначний характер, він єдиний, на сьогоднішній день, американський політик, обраний на два терміни віце-президентом, а згодом й на два терміни президентом. Так само Ніксон є єдиним, за всю історію США президентом, що пішов у відставку до закінчення строку дії його повноважень. Скандальна відставка з поста президента затьмарили значимість проведених ним реформ і змін у внутрішній і зовнішній політиці Америки, зменшивши визнання вагомості тієї ролі, яку він зіграв в той не простий період розвитку Сполучених Штатів Америки. Цей скандал увійшов в історію під назвою - «Уотергейтська справа». [3, 21-22]

«Уотергейт» - назва готельного комплексу на березі річки Потомак, Вашингтон. 17 червня 1972 році у штабі кандидата в президенти від демократичної партії Джорджа Макговерна, розташованому саме в цьому готелі, було затримано п'ять членів «бригади сантехніків», які незаконно проникли в готель. Вони налаштували прослуховувальну апаратуру, і, за деякими даними, фотографували внутрішні документи штабу демократів. Групу співробітників спецслужб так охрестили в пресі за те, що все це призвело до інформаційних «витоків». Поліція встановила керівника цієї брудної акції. Ним виявився Джеймс Маккорд, колишній агент ЦРУ та директор безпеки Комітету з повторного обрання президента (GREEP). Дещо пізніше ФБР встановило і прямих підбурювачів, ними виявилися Говарда Хант і Гордон Лідді, також колишні агенти ЦРУ та ФБР. Але Ніксон разом зі своїм помічником Робертом Холдманом, підключивши Джона Діна, свого юрисконсульта, зумів на якийсь час заглушити галас навколо цієї «справи». [1, 83]

1972 приносить Ніксону новий політичний тріумф, він знову займає пост президента. Але четвертий рік перебування Ніксона на посаді глави держави розпочався із внутрішньополітичного та зовнішньополітичного послань президента конгресу. В ході оголошеної президентом «нової американської революції», американцям посібники з бідності і безробіття, всій країні — кінець інфляції, відносно стабільні ціни, повна зайнятість, підвищення ролі місцевих органів влади, що підкріплюється відповідним підвищенням частки, що виділяється на потреби міст і штатів федерального доходу, істотне скорочення урядового апарату та відповідне зниження витрат на його утримання. Кольоровому населенню Америки були обіцяні «відчинені двері повних і рівних можливостей і людської гідності», а всім американцям — «відчинені двері нової ери можливостей, повної та дієвої участі у вирішенні

їхніх самих питань» і «широко відчинені двері всебічного розкриття людської особистості». Проте незважаючи на обіцянки президента, в країні ширилося безробіття та зростала інфляція, залишалися невирішеними проблеми великих міст - злочинність, наркоманія, перенаселеність. Економічна статистика США вперше з 1894 р. зафіксувала дефіцит торговельного балансу, після чого уряд оголосив про припинення обміну доларів на золото та підняв на 10% ціни на імпорту продукцію. [4, 130]

Сам президент займався державною діяльністю переважно у сфері зовнішньої політики, не виявляючи інтересу до перипетій внутрішньополітичної боротьби. Тим часом все більше скандалів супроводжувало другу адміністрацію Ніксона. У січні 1973 р. у Вашингтоні розпочався судовий процес проти семи учасників таємної операції в Уотергейтському комплексі. Наприкінці квітня президент прийняв на себе відповідальність за встановлення апаратури, що підслуховує, в комплексі «Уотергейт», але відкинув звинувачення в особистій причетності до цієї операції. [4, 131]

Публікації двох репортерів «Вашингтон Пост» Боба Вудворда та Карла Бернстайна знову привернули увагу американської громадськості на чисельні нелегальні дії «людей президента» у передвиборчій боротьбі 1972 року. Суддя Джон Сірікі пригрозив учасникам справи тривалим ув'язненням, якщо вони не скажуть правду. Їх керівник Дж. Маккорд розколовся першим, визнавши, що отримав гроші за мовчання та обіцянку швидкого помилування. На слуханнях сенатського комітету з цього питання, що транслювалися по телебаченню з травня 1973 р. Дж. Дін відкрито звинуватив Ніксона у підбурюванні та співучасті в акції щодо приховання «справи». Ще один удар у спину Ніксону завдав його сподвижник, таємний агент ЦРУ Олександр Баттерфілд своєю заявою 13 червня 1973 р. про те, що всі розмови президента записувалися в Овальному офісі Білого Дому за допомогою захованих там підслуховуючих пристроїв. [1, 83]

Після арешту причетних Р. Ніксону інкримінували: санкцію на проникнення у штаб-квартиру, спроби перешкодити розслідуванню цієї справи ФБР; намагання заплатити людям і таким чином прикрити розслідування; знищення плівок, на яких зафіксовано розмову про підкуп. Отже, був набір звинувачень, за які його належало піддати процедурі імпичменту. Щоб цього уникнути, Р.Ніксон 8 серпня 1974 року подав у відставку. [2, 96]

Через шість тижнів, після того як віце-президент Джеральд Форд склав присягу як президент, він помилував Ніксона за всі злочини, які він скоїв під час перебування на посаді. Деяким із помічників Ніксона не пощастило: їх засудили за дуже серйозні злочини та відправили до федеральної в'язниці. Після відходу у відставку чоловік захопився письменницькою діяльністю. Варто зауважити, що через Уотергейтський скандал йому було заборонено займатися юридичними та політичними справами. Річард Ніксон помер 22 квітня 1994 року у віці 81 року від інсульту. [5]

Отже, зловживання Річарда Ніксона владою мало негативний вплив на американське політичне життя, створюючи атмосферу цинізму та недовіри. У той час як багато американців були глибоко налякані наслідками війни у В'єтнамі та засмучені вбивством Джона Кеннеді Кеннеді, Уотергейтський скандал додав ще більше розчарування національному клімату, який вже був зіпсований труднощами та втратами попереднє десятиліття.

Література:

1. Антонов В.И. Президент, сокрушенный Уотергейтом: Никсон в политической истории США / ВЕСТНИК: Восточно-Сибирского государственного технологического университета, Научный журнал № 4. Улан-Удэ Издательство ВСГТУ, 2009. С.80-85.
2. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002). Навчальний посібник. - Вінниця: Видавництво "Фоліант", 2003. - 560 с.
3. Колеснікова К. А. Річард Мілхауз Ніксон: шлях до президентського крісла/ Вісник Луганського національного університету імені Т. Г. Шевченка. - 2016. - № 8. – с.21-31.
4. Иванян Э.А. История США. Пособие для вузов. М.: Дрофа, 2005. – 576 с.
5. Watergate Scandal. A&E Television Networks. URL: <https://www.history.com/topics/1970s/watergate>

УДК 94(497.1)«199»

*Куліш Владислав, магістрант ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка
(наук. кер. – доц. Моцак С.І.), м. Суми*

ЮГОСЛАВСЬКІ ВІЙНИ ЯК ОДИН З НАЙМАСШТАБНІШИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ

Кінець ХХ століття характерний в історії розпадом однієї з великих держав Європи – Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії. Ця подія стала значимою подією балканської історії. Союз слов'янських народів, що існував близько семидесяти років виявився хитким і не витримав випробування часом.

Конфлікт, що почався як внутрішньодержавний у колишній Югославії, переріс у повномасштабну війну. Він створив напруженість на кордонах сусідніх держав, порушив торгово-економічні й транспортні зв'язки країн Балканського регіону із прилягаючими до нього країнами.

Війна в Югославії – це низка збройних конфліктів, що відбувалися на території колишньої республіки Югославії у період між 1991 та 2001 роками і були проявом дезінтеграційних процесів у державі, що полягали у прагненні народів Югославії здобути свою державну незалежність та у прагненні

переважно сербських сил не допустити цього. Завершилися війни утворенням нових незалежних держав [2].

Югославські війни головним чином відбувались між сербами, які прагнули зберегти Югославську державу, та народами, що добивались незалежності від неї – хорватами, боснійцями, словенцями та албанцями, а також між хорватами і боснійцями у Боснії і Герцеговині, македонцями та албанцями в Північній Македонії. Війни відбувались на території усіх шести колишніх республік Югославії і призвели до перетворення їх на незалежні держави.

Війна в Хорватії 1991-1995 рр. – це оборонна війна за незалежність і цілісність хорватської держави проти агресії об'єднаних великосербських сил у Хорватії, союзної Югославської Народної Армії та Сербії і Чорногорії [2].

На середину XIX ст. сербське населення Хорватії становило близько 30% загального числа її мешканців. Серби й хорвати мешкали «смугами» також і в Боснії і Герцеговині. Сам по собі такий характер проживання не був причиною сербсько-хорватського конфлікту, але він створив сприятливий ґрунт.

Таким чином, завдяки міграційним процесам та зовнішнім культурнорелігійним впливам (зокрема, ісламському), на території південнослов'янських земель утворилася складна етнічна ситуація. Причому, як показала історія, більшість народів на цій території з різних причин так і не набула культури толерантності та здатності безконфліктно мешкати у багатонаціональному суспільстві.

Прагнення окремих зовнішніх і внутрішньобалканських силових центрів (серед яких насамперед Сербія, і, меншою мірою, Хорватія) стали причинами того, що югославський конфлікт розвивався саме за конфронтаційним сценарієм.

Серби прагнули об'єднати всі сербські землі. Причому в офіційній ідеології існувала виразна тенденція, спрямована на те, щоб сербськими називалися всі землі, які будь-коли входили до Сербського королівства. Боснійських мусульман серби вважали ісламізованими сербами.

З 1918 року Хорватія входила до складу Югославії. Хоча в період Другої світової війни незалежна держава Хорватія, що співпрацювала з гітлерівською Німеччиною, здійснювала геноцид сербів.

У той самий час створені у травні 1941 року загонами сербських націоналістів-четників також працювали на стороні Третього рейху і займалися етнічними чистками балканських мусульман і хорватів. Такий сценарій подій призвів до загострення відносин між сербами і хорватами.

В подальшому на тлі загострення міжнаціональних відносин, до Конституції Хорватії було внесено зміни, згідно з якими «Хорватія є державою хорватського народу», на території Хорватії забороняється використання сербської кирилиці. У відповідь на це рішення серби, що жили в адміністративних межах Соціалістичної Республіки Хорватія, побоюючись повторення геноциду 1941-1945 рр., у грудні 1990 року проголосили Сербську автономну область .

В останні роки існування Югославії відносини між союзними республіками погіршились. І після розпаду Югославії, усвідомивши, що згоди не дійти, Словенія та Хорватія розпочали дії, спрямовані на здобуття власної незалежності [1].

22 грудня 1990 року парламент Хорватії ратифікував нову Конституцію (в якій закладались основи майбутньої незалежної Хорватії), проти якої одразу виступили серби, що становили 12 % населення Хорватії (хорвати натомість 78%).

У квітні 1991 року серби проголосили створення Республіки Сербської Країни (яка включала чверть хорватської території) та бойкотували хорватський референдум про незалежність, що відбувся 19 травня 1991 року. Це призвело до того, що на референдумі 94 % висловились за незалежність Хорватії.

25 червня 1991 року Хорватія одночасно зі Словенією проголосила свою незалежність від Югославії. Югославська Народна Армія (ЮНА) на той час становила досить таки потужну силу в Європі і мала на своєму озброєнні 2000 танків та 300 бойових літаків, однак у той самий час мала нестачу сучасного озброєння. До того ж головною проблемою стало масове дезертирство не сербських військових, яке значно послаблювало югославську армію.

Хорвати натомість мали ще складнішу ситуацію, оскільки лише розпочинали створення власних збройних сил, зіткнувшись з суттєвими ускладненнями на цьому шляху, так як на території Югославії тоді діяло ембарго ООН на постачання озброєння.

Активні бойові дії розпочалися битвою за Далмацію. Це була спроба сербів відрізати південно-східні території Хорватії, які розташовані вздовж морського узбережжя, від решти території країни. Однак серби були зупинені хорватськими військовими і не пробіли до моря [4].

А вже 25 серпня 1991 року сербські війська обложили прикордонне місто Вуковар. Таким чином розпочалась одна з ключових битв усіх Югославських воєн та одна з найбільших битв ХХ століття – битва за Вуковар, в ході якої невеликий хорватський гарнізон (близько 2 000 чоловік), що майже не мали важкого озброєння, майже три місяці трималися в облозі, завдаючи великих втрат значно чисельнішим сербським силам (залежно від фази битви від 30 000 до 80 000 військових), які мали на озброєнні близько 1 500 танків, майже тисячу одиниць артилерії та багато іншої військової техніки.

Успішна оборона Вуковара відіграла ключову роль у подальшому розвитку бойових дій. Змушені зосередити великі військові сили для штурму Вуковара серби втратили нагоду швидкого захоплення Хорватії; натомість хорвати виграли час для розбудови власної регулярної армії.

Битва за Вуковар викликала небачений патріотичний підйом в Хорватії та сприяла хорватській загальнонаціональній мобілізації і єднанню у боротьбі.

Хорватську війну за незалежність у Хорватії назвали *Domovinski rat*, що можна перекласти як Вітчизняна війна, а Вуковар називали «Хорватським Сталінградом».

Зрештою, взяти місто сербам вдалося, лише майже повністю його зруйнувавши. Після входу до Вуковара серби проводили етнічні чистки та масові вбивства хорватського цивільного населення та поранених військовополонених.

Також доцільно згадати про облогу Дубровника (Блокада Дубровника). Підрозділи ЮНА почали наступ на Дубровник з Чорногорії та Боснії. Три місяці обстрілів та облоги портового міста стали однією з подій, які налаштували світове співтовариство проти сербів в конфлікті в Югославії.

Облога почалася в жовтні 1991 року та завершилася на початку 1992 року після контрактів хорватських військ. Облога супроводжувалася також значними жертвами серед мирного населення.

На початку осені 1991 року югославське військово командування вирішило взяти Дубровник під свій контроль для того, щоб безпечно висунути механізовані підрозділи на кордон із західною Герцеговиною і з'єднатися з 9-м Кнінським корпусом в Північній Далмації [5].

В облозі активну роль грав югославський флот, який блокував місто з моря і постійно вів обстріл Дубровника. Відразу ж після початку облоги в Дубровнику склалася важка ситуація. Почався дефіцит продуктів харчування, припинилися електропостачання та водопостачання, не вистачало питної води.

Облога Дубровника відразу ж привернула широку увагу світової спільноти, яка вимагала від учасників конфлікту припинення бойових дій і досягнення політичного компромісу.

8 листопада 1991 року Європейський союз увів проти Югославії економічні санкції, змушуючи всі сторони протистояння до миру. Однак бойові дії не припинилися. Югославські війська регулярно обстрілювали Дубровник з артилерії, літаків, кораблів.

Під час боїв за Дубровник і його околиці було вбито або поранено близько 800 солдатів, включаючи 166 чорногорських резервістів, загинуло 92 мирних жителя, 33 тис. були змушені покинути свої оселі, майже 8 тис. залишилися без даху над головою [5].

Згідно з доповіддю ООН, під час облоги міста 15 000 осіб стали біженцями, з яких 7000 були евакуйовані морем в жовтні 1991 року. З жовтня по грудень 1991 року місто залишалося без електропостачання та водопостачання. Міжнародний трибунал по колишній Югославії назвав облогу Дубровника: «спробою сербських сил відокремити місто від Хорватії і приєднати його до Чорногорії» [4].

Однак натхненні вдалими для себе розвитком бойових дій у Вуковарі та Далмації хорвати продовжили свої військові успіхи – їм вдалося не лише зупинити сербів на майже всіх напрямках, а й розпочати власний контрнаступ. Проте у розпал бойових дій за посередництва міжнародних організацій у січні 1992 року було укладено угоду про припинення вогню.

Майже повному припиненню бойових дій сприяло також направлення основних сил Югославської армії до Боснії, де військовий конфлікт лише розпочинався.

Згодом бойові дії часто поновлювались внаслідок частого порушення миру обома сторонами конфлікту, проте військовою ініціативою вже володіли хорвати, які внаслідок багатьох вдалих битв та військових операцій поступово відновлювали контроль над своєю територією. В цей самий час хорвати неодноразово надавали військову та матеріально-ресурсну допомогу боснійським хорватам та мусульманам (боснійцям) під час Боснійської війни, проте бойові дії в цей період не були тривалими та інтенсивними.

На другому етапі, починаючи з січня 1992 року аж до травня 1995 року, вдалося зупинити агресію з наступним розміщенням миротворців ООН уздовж лінії припинення вогню. До середини січня 1992 р. воєнні дії в Хорватії припинилися. Відповідно до статей перемир'я, під контролем сербів залишилася третина території Хорватії [6].

З метою роз'єднання хорватських військ і збройних формувань сербів під егідою ООН була створена смуга шириною в три кілометри, куди вводилися миротворчі сили. На цей час близько півмільйона хорватських біженців залишили територію Сербської Країни й переселилися в Хорватію.

Однак у 1995 році війна розгоряється з новою силою: під тиском міжнародного співтовариства Сербська Країна позбавляється підтримки Белграда. На це миттєво відреагували хорвати, які скористалися нагодою відновити територіальну цілісність своєї країни: під час операції Бліскавка, що розпочалася 1 травня 1995 року, хорватам вдалося миттєво розгромити сербські війська в Західній Славонії та відновити контроль над цією територією. Сербам не допоміг навіть обстріл Загреба та інших мирних хорватських міст, скоєний ними у відчаї [7].

А під час проведення хорватськими військами операції «Буря» (4-7 серпня 1995 року) Республіка Сербська Країна була остаточно ліквідована, а більша її частина взята хорватами під свій контроль.

Після підписання Дейтонського миру (14 грудня 1995 року) решта території Хорватії мирно реінтегрувалася до складу держави.

Протягом війни обома сторонами проводились етнічні чистки та масові вбивства цивільного населення. Однак більшість воєнних злочинів було скоєно сербами. Серед найбільших – масові вбивства сербами мирних хорватів у Далі, Вуковарі, Ловасі, Бачині, Вочині, Церовлянах, Саборському та Шкабрні, а також вбивство хорватами цивільних сербів у Госпічі.

Отже, все вищесказане вказує на те, що Югославські війни – це один з наймасштабніших збройних конфліктів наприкінці ХХ століття.

За офіційними даними, опублікованими 1996 р., у Хорватії під час війни було знищено 180000 житлових будинків, 25% економіки країни було зруйновано, а матеріальні збитки оцінюються в 27 мільярдів доларів.

У 2004 р. були названі цифри: приблизно 37 мільярдів доларів матеріальних збитків і скорочення ВВП країни на 21% за період війни. Багато міст Хорватії значно постраждали від артилерійських та авіаційних снарядів, бомб та ракет. Найбільші руйнування зазнали Вуковар, Жупанья, Вінківці,

Осієк, Нова-Градишка, Новська, Сисак, Дубровник, Задар, Госпіч, Карловац, Біоград-на-Мору, Лучко, Загреб та інші [7].

Також міста, що були у складі Республіки Сербська Країна, постійно піддавалися обстрілам і бомбардуванням хорватської армії. Наприклад, на Книні 4-5 серпня 1995 р. впало до 5000 снарядів і ракет. Регулярним обстрілам зазнавали Грачац, Обровац, Бенковац, Дрніш, Корениця, Топуско, Глина, Петринья, Костайница, Двір та інші.

У ході бойових дій постраждали багато пам'ятників та релігійних об'єктів. Було пошкоджено та зруйновано багато католицьких та православних храмів на території Хорватії [7].

Після реалізації Ердутської угоди відносини між Хорватією та Сербією стали поступово покращуватись. У 1996 році країни встановили дипломатичні відносини.

Після 2010 р. продовжилося подальше покращення відносин у рамках угоди щодо врегулювання питань біженців. Були здійснені візити президента Хорватії Іво Йосиповича до Белграда та президента Сербії Бориса Тадича до Загреба. У ході зустрічі у Вуковарі Б. Тадіч виступив із заявою про «вибачення та жаль», а І. Йосипович зазначив, що «злочини, скоєні під час війни, не залишаться безкарними».

Література:

1. Дюррозель Ж-Б. Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів. К, 1995. 89 с.
2. Маначинський О. Югославська криза // Політологічні читання. 1993. № 4. С. 26.
4. Каменецький М. Колишня Югославія – конфліктогенний простір // Політична думка. 1995. № 2-3. С.23.
5. Яровий В.І. Історія західних і південних слов'ян у ХХ ст.: Курс лекцій: Навч. посібник. К.: Либідь, 1996. 416с.
6. Яровий В.І. Новітня історія країн Східної Європи (40-ві - 90-ті роки ХХ ст.). К.: Либідь, 1997. С. 250.
7. Яровий В.І. Новітня історія центральноєвропейських та балканських країн ХХ ст. К, 2005. 816 с.

УДК 94(478)«1990/...»

*Лаврик Максим, магістрант факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Лахно О.П.), м. Полтава*

ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ПРИДНІСТРОВСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Придністровський конфлікт – один із сучасних заморожених конфліктів на пострадянському просторі, який виник на теренах сучасної Республіки

Молдова 2 вересня 1990 року, на лівому березі річки Дністер. Цей конфлікт має за собою цілий комплекс причин та передумов.

Історичні витоки національної строкатості лівобережжя Дністра слід шукати орієнтовно з кінця XVIII століття. Територія Придністров'я після укладення Ясського мирного договору 9 січня 1792 року в результаті завершення російсько-турецької війни 1787-1792 рр. та другого поділу Речі Посполитої 1893 року стало частиною відповідно Херсонської та Подільської губерній Російської імперії. Упродовж XIX століття на придністровських теренах Херсонщини та Поділля осідали переселенці з Бессарабської губернії (межиріччя річок Дністер і Прут), внаслідок чого вздовж річки Дністер утворилася досить велика молдовська національна меншина.

Після приходу до влади більшовиків та утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Придністров'я стало складовою частиною Української Радянської Соціалістичної Республіки. У зв'язку з румунською анексією Бессарабії, яка відбулася 1918 року і яка була невизнана урядами СРСР та УРСР, 12 жовтня 1924 року на III сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету VIII скликання у м. Харкові була прийнята постанова «Про утворення Автономної Молдавської СРР» в межах Української РСР [4]. Більшовики вважали, що це автономне утворення має сприяти боротьбі трудящих мас окупованої Румунією Бессарабії за їхнє возз'єднання з радянською батьківщиною.

Загалом, слід зазначити, що етнічний чинник при створенні та формуванні кордонів Молдавської АРСР не відігравав визначальну роль. Новоутворена автономія формально включала і територію Бессарабії, яка фактично перебувала у складі Королівства Румунія. Молдавська АРСР була певним політичним тиском на сусідню Румунію з боку Радянського Союзу. Саме тому московська влада намагалася штучно підкреслити та збільшити відмінності між румунами та жителями лівобережжя Дністра - молдованами. У новій автономній республіці почалася кампанія, яка мала за мету сформуванню окрему стійку молдовську ідентичність. Щоб якомога більше посилити відмінності між цими народами була впроваджена молдовська абетка на основі кирилиці, а також штучно запозичувалися слова із східнослов'янських мов, насамперед з російської.

Перепис населення 1926 року засвідчив неабияку строкатість національного складу населення автономної республіки. Загальна чисельність населення Молдавської АРСР складала 546 тис. осіб. Домуніючими у частці населення були українці – 277,5 тис. (48,5%), наступними були молдовани – 172,4 тис. (30,1%), росіяни – 48,9 тис. (8,5%), євреї – 48,6 тис. (8,5%), представників ж інших національностей було всього 24,9 тис. (4,4%). Молдовани склали етнічну більшість лише у трьох з дванадцяти районах республіки – насамперед, у Дубосарському – 67%, Слободзейському – 64,7% і Григоріопольському – 45,7%.

Українці переважали в Балтському (91,1%), Кодимському (71,7%), Красноокнянському (65,9%), Бірзульському (53,1%), Ананьївському (51,7%), Рибницькому (48,3%) та Кам'янському (46,6%) районах.

Росіяни склали відносну більшість у Тираспольському районі (32,7%), але це було досягнуто за рахунок міста Тирасполя, де вони становили 54,8%. У місті Балта, столиці республіки, проживали євреї (39,6%), українці (38,3%) [1].

Таким чином, молдовани склали в межах автономної республіки лише третину населення, що було також зумовлено прагненнями Кремля окупувати в майбутньому терени Бессарабії, поширити ідеї «світової революції» на територію Румунії і пробудити всередині сусідньої країни прорадянські настрої.

Після приєднання Буковини та Бессарабії до СРСР 28 червня 1940 року, у серпні того ж року було створено окрему Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку. Зі складу колишньої МАРСР, яка розташовувалася на лівому березі Дністра, до нової союзної республіки було передано Григоріопольський, Дубосарський, Каменський, Рибницький, Слободзейський та Тираспольський райони, а решта колишньої автономії – залишилися у складі Української РСР. Після уточнення кордонів між Українською РСР та Молдавською РСР 4 листопада 1940 року, нова союзна республіка мала площу 33,7 тис. кв. км з населенням 3 388 тис. осіб, молдавани ж склали близько 65% людності, українці – 15%, росіяни – близько 10% від загальної чисельності населення.

Територія лівобережжя Дністра або коротше кажучи Придністров'я, яке вже стало частиною Молдавської РСР, не мала у національній структурі населення молдовської етнічної більшості, що в подальшому стане одним з важливих чинників придністровського конфлікту. Події кінця ХХ століття засвідчили, що майже п'ятдесятирічне перебування у складі однієї радянської союзної республіки не змогло консолідувати населення різних її частин та не сприяло консолідації молдовської нації. Придністров'я відрізнялося від бессарабської частини території Молдови тим, що у вище зазначеному регіоні були майже однаково представлені три етнічні групи – молдовани, українці та росіяни, кожна приблизно по 30%. Національні меншини республіки зберігали власні етнонаціональні особливості, а молдовська національна ідентичність виявилася нестійкою до різноманітних зовнішніх чинників, зокрема й до русифікації [3].

Політика «перебудови» та «гласності», проголошеної генеральним секретарем ЦК КПРС Михайлом Горбачовим у 1985 році, сприяла тому, що у союзних республіках Радянського Союзу стрімко ширилися націоналістичні рухи. Не стала виключенням і Молдова.

У молдовському суспільстві наприкінці 1980-х років стали поширюватися ідеї про те, що молдовани – це насправді частина єдиного румунського народу і що політичне майбутнє Молдови – у складі румунської держави. В подальшому ці гасла сприяли оформленню та поширенню серед

молдован ідеї уніонізму, тобто політичного руху за об'єднання Молдови з Румунією.

31 серпня 1989 року Верховна Рада Молдавської РСР проголосила молдовську мову єдиною офіційною, також одночасно з тим було прийнято закон «Про повернення молдовській мові латинської графіки», адже за радянських часів ця мова, як вже зазначалося вище, послуговувалася кирилицею. Національним меншинам республіки гарантувалося право послуговуватися власними мовами, зокрема й українською, для національно-культурних потреб. Російська ж мова отримувала особливий статус – вона стала мовою міжнаціонального спілкування [5]. Офіційні особи мали досконало володіти молдовською, інакше підлягали звільненню зі своїх посад, насамперед державних.

У Придністров'ї закони про мову вважалися дискримінаційними. Депутати цього регіону вимагали запровадити у Молдові дві державні мови — російську та молдовську, а також виступили категорично проти переходу молдовської мови на латиницю. У відповідь на мовні закони у м. Тирасполі, столиці придністровського регіону, сформували Об'єднану раду трудових колективів (ОРТК), представники якої в подальшому будуть обіймати чимало адміністративних посад у новій самопроголошеній придністровській «республіці».

Жорсткі суперечки з приводу статусу російської мови у середині 1989 року переросли у політичні мітинги та трудові страйки у придністровському регіоні, які не призвели по-суті ні до чого і курс «румунізації» на території Молдавської РСР продовжувався й надалі [3].

Загострення мовного питання дало поштовх появі негативного ставлення населення Придністро'я до центральної кишинівської влади і стало однією з причин викикнення придністровського конфлікту. Наприкінці 1989 року ОРТК ініціює референдум про створення придністровської автономної республіки.

У лютому 1990 року на перших демократичних виборах до Верховної Ради Молдавської РСР перемогу отримав Народний Фронт Молдови, який був заснований прорумунською інтелігенцією, а в її лавах були представники націонал-демократичних та ультра-націоналістичних сил. Очільники цього руху проводили у центрі молдовської столиці, Кишиневі, багатотисячні акції, насамперед, з антирадянськими та антиросійськими гаслами, вимогами відділитися від Радянського Союзу та приєднатися до сусідньої Румунії [5].

Активність прорумунських активістів і тих, хто зовсім нещодавно вважав себе молдованином, а через деякий час ідентифікували себе як румуни, була цілковитою несподіванкою для російськомовного населення союзної республіки, насамперед для мешканців Придністров'я, яке почало боятися за своє майбутнє.

Суттєвою ознакою курсу на зближення з Румунією стало 27 квітня 1990 року, коли Верховною Радою Молдавської РСР було затверджено державний прапор республіки, кольори якого були ідентичні румунському триколову.

Через півтора тижні, 6 травня на річці Прут, яка розділяла обидві країни державним кордоном, відбулася одна з перших символічних акцій, яка мала на меті відновлення «особливих братерських відносин» Молдови з Румунією, що отримала назву «Міст квітів» [3].

Уніоністські тенденції в політичній діяльності тодішнього керівництва Кишинєва призвели до того, що серед придністровської партійної номенклатури з'явилося відчуття втрати будь-яких перспектив, як у республіканських структурах, так і в молдавському суспільстві в цілому.

2 серпня 1990 року Придністров'я відмовляється від нового державного прапора Молдови і замість нього надалі активно використовується офіційний прапор Молдавської РСР – сучасний прапор невизнаної держави Придністровської Молдавської Республіки (ПМР) [2].

Отже, відбувся процес політизації молдавської етнічності, який на думку Н.В.Нечаєвої-Юрійчук, трансформувався у процес новітньої етнічної дивергенції – поділу молдавського етносу на румун та молдован. В результаті між кишинівською (переважно румуномовною) та тираспольською (здебільшого російськомовною) партійною номенклатурою розгортається конфлікт, який в подальшому стане відомий, як придністровський [3].

Таким чином, у 1990 році, коли ще існував Радянський Союз, на теренах Молдавської РСР вже визначилися сторони конфлікту. З одного боку, це молдовська національна еліта, яку представляли передусім націонал-демократи та ультра-націоналісти, з іншого боку – консервативна політична номенклатура придністровського регіону. У зв'язку з цим ескалація конфлікту до гарячої точки між цими крайніми, діаметрально протилежними ідеологічними й політичними поглядами, була неминучою.

Обидві сторони конфлікту розраховували на зовнішню підтримку іноземних країн. Офіційний Кишинів сподівався на політичну та військову підтримку з боку Румунії, а Тирасполь – на військову підтримку 14-ї російської армії Російської Федерації, яка дислокувалася на теренах Молдавської РСР. Підтримка іноземних держав посилювала впевненість у обох сторін конфлікту. Таким чином, між обома протилежними сторонами конфлікту створювалися усі необхідні умови для переходу цього конфлікту в стадію збройного протистояння гарячої фази.

Література:

1. Єфіменко Г. Молдавська автономія у складі УСРР. Режим доступу: <https://www.jnsm.com.ua/h/1012P/>
2. Кава О.С. Причини виникнення придністровського конфлікту наприкінці 80-х років XX століття [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14125/Kava_Prychyny_vynyknennia_prydnistrovskoho_konfliktu_naprykintsi.pdf?sequence=1&isAllowed=y

3. Нечаєва-Юрійчук Н.В. Придністров'я як фактор впливу на Республіку Молдову та Україну. Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2015. Т.31-32. С.58-63. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2015_31-32_13
4. Постанова III сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету VIII-го скликання від 12 жовтня 1924 року «Про утворення Молдавської ССР». Режим доступу: https://uk.wikisource.org/wiki/ЗУРПСУУ/1924/1/47/Про_утворення_Автономної_Молдавської_ССР
5. Ярмоленко О., Спірін Є. «29 років тому Росія змусила Молдову заморозити війну у Придністров'ї...» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://babel.ua/texts/67542-29-rokiv-tomu-rosiya-zmusila-moldovu-zamoroziti-viynu-u-pridnistrov-ji-vidtodi-kishiniv-zhive-z-okupovanoyu-teritoriyyu-pidtrimuye-z-neyu-ekonomichni-ta-socialni-zv-yazki-a-pochalosya-vse-cherez-movu>

УДК 323(560)(092)

*Лихіцький Владислав, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава*

РЕДЖЕП ТАЇП ЕРДОГАН: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ

Реджеп Таїп Ердоган – харизматичний лідер, один із творців Партії справедливості і розвитку, адепт «поміркованого ісламізму». Для Туреччини історично характерною була сильна централізована влада, очолювана лідерами авторитарного типу. З огляду на це, Ердогана вважають сучасним Ататюрком.

Великий вплив на формування світогляду та характеру Реджепа Таїпа Ердогана мала його сім'я. Батько Реджепа - Ахмет Ердоган служив у береговій охороні, і сім'я з однорічним сином оселилася в Ризі. 1965 року Ердоган здобув початкову освіту в школі Піялі Паша, а 1973 року – середню у релігійному ліцеї Імам хатібів у Стамбулі. Родина Ердогана була релігійною, і юний Реджеп повністю відповідав цій сімейній традиції. Батько, як і дід Реджепа Ердогана, були прихильниками суфійського ордена "Накшбандійя". Ще в школі Ердоган отримав прізвисько «ходжа». Сім'я Ердоганів жила бідно, тому юний Реджеп торгував на вулицях Стамбула лимонадом та булочками. При цьому він займався футболом, виступаючи у складі кількох юнацьких команд та приховуючи це захоплення від батька, оскільки той не схвалював подібне хобі.

Реджеп - упертий і послідовний, вірний релігійному вихованню в сім'ї та релігійному ліцеї Імам хатібів, завжди виказував релігійність, ще зі студентських років приєднавшись до політиків-ісламістів [3, с.240]. Під час

навчання він очолив стамбульську молодіжну організацію ісламістської Партії національного порятунку, у лавах якої набув організаторського досвіду. Втрата авторитету ісламістів після неодноразових заборон їхньої партії призвела до неминучого розколу. Ердоган зі своїми соратниками створив Партію справедливості та розвитку (ПСР), спираючись на підтримку відомого мусульманського проповідника, письменника та філософа Фетхуллага Гюлена, який зараз проживає у штаті Пенсильванія (США).

У 1981 році Реджеп закінчив факультет економіки та комерційних наук в Мармарського університету. Ще в 1976 році молодий активіст очолив відділення Бейоглу молодіжної організації ісламістської Партії національного порятунку, і того ж року він став керівником стамбульського осередку партії. До військового перевороту 12 вересня 1980 року молодий політик працював одночасно у політичних структурах і у стамбульських транспортних організаціях. Кар'єра Ердогана формувалася у непростій політичній обстановці. Слабкість цивільної влади була очевидною: у період з 1971 року до початку 1980 року у Туреччині змінилося 11 кабінетів міністрів, на вулицях країни загострювалося протистояння правих і лівих політичних сил. Країну фактично охопила громадянська війна. Щодня унаслідок сутичок зростала кількість жертв. За цих умов відбулося активне відродження політичного ісламу, що створило сприятливі передумови для політичної кар'єри Ердогана. У 1984 році він очолив відділення партії у стамбульському районі Бейоглу, а вже 1985 року – її стамбульське відділення, увійшовши до вищої керівної ради партії. З 1984 року Ердоган неодноразово балотувався на виборах депутатів різного рівня, проте безуспішно, і лише 1994 року він виграв вибори на посаду мера Стамбула.

Довіру та популярність серед виборців Ердоган завоював успіхами в озелененні міста, вирішенні низки проблем, пов'язаних із вивезенням сміття та забезпеченням водою, а також розв'язанням деяких соціальних проблем. Політик був послідовним у своїх переконаннях – обмежив продаж спиртних напоїв у ресторанах Стамбула. Зростання ісламістських настроїв у турецькому суспільстві призвело до посилення протиріч між Партією благоденства та військовими, яких не влаштував поворот прем'єра-ісламіста Ербакана до посилення впливу ісламу на турецьку внутрішню та зовнішню політику. Невдоволеність військових особливо гостро проявилася під час парламентських виборів у грудні 1996 року. Лідер партії Ербакан став прем'єр-міністром країни. Однак у лютому 1997 року армія уснула Ербакана та його партію від влади, а у січні 1998 року конституційний суд ухвалив рішення про розпуск партії «Рефах» [2, с.172]. Всі ці роки Ердоган був активним членом «Рефах» і правою рукою її голови М. Ербакана, про що свідчать численні фотографії, на яких Ердоган незмінно присугній праворуч від свого «боса». Коли Ердоган і його соратники створювали ПСР, їм була потрібна серйозна підтримка турецьких релігійних авторитетів і насамперед – Фетхуллага Гюлена. Політичний глухий кут, у якому опинилися турецькі ісламісти, вимагав нових підходів. Потрібно було і не втратити старий електорат, і

розширити його через мобілізацію молоді, яка зорієнтована і на іслам, і на «європейські цінності».

Основні «реформістські» положення нової партії – «демократичність, діалог та співпраця», колективні дії, а не «сліпе підпорядкування» лідерів; вирішення гострих соціальних питань – безробіття, нерівності та соціальної несправедливості, реформування освіти, охорони здоров'я та покращення соціального забезпечення. Замість політичних суперечок ПСР обіцяла соціальне примирення, відкритий діалог та співпрацю з іншими партіями. Окремо декларувалося прагнення увійти до Європейського Союзу. Питання хіджабу передбачалося вирішувати «в межах прав людини», як і вирішення «економічних та соціальних проблем жінок», забезпечення їхньої «політичної участі, свободи та рівності». Як турецькі, так і зарубіжні політологи відзначають, що саме Фетхуллах Гюлен вплинув на формування поглядів лідерів ПСР Реджепа Ердогана і Абдуллаха Гюля. Суть учення Ф. Гюлена – повернення до релігійних цінностей, але на відміну від саудоаравійських ідеологів, Гюлен виступає за адаптацію ісламського віровчення до сучасності. Фетхуллах Гюлен проповідує діалог цивілізацій, гуманізм в ісламі, співпрацю з іншими релігіями [5, с. 47-54].

Гюлен – автор 80 книг, перекладених багатьма мовами світу. Під керівництвом руху «Хізмет» Ф. Гюлена діє величезна мережа ліцеїв та університетів у 140 країнах світу. До цієї структури належить і розгалужена мережа комерційних фірм, дрібних і середніх підприємств, які забезпечують фінансову діяльність руху. У турецьких школах та ліцеях системи «Хізмет» проходили підготовку до вступу в університети кілька сотень тисяч учнів на рік. За останні двадцять років у Туреччині виросло ціле покоління прихильників «нового ісламу». Зазначимо, що з державних шкіл до ВНЗ надходило лише 8% випускників [6, с.125]. Здобувши освіту в освітніх установах руху «Хізмет», адепти Гюлена зайняли відповідальні пости у системі органів державної влади, силових структурах – поліції, жандармерії. Багато хто очолив турецький бізнес. В освітніх закладах «Хізмет» відсутній акцент на релігійну освіту. До прихильників Гюлена у Туреччині спостерігачі відносили від двох до п'яти мільйонів людей. До того ж, за даними турецьких правоохоронних органів, очевидним був зв'язок між Гюленом та численними послідовниками Саїда Нурсі. Пошуки підтримки з боку Ходжа-Ефенді привели Ердогана та його соратників до штату Пенсильванія (США), куди відомий богослов виїхав з Туреччини під приводом лікування, але фактично рятуючись від переслідування турецької влади, яка звинувачувала його у спробі ісламізації Туреччини. Зустріч Ердогана та Гюлена відбулася у 2016 році і була описана одним із найближчих соратників Фетхуллаха Гюлена – Османом Шимшеком [7, с.42-67].

Гюлен розгледів в Ердогані неабиякий потенціал політичного лідера та повірив у щирість його переконань. Він зазначав: «Для процвітання та світлого майбутнього нашої країни він (Ердоган) переконаний у необхідності демократії з духовним виміром, відкритості усьому світу замість закритості у

собі, європейського вектору розвитку Туреччини та збереження тісних відносин з мусульманським світом. Разом з тим спроби «повзучої ісламізації» посилили опір з боку прихильників «лаїцизму» – світського розвитку країни. Реформи Атаюрка укорінилися на турецькому ґрунті навіть серед віруючих турків. Потрібна була боротьба проти «глибинної держави» (у Туреччині так називають військові та цивільні структури, вірні секуляризму). Ця боротьба проводилася прихильниками Гюлена та Ердогана. Потрібно було повернути армію до казарм і заборонити її втручання у політику. Головною опорою у цій боротьбі стали вихованці освітньої системи Гюлена, яка «виростила» нове покоління молоді, критично налаштованої до світського ладу. Проти військових були зініційовані судові процеси, і влітку 2013 року винесені вироки у справах «Ергенекон» та «Балйоз». Сотні найвищих офіцерів армії, жандармерії та поліції, університетських професорів, популярних журналістів отримали суворі покарання. Не дивно, що саме вихованці «Хізмет» зайняли посади в правоохоронних структурах країни. Вони вміло впоралися з армією, використовуючи юридичну підготовку, отриману в університетах Гюлена, але, на думку Ердогана, вони фактично стали «паралельною державою». За цих умов Ердоган завдав жорсткого удару – розпочав програму реформування турецької школи та оголосив про закриття «дерсханелер» – системи Гюлена. Рух «Хізмет» відповів на атаку Ердогана. 17 грудня 2013 року турецькі правоохоронні органи у рамках операції «Великий хабар» оголосили про розслідування одразу трьох корупційних справ, що ще більше загострило ситуацію.

Прем'єр-міністр Ердоган убачав у розслідуванні планомірні дії проти власного уряду. За його словами, деякі «кола всередині та за межами Туреччини» прагнуть перешкодити швидкому зростанню країни. Винним був оголошений Гюлен, і розпочалася боротьба проти його послідовників у структурах поліції та судових органах, почалися масові звільнення нелояльних поліцейських чинів. Під час першої та другої хвилі було звільнено чотириста поліцейських із департаменту поліції Стамбула. По всій Туреччині внаслідок кадрової чистки постраждали понад 500 поліцейських. Гюлен відповів негайно: «Звинувачення у корупції, хабарництві та контрабанді можуть бути у будь-якій країні. Саме тому існують незалежні судові органи для їхнього розслідування». За його словами, про законність можна говорити доти, доки держава та суспільство борються з корупцією. Проте правоохоронцями Ердоган не обмежився. Від своїх обов'язків був усунений віце-президент Агентства з банківського регулювання та нагляду Озан Джангюсель та його співробітники. Посиливши свою владу, Ердоган, який раніше спирався на Рух Гюлена, не збирався миритися з масштабною участю «Хізмет» у політичному житті та його впливом на державні структури Туреччини.

Велику роль у зміцненні іміджу Ердогана як безперечного лідера нації зіграла невдала спроба військового перевороту з 15 на 16 липня 2016 року. Зовні все виглядало дещо нетрадиційно для досвіду турецьких військових. На вулицях Стамбула та Анкари з'явилися танки, пролунали постріли. На

захопленому каналі було зачитано заяву: турецька армія повністю взяла під контроль територію країни. Ударні вертольоти, що барражували в повітрі столиці країни, відкрили вогонь по демонстрантах – прихильниках Ердогана, а потім обстріляли з кулеметів і завдали бомбового удару по будівлі парламенту. Але спроба захопити президента Ердогана, який проводив відпустку в курортному місті Мармаріс, виявилася безуспішною. Група захоплення спізнилася, президент залишив готель, а перехопити президентський літак винищувачі змовників не змогли – не вистачило пального. Повернувшись до Стамбула, Р.Т. Ердоган звернувся до громадян країни і закликав народ вийти на вулиці та зупинити бунтівників.

Велику роль у мобілізації опору пучкистам зіграли релігійні кола країни, які сприймали Ердогана як вождя і надію нації. Заклики «захистити демократію» зазвучали практично з усіх мінаретів численних мечетей, і десятки тисяч турків заповнили вулиці та площі міст країни, оволодівши ситуацією. Невдала спроба перевороту допомогла Ердогану досягти розширення президентських повноважень, оскільки за турецькою конституцією, основні повноваження були зосереджені в руках прем'єр-міністра. Основних конкурентів у партії він позбувся цілком успішно, вміло прибравши в тінь старого соратника Гюля, вірного соратника та автора ідеї «неоосманізму» Ахмета Давутоглу. Турецький парламент, спираючись на підтримку ПСР та ультраправої ПНД, схвалив зміни до конституції країни щодо запровадження президентської форми правління. За ухвалення закону про референдум проголосували 339 депутатів. Референдум було проведено 16 квітня 2017 року: 51,41% тих, хто голосував, підтримали Ердогана. Повноваження, які отримав Ердоган, зробили його владу практично необмеженою. Змінена конституція дозволяє президенту призначати міністрів, скасувати посаду прем'єр-міністра, призначати п'ять віце-президентів. Судді всіх верховних інстанцій також призначатимуться президентом. Відповідно такий набір повноважень не має аналогів у Європі [6, с.167].

Отже, у сучасній Туреччині зусиллями Р.Т.Ердогана сформувалося найпотужніше явище від часів кемалізму-ердоганізм або тайїпізм. В основу цього явища покладено ідеали турецького авторитарного консерватизму.

Література:

1. Данилов В.И. Турция 80-х: от военного режима до “ограниченной демократии”. М., 1991. 301 с.
2. Ахмет Инсель. Новая Турция Эрдогана: от демократической мечты к авторитарному дрейфу. 2015. 172 с.
3. Гийом Перье. Во главе Реджепа Тайипа Эрдогана. Actes Sud, 2018, 240 с.
4. Жан-Франсуа Колозимо. «Сабля и тюрбан». Как далеко пойдёт Турция? Ред. дю Серф, 2020. 125 с.
5. Ставицкий В.А., Табасаранцев С.И. (сост.). (2012). Толерантность религий и цивилизаций. Взгляды Фетхуллаха Гюлена. М.: Экономика. 359 с.

6. Лоран Артур дю Плесси. Эрдоган или ненависть к Западу / изд. Годфруа Жан-Сириль, 2021. 167 с.
7. Вдовиченко Д.И. Тургут Озал. Вопросы истории. 1994. №4. С. 47-62.

УДК 323(667)

*Немировський Максим, студент факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Порох Н.В.), м. Полтава*

КВАМЕ НКРУМА – ПЕРШИЙ ПРЕЗИДЕНТ ГАНИ

Кваме Нкрума – лідер африканського національно-визвольного руху, один із основних ідеологів панафриканізму. Саме він, поряд із такими державними діячами епохи першого післявоєнного десятиліття, як прем'єр-міністр Індії Джавахарлал Неру, президент Індонезії Ахмед Сукарно, президент Югославії Йосип Броз Тіто та президент Єгипту Гамаль Абдель Насер, стояв біля витоків Руху неприєднання.

Френсіс Нвіа Кофі Кваме Нкрума (1909-1972) народився в селі Нкрофул в сім'ї ремісника-ювеліра племені нзіма на південному заході Золотого Берега (нині Гана).

За африканськими стандартами того часу він здобув гарну освіту – 8 років навчався в місіонерській школі в Хаф-Асіні і 4 роки в педагогічному коледжі в Аккрі, де познайомився з першим африканцем серед викладачів коледжу доктором Квегніром Агреєм, який вплинув на становлення поглядів Нкруми. Під час роботи викладачем у римсько-католицькій семінарії хотів стати членом ордена єзуїтів, щоб присвятити себе служінню Богу, але потім вирішив продовжити навчання (4, с. 18). Через чотири роки у 1935 р. К. Нкрума виїхав до США, щоб продовжити освіту. Він зі ступенем бакалавра економіки, соціології та богослов'я закінчив університет Лінкольна (заснований у 1854 році і як перший навчальний заклад у США, що давав вищу освіту чорношкірим), у 1943 році, Кваме закінчив Пенсильванський університет, ставши магістром філософії та педагогіки. Особливий інтерес він виявив до філософії, познайомився з працями Канта, Гегеля, Декарта, Шопенгауера, Ніцше, Фрейда та інших.

Нкрума відвідував безліч релігійних зборів, проповідував сам. Однак єдиною релігійною організацією до якої він офіційно вступив, стала Місія миру отця Дівайна. Сам Нкрума не відгукувався позитивно про цю організацію, боячись завдати шкоди своєму іміджу, а своє членство у ній пояснював привілеями, які вона давало, зокрема, чисто побутовими.

За час навчання та роботи в американських університетах Нкрума познайомився із політичними рухами США. Ставши членом студентського братства «Фі-Бета-Сігма», брав участь у Русі отця Дівайна, який проповідував ідеї негритянського релігійного відродження. Під час викладання політології

в університеті Лінкольна Нкрума був обраний президентом Асоціації студентів-африканців США та Канади і брав участь у створенні Інституту африканських мов та культури при Пенсільванському університеті.

Говорячи про минуле Африки, Нкрума рішуче спростовував колоніалістський міф про «неповноцінність» африканців, про те, що вони «не винайшли ні колеса, ні писемності», що у них «немає ні математики, ні мистецтва», ніколи не було державності. Нкрума нагадував, що саме Африка стала батьківщиною людини, саме в Африці виникла і протягом кількох тисячоліть розвивалася велика єгипетська цивілізація. Посилаючись на письмові документи, він говорив, що у 800 році Гана була централізованою державою, а у XIV ст. у державі Малі – наступниці Гани були університети, які обмінювалися вченими з Іспанією та державами мусульманського світу (4, с. 19).

У травні 1945 року Нкрума переїхав до Великобританії для продовження освіти та завершення докторської дисертації з філософії. Через деякий час він став членом, а потім віце-президентом Співки студентів Західної Африки. Його блискучі організаторські здібності яскраво виявилися під час підготовки та проведення V Панафриканського конгресу, що відбувся в Манчестері у жовтні 1945 року. Кваме Нкрума був секретарем оргкомітету конгресу та автором однієї з двох важливих декларацій (автором першим був доктор У. Дюбуа) «Звернення до робітників, селян та інтелігенції колоніальних країн». На конгресі Нкруму обрали генеральним секретарем Робочого комітету, створеного для втілення в життя прийнятої програми визволення Африки.

У грудні 1947 р. Кваме Нкрума повернувся на батьківщину, де став генеральним секретарем створеної на той час партії «Об'єднаний конвент Золотого Берегу». Як блискучий оратор він піднімав широкі народні маси на боротьбу проти колоніалізму.

Хоча в британській колонії існували політичні організації, Об'єднана конвенція Золотого Берега (УГКЦ), започаткована 4 серпня 1947 року освіченими ганцями, відомими як Велика шістка, була першим націоналістичним рухом з метою самоврядування «в найкоротші терміни». Вона закликала замінити керівників Законодавчої ради освіченими людьми. Водночас виступаючи проти колоніальної адміністрації, члени УГКЦ не прагнули радикальних чи революційних змін.

Громадське невдоволення УГКЦ виявилось 28 лютого 1948 року у демонстрації, організованій колишніми військовослужбовцями. (4, с. 25). Щоб розігнати демонстрантів, поліція відкрила по них вогонь, вбивши трьох колишніх військовослужбовців і поранивши шістдесят. Заворушення також спалахнули у Кумасі та інших містах Золотого узбережжя. Велику шістку, включаючи Нкруму, було ув'язнено британською владою на термін з 12 березня по 12 квітня 1948 року. Поліцейська стрілянина і заворушення, що послідували за нею, показали, що джентльменська поведінка УГКЦ була недоречною в новому післявоєнному світі. Ця зміна в динаміці політики Золотого Берега не була втрачена. Кваме Нкрума який публічно відійшов від

УГКЦ під час її Великоднього з'їзду в 1949 році створив свою Народну партію з'їзду (СРР) 12 червня 1949 року (5, с. 13).

На відміну від заклику УГКЦ до самоврядування «в найкоротший термін», Нкрума зажадав «самоврядування негайно». Керівництво партії ідентифікувало себе більше з простими трудящими, ніж з УГКЦ та її інтелігенцією, і рух знайшов підтримку серед робітників, фермерів, молоді. До червня 1949 року довкола Нкруми з'явилося безліч послідовників.

Конституція від 1 січня 1951 року виникла на основі звіту Комітету Кусі, створеного за заворушеннями в Аккрі та інших містах в 1948 році. Хоча це був величезний крок уперед, нова конституція все ж таки далеко не відповідала заклику до повного самоврядування. Виконавча влада залишалася в руках британців, а законодавча влада полягала у тому, щоб дозволити контроль за традиціоналістськими інтересами.

При зростаючій підтримці населення СРР на початку 1950 року ініціювала кампанію «Позитивна дія», що мала на меті спровокувати масові страйки та ненасильницький опір. Коли 20 січня 1950 року відбулися деякі насильницькі заворушення, Нкруму було заарештовано і ув'язнено за підбурювання до заколоту (1, с. 75). Його було звільнено з в'язниці 11 лютого 1951 року, і наступного дня він прийняв запрошення сформувати уряд як «лідер державного бізнесу», що відповідало посаді прем'єр-міністра. Початок першого терміну Нкруми ознаменувався співпрацею з британським губернатором (5, с. 15).

Перемога СРР на виборах у 1951 році започаткувала п'ять років поділу влади з британцями. Економіка процвітала завдяки високому світовому попиту та зростанню цін на какао. Ефективність Ради з маркетингу какао дозволила спрямувати великі прибутки в розвиток інфраструктури країни. Відбулося значне розширення шкіл та проєктів модернізації. Серед проєктів, схвалених Нкрумою, були нові організації, такі як «Юні піонери» для молоді та «Бригади будівельників» для механізації сільського господарства. Були впроваджені уніформа, паради, нові патріотичні пісні та уявлення про ідеальне громадянство.

10 березня 1952 року була створена нова посада прем'єр-міністра, на яку Збори обрали Нкруму. Водночас Виконавча рада стала Кабінетом Міністрів. Нова конституція від 5 травня 1954 року поклала край виборам членів зборів радами племен. Законодавчі збори збільшилися чисельно, і всі члени були обрані шляхом прямих виборів у рівних одномандатних округах. У руках губернатора залишалися лише оборона та зовнішня політика; обраним зборам було передано управління майже всіма внутрішніми справами колонії (4, с. 27).

11 травня 1956 року британці погодилися надати незалежність, колонії за умови, якщо цього вимагатиме «розумна» більшість нових законодавчих зборів (Kennet, 1956) 3 серпня 1956 року нові збори прийняли пропозицію, що дозволяла уряду вимагати незалежності у межах Британської Співдружності. Опозиція не була присутня на дебатах, тому голосування було одноставним.

Британський уряд прийняв цю пропозицію як вимогу розумної більшості, тому замість 18 вересня 1956 року британці встановили 6 березня 1957 року, на 113-ту річницю облігації 1844 році, як дату, коли Золоте узбережжя, Ашанті, Північні території та Британський Тоголенд разом стануть незалежними під назвою Гана. Нкрума залишався на посаді прем'єр-міністра.

Під час здобуття незалежності Нкрума заявив: «Моя перша мета – викоринити в Гані бідність, невігластво та хвороби. Ми будемо вимірювати наш прогрес покращенням здоров'я нашого народу, кількістю дітей у школі та якістю їхньої освіти; наявністю води та електрики в наших містах та селах; та щастям, яке наші люди відчувають, маючи можливість керувати своїми власними справами. Благополуччя нашого народу є нашою головною гордістю, і саме це буде підставою для оцінки уряду» (3).

Країна під керівництвом її лідера, Кваме Нкруми, перетворилася на центр національно-визвольного руху не тільки у західній частині континенту, а й усій Африці. Саме Гана виступила ініціатором скликання в Аккрі у квітні 1958 року Першої конференції незалежних держав Африки (Гани, Ліберії, Лівії, Марокко, Єгипту, Судану, Тунісу та Ефіопії). Конференція ухвалила низку політичних резолюцій (про мир та безпеку, про деколонізацію, координацію політики країн-учасниць) та кілька резолюцій соціально-економічного характеру. У своїх рішеннях конференція проголосила прагнення африканських держав служити справі миру, зміцнювати солідарність із залежними народами Африки, захищати суверенітет та територіальну цілісність. Конференція виступила за викоринення расової дискримінації у всіх її формах та проявах (3, с. 16).

Кваме Нкрума, чий погляд (коншієнсизм) спиралися на поєднанні марксизму, африканського соціалізму і панафриканізму, орієнтувався у внутрішній та зовнішній політиці на соціалістичні країни, насамперед СРСР і КНР, і проводив реформи, спрямовані на посилення державного сектору в економіці, порятунк країни від економічної залежності з боку колоніальних держав, форсовану індустріалізацію та створення сільськогосподарських кооперативів. Нкрума надавав допомогу національним рухам інших африканських країн (на території Гани проходили бойову та політичну підготовку борці за свободу багатьох африканських колоній) і, висунувши ідею створення «Сполучених Штатів Африки», став одним із ініціаторів утворення Організації африканської єдності (ОАЕ).

Гана стала першою колонією в Африці на південь від Сахари, яка завоювала політичну незалежність. Ще під час боротьби проти колоніального поневолення Кваме Нкрума неодноразово говорив, що незалежність Гани не буде забезпечена, якщо вся Африка не стане вільною від панування колонізаторів. Виступаючи на урочистостях, присвячених проголошенню незалежності Гани, її перший президент заявив: «Ми завершили битву, давайте тепер почнемо боротьбу за звільнення інших країн Африки, бо наша незалежність не має сенсу, якщо не пов'язувати її з повним звільненням всього Африканського континенту» (1).

Нкрума був першим главою африканської держави, який просував концепцію panafricanism, з якою він познайомився під час навчання у Лінкольнському університеті, тоді, коли Маркус Гарві прославився своїм «Рухом у Африку». Нкрума об'єднав учення Гарві, Мартіна Лютера Кінга молодшого і натуралізованого ганського ученого У. Еге. Б. Дюбуа. Кваме обстоював ідею «особливого шляху» Африки, послідовно виступаючи проти закликів Л.С. Сенгора до негритуду (африканського руху) як теорії винятковості історичної ролі африканських народів.

Кваме Нкрума відіграв важливу роль у створенні Руху неприєднання, та Ідеологічного інституту свого імені. Його життєві досягнення були визнані ганцями під час святкування сторічного ювілею. Цей день став державним святом у Гані (День засновників), оскільки Кваме Нкрума дійсно був батьком незалежності Гани.

Література:

1. Брагин А.Н. Кваме Нкрума-первый президент Ганы. Азия и Африка сегодня. 2010.
2. Денисова Т.С. Кваме Нкрума-первый президент независимой Ганы. Гана: 60 лет независимости. 2017.
3. Денисова Т., Куприянов П. К 60-летию образования независимого государства Гана. Азия и Африка сегодня. 2017.
4. Мазов С.В. «Царство» Кваме Нкрумы. Восток. Афро-Азиатские общества. 2010.
5. Размыслов С.С. Политическая деятельность и политический портрет Кваме Нкрумы. Вопросы теории и практики. 2015.

УДК 94(100)«1914/1918»

*Олефір Олексій, магістрант факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава*

СХІДНОПРУСЬКА ОПЕРАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАГАЛЬНЕ СТРАТЕГІЧНЕ РОЗГОРТАННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У ході бойових дій на початку Першої світової війни особливе місце займає Східнопрუსька операція, яку імперська Росія проводила проти кайзерівської Німеччини. У ході сучасної війни, яку тоталітарна РФ розв'язала проти України, наша тематика набуває особливої актуальності. Розгром російських військ став початком агонії імперського режиму, що зрештою призвело до загальної руйнації і розпаду Росії.

Німецький імператор Вільгельм планував швидко розправитися із Францією, направивши свої ударні сили через нейтральні Люксембург і

Бельгію, армії яких не могли перешкоджати німецьким силам. Німеччина планувала, що мобілізація у Росії проходить довго і залишила на Східному фронті лише невеликий контингент. Після того Німеччина збиралася розгромити Францію і воювати з Росією віч-на-віч. Спочатку планувалося кинути на західний фронт (проти Франції, Англії, Бельгії) у сім разів більше сил, ніж на східний. Проте пізніше, вже під час військових дій, із західного ударного угруповання (на користь Східної Пруссії) було виключено п'ять корпусів.

Переважаючи німецькі сили, відкинувши бельгійську армію, вторглися у Францію. Французи спільно з англійським корпусом, що висадився на північному узбережжі Франції, були змушені відійти. Німці рушили до Парижа. Незалежність Франції була в небезпеці, а її уряд був змушений виїхати зі столиці.

П'ятого серпня французький посол у Росії Моріс Палеолог звернувся до Миколи II із проханням негайно розпочати наступ, щоб уникнути падіння Франції. Враховуючи це прохання, Росія із поспіхом висунула 1-у і 2-у армії під командуванням генералів П. Ренненкампа і О. Самсонова на захоплення Східної Пруссії, щоб у подальшому використання її як плацдарм для просування вглиб Німеччини. Російські армії мали охопити німецькі війська із обох флангів і розбити. Їхній план полягав у оточенні німців із заходу та півночі Мазурських озер. Наступ російських військ спочатку проходив успішно – 7 серпня 1914 року було здобуто перемогу у битві під м. Гумбінен. 8 німецька армія під командуванням генерала полковника Прітвіца була розбита.

Німці, незважаючи на гарну артилерійську підтримку своїх сил, були змушені відступити, втративши при цьому понад 10 тисяч бійців. Ця перемога надихнула населення Російської імперії. Німецького ж кайзера ця поразка військ у Східній Пруссії шокувала. Наступного дня він наказав терміново перекинуто шість корпусів із французького фронту на російський. Існувала думка, що російські армії марширують прямо на Берлін.

Проте час не виправдав сподівань росіян на швидку перемогу у війні. 16 серпня, під час просування російських армій у Східній Пруссії 2 армія несподівано опинилася в оточенні ворожих військ. Непомітне оточення 2-ї російської армії 13-ма німецькими дивізіями йшло близько тижня. Варто зауважити, що російські армії атакували по різних напрямках, а 2 армія займала на той момент найбільш стратегічно важливу позицію. Генерал О. Самсонов, втративши зв'язок із 1 армією, почав віддавати помилкові накази. 2 армія була дезорганізована у найбільш кризовий момент. [6, с. 248]

У результаті друга армія під проводом генерала О. Самсонова (із добірними гвардійськими полками, що входили до неї), була по частинах розгромлена. Сам генерал, щоб уникнути полону та ганьби, пов'язаної з цим, застрелився. Деякі командири, незважаючи на наказ генерала М. Клюєва, що прийняв командування 2-ю армією, здаватися в полон, змогли вивести із оточення своїх підлеглих. 2 армію було повністю знищено, за винятком 10

тисяч бійців, виведених з оточення. Через втрачений зв'язок із генералом О. Самсоновим командував 1 армії, що просувалась у бік Кенігсберга (П. Ренненкампф) не зміг прийти вчасно на допомогу. Він отримав наказ тримати позиції і не відступати. Через запеклі бої армія під його командуванням зазнала великих людських втрат. Як наслідок, у вересні 1914 р. 1 армія під командуванням П. Ренненкампфа відступила. [3, с. 88]

Таким чином Росії не вдалося виконати заплановане та захопити Східну Пруссію. Втрати Росії у Східно - Пруській операції склали близько 170 тисяч осіб убитими, пораненими та полоненими. Поразка в Пруссії стримувала запал агресивної Росії. Стало зрозуміло, що швидкої перемоги Антанти чекати не доведеться. Водночас, німці через наступ росіян були змушені перекинути із Західного фронту 2 армійські корпуси, що дуже допомогло західним союзникам Росії. Франція, фактично, здобула перемогу у битві на річці Марна, що в свою чергу врятувало Париж від здачі. [11, с. 174]

Французький генерал Фердинанд Фош пізніше визнав, що якби не введення Росією військ у Пруссію, то Франція зникла б з карти Європи. Німеччина, послабивши натиск на Західному фронті, стала вести активніші бойові дії на Східному. Туди перекидалося дедалі більше військ, він поступово ставав головним, що у майбутньому зумовило перемогу країн Антанти у Першій світовій війні. Генерала П. Ренненкампфа було звинувачено у зраді. Німецьке прізвище, а також те, що він не встиг вчасно прийти на допомогу 2-й армії, коли вона потрапила в оточення, стало підставою для його звільнення. Обурені люди не переставали звинувачувати його в поразці Росії в Східній Пруссії. У 1918 році натовп збільшених солдатів вчинив над П. Ренненкампфом самосуд. Після невдачі в Пруссії, російські війська змушені були втікати до свого державного кордону. Проте активні дії російських військ у початковий період війни зірвали план блискавичної війни німецького командування (план генерала А. Шліффена).[6, с. 91]

Якими ж були основні причини такого ганебного розгрому росіян. Як відомо, 4 серпня 1914 р. вони, не закінчивши мобілізацію, перейшли в наступ у Східній Пруссії. Подібна поспішність пояснювалася наполегливими проханнями союзної Франції, яка зазнала сильного тиску німців, про допомогу. Разом із тим такому рішенню царського уряду сприяли гіперболізовані і надзвичайно самовпевнені настрої серед населення, яке вірило у швидку перемогу. У той же час російська імператорська армія, незважаючи на велику кількість вояків, була технічно застарілою, аморфною і погано злагодженою бойовою масою.

У боях 4 і 7 серпня 1914 року при Шталлупенені та Гумбінені 1-а армія росіян завдала німцям поразки. Саме тоді із півдня, оминаючи Мазурські озера, висувалася 2-я армія, щоб перерізати шлях відходу німецьких військ. П. Ренненкампф припустився фатальної помилки – не переслідував німців і два дні простояв на місці. Це дозволило 8-й армії генерала М. Прітвіца вийти з-під удару та перегрупувати сили. Не маючи точних відомостей про розташування військ М. Прітвіца, командував 1-ї армії спрямував її до Кенігсберга.[10, с. 68]

Тим часом, 8-ма німецька армія відійшла в іншому напрямку (на південь від Кенігсберга). Поки П. Ренненкампф не поспішаючи висувався до Кенігсберга, 8-а армія, яку після М. Прітвіца очолив генерал П. Гінденбург, змогла провести вдалу операцію, яка вирішила результат битви у Східній Пруссії. Незважаючи на ризик – отримати удар у тил від 1-ї армії росіян, П. Гінденбург кинув усі свої сили на південь, проти армії О. Самсонова, який не знав про цей маневр. Німці ж, завдяки перехопленню відкритих радіограм (повна дурість П. Ренненкампфа) знали про плани росіян все. [1, с. 203]

9 серпня 1914 року 2-а армія О. Самсонова перетнула східно-пруський кордон і почала рух у північно-західному напрямі силами 4-х корпусів. Наступ тривав на розтягнутому в 120 км фронті, без належної підготовки та взаємодії підрозділів. Фактично були відсутні тилові служби, війська кілька днів не отримували харчування (майже як у сучасній російсько-українській війні). [5, с. 193]

Тим часом П. Гінденбург, перекинувши на цей напрямок основні сили, завдав 13 серпня потужних ударів по флангових корпусах 2-ї армії. Центральні корпуси 2-ї армії через відсутність тісного зв'язку між російськими частинами не дізналися вчасно про зміну оперативної обстановки і продовжували наступати, заглиблюючись у «мішок», що готувався. Під натиском німецьких з'єднань росіяни почали відхід, підставивши під удар фланги та тили своїх сусідів у центрі.

Таким чином, у боях 16–18 серпня центральні корпуси росіян втратили зв'язок із сусідами, один з одним були оточені та розгромлені. О. Самсонов, який втратив управління військами, під час відступу застрелився. За німецькими даними, збитки 2-ї армії склали 120 тис. солдат (серед них понад 90 тис. полонених). Німці втратили у боях 15 тис. вояків. Потім вони атакували з півдня, з боку Мазурських озер, 1-шу армію. Побоюючись бути відрізаною, вона 2 вересня відійшла за річку Німан. [7, с. 59]

Східно-Пруська операція мала для росіян важкі наслідки в тактичному і, особливо, моральному плані. Це була їхня перша в історії велика поразка у битвах із німцями. Проте, виграна німцями тактично, ця Східно - Пруська операція означала стратегічний провал їхнього плану блискавичної війни. Для порятунку Східної Пруссії їм довелося перекинути чималі сили із Західного театру бойових дій, де тоді вирішувалася доля всієї війни. Це врятувало Францію від розгрому і змусило Німеччину втягнутися в згубну для неї боротьбу на два фронти.

Таким чином 108 років тому перша в історії людства світова війна починалася для Росії з великої невдачі. Поразка у Східній Пруссії була колосальною за своїми політичними наслідками. Відомий британський дипломат та розвідник Роберт Брюс Локкарт згадував: «Танненберг, насправді, був прелюдією до російської революції...». [8, с. 97].

Література:

1. Богданович П. Н. Вторгнення у Східну Пруссію у серпні 1914 р. Спогади офіцера генерального штабу про армію генерала О. Самсонова. Буенос-Айрес, 1964.
2. Бучинський Ю. Ф. Танненберзька катастрофа. Софія, Болгарія, 1939. 176 с.
3. Вацетіс І. І. Бойові дії у Східній Пруссії в липні, серпні та на початку вересня 1914 р. М., 1923.
4. Власов Ю.П. Огненний крест. М.: Прогресс. Культура.1993. 320 с.
5. Головін Н. Н. З історії кампанії 1914 на російському фронті. Початок війни та операції у Сх. Пруссії. Прага, 1926.
6. Гражданская война в СССР. М.: Воениздат. 1986. 380 с.
7. Деникин А.И. Очерки русской смуты. М.: Наука. 1991. 415 с.
8. Деникин А.И. Путь русского офицера. М.: Прометей. 1990. 182 с.
9. Людендорф Е. Мої спогади про війну 1914-1918 рр. Т. 1, М., 1923.
10. Східно-Пруська операція. Збірник документів світової імперіалістичної війни на російському фронті (1914-1917 рр.). М., 1939.
11. Черкасов П.П., Чернышевский Д.В. История императорской России. М. Междунар. отношения. 1994, 602 с.

УДК 327(73:477)«2014/2020»

*Осадчий Дмитро, магістрант ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка
(наук. кер. – доц. Моцак С.І.), м. Суми*

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО США-УКРАЇНА (2014-2020 РР.)

Після Революції гідності у 2014 році співпраця між США та Україною почала набувати рис стратегічного партнерства. Тому стабільність цих відносин мала постійно поновлюватись за рахунок співпраці обох сторін. Якщо за каденції Б. Обами, Україна вже налагодила зрозумілий для себе сценарій відносин між країнами, то президентська кампанія 2016 та 2020 року, змусила знову розробити стратегію утримання партнерських відносин на досягнутому рівні.

Слід зауважити, що Україна від самого початку дискредитувала себе перед новим президентом Д. Трампом під час виборчої кампанії в 2016 році в США. Україна, як і інші країни Європи з великим інтересом спостерігали за виборами і не приховували своєї ролі в них. Україна скомпрометувала себе під час кампанії з дискредитації глави виборчого штабу Д. Трампа Пола Манафорта [3].

В період між президентськими кампаніями 2016 та 2020 рр, можна спостерігати, що Україна прослідковувала владні коливання в США. Та зважаючи на попередні відносини, зробили ставку на демократів.

В президентських перегонах 2020 року, Україна знову проявила ініціативу до підтримки представника демократичної партії Дж. Байдена. Обставини, що змушували українських партнерів уважно слідкувати за ситуацією полягали в врахуванні зовнішньополітичних орієнтирів кандидатів виборчих перегонів 2020 рр. Президентство Д. Трампа показало вектори його політик, тому Україна не виключала того факту, що вони будуть змінені, а Дж. Байден, хоча і був прихильником України, але спрогнозувати його президентські ініціативи ніхто не міг [8, с. 37].

Зважаючи на попередній досвід, Д. Трамп заявив, що вибори були фальсифіковані і вимагав розслідування процедури виборів місцевою владою. І як показали наступні події, розслідування не були доведення до логічного завершення. Інавгураційна процедура Дж. Байдена поклала початок завершенню гонитви Д. Трампа за владою і Україна могла вже повною мірою розкрити свою стратегію побудови відносин з новою адміністрацією Дж. Байдена [1].

Україна швидко зреагувала на ситуацію в США і одна з перших привітала новообраного президента Дж. Байдена. На своїй сторінці в Твітер президент України Володимир Зеленський привітав новообраного президента США Дж. Байдена [5].

В контексті привітання, В. Зеленський наголосив на тому, що Україна сподівається на продовженні тісного американо-українського стратегічного партнерства в різних галузях [6].

Проте, в цьому випадку Україна могла порушити баланс в американо-українських відносинах. Для останньої вигідно, аби в Конгресі США вона мала двопартійну підтримку. Надаючи перевагу на виборах 2020 року представнику демократичної партії Дж. Байдену, Україна дискредитувала себе перед республіканцями. Починаючи з 2014 року, республіканська партія підтримувала ініціативу надання Україні летальної зброї для протидії Росії на східному фронті. Враховуючи такий розклад, Україна могла втратити значний відсоток підтримки в Конгресі.

Серед найголовніших інтересів які виникали в руслі стратегічного партнерства США-Україна, провідними залишаються економічна та військово-технічна співпраця. Проте, погляди США та України співпадали в рамках утримання санкцій проти РФ [8, с 40]. Україна отримувала гарантії безпеки та стримування дій Росії по відношенню до Донбасу та Криму, а США залишили за собою незмінний важіль впливу на РФ у вигляді санкцій. І не зважаючи на зміну політичної еліти в суспільстві, починаючи з 2014 року, від санкцій не відмовилась жодна з президентських адміністрацій. Тому можна стверджувати, що на сьогоднішній день інтереси США та України співпадають в руслі трансатлантичних відносин.

Розвиток стратегічного партнерства за часів Д. Трампа позначився на розвитку американо-українських відносинах, як період відносної стабільності. Фінансування, що надходило в Україну позначалося, як військова допомога. Але враховуючи відносну імпульсивність президента Д.

Трампа та його зовнішньополітичні орієнтири, про надання летальної зброї Україні навіть не могло йти мови. Початок президентської кар'єри Дж. Байдена приніс позитивні зміни в русло американо-українських відносин. В своєму інтерв'ю Раді з міжнародних відносин, Дж. Байден говорив про те, що прагне зробити Україну пріоритетом зовнішньої політики США.

Президент Дж. Байден зауважив, що Україна має отримати летальну зброю в рамках гарантій захисту [4]. Позиція нового президента США по відношенню до України не була жорсткою в реакціях, як у його попередника. Дж. Байден неодноразово закликав Українську владу боротись з корупцією для поглиблення співпраці. Проте у своїх заявах він неодноразово критикував Україну за корупцію, відсутність реформ та відверте розкрадання коштів, які призначались для допомоги.

Але не зважаючи на весь ряд критик, які лунали в сторону України. Партнерські відносини з нею ставали для США вигідним явищем. Під час виборчих перегонів 2020 року, обидва кандидати на пост президента заявляли про свої наміри вирішити питання з Україною, що давало хм підтримку з боку Європейських партнерів [9].

Кроком, який зміцнив американо-українське стратегічне партнерство, стало надання Україні летальної зброї з боку США. За адміністрації Дж. Байдена, це питання зрештою вирішилось. За рівнем військового часу, допомога була не значною, але вона започаткувала ініціативу, яка реалізується сьогодні а рамках американо-українських відносин.

Проте, реалізація ініціативи надання не військової допомоги вже практикувалась в рамках спільних навчань. У 2018 році, в Україні відбулось 6 найбільших навчань, які пройшли спільно з військовими частинами США та НАТО. У навчаннях брали участь війська Румунії, Словаччини, Угорщини, України, Литви. Характер навчань, мав повністю запевнити Росію в тому, що ескалація конфлікту на Сході України може вирішуватись і військовим шляхом.

Найбільші навчання, які відбулись в рамках допомоги – це «Рapid Трайден» та «Сі-Бриз». Навчання проходили в 2018 році на території України, та мали підтвердити стійкість американо-українських відносин та єдність військової сили [7, с. 53].

Стратегічне партнерство між США та Україною має набувати статичних, позитивних позицій. Проте, США не будуть підтримувати країну без наявного в ній власного інтересу. Сьогодні американо-українського партнерства залежить від збігу інтересів в двох напрямках: розширення НАТО на Схід та намагання України стати її членом, боротьба України з РФ та можливість легально утримувати санкції по відношенню до неї.

З іншого боку, Україна є привабливим майданчиком для американського бізнесу. До прикладу можна привести американські трейдерські компанії, що розміщені в Україні [2].

Співробітництво відбувається в енергетичному секторі. Американські інвестори зацікавлені в видобутку на шельфі Чорного моря сланцевого газу.

Відповідно припинення конфлікту навколо Криму і доступ до родовищ газу – це точка зацікавлення, яка має бути завжди в американо-українському співробітництві. Зрештою, американо-українські відносини за період 2018-2021 рік показали свою позитивну динаміку. Друга половина президентського терміну Д. Трампа повинна була переорієнтувати зовнішню політику США по відношенню до України і зробити президентські ініціативи більш предметними. І це було реалізовано в рамках спільних навчань в рамках НАТО. Наступний президент Дж. Байден відмітив пріоритетність України в рамках міждержавних відносин. Тому неодноразово наголошував на тому, що Україна має стати лідером на східному кордоні НАТО [8, с. 45].

Проте, не зважаючи на симпатію Дж. Байдена до України, його адміністрація буде діяти відповідно до власних інтересів та переконань. І хоча теза «Зробити Америку великою» притаманна адміністрації Д. Трампа, але це не забороняє наступним президентам діяти відповідно до неї.

Активна співпраця США та України дозволили останній розширити оборонний потенціал. Організація спільних військових навчань, передача озброєння оборонного типу, санкційний тиск мали на меті зміцнити Україну перед лицем майбутньої війни з РФ та ослабити потенціал Росії. Але зважаючи на події сьогоднішнього дня можемо зробити висновок, що США провалили політику стримування РФ.

Література:

1. Бредемаєр К. Трамп намагається змусити Міньюст розслідувати фальсифікацію виборів і анулювати їх результати. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.golosameriki.com/a/trump-election-lobbying/5929848.html> Дата звернення: 29.01.2022
2. Вибори президента в США – які будуть наслідки для України? [Електронний ресурс] URL: <https://agropolit.com/blog/425-vibori-prezidenta-u-ssha--yaki-budut-naslidki-dlya-ukrayini-ta-agrosektoru> Дата звернення: 31.01.2022
3. Гетьманчук А. Український профіль Д.Трампа. Центр «Нова Європа». [Електронний ресурс]. URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayinskyj-profil-donald-a-trampa/> Дата звернення: 28.01.2022
4. Ерман Г. «Весь світ стежить за вами». Що Дж. Байден сказав про Україну. BBS NEWS. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-54866118> Дата звернення: 29.01.2022
5. Зеленський В. Привітання з перемогою на виборах Дж. Байдена. Twitter. [Електронний ресурс]. URL: <https://twitter.com/zelenskyuua> Дата звернення: 29.01.2022
6. Сааков В. Зеленський привітав Байдена з перемогою. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.dw.com/uk/zelenskyi-pryvitalv-baidena-z-peremohoju/a-55532841> Дата звернення: 29.01.2022
7. Седляр Ю. Стратегічне партнерство між Україною і США у сучасних геополітичних реаліях. Політичні науки. 2018. Вип. 4. С. 51-55.

8. Симоненко О. Президентські вибори в США в контексті україно-американських відносин. Україна: події, факти, коментарі. 2020. Вип. 15. С. 36-46.
9. Стефанова Н. Вибори президента США: кому дістанеться Білий дім і чого чекати Україні. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.5.ua/svit/vybyory-prezydenta-ssha-komu-distanetsia-bilyi-dim-i-choho-chekaty-ukraini-228203.html> Дата звернення: 29.01.2022

УДК 94(47+57)«1939/1945»

*Романенко Владислав, магістрант факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава*

ХАРАКТЕР ЛЕНД-ЛІЗУ ДЛЯ СРСР У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Проблема економічного співробітництва СРСР зі США та Великобританією в період Друга світова війни на умовах програми ленд-лізу сьогодні є одним із напрямків, у рамках якого точаться гострі дискусії. Однією зі сторін є історики, чия критична оцінка внеску англо-американських поставок у справу Великої Перемоги майже не зазнала змін з часів радянської історіографії. Їхні опоненти «прозахідної» орієнтації схильні повторювати аксіоми, задані по той бік «залізної завіси», про вирішальну роль Сполучених Штатів у тріумфі антигітлерівської коаліції, про те, що «без матеріальної допомоги союзників росіяни не змогли б встояти в 1941–1942 рр.». і т. п. [7, с. 53]. Останнє із зазначених висловлювань є найменш переконливим і є приводом для серйозного аналізу особливостей та ролі ленд-лізу в радянських військових зусиллях першого року війни проти гітлерівських загарбників.

Економічне партнерство СРСР із англо-американськими союзниками зародилося вже у літні місяці 1941 р. з урахуванням радянсько-британських дипломатичних контактів. Лише після обміну між Лондоном і Москвою військовими та економічними місіями та підписання 12 липня 1941 р. Угоди про спільні дії у війні проти Німеччини, Великобританія відправила до Радянського Союзу першу матеріальну допомогу. 1 серпня до причалів Архангельська пришвартувався британський корабель «Едвенчур», у трюмах якого лежав мінний вантаж. Через місяць того ж маршруту в обхід Скандинавії прийшов перший англійський караван «Дервіш» з озброєннями, боєприпасами, обладнанням на борту [19, с. 39-40]. Спочатку вантажі надходили лише з Англії та в обмін на товари чи дорогоцінні метали. Формально ці поставки та економічні відносини з Британією були закріплені 18 серпня 1941 р. в угоді «Про товарообіг, кредит та клірингу». 6 вересня 1941 р., у відповідь на тривожне послання з Москви, І. Сталіну було повідомлено про можливість надсилання стратегічних матеріалів на основі ленд-лізу [17, с.

11]. Тим самим, за посередництва британців до справи постачання Червоної Армії восени 1941 р. приєднувалися поки що нейтральні Сполучені Штати, уряд яких, керуючись прийнятим 11 березня 1941 р. Законом про ленд ліз, мало право постачати «оборонні матеріали» народам, що боролися. І вже під час роботи Московської конференції 1 жовтня 1941 р., ще до офіційного поширення президентом Ф. Рузвельтом умов ленд-лізу на Радянський Союз (7 листопада 1941 р.), представник США А. Гарріман разом із делегатом Британії У. Бівербруком поставив під секретним протоколом про постачання свого підпису.

Перший протокол відображав як заявку СРСР, і взяті союзниками зобов'язання щодо її реалізації на період до липня 1942 р. Англіїці та американці погодилися постачати, передусім, озброєння для фронту: 400 літаків на місяць (300 винищувачів і 100 бомбардувальників); 500 танків на місяць (з них не більше 50% малих); 5000 американських розвідувальних автомобілів протягом 9 місяців; 756 од. 37-мм протитанкових гармат до закінчення 9 місяців із США та 500 2-фунтових гармат з Великобританії тощо. [3, с.1-3]. Загалом, Московська угода була спрямована на постачання Червоної Армії бойовою технікою, оскільки в умовах евакуації промисловості виробництво вітчизняних зразків не дозволяло заповнити втрати. Країна, яка опинилася до осені 1941 р. у стані економічного колапсу, відчайдушно потребувала допомоги. Тим часом період виконання умов Московського протоколу був відзначений рядом протиріч, що супроводжували становлення «радянського ленд-лізу» і негативно впливали на кількість поставок, їх якість і строки надходження.

Перші місяці функціонування системи економічної підтримки СРСР основний потік вантажів надходив з Британських островів, а частка американської продукції виявилася меншою за очікувану. Який очолював наркомат зовнішньої торгівлі (НКЗТ) А. Мікоян у листі на ім'я І. Сталіна від 23 липня 1942 р. вказував: «Оцінюючи виконання зобов'язань по Протоколу Англії та США, слід зазначити, що Англія приступила своєчасно до виконання своїх зобов'язань і виконувала їх більше акуратно, ніж США. США розпочали виконання своїх зобов'язань пізніше – поставки почали розвиватися повною мірою лише з березня 1942 р. Звідси невиконання зобов'язань з більшості позицій Протоколу та наявність великих дорожніх залишків» [1, арк. 24]. Цей факт був обумовлений пізнім вступом США у війну та повільним розгортанням американського військового виробництва. Усього ж до кінця 1941 року США поставили СРСР 204 літаки замість 600, передбачених за протоколом, 182 танки замість 750 [8, с. 37].

Певну роль у зриві постачання відіграли транспортні проблеми. Аж до другої половини 1942 р. із трьох ключових маршрутів у СРСР (Атлантичного, Тихоокеанського, Іранського) на межі можливостей використовувався лише перший – з Ісландії та Шотландії до портів Європейської Півночі Росії. Перебуваючи під впливом німецьких підводних човнів та літаків, шлях караванів уздовж Скандинавського узбережжя супроводжувався значними

втратами суден та вантажів. Внаслідок атак противника на конвої з 1822 англійських літаків, відправлених до СРСР у період дії Першого протоколу, 288 назавжди упокоїлися у північних водах. З 2443 британських танків, занурених на кораблі, потонуло 470 і т. п. [24, с.112]. Вцілілих зустрічали причали Мурманська та Архангельська, спочатку не готові до прийому великотоннажних суден. Проте внаслідок географічного положення зазначених портів (відносна близькість до фронту) Державний Комітет Оборони (ДКО) зважився на реконструкцію їхньої інфраструктури, зробивши це завдання справою державної ваги.

Заходи щодо збільшення пропускної спроможності Архангельського порту восени 1941 р. здійснювалися під керівництвом І. Папаніна, який постановою ДКО від 15 жовтня було призначено уповноваженим з перевезень у Білому морі та Архангельському порту [10, арк. 151]. Відповідно до нової постанови ДКО від 9 листопада 1941 р. «Про Архангельський порт» за рахунок низки організацій АМТП отримував необхідний транспорт, засоби для вантажних робіт, криголам, буксири, робочу силу [11, с. 18-19]. Наділений надзвичайними повноваженнями, знаменитий полярник зумів підпорядкувати роботу всіх місцевих органів влади головної мети – прийому та опрацювання караванів союзників [18, с. 46]. Однак унаслідок важкої льодової обстановки у Білому морі взимку 1941–1942 рр. в 1941 році. Архангельський порт не заробив межі можливостей, прийнявши 1941 р. лише сім британських конвоїв («Дервіш», PQ-1 – PQ-6). Інші, починаючи з PQ-7 і закінчуючи частково PQ-16, прибували в першій половині 1942 р. в порт Мурманськ, що не замерзає, відновлений командою Папаніна фактично з нуля в екстремальних прифронтових умовах і став ключовим перевалочним пунктом радянського ленд-лізу в процесі реалізації Першого протоколу. У результаті січня по червень 1942 р. через найбільший порт Кольського півострова потреби фронту і тилу надійшло 406,8 тис. тонн різних вантажів. Ця кількість у два з половиною рази перевищувала обсяг доставленого до Архангельська за останні три місяці першого року війни [16, с. 263].

Крім зазначених проблем, становлення програми ленд-лізу для СРСР супроводжувалося дрібними проблемами, а також перешкоджали нормальній роботі системи поставок. Перші зразки техніки, що надходять, не завжди влаштували керівництво СРСР. Так, англійські винищувачі «Харрікейн» були досить недосконалими, зі слабким озброєнням порівняно з радянськими та німецькими машинами. Не доводиться дивуватися, що вже в першому півріччі 1942 р. ДКО двічі порушував питання про їх переозброєння [12, арк. 88; 13, арк. 117]. Іноді радянські інстанції не погоджувалися приймати продукцію у вигляді, у якому пропонувалася зарубіжними постачальниками. Так, Наркомат ВМФ відмовився приймати в 1942 р. акумулятори для підводних човнів у сухому вигляді, мотивуючи це тим, що «приведення сухих батарей у робочий стан можливе лише за умови скорочення програми виробництва вітчизняних батарей, так як виробнича база промисловості в даний час значно скорочена у зв'язку з виходом з ладу двох Ленінградських

аккумуляторних заводів» [20, с. 2-3]. Погано запаковане озброєння часто прибували з пошкодженнями та у супроводі інструкцій, не перекладених російською мовою, що свідчило про слабку організацію системи приймання ленд-лізу радянськими представниками за кордоном. Вже з самого початку було ясно, що радянські торгові організації, які існували у Великій Британії та США напередодні війни, не в змозі забезпечити відбір, приймання та відвантаження великої кількості імпорту. Коли позначилася перша допомога СРСР з боку Британської Імперії, всі операції з її надання перебували у віданні невеликого Інженерного відділу радянського Торгового представництва в Лондоні, а після прибуття на острови делегації П. Голікова - контролювалися заснованою у Великій Британії військовою місією контр-адмірала Н. Харламова. Для покращення організації поставок у жовтні до Лондона було направлено групу з 14 військових фахівців. Тільки в Лондоні з'ясувалося, що майже ніхто з тих, хто прибув, не знав англійської мови. Не було серед них і деяких украй необхідних фахівців. Лише через відсутність в авіагрупі професіонала-зброяря приймання протягом року направляла до СРСР запчастини та озброєння за англійськими стандартами [18, с. 25]. Зі схожими труднощами взимку 1941–1942 г. судилося зіткнутися і радянському підприємству «Амторг», виконував торгові замовлення уряду Сполучених Штатах. Із семи співробітників Артилерійського відділу Амторгу в США четверо були мало знайомі з артилерійськими питаннями [6, с. 7]. Очевидно, що мав пройти час, перш ніж проблеми відбору, обліку та контролю за відвантаженням англо-американської техніки, звернули б на себе увагу керівництва СРСР.

Лише наприкінці лютого 1942 р. з метою поліпшення приймання ленд-лізу в США було створено Радянську закупівельну комісію на чолі з представником Наркомату оборони. При ній на основі груп військових представників НКЗТ було утворено відповідні відділи. Крім того, були збільшені штати військових представників, тому за найважливішими підприємствами, а також портами США та Великобританії вдалося закріпити представників НКЗТ. З ініціативи співробітників СЗК відбулися конференції, на яких за «Московським списком» було вироблено нові, вищі (понад 30% вартості) норми комплектації техніки боєприпасами та запасними частинами. Радянські спеціалісти запропонували і нову систему доставки запчастин. Їх почали відправляти над порти, як раніше, але в спеціально створені бази. Там деталі сортувалися та забезпечувалися відповідними документами, перекладеними російською мовою [18, с. 76]. Це, безумовно, справило позитивний вплив на процес доставки до Радянського Союзу допомоги зі США та Британії, оскільки велику частину вимог військових представників англійці та американці брали до уваги. Важче виявилось усунути ті недоліки в постачанні, які мали місце, головним чином, з вини радянської сторони, причому на її власній території. Наприклад, глава морської секції військової місії США в СРСР контр-адмірал Олсен навіть у самому кінці війни вказував: «Нашими представниками помічено у Ваших портах, що поводження з

матеріалом у деяких випадках таке, що навіть найкраща упаковка на експорт не витримає» [21 с. 147].

Перелічені організаційні складності та небезпеки північного маршруту у поєднанні з повільним нарощуванням виробництва у Сполучених Штатах та відсутністю впевненості у англо-американців у здібності СРСР вистояти призвели до того, що на час закінчення дії Протоколу союзники не виконали взяті він зобов'язання. З чотирьох підписаних за роки війни угод, саме Московському судилося стати найбільшою мірою зірваним. Великі затримки вантажопотоку із Західної півкулі знайшли відображення у довідці А. Мікояна: «Загальна кількість вантажів, що прибули за зазначений період, становить 968,8 тис. тонн. На 1 липня знаходилося 77 шляхів до портів СРСР і портів Перської затоки 149 пароплавів з вантажами для СРСР у кількості 759 тисяч тонн» [1, арк. 10]. До кінця червня 1942 р. Великобританія надіслала в Радянський Союз 1323 винищувача (з 1800), 1442 середніх і легких танка (з 2250), 1049 легких бронетранспортерів «Брен» (з 1800), 338 2-фунт 1576 протитанкових рушниць (з 2300), 2636 вантажівок (з 3000) і т.д. [24, р. 112]. Ще більший відрив від зобов'язань був у США. За весь час дії Першого протоколу (1 жовтня 1941 р. - 30 червня 1942 р.) вони поставили 267 бомбардувальників (замість 900), 278 винищувачів (замість 900), 363 середніх танка (замість 1125), 1420 легенив , 16,5 тис. вантажівок (замість 85 тис.) [9, с. 187-188]. Частка ленд-лізу для СРСР з вересня 1941 р. по липень 1942 р. щодо загального обсягу поставок до Радянського Союзу за період 1941 – 1945 р.р. була мізерною і становила всього 9,4% (пораховано автором [25, с. 481-482]). Лише до листопада 1942 р. картина постачання дещо покращилася, коли з усіма залишками союзники передали Червоній Армії 3296 літаків (з 3600), 4697 танків (з 4500), 1853 танкетки (з 1800), 2300 протитанкового озброєння. 84000 пістолетів-кулеметів і т. п., продовжуючи надсилати вантажі в рахунок номенклатури Московського протоколу [2, с. 17-42].

Чи ж потребував так СРСР постачання ленд-лізу на рубежі 1941–1942 рр.? Безперечно, потребував. Однак кількість озброєнь, матеріалів і обладнання, що надійшли, не могла задовольнити колосальні запити РСЧА і радянської промисловості. Дані про постачання англо-американської техніки, навіть з урахуванням показників на листопад 1942 р., не йдуть у жодне порівняння з виробництвом вітчизняних зразків у ті самі терміни. За період з липня 1941 р. і до кінця 1942 р. у Радянському Союзі було вироблено 29,2 тис. танків і 29,9 тис. літаків без урахування наявних у військах до початку війни [5, с. 229]. Частка союзницьких поставок у загальному танковому та авіаційному парку Червоної Армії, таким чином, становила 14% та 10% відповідно (пораховано автором за [2, с. 17-42; 5]). Така ситуація спостерігалася і з автотранспортом. 48 тис. вантажівок і джипів, отриманих СРСР за ленд-лізом до листопада 1942 р. співвідносяться із загальною кількістю вже наявних в армії до 22 червня, мобілізованих з народного господарства протягом перших 18 місяців війни та вироблених за 1941 – 1942 рр. 597 тис. радянських автомобілів як 1:12 (пораховано автором за [2, с. 17-42; 23]). Можна стверджувати, що постачання

озброєнь зі США та Великобританії в цей період не відіграли тієї важливої ролі, яку їм спочатку відводило уряд СРСР.

Водночас, з одних лише Сполучених Штатів було доставлено вантажів вагою 1389 тис. тонн, де готова техніка, озброєння та боєприпаси становили лише 279 тис. т. Решта припала на продовольство (321 тис. т.), метали, продукцію хімічної та нафтової промисловості (763 тис. т.) [2, с. 17-42]. Ці матеріали сприяли розгортанню радянського виробництва на евакуйованих заводах активніше, ніж постачання виготовленої там сприяли успіхам РСЧА в переломній битві за Москву. Постачання союзників у 1941–1942 рр. дали можливість компенсувати нестачу чи відсутність низки необхідних радянського військового виробництва видів продукції і на сировини. У тому числі американські поставки сталі, міді, алюмінію, телефонного кабелю, шкіри, взуття для армії [9, з. 189]. Причому деякі види матеріалів, які постачалися через систему ленд лізу мали просто неоціненне значення. Наприклад, поки в країні не був налагоджений випуск металовиробів - пружин, сталевих канатів, стрічок холодного прокатки, спеціального дроту, сталевого катаного дроту, болтів, гайок, заклепок і дротяних цвяхів і труб - танкова та авіаційна галузі до літа 1942 р. в основному працювали на американських метизових поставках [4, с. 121]. Передача відповідно до постанови ДКО СРСР «Про збільшення випуску листового прокату з алюмінієвих сплавів № 150 НКАП у гір. Ступіно» всього 40 імпортних верстатів зазначеному заводу влітку 1942 р. за два місяці дозволила вивести його на проектні потужності [14, с.1-3; 15, арк. 47]. Так чи інакше, але Радянський Союз, незважаючи на невдоволення політикою партнерів у галузі постачання, приймав усе, що привозили судна в порти СРСР, і прагнув знайти вантажам ленд лізу найкраще застосування.

Загалом, нині аналіз реалізації Першої угоди про економічні поставки для «російського фронту» дозволяє побачити всю сукупність чинників, під впливом яких Московський протокол виявився виконаним англійцями і американцями найменшою мірою проти наступними. Присутні спочатку недоліки організаційної якості були поступово усунуті, і робота з постачання РСЧА ближче до другої половини війни налагодилася. Однак вірно й інше – втілення у життя рішень Московської конференції осені 1941 р. збіглося з найважчими боями першого періоду Другої світової, які супроводжувалися величезними втратами РСЧА в людях та техніці. Дотримуючись логіки подій, слід визнати, що Радянський Союз, потребуючи на рубежі 1941–1942 рр. у максимальних обсягах економічної допомоги, фактично отримував її у мінімальних кількостях. З цього погляду версія про вирішальний внесок ленд-лізу у справу здатності СРСР зупинити німецький бліцкриг є дискусійною.

Література:

1. Архив внешней политики Российской Федерации (АВП РФ). – Ф. 06. Оп. 4, д. 103.
2. АВП РФ. – Ф. 06. Оп. 4, д. 105.

3. АВП РФ. – Ф. 06. Оп. 3, д. 433.
4. Бутенина Н.В. Ленд-лиз: сделка века. – М.: ГУ ВШЭ, 2004. – 311 с.
5. Вторая мировая война: итоги и уроки / П.А. Жилин, С.А. Тюшкевич, Н.Г. Андроников и др. – М.: Воениздат, 1985. – 447 с.
6. Кашеев Л.В., Реминский В.А. Автомобили ленд-лиза. – Рига.: TORNADO, 2000. – 57 с.
7. Литвиненко В.А. Вклад ленд-лиза в военно-экономический потенциал СССР: мифы и реальность // СССР, его союзники и противники во Второй мировой войне. – М., 2010. – 188 с.
8. Петров П.С. Фактическая сторона помощи по ленд-лизу // Военно-исторический журнал. – 1990, №6. – С. 34–39.
9. Поздеева Л.В. Советский Союз: Феникс // Союзники в войне, 1941–1945. – М.: Наука, 1995. – с. 173–196.
10. Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). – Ф. 644. Оп. 1, д. 12.
11. РГАСПИ. – Ф. 644. Оп. 1, д. 14.
12. РГАСПИ. – Ф. 644. Оп. 1, д. 21.
13. РГАСПИ. – Ф. 644. Оп. 1, д. 36.
14. РГАСПИ. – Ф. 644. Оп. 1, д. 40.
15. Российский государственный архив экономики (РГАЭ). – Ф. 1562. Оп. 315, д. 1а.
16. Советско-американские отношения 1939–1945 / Под ред. Г.Н. Севостьянова. – М.: Международный фонд Демократия., 2004. – 792 с.
17. Супрун М.Н. Значение северных конвоев в организации военно-экономического сотрудничества СССР и союзников в 1941–1945 гг. // Управленческое консультирование. – 2005, №2. – С. 10–20.
18. Супрун М.Н. Ленд-лиз и северные конвои, 1941–1945. – М.: Андреев. флаг, 1997. – 364 с.
19. Центральный военно-морской архив (ЦВМА). – Ф. 928. Оп. 3, д. 31.
20. ЦВМА. – Ф. 13. Оп. 71, д. 232.
21. ЦВМА. – Ф. 13. Оп. 71, д. 423.
22. Энциклопедия российско-американских отношений. XVIII – XX века. / Авт. и сост. проф. Э.А. Иванян. – М.: Междунар. отношения, 2001. – 692 с.
23. Юшина Т.В. К вопросу о значении ленд-лиза в Великой Отечественной войне: монография. – Рязань.: РВАИ, 2007. – 124 с.
24. Beaumont J. Comrades in Arms. British Aid to Russia 1941–1945. – London.: Davis-Poynter, 1980. – 264 p.
25. Vail Motter T.H. The Persian Corridor and Aid to Russia. – Washington: Center of Military History United States Army, 2000. – 545 p.

Сидоренко Яна, магістрантка ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка (наук. кер. – ст. викл. Оліцький В.О.), м. Суми

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Оцінка фактів проголошення Української держави та її легітимності викликала бурхливі дискусії в історико-правовій літературі й іноді описується вченими з діаметрально протилежними позиціями.

Досить цікавими та історично важливими є праці періоду новітніх досліджень (починаючи від 1990-х рр.) та сьогодні. Дослідженням даної тематики займалися такі вчені та історики, як Р. Пиріг[3], Ф. Турченко[6], О. Реєнт[4], В. Верстюк, Гай – Нижник П.П.[1], В. Рум'янець, В. Савченко, Я. Калакура, Г. Папакін[2] та ін.

В контексті дослідження даної проблематики є досить важливими напрацювання науковців, які працювали в сфері Гетьманату П.Скоропадського, діяльності, питань державницьких чи культурних процесів, уряду та подібне.

Перші публікації Руслана Пирога[3] з 1992 по 1995 рр. про Гетьманат і постать Павла Скоропадського довели, що він відкинув загальноприйняті штампи та стереотипи в радянській історіографії та утвердив нову, справді наукову думку з цього питання. Нині науковець має близько 40 праць, у тому числі дві монографії про гетьманат П. Скоропадського. Відмінною рисою їх є сильна історіографічна складова. Як і багато інших дослідників, він вважає, що новітня українська державна історіографія формувалася на основі безпосередніх учасників подій 1917-1921 рр., оскільки більшість літератури з цього питання створено ними між двома світовими війнами в період еміграції.

Історик Руслан Пиріг обґрунтував, як і чому до влади прийшов П. Скоропадський, а також його відданість ідеї вільної та соборної Української держави. Важливою є робота автора «Діяльність Федора Лизогуба щодо організації роботи українського уряду Української Держави (травень-листопад 1918 р.)», у якій зазначено причину його обрання до Ради Міністрів, його діяльність, бачення тощо. Історик слушно зазначає, що у першому гетьманському уряді 12 із 16 міністрів були українського походження, але чи вважали вони себе українцями – це вже інша справа. Також, на думку цього вченого, Німеччині потрібна була незалежна Україна як повноцінний суб'єкт предмету переговорів із Радянською Росією, а Україна терміново потребувала захисту від більшовицької експансії.

Професійний архівіст, доктор історичних наук Г. Папакін[2] зображує Павла Скоропадського не лише як представника роду старовинного гетьманського роду, а як людину, яка намагалася відродити національну форму державності – Гетьманат. Вчений вважав, що до квітня 1918 р. державотворчий потенціал ЦК та більшості його керівників було вичерпано.

Представники та прихильники державницької вітчизняної історіографії дають позитивні коментарі до подій 29 квітня 1918 р. в Україні. Вони стверджують, що створення Гетьманату врятувало статус України як національної держави, і називали переворот консервативною революцією. Також, український учений, який досліджував процес академічної організації української науки під час перебування в Українській Державі П. Скоропадського, вказав на основні корені створення Української академії наук.

Проблема трансформації німецької допомоги союзників в окупаційну політику виявлена в працях Н. Кришиної та О. Кураєва. Взаємовідносини командування та керівництва Німецької та Австро-Угорської імперій відображені в зведеній книзі про УЦР, Гетьманат Павла Скоропадського та історію Української революції 1917-1921 років. В. Верстюк, в свою чергу ж, описує вплив німецької військової присутності на хід подій в Україні.

Історик В. Солдатенко[5] детально проаналізував діяльність німецького командування та генерала П. Скоропадського з підготовки до перевороту в Україні, з'ясувавши, чому Німеччина підтримала кандидатуру Павла Скоропадського на пост українського командувача. Він твердо вірить, що не можна розраховувати на кращу людину для посади, вирішення якої залежатиме від позиції. В. Солдатенко зробив висновок, що соціальною базою перевороту були український бізнес і поміщики, заможні селяни та частина правоконсервативної партії. Значну увагу видатний історик приділяє аналізу основних положень гетьманської візії 1918 р. щодо створення Української держави.

Щодо публікацій, що вийшли у світ останніми роками, необхідно виділити: історичні нариси, зазначеного раніше, Р. Пирога[3] про утворення та функціонування Гетьманату П. Скоропадського; працю Д. Яневського[7], де автор системно розглядає феномен Української гетьманської держави 1918 р.; статтю В. Рум'янцева, який фокусує увагу на основних напрямках державотворчої діяльності гетьмана, наприклад, на особливості внутрішньої та зовнішньої розбудови держави, дипломатики тощо.

Одна із найвідоміших дослідників історії українських політичних партій часів Української революції, доктор історичних наук О. Любовець, аналізує діяльність політичних сил, завдяки яким до влади прийшов генерал П. Скоропадський. Вона стверджує, що Союз землевласників надав значну підтримку в здійсненні перевороту Павла Скоропадського. Дослідниця детально описує роботу З'їзду Хліборобів (Конгресу), що відбувся в Києві 29 квітня 1918 р.

Крім того, серед останніх публікацій важливими є праці В. Думанського, Д. Калинчука, С. Коника, Т. Ралдугіної, А. Хитри, Д. Шурхала та інших дослідників, зокрема С. Грибоедова, І. Грозовського, С. Гнатюка, І. Дацківа, А. Сторова, В. Капелюшного, О. Козій, О. Пшенишної. Виважена оцінка Гетьманату характерна також для досліджень В. Горелова, Ф. Проданюка, Я. Терещенка та ін., які бачать в ньому природну альтернативну форму соціалізму в радикальній Україні – більшовиків.

Таким чином, завдяки введенню в науковий обіг нових історичних матеріалів, значно збагатився джерельний потенціал історіографії Гетьманату, що стало важливою умовою нових досліджень цього питання. Водночас дослідники справедливо стверджують, що досі оцінки Гетьманату (позитивні чи негативні) не змогли подолати традиції, успадковані з минулого.

Література:

1. Гай – Нижник П.П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П.Скоропадським // Український історичний журнал. 2011. № 4. С. 132-164
2. Папакін Г. Гетьман Павло Скоропадський та Українська академія наук: Проблема пошуку президента. // Український історичний журнал. Київ : 2018. №6. С. 53 — 72
3. Пиріг Р. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. 518 с.
4. Реєнт О. На чолі Української Держави // Краєзнавство. 2013. № 2. С. 87 – 94
5. Солдатенко В.Ф. Прихід П. Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму // Український історичний журнал. Київ: 2008. № 4. С. 5 – 19
6. Турченко Ф. Сутність гетьманського режиму в контексті взаємин П. Скоропадського та його політичних опонентів. Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Київ: 2008. С. 157 -164
7. Яневський Д.Б. Проект «Україна». Грушевський. Скоропадський. Петлюра. Харків: Прапор, 2012. 921с.

УДК 94(470+571)“1914/1918”:355.275

*Супрунова Ірина, студентка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. керівник – доц. Тронько Т.В.), м. Полтава*

МОБІЛІЗАЦІЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

18 липня 1914 року в Російській імперії було оголошено загальну мобілізацію, а наступного дня Росія офіційно вступила у Першу світову війну. Традиційно повідомляють, що початок війни спричинив потужне зростання патріотизму серед населення країни. Проте, насправді, все було набагато складніше. У даній статті буде здійснено аналіз проведення мобілізації в Російській імперії на початку Першої світової війни.

15 липня 1914 року Австро-Угорщина оголосила війну Сербії, і до Берліна було надіслано повідомлення, що 16 липня в Росії буде оголошено часткову мобілізацію. Незважаючи на ухвалене на нараді військових

чиновників рішення про загальну мобілізацію, російський імператор скасував його. Прийняття рішення про вступ Росії у Першу світову війну далось Миколі II доволі складно. Він довго вагався у своєму рішенні оголосити мобілізацію в імперії, адже вважав, що це тільки погіршить ситуацію. Проте, все ж таки 17 липня під тиском військових чиновників він дав дозвіл розпочати загальну мобілізацію.

У Генштаб, а потім у військові округи пішла телеграма за підписом військового міністра Сухомлинова, морського міністра Григоровича і міністра внутрішніх справ Маклакова про приведення армії і флоту у військовий стан, призив солдатів із запасу і мобілізацію коней [1]. За словами глави мобілізаційного відділу генштабу Сергія Добророльського, Росія не мала «попередньої історії народу зі зброєю, і хоча було підготовлено багато особливих настанов, на практиці цей загальний призов був безпрецедентним і викликав серйозні труднощі. По суті, їх слід було вирішити таким чином: зі стратегічних міркувань необхідно було визначити чисельність армії та допоміжних формувань, і для досягнення успіху держава мала створити їх у найкоротший час» [4].

Заходи по організації та проведенню військової мобілізації входили, насамперед, до компетенції Міністерства внутрішніх справ (МВС), військового та морського міністерств. З окремих питань були потрібні рішення міністерств державного майна, землеробства та народної освіти. Установи МВС в центрі та на місцях умовно можна представити так (по вертикалі): управління з військової повинності (в центрі) – губернські (обласні) з військової повинності присутності – повітові (окружні та міські) з військової повинності присутності – призовні дільниці (приймні комісії) та військово-кінські дільниці. Для військового відомства ці установи виглядають так: мобілізаційний відділ Генерального штабу – штаби військових округів – начальники місцевих бригад – повітові військові начальники. Наприклад, на рівні штабу Казанського військового округу значну роль мали начальник штабу, командувач військами округу та мобілізаційний відділ [2, с.187].

Російська армія мирного часу становила 1 млн. 423 тис. осіб. Для ведення військових дій цього було мало. Протистояння з Німеччиною, Австро-Угорщиною та Туреччиною вимагало ще кількох мільйонів воїнів. Всього по Російській імперії у липні-серпні призвали із запасу 3 млн 115 тисяч нижніх чинів. До кінця року «призовні листи» отримали також 715 тис. новобранців у віці 20-21 року та 900 тис. ратників ополчення, які раніше не служили в армії (ополченців відправляли охороняти військові склади та інші об'єкти у тилу). Офіцерам запасу листи вручали особисто чи пересилали поштою. Крім того, у населення реквізували для потреб армії 1 млн. 35 тис. коней. Кваліфіковані робітники та службовці отримували відстрочку (за роки війни різними відстрочками скористалися 2,5 млн. чоловіків). Прикордонні округи відмобілізувалися на третину за 4-5 днів, другорядні дивізії приходили до бойової готовності майже місяць. Уже на 13-й день мобілізації у діючій армії були призвані 2,7 млн. нижніх чинів і офіцерів — піхота і кавалерія. До кінця

45-го дня після початку мобілізації під зброю були поставлені 3 млн. 388 тис. запасних та 570 тис. ополченців [2, с.188].

У липні – серпні 1914 р. у суспільстві почали формуватися дві картини військової мобілізації. Перша була пропагандистською конструкцією, друга, неофіційна, передавалася у приватних листах, розмовах. Якоїсь миті ці дві картини остаточно розійшлися, дискредитувавши засоби офіційної інформації в очах народу. Патріотична преса описувала ентузіазм, який нібито охопив новобранців одразу після публікації наказу про призив. «Вечернее время» повідомляв на другий день мобілізації: «Сьогодні до шостої години ранку вся столиця набула незвичайного вигляду. З усіх кінців міста тяглися групи, що прямували до поліцейських дільниць... Піднесення духу серед призвонників незвичайне... Чим більше вдивляєшся в натовп, тим спокійніше стає на душі. Серйозні, тверезі люди, які зібралися старанно виконати свій обов'язок, без шуму, без істеричних вигуків. І здається, що всі очі потемніли від внутрішньої думки, від рішучості» [5, с.37].

Один із мобілізованих, селянин Пермської губернії Іван Зирянов, пізніше згадував призив так: «Горе вразило баб. Обличчя у баб червоні й опухли від сліз... Баби затримали відправлення поїзда на дві години. Вони неначе збожеволіли... Після третього дзвінка багато хто з голосінням кинувся під колеса поїзда, розпластався на рейках, ліз на буфера, на підніжки теплушок. Їх неможливо було відірвати від чоловіків. Це проводи... На вокзал збіглося все начальство повіту. Вигляд у начальства розгублений, жалюгідний. Не знають, як бути з бабами... викликали спеціальний наряд з місцевої конвойної команди. Конвойні дбайливо брали на руки баб, що «присмокталися» до рейок і вагонів, несли їх з перону кудись у глиб вокзалу. Баби кричали так, наче їх різали» [5, с.39].

Подібні сцени відбувалися наприкінці липня – на початку серпня у багатьох місцях. Народ прощався із мобілізованими. Жінки лили сльози. У церквах йшли молебні, а на вулицях — мітинги.

До ідеологічного оформлення мобілізаційних заходів долучилося й православне духівництво. Відповідно до директив, отриманих від Святійшого Синоду, священники були відповідальними за розгортання патріотичного піднесення на місцях. На початку війни звичним явищем у єпархіях стають богослужіння з молебнями за перемогу (наприклад, у полтавських церквах під час щоденних богослужінь виголошували прохання про перемогу над ворогами), хресні ходи з напутніми словами «воїнам, що йдуть на ратний подвиг» [3, с. 226]. Так, 22 липня 1914 року єпископ Полтавський та Переяславський Феофан на Соборній площі Полтави благословив Полтавський гарнізон святими іконами, окропивши святою водою полкові знамена [3, с. 226 – 227]. Поширеними також були молебні і благословення нових сформованих полків перед відправленням їх на фронт. «Полтавские епархиальные ведомости» як особливо урочисті згадують молебні про дарування перемоги Російській армії над ворогом в Старих Санжарах (4

серпня 1914 р.) та в с. Лукашовці Золотоніського повіту (8 вересня 1914 р.) [3, с. 227].

Окрім забезпечення мобілізаційних заходів священнослужителі з перших днів війни мали долучатися й до благодійної діяльності по підтримці сімей вояків. З цією метою, наприклад, у Полтаві під головуванням уже згаданого раніше Преосвященного Феофана був створений Комітет для збору пожертвувань. Згодом цей комітет рекомендував у церквах виставляти спеціальні тарілочки для збору коштів на користь потребуючих сімей [3, с. 226 – 229]. А для допомоги жінкам-солдаткам у вихованні дітей розглядалося питання про створення «сестринських братств» [3, с. 229].

13 серпня 1914 року на зборах полтавського духовенства було ухвалено декілька рішень про організацію допомоги потребуючим у зв'язку з початком війни. По-перше, про щомісячні пожертви-відрахування з жалування усіх священнослужителів до кінця військових дій, і, по-друге, про організацію повітових комітетів з нагляду за хворими та пораненими воїнами [3, с. 229].

Проте, духовництво в роки війни долучалося до пастирського служіння не лише в тилу, а й на фронті. Як взірець, згадувався священник Полтавської Преображенської церкви о. Іоанн Терлецький. Під час мобілізації він виявив бажання вступити добровольцем до лав діючої армії і під час бойових дій благословляв кожного вояка. Згодом за свої дії він не лише відзначався наказами по дивізії, але й був представлений до нагородження Георгіївським хрестом на стрічці [3, с. 227].

На тлі загального патріотичного піднесення, про яке інформувала офіційна преса, не обійшлося і без акцій протесту та спроб ухилитися від мобілізації. Деякі призовники рубали собі пальці, пили якесь зілля, щоб «розігнати» серце, давали хабарі волосним старшинам та сільським старостам. Але таких було небагато. Більшість хвилювань відбувалася не через відмову їхати на фронт, а через погану організацію доставки призовників у їхні частини — в дорозі не вистачало гарячого харчування, були проблеми з обмундируванням та подачею транспорту. Що ще гірше — «запасні» в багнети сприйняли введення «сухого закону» та громили магазини, пивні та винні крамниці. Сільські проводи з випивкою знаходили своє продовження у подальших пиятиках уже після прибуття на збірні пункти. Наприклад, у Псковській губернії на станції Дно ратники 22 липня три рази «штурмували винну крамницю, зламали двері, винесли вина на 190 руб.» [1, с. 245]. «Частина горілки одразу була випита, решту забрали. Винних виявити не вдалося, тому що участь брав увесь ешелон» [1, с.245].

Горілчані бунти відбувалися у половині губерній імперії. Історик М. В. Шилоський нарахував лише у чотирьох сибірських губерніях (Тобольській, Томській, Єнісейській та Іркутській) 157 протестів мобілізованих на початку війни. У 9-ти випадках солдати громили волосні правління, у 136 — лавки. Особливого розмаху погроми досягли в Барнаулі Томської губернії. Про них згадував свідок подій Я. Д. Драгуновський: «... чулися крики між солдатами: «Давайте розіб'ємо казенку! Чому горілки не дають?.. Треба ж із рідними

випити на прощання!». Керуючий акцизними зборами Томської губернії Лагунович бив на сполох і передавав до Петербурга: «Обурення запасних Томської губернії набуває характеру заколоту». Тим, хто намагався погромників утихомирити, ці спроби часом обходилися дорого — приставів і офіцерів били, часом до смерті [5, с. 36].

Незважаючи на це, мобілізація в цілому увінчалася успіхом. Навіть ті, хто обурювалися («хліб прибирати пора скоро, а тут таке! на кого господарство залишити! ще й коня забрали!»), як правило, смиренно одягали солдатські чоботи. Колишній генерал-квартирмейстер штабу Верховного головнокомандувача Ю. Данилов резюмував: «...народ наш виявився законслухняним і на заклик з'явилося до 96% всіх призваних, більше ніж очікувалося за розрахунками мирного часу» [5, с.38]. Військовий міністр Сухомлинов взагалі вважав: «Наша мобілізація пройшла як по маслу! Це назавжди залишиться блискучою сторінкою історії нашого генерального штабу!» [5, с.39].

Отже, під час мобілізації 1914 року спостерігалися різні настрої суспільства. З одного боку, повна підтримка рішення про мобілізацію, готовність хоч зараз іти в бій, з іншого боку, акції протесту та спроба відкупитися. Мобілізація в Російській імперії, підігріта «урапатріотичним» піднесенням, освячена духівництвом, все ж таки відбулася, проте це не допомогло здобути перемогу на полі бою. Як і через 108 років потому, тобто в наші дні, вона супроводжувалася пропагандою, замовчуванням реальної ситуації, акціями протесту, погромами. Не вистачало обмундирування, зброї, одягу, пайків, а найголовніше – бойового духу. Не можливо виграти війну, не знаючи за що воюєш і що виборюєш.

Література:

1. Зайончковский А.М. Мировая война 1914–1918. М., 1931. 457 с.
2. Казаков А.Е. Организация и проведение военной мобилизации в Российской империи в 1914 году (на примере Казанского военного округа). Вестник СГУ. История и археология. 2007. С. 187 – 193.
3. Саранча В. «Полтавские епархиальные ведомости» як джерело з історії церковного життя Полтавщини в період Першої світової війни Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 21. К., 2010. С. 223-239. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/71891>
4. Шама О. Мобілізація, страшніша за війну. Як російський цар у переддень Першої світової війни приймав рішення про мобілізацію і до чого це призвело. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/strashnisha-za-viynu-yak-mikola-ii-priymav-rishennya-pro-mobilizaciyu-i-yak-vona-visnazhila-rosiyu-50271964.html>
5. Шейн И.А. Мобилизация русской армии и её пополнение людскими ресурсами в годы Первой мировой войны (1914 – 1918 гг.). Военный академический журнал. 2016. № 3 (11). С. 35 – 40.

*Токаренко Ігор, магістрант ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка
(наук. кер. – доц. Моцак С.І.), м. Суми*

ПОЛІТИКА БІЛОГО ДОМУ ЗА ЧАСІВ ПЕРШОЇ КАДЕНЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА БІЛЛА КЛІНТОНА З УРЕГУЛЮВАННЯ АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ У 1993-1997 РР.

Адміністрація Клінтона, отримавши у спадок мирний процес на Близькому Сході, розвивала його за тією ж схемою, що і попередня адміністрація. Основою політики було досягнення якнайшвидшого прогресу у врегулюванні конфлікту. При цьому формат переговорів не відіграв великої ролі. При необхідності США були готові чинити тиск на всі сторони конфлікту, пропонувати нові варіанти вирішень окремих питань, підштовхувати учасників переговорів до налагодження відносин. Прикладом стали події навколо кризи з депортацією у 1992 році.

Відзначаючи в грудні 1992 року п'яту річницю інтифади, ісламські фундаменталістські організації Хамас і Ісламський джихад провели серію військових операцій. В результаті було вбито кілька ізраїльських солдатів.

Вже 16-17 грудня сили безпеки Ізраїлю провели відповідну широкомасштабну операцію. Було заарештовано велику кількість членів цих ісламських організацій. Понад 400 з них були депортовані. Це викликало хвилю протесту.

Рада Безпеки ООН одногослосно прийняла резолюцію № 799, яка вимагала негайного повернення депортованих Ізраїлем членів ісламських організацій. У цій ситуації адміністрація Клінтона чинила тиск на непостійних членів РБ ООН. 12 лютого 1993 р. дебати щодо резолюції № 799 були припинені. Державний, секретар Ворен Крістофер здійснив поїздку на Близький Схід з метою з'ясування можливостей відновлення мирних переговорів. Слід зазначити, що в цьому випадку уряд США використовував свої можливості для продовження процесу, який був вигідний з політичної точки зору [3, с. 60].

Як зазначав лондонський журнал «The Economist»: «найгарячішим бажанням американської адміністрації було бажання уникнути як підтримки санкцій проти Ізраїлю, так і вимушеного вето в Раді Безпеки ООН на можливі анти ізраїльські резолюції» Цього активно вимагали і проізраїльськи налаштовані засоби масової інформації (ЗМІ). Впевненість у тому, що американці врешті-решт встануть на бік Ізраїлю демонстрував Іцхак Рабин [1].

Американська сторона, за свідченням одного з палестинських учасників переговорного процесу, Махмуда Аббаса, хоче обговорювала на зустрічах в Держдепартаменті теми, які виходили за рамки переговорів, зокрема питання, про експансіоністську політику Ізраїлю на окупованих територіях. Ці дискусії сприяли просуванню переговорного процесу.

Слід зазначити, що форма і склад учасників переговорів були другорядними завданням для США, їх головною метою був якнайшвидший результат врегулювання конфлікту. Про це свідчило ставлення представників США до секретних переговорів між палестинцями з ОВП та Ізраїлем в Осло. Обидві сторони пішли на ці контакти з кількох причин. Перш за все, ізраїльтян не влаштував формат переговорів. Тому що їх підштовхували домовлятися відразу за кількома напрямками.

По-друге, Ясір Арафат, лідер ОВП був зацікавлений особисто впливати на переговори, а не через посередників з йорданських та ізраїльських палестинців.

По-третє, секретність повинна була сприяти налагодженню довірчих контактів між палестинською та ізраїльською делегаціями, коли на них не впливала увага громадськості та інших учасників мирного процесу.

У січні 1993 р. Ізраїль усунув останні перешкоди для проведення прямих переговорів, скасувавши закон, за яким будь-які контакти з ОВП розглядалися як кримінальний злочин [7].

До літа 1993 р. Палестинська та ізраїльська делегації в Осло виробили основні положення «Декларації про принципи мирного врегулювання конфлікту». 27 серпня США були офіційно поставлені до відома про секретні переговори в Осло та їх результати. Державний секретар США В. Крістофер подзвонив королю Йорданії, міністрам закордонних справ Єгипту і Сирії, закликав їх підтримати палестино-ізраїльські домовленості.

6 вересня газета "New York Times" повідомила, що президент США Білл Клінтон направив листи лідерам десяти арабських країн. Він закликав їх зробити все можливе для укладення мирної угоди між Ізраїлем і ОВП, у цих листах можна виділити ряд моментів, важливих для розуміння подальшої політики США в близькосхідному врегулюванні. По-перше, було заявлено, що Сполучені Штати беззастережно підтримують досягнуту домовленість. По-друге, Клінтон акцентував увагу не на перешкодах мирному процесу, а на ролі США, тим самим домагаючись невтручання в цей процес будь-яких зовнішніх сил. По-третє, ця угода розглядалася як каталізатор, який дозволив би вирішити інші серйозні проблеми, зокрема, досягти мирного договору між Ізраїлем і Сирією. По-четверте, в посиленнях містилося зобов'язання американської адміністрації продовжувати робити кроки для досягнення миру в регіоні [6].

Президент Клінтон особисто сприяв просуванню процесу мирного врегулювання.

Таким чином, роль США у врегулюванні кризи поступово змінювалася від посередника до прямого учасника мирних переговорів. Це мало на увазі зовсім інше ставлення до учасників конфлікту, темпу переговорів і інших зовнішніх посередників.

Для надання цим угодам юридичної сили, ОВП та Ізраїль офіційно визнали один одного. 9 вересня 1993 р. в Тунісі голова ОВП підписав лист, в якому говорилося:

- ОВП визнає право Ізраїлю на існування в умовах миру і безпеки;
- ОВП визнає резолюції № 242 і № 338 РБ ООН;
- ОВП відмовляється від застосування терору та інших насильницьких дій;
- статті Національної Хартії Палестини, які забороняють Ізраїлю в праві на існування, припиняють свою дію.

10 вересня Іцхак Рабин сповістив Арафата про рішення ізраїльського уряду:

- визнати ОВП в якості представника палестинського народу;
- вступити в переговори з ОВП в рамках мирного процесу [7].

13 вересня 1993 р. у Вашингтоні за пропозицією США була підписана Шимоном Пересом (міністр закордонних справ Ізраїлю) і Абу Мазеном (представник ОВП) «Декларація принципів». Президент США Клінтон охарактеризував цю подію як «хороbru спробу домогтися того, щоб майбутнє виявилось краще, ніж минуле».

«Декларація принципів» складалася з 17 статей і 4-х додатків. Метою переговорів оголошувалася установа органів палестинського самоврядування на перехідний період, який не повинен був перевищувати п'яти років. Він починався з виведення ізраїльських військ з сектора Гази і територій Єрихону.

Характер і завдання перехідного періоду передбачалося деталізувати в спеціальній проміжній угоді. Не пізніше початку третього року перехідного періоду планувалося почати переговори про постійний статус, в який входили проблеми Єрусалиму, біженців, ізраїльських поселень на окупованих територіях, кордонів Ізраїлю і Палестини, заходів безпеки в регіоні [3, с 62].

В ізраїльському Кнесеті за «Декларацію принципів» проголосували 61 депутат, проти - 50, утрималися - 8. Це свідчило про розкол в ізраїльському суспільстві з питання про мирне врегулювання з палестинцями. За словами держсекретаря США Мадлен Олбрайт, Рабин не довіряв палестинцям, особливо Арафату, але стверджував, що ретельно підготовлений і продуманий мирний договір - це єдиний практичний вихід для обох сторін.

У США, експерти, що займалися Близьким Сходом, відзначали що угоди Осло «дозволили Ізраїлю припинити першу інтифаду і поліпшити своє становище на окупованих територіях західного берега річки Йордан і сектора Гази. У той же час, ці домовленості дозволили розширити процес врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту».

Угода була позитивно сприйнята світовою західною пресою. Провідні видання назвали цю подію «найбільшим проривом» у вирішенні конфлікту на Близькому Сході. У той же час, ряд ЗМІ, особливо французькі, відзначили негативну реакцію Сирії, Йорданії та Лівану на секретні переговори, про які вони не були поставлені до відома. Ця відсутність координації серед арабських країн була докором щодо дій ОВП і Ясіра Арафата [2, с 108].

Договір "Осло-1", як стали іменувати підписану у Вашингтоні декларацію, дійсно став каталізатором подальшого процесу врегулювання. З 13 вересня 1993 р. розпочинається епоха офіційних переговорів між

палестинцями та ізраїльтянами. Протягом наступних шести років в Осло, Вашингтоні, Каїрі, і Шарм-аль-Шейху сторони підписали цілий ряд «проміжних» угод. У той же час, «процес Осло» істотно відступив від принципів, закладених в Мадриді. По-перше, не вийшло одночасного паралельного ведення як двосторонніх, так і багатосторонніх переговорів з широкого кола проблем, а також паралельного розвитку діалогу між Ізраїлем і всіма країнами, що межують з ним.

По-друге, в Осло на відміну від «Мадридської формули» твердо було визначено про створення в перспективі незалежної палестинської держави. ОВП була визнана як офіційний представник палестинського народу. Це створило серйозні труднощі при сприйнятті сторонами конфлікту один з одним, особливо в громадському суспільстві. Ізраїльські лідери, які брали участь у переговорах і Ясір Арафат постійно враховували внутрішньополітичні фактори. Зростання радикалізму як всередині ізраїльського, так і палестинського суспільства було серйозним обмежувачем для поступок у переговорах. У цих умовах графік мирного процесу постійно зривався.

По-третє, переговори велися таємно. Палестинські та ізраїльські лідери не бажали, щоб громадськість знала про умови і поступки на переговорах, які там обговорювалися. Саме тому зустрічі часто проходили в місцях, куди преса не могла потрапити наприклад у резиденції Кемп-Девід, Уайт-Рівер і Шепердстаун [4].

Підсумком всього цього процесу стала в 2000 р. спроба остаточно врегулювати конфлікт. В ході неї обговорювалися питання передачі під палестинський контроль території Західного берега, статусу Єрусалиму, проблеми палестинських біженців та ізраїльських поселень. Однак, по жодному із зазначених питань сторони не змогли домовитися. Ізраїльська дипломатія пішла на безпрецедентні поступки, погодившись за планом Клінтона - на передачу палестинцям 97% території Західного берега, розділ Єрусалиму, визнання права палестинських біженців на повернення на територію своєї держави. Однак Арафат і його сподвижники відкинули цю пропозицію.

Непоступливість палестинців і їх лідера Арафата пояснювалася багатьма факторами. По-перше, серед палестинців і арабських держав знизилася підтримка мирного процесу. Великий вплив мали радикальні організації. По-друге, свою роль зіграла впевненість, що початок другої інтифади змусить піти Ізраїль на великі поступки. Незважаючи на спроби відновити переговори, етап мирного врегулювання, розпочатий в Мадриді і Осло, на цьому закінчився.

На інших «треках» мирного процесу ситуація була не кращою. Ізраїль і Йорданія підписали 26 жовтня 1994 мирний договір, а також ряд угод про врегулювання прикордонних проблем і питання про водні ресурси річки Йордан, про туристичний обмін, співробітництво в галузі захисту навколишнього середовища. Однак, цей процес загальмувався через зростання напруженості на ліванському і палестинському напрямках [7].

На ізраїльсько-сирійському «трек» не було досягнуто навіть загальних угод, це пояснювалося непоступливою позицією президента країни Хафеза Асада.

Сирія також обмежувала для себе можливості поступок Ізраїлю і США, виходячи з того, що Вашингтон не відмовився від всебічної підтримки Ізраїлю в ході мирних переговорів. Ця недовіра тривала ще з подій 1982 р., коли США підтримали Ізраїль у його вторгненні до Лівану. Адміністрації Клінтона не вдалося подолати недовіру сирійського керівництва, незважаючи на всі її зусилля в ході Мадридської конференції і в просуванні процесу Осло.

Президент Сирії Асад був невдоволений, коли в квітні 1996 р. держсекретар США Крістофер, здійснюючи поїздки по Близькому Сході, охарактеризував його як «недовірливого і ненадійного» партнера. Крім цього, Вашингтон продовжував підозрювати Сирію в підтримці терористичних угруповань на Близькому Сході. Питання про це регулярно піднімалося у Конгресі США. У відповідь Асад домагався від США більш повних гарантій відходу Ізраїлю з Голанських висот, зберігав військову присутність Сирії в Лівані і не розривав контакти з Саддамом Хусейном, заявляючи про збереження арабської солідарності [7].

Така позиція сирійського керівництва дратувала не тільки Ізраїль, а й проізраїльські сили в США. Адміністрації Білла Клінтона доводилося постійно відстоювати необхідність продовження мирних переговорів.

Таким чином, зусилля адміністрації Клінтона, за час першої каденції, з вирішення арабо-ізраїльського конфлікту не увінчалися успіхом.

Перш ніж говорити про причини, необхідно проаналізувати політику США в цей період, спрямовану на досягнення врегулювання конфлікту.

Як і щодо всієї зовнішньої політики, адміністрація Клінтона проявила велику активність у врегулюванні близькосхідного конфлікту. Мирний процес перейшов до Клінтона і спочатку впритул ним займалася зовнішньополітична команда під керівництвом держсекретаря Крістофера. Саме він робив поїздки по країнах регіону, підштовхуючи арабів і палестинців до вирішення назрілих проблем. Однак, президент Клінтон брав безпосередню участь у вирішенні дипломатичних завдань.

Причин цьому було кілька. По-перше, хоча президент можливо і не уявляв усіх аспектів проблем близькосхідної кризи, він як досвідчений політик бачив переваги, які могли принести вирішення цього питання за безпосередньої участі США. Вашингтонська Декларація «Осло-1» на тлі всіх невдач у зовнішній політиці в 1993 р. була справжнім проривом не тільки у врегулюванні, а й у всій зовнішній політиці Адміністрації демократів. Клінтон зі свого досвіду і стилю керівництва бажав перебувати в центрі подій. Особливо, якщо вони обіцяли успіх.

По-друге, Клінтон вірив в особисту дипломатію і в те, що людей можна переконати. Яскравим прикладом стала його згода особисто відвідати засідання палестинського Національного конгресу, з метою спонукати

депутатів скасувати ті статті Хартії, які відмовляли Ізраїлю в праві на існування і тим самим гальмували мирний процес [5].

Отже, після закінчення «холодної війни» на Близькому Сході розпочалися сприятливі умови для мирного вирішення арабо-ізраїльського конфлікту за участі США. Білий Дім за часів першої каденції президента Білла Клінтона брав активну участь у врегулюванні арабо-ізраїльського конфлікту. Слід зазначити що роль адміністрації Клінтона під час його першої каденції активно змінювалася, якщо на 1993 рік США були лише посередником, то на 1996-1997 рік вони вже стали активним безпосереднім учасником мирного врегулювання. В цілому ж, адміністрація Клінтона, за часів першої каденції, заклала підвалини для мирного вирішення арабо-ізраїльського конфлікту протягом наступного терміну президенства Білла Клінтона.

Література:

1. Захарченко А. М. Америко-ізраїльські відносини в контексті сучасних проблем безпеки на Близькому Сході: новий етап зміцнення стратегічного альянсу // 9-ті сходознавчі читання А. Кримського. Тези міжнародної наукової конференції. Київ, 2005. С. 155-157.
2. Захарченко А. М. Особливості відносин США та Ізраїлю у 1990-х роках // Дослідження світової політики: Зб. наук. пр. Київ: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. 2002. Вип. 19. С. 107-115.
3. Кірпенко П., Шпакова Н. Великі інтереси і великі обов'язки. До питання про близькосхідну політику США // Політика і час. 2003. № 4. С. 59-64.
4. Vacevich A.J. American Empire: The Realities and Consequences of U.S. Diplomacy. Harvard, 2002.
5. Clinton W. Foreign Policy Speech by President. White House, Washington. February 26, 1999.
6. Laqueur W., Rubin B. The Arab-Israel Reader: A Documentary History of the Middle East Conflict. New York: Penguin Books, 2001, 580 p.
7. Swisher C. The Truth about Camp David. The Untold Story about the Collapse of the Middle East Peace Process. New York, 2004.

УДК 378.091.8(100)(091)

Цирульник Михайло, вихованець гуртка «Історія України» Полтавської обласної МАН, учень ліцею №14 "Здоров'я" Полтавської міської ради (наук. кер. – кер. гуртка Полтавської обласної МАН Даниленко І.С.)

МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ СТУДЕНТА: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ

Молодь, студентство відіграє важливу роль у державотворчих та євроінтеграційних процесах України та інших держав.

Європейський вибір українського студентства у відзначенні Міжнародного дня студента, відхід від святкування так званого Тетяниного

дня (25 січня) як такого, що має витоки ще з імперської росії, визначає актуальність даного дослідження.

Мета нашої наукової розвідки – дослідити історію виникнення Міжнародного дня студентства.

Історичні події, що стали передумовою появи Міжнародного дня студента досить трагічні. Напередодні Другої світової війни Адольф Гітлер заявляв, що не бажає миритись із гнобленням та утисками німців у Чехословаччині. За наказом Берліна судетські німці висунули вимоги національно-територіальної перебудови Чехословаччини, влаштовували всілякі провокації аби довести світовій громадськості пригноблене становище їх народу. У травні 1938 р. III рейх почав концентрувати війська на кордонах Чехословаччини внаслідок чого уряд країни виявив рішучість й оголосив часткову мобілізацію [4, с. 90].

Вже 29–30 вересня 1938 р. у Мюнхені скликали міжнародну конференцію, на яку з'їхалися керівники урядів Англії, Франції, Німеччини та Італії. На зустрічі фактично були прийняті німецькі вимоги, подані Чехословаччині у вигляді ультиматуму. Головною з них була передача Німеччині Судетів. Фактично Чехословаччина, залишившись віч-на-віч із Німеччиною, змушена була поступитися тискові. У жовтні німецькі війська окупували Судетську область. 15 березня президент Е. Гаха підписав акт про ліквідацію республіки, і на територію країни вступили німецькі війська. Чехію та Моравію було оголошено протекторатом Німеччини [2, с. 117].

Реакцією на окупацію стала маніфестація жителів Праги в день незалежності Чехословаччини - 28 жовтня 1939 року. Люди відзначили дату мовчазним протестом – святковим вбранням із чорною краваткою, національними кольорами, як того спонукала нелегальна політична кампанія. Кілька студентських груп опору випустили листівки із закликами взяти участь у демонстрації. Зокрема Любора Зінка, писав антинацистські тексти, поширювали їх Прагою Ченько Адамак та віце-президент студентського самоврядування студентських гуртожитків Ян Оплетал.

У протестній акції 28 жовтня брали участь усі верстви чеського суспільства, хоча переважну кількість становили студенти. Учасники демонстрації рухалися вулицями скандуючи гасла: «Геть німців!», «Ми хочемо свободи!», «Хай живе Бенеш!», «Геть Гітлера!», «Ми хочемо справедливості!». Зупинялися на історично символічних місцях для виконання гімну. Чеська поліція поводитися з демонстрантами «досить поблажливо» та німецько-нацистські підрозділи СС жорстоко розігнали мітингувальників відкривши вогонь по натовпу [1, с. 205].

Найбільш постраждали демонстранти на Карловій площі. Студент Ян Оплетал був поранений і 11 листопада помер від ран. 15 листопада його тіло мало бути перевезене з Праги додому в Моравію. Похоронна процесія складалася з тисяч студентів, які перетворили цю подію в антинацистську демонстрацію. Однак, це призвело до різких заходів з боку нацистів, зокрема штурму Празького університету. Окупанти закрили всі чеські вищі навчальні

заклади. Вранці 17 листопада окупанти оточили студентські гуртожитки та заарештували понад 1200 студентів та ув'язнили їх у концтабір в Заксенхауз.

В цей же день Гітлер розпочав надзвичайну зустріч в Берліні, єдиним питанням було - переслідування чеських студентів. Захід отримав назву «Sonderaktion Prag vom 17. November 1939». На цьому заході Гітлер виніс таке рішення: «15 березня було моєю великою помилкою. Я шкодую, що ми не вчинили з чехами так, як з поляками. Події 28 жовтня і 15 листопада показують, що чехи не заслуговують іншої долі... Бо з цієї причини я наказую: призупинити чеські університети на три роки. Будь-які демонстрації повинні бути негайно придушені... Я, наприклад, без вагань поставлю на вулицях гармати. Кулемети будуть стріляти в кожную групу. Якщо є більше демонстрацій, я зрівняю Прагу з землею...» [6].

Чеські університети за наказом Гітлера закрили на три роки. Лідери чеських студентів були заарештовані та страчені, сотні інших були відправлені в концентраційні табори.

У Рузині без суду було страчено 9 обраних осіб, серед них Вацлав Шафранек, рекордсмен Союзу чеських студентів, студент першого курсу будівельного факультету Чеського технічного університету. Загалом у концтаборах загинув 121 студент університету.

Світовою спільнотою, в пам'ять про всіх студентів замучених нацистами 17 листопада, було оголошено «Міжнародним днем студентів» з нагоди другої річниці осінніх подій 1939 року.

День студента був вперше відзначений 17 листопада 1941 року в Лондоні Міжнародною студентською радою (у якій, на той час, було багато студентів-біженців), що було погоджено із Західними союзниками (частиною Антигітлерівської коаліції). Ця традиція була продовжена і наступником Ради – Міжнародним союзом студентів, який разом з Європейською студентською радою та іншими громадськими організаціями пролобіювали визнання цього дня офіційною пам'ятною датою ООН.

Завдяки дієвій підтримці та допомозі Британської спілки студентів Англії Центральна спілка Чехословацької Республіки була відновлена в листопаді 1940 року. Чеський уряд в екзилі проводив широку діяльність і в 1941 році скликав демонстраційні збори в Лондоні (Saxton Hall), які прийняли «Декларацію студентів-союзників на 17 листопада», текст якої розпочинався так: «Ми, студенти Великої Британії, усіх її домініонів Індії, Північної та Південної Америки, Радянського Союзу, Бельгії, Чехословаччини, Франції, Греції, Китаю, Голландії, Норвегії, Польщі, Югославії та всіх вільних країн, щоб вшанувати пам'ять розстріляних і замучених студентів, які першими підняли свій голос на знак опору нацистським гнобителям у 1939 році, оголошуємо 17 листопада Міжнародним днем студента» [7].

У промові також зазначалося: «Ми заявляємо, що 17 листопада для нас не тільки день, коли студенти всього вільного світу віддають данину пам'яті своїм загиблим чехословацьким колегам і всім тим, хто досі страждає у

в'язницях і концтаборах, але також день, коли нагадуємо і будемо нагадувати ідеали, за які страждали і страждають ці студенти» [7].

У 1940 році Міжнародна молодіжна рада, яка об'єднала молодь з країн антифашистської коаліції, скликала в лондонському концертному залі Royal Albert Hall міжнародну молодіжну конференцію, на якій виступив президент Едвард Бенеш. Послання учасників конференції передали за допомогою радіозв'язку студентам Китаю, США, інших держав. У 1942 році під цією декларацією підписалися учасники міжнародного конгресу студентів у Вашингтоні. На конгресі зібралися представники з понад 50 країн світу.

Після закінчення Другої світової війни, щорічно 17 листопада 1939 року вшановували трагічні події, полеглих за волю та демократію студентів.

В 1990 році пам'ятний день було перейменовано на «День студентської боротьби за свободу та демократію», а у 2000 році на «День боротьби за свободу та демократію» як національне свято Чехії.

Події 17 листопада мають великий символізм – нацисти вперше відкрито показали світові своє справжнє обличчя. Демонструють свої політичні методи – нічні облави, арешти студентів, знищення інтелекту поневоленої нації.

Українська спільнота, відчуючи глибоку солідарність до принципів демократії, з ініціативи студентської молоді, приєдналося до цієї міжнародної ініціативи і закріпила в своєму законодавстві День студента, що відзначається 17-го листопада додатковим Указом Президента України від 16 червня 1999 року № 659/99 [7].

Отож, історія виникнення Дня студента доводить що рушійною силою прогресу будь-якого громадянського суспільства є активна, подекуди радикальна сила – студентство. Не винятком є і українські студенти які обрали європейський вектор розвитку інтеграції держави. Український народ з його культурною спадщиною, гуманістичною ментальністю достойний зайняти в Європі гідне місце.

Взагалі на пострадянському просторі в силу традиції святкують аж два дні студента — Міжнародний день студентів 17 листопада і Тетянин день 25 січня.

На сьогоднішній день українське суспільство повинно бути прогресивними в своїх думках та розуміти, що за датою 25 січня стоять ідеї імперської росії та її викривленого розуміння відзначення цього дня. На противагу 17 листопада, несе за собою величезний пласт героїчної боротьби за свободу від диктатури, незалежність та демократичне майбутнє.

Варто зазначити, що в сучасному світі День студента позиціонується не як жалобний день пам'яті, а як свято молодості, жаги до життя та великих звершень. Як українські, так й іноземні студенти мають особливі традиції святкування. Цей знаменний день був, є і залишиться одним із найулюбленіших днів для всіх студентів усього світу адже зближує та об'єднує молодь, символізує юність, красу, романтику. Цивілізована, прогресивна молодь шануючи пам'ять студентів – борців за волю завжди пам'ятатиме справжню ціну і історію становлення Міжнародного дня студента.

Література:

1. Вандич П. Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення: Пер. з англ. 2-е вид., доп. К., 2004.
2. Кріль М. Історія Центрально-Східної Європи. Навчальний посібник. К., 2008.
3. Про День студента: указ Президента України від 16 червня 1999 р. №659/99 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/659/99#Text>
4. Рудько С.О. Історія Центрально-Східної Європи (кін. XVIII – поч. XXI ст.): Навчально-методичний посібник з курсу. Вид. 2-ге, доповнене. Острог, 2010. 220 с.
5. Britske listy. Jan Opletal jako symbol hrdého vzdoru. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.blisty.cz/2004/11/16/art20667.html>
6. Méně známá fakta: Jan Opletal jako voják republiky. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.vhu.cz/mene-znama-skutecnost-vojak-republiky-jan-opletal/>
7. STATEMENT ON THE THIRD INTERNATIONAL STUDENT'S DAY. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/msf/msfb0200

УДК 327(4)«192»

*Яненко Марина, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава*

ЗОВНІШНЬО-ПОЛІТИЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ ПРОВІДНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. ЯК ОЗНАКА ПЕРІОДУ ІМПЕРІАЛІЗМУ

Актуальність дослідження проблем міжнародних відносин, їх змісту і результатів зумовлена глобалізацією всіх суспільних процесів, взаємозв'язаністю і взаємозалежністю різних країн в єдиному світі, розвитком контактів між людьми різних країн у процесі політичних, економічних, наукових і культурних обмінів, реалізації спільних бізнесових та інших програм. Для міжнародних відносин ХХ століття, зокрема до Першої світової війни, властивий комплексний характер: міжнародного виміру набули найважливіші сфери державного життя – політична, економічна та ідеологічна. Після завершення територіального поділу світу в кінці ХІХ – початку ХХ в. склалося всесвітнє капіталістичне господарство. Почалася боротьба за поділ світу у відповідності з мінливим співвідношенням сил між Європейськими державами. Мілітаризація і гонка озброєнь стали передвісниками всесвітньої сутички імперіалістичних держав. Дослідження особливостей, причин та перебігу зовнішньополітичних суперечностей

провідних європейських держав дасть змогу краще зрозуміти передумови та причини першого воєнного конфлікту світового масштабу.

Виклад основного матеріалу. Зовнішня політика провідних держав світу на початку ХХ ст. мали яскраво виражений імперіалістичний характер. Вона була повністю підпорядкована їх боротьбі за переділ світу, захоплення нових територій, ринків збуту товарів і капіталу, використання дешевої робочої сили і джерел сировини. Після 1871 р. в Європі існував так званий «збройний мир», під виглядом якого відбувалася підготовка до війни. Напруга зростала в умовах стрімкого технічного прогресу, що призвело до постійної гонки озброєнь. Внаслідок нерівномірності економічного розвитку індустріальних країн змінилося співвідношення сил на світовій арені. Дипломатичні зусилля європейських урядів були спрямовані на пошук союзників у майбутній війні. Особливо претензійними були плани Німеччини, яка намагалася розширити свої політичні володіння та сфери впливу Франції, Росії, Австро-Угорщини [1, с. 96].

Прагнучи захопити нові джерела сировини, ринки збуту та сфери прибуткового інвестування, індустріальні держави, часто за допомогою зброї, встановлювали свій прямиий і опосередкований контроль над слабшими країнами. До початку Першої світової війни лише 4 передові країни Європи (Велика Британія, Росія, Франція, Німеччина) володіли колоніями площею 44 млн. км² з населенням понад 360 млн. осіб. Багато країн опинились у напівколоніальному стані (Китай, Іран, Османська імперія) або перебували в тій чи іншій залежності від великих держав (Балканські та деякі країни Латинської Америки, Португалія). Це породило низку гострих конфліктів між залежними та напівзалежними країнами (Османська імперія, Іран, Сербія, Мексика, Венесуела, Куба, Китай, Ефіопія та інші) з великими державами, які належали до країн-метрополій [2, с. 5].

Основою формування європейського ринку став поділ праці зі спеціалізацією окремих країн на виробництві певних видів продукції для задоволення потреб світового ринку. З кінця ХІХ ст. розвинулася така внутрішньогалузева спеціалізація. Так, у металургійному виробництві експортерами чорних металів були Велика Британія, Бельгія, Люксембург, кольорових – Австро-Угорщина, Франція. Виникали елементи виробничої кооперації та обміну. У всьому світі використовували гвинти і підшипники англійського виробництва, вимірювальні прилади і крани німецької промисловості. Розпочався процес інтернаціоналізації виробництва. Провідною формою світогосподарських зв'язків була міжнародна торгівля, в яку були залучені всі незалежні та колоніальні країни, її динаміка характеризується такими даними: 1720-1780 рр. - зростання фізичного обсягу в 2,1 рази, 1800-1880 рр. - на 10.4, 1896-1913. – у 2,4 рази [4, с. 8]. Отже, світовий товарообмін випереджав темпи зростання виробництва. Ця тенденція була характерною для зовнішньої торгівлі промислово розвинених країн світу:

Зовнішньоторговельний баланс Великобританії був пасивним, тобто імпорт переважав над експортом. Проте платіжний баланс у всіх формах

зовнішньоекономічних зв'язків був активним. В економіці країни стрімко розвивалася сфера послуг, значення якої в експорті зростало (посередницькі, торгові, банківські операції за кордоном, вантажні перевезення, транспортні послуги). Так, у 70-х роках XIX ст. від'ємне сальдо торгівлі склало 181,9 млн. фунтів стерлінгів. ст. і покривався доходами від міжнародного обміну послугами – 160 млн. ф. ст., від іноземних інвестицій – 95,9 млн. ф. ст. У 1913 році це співвідношення становило відповідно 159,1251187 мільйонів фунтів стерлінгів. ст. Із зростанням світової торгівлі частка Великої Британії скоротилася: у 1870 р. – 25%, у 1900 р. – 19,5, у 1913 р. – 15,5 % [3, с. 4].

Німеччина досягла великих успіхів у зовнішній торгівлі. У 1850 р. її зовнішньоторговельний оборот оцінювався в 10,6 млрд. марок, у 1913 р. – 20,7 млрд марок. На початку XX ст. Німеччина була морською державою. Тоннаж торгового флоту за 1871-1913 рр. зріс з 982 тис. тонн до 3 млн. тонн. З кінця, застосовуючи підвищені мита на імпорт промислових і сільськогосподарських товарів, держава збільшила експорт до промислово відсталих країн. Франція за обсягом зовнішньоторговельного обороту протягом XIX ст. посідає друге місце після Великої Британії. У 80-х роках XIX ст. міжнародна торгівля почала стагнувати. Експорт товарів з Великої Британії скоротився на 20%, Німеччини – на 5%, Франції – на 3%. Це пов'язано з падінням цін на промислові та сільськогосподарські товари внаслідок зміни промислового виробництва в рамках світової економіки, а також із загостренням економічної боротьби між європейськими країнами та США. З 1896 року почався перелом у світовій торгівлі, яка знову розвивалася швидше, ніж промисловість. Ціни систематично зростали внаслідок монополізації виробництва та відкриття золотих копалень на Алясці, в Канаді та Південній Африці. У світовій торгівлі Європа зазнала втрат переважно за рахунок Великої Британії (на 3,6%) і Франції (на 1%). Загалом частка Великої Британії, Німеччини, Франції, США у 1900 р. становив 42,9%, а в 1913 р. – 38,79 % світової торгівлі [5, с. 107-109].

Відбулися зміни в структурі товарообігу. Якщо для XIX ст. характеризувався обміном промислових товарів на сировину та продовольство, то на початку XX ст. зросло значення промислових товарів в експорті всіх країн Європи. Перше місце посідала Велика Британія – 77,9% усього експорту в 1913 р., потім Франція – 60,8, Німеччина – 58,7%. Характерною рисою зовнішньоекономічних зв'язків був імпорт сировини з колоніальних країн, оскільки найбільш розвинені країни, за винятком США, були мінімально забезпечені сировиною. У 1913 р. у всьому британському імпорті частка сировини досягла 36 %, Німеччини – 56,1 %, Франції – 58,7 %, США – 53,2 % [2, с. 25].

І в той же час виникали численні конфлікти між провідними європейськими державами, які розвивалися дуже нерівномірно і претендували на ту чи іншу вагу у світі, стикалися з їхніми інтересами щодо впливів і територіальних володінь. Велика Британія, втративши промислову гегемонію і відтісна (станом на 1914 р.) за промисловим виробництвом з першого місця на третє, продовжувала утримувати найбільшу колоніальну імперію світу (її

колоніальні володіння в 1914 р. становили 33,5 млн. км²). з населенням 393,5 мільйона), а Лондон традиційно був найважливішим фінансовим центром світу. Німеччина, що після 70-х рр. XIX ст. розвивалася в 3-4 рази швидше Великобританії і Франції, зі свого боку починає претендувати на гегемонію в Європі, сподіваючись розширити свої колонії як за рахунок володінь Великобританії і Франції, так і за рахунок територій, що підпали під юрисдикція або політичний вплив Росії [7, с. 203].

Франція, хоч і відставала від Німеччини в промисловому розвитку, але за чотири передвоєнні десятиліття збільшила території своїх колоній в 11 разів і сподівалася, що реванш Німеччині дозволить їй відновити панівне становище на європейському континенті. Австро-Угорщина прагнула поширити свої володіння на південь і схід Європи, де встановила свій вплив Росія. Італія прагнула поширити свій вплив у Середземноморському басейні як традиційній сфері впливу Франції та Австро-Угорщини та сформувати колоніальну імперію в Африці. Росія прагнула поширити свій вплив на Балкани, де прагнула утвердитися Австро-Угорщина, а також у Центральній Азії та на Далекому Сході, де зміцнювали сфери впливу Англія та промислово зростаюча Японія [6, с. 77].

Таким чином на початку XX ст. змінилося розташування сил в Європі. Головною причиною цього було посилення нерівномірності економічного розвитку індустріальних країн, що вело до загострення суперечностей між ними. Значний вплив на характер міжнародних відносин стало утворення системи військово-політичних блоків, намагання правлячих кіл подолати внутрішньополітичні кризи у своїх державах шляхом підготовки до війни.

Література:

1. Гилберт М. История XX века. Неизвестные факты. Х. : Книжный клуб, 2006. 335 с.
2. Петрушенко Д. Перша світова війна: передумови, хід і наслідки. К.: Школа, 1998. 84 с.
3. Реєнт О. Перша світова війна XX ст. Історія України. 2005. №41. С. 1-4.
4. Риженко А. До 100-річчя початку Першої Світової війни (1914-1918 рр.). Чумацький шлях. 2014. №4. С.7-10.
5. Стрижак В. М. Всесвітня історія. К.: Магістеріум, 2006. 522 с.
6. Усенко П. Г. З історії Великої війни 1914-1917 рр. Український історичний журнал. 2015. №6. С.73-88.
7. Щербак В.Д. Історія світових війн. К.: Ера, 1996. 510 с.

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ І МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

УДК 271.222(470+571)-86"16":314.15

*Аленіна Аліна, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава*

РОЗСЕЛЕННЯ СТАРООБРЯДЦІВ НА ТЕРЕНАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Одним з ключових аспектів цієї боротьби стала втеча прихильників старої віри від карально-репресивної політики, яку проводили держава та пануюча Церква. Міграція старообрядців, що розпочалась майже одразу після впровадження церковної реформи та тривала протягом трьох століть потому, була не просто рухом населення. Вона була переселенням найбільш відданих прихильників російської старовини, хранителів російської етнічності. З часом російська держава відмовилась від однозначно негативної оцінки старообрядництва, а його послідовники почали розглядатись як можливий колонізаційний елемент. Завдяки старовірам, що не поривали своїх зв'язків з батьківщиною, захоплені та приєднані до Російської імперії протягом XVIII і XIX століть території швидко перетворювались на «споконвічні російські землі». На сьогоднішній день в історичній науці накопичилась значна кількість праць, присвячених вивченню різних аспектів старообрядництва. В основі більшості з них лежать ґрунтовні фактологічні дослідження з використанням значної кількості джерел. Проте майже всі роботи, за винятком підготовлених в останні десятиліття, несуть на собі ідеологічні нашарування та мають тенденційний характер. У підсумку втрачається науковість таких робіт, а результати та висновки не можуть претендувати на об'єктивність. Явище міграції російських старообрядців раніше не виступало окремими предметом наукового дослідження, а поодинокі, розрізнені згадки про переселення старовірів не дають можливості комплексно аналізувати та оцінювати його.

Відразу після прийняття Никонівської реформи (22 лютого 1653 року) відбувся великий релігійний розкол в релігійному православ'ї. У 1680-х рр. остаточно сформувалися дві гілки в середині російського православ'я: Перша гілка частина вірян які прийняли реформу; Друга гілка – прихильники старих обрядів (Розкольники). Через неприйняття реформи на старообрядців розпочалися гоніння зі сторони Православної церкви та Російської влади, із цих років розпочинається масштабна міграція вірян.

Поширення старообрядництва за рахунок міграції його прихильників – етнічних росіян, підтверджується і російським духовенством. Зокрема, протоієрей Ярославської єпархії, описуючи життя Святителя Димитрія

Ростовського (Данила Туптало), зазначає: —Призначення на митрополичий стіл у 1702 році Дмитра Ростовського пов'язане із активізацією антирозкольницької боротьби. Варто зауважити, що для Дмитра важливим було не лише питання боротьби з розколом, а і його дослідження. Проживаючи до цього у Малоросії, явище розколу було для нього невідоме [18, с.216]. Важко погодитись з автором, адже з 1699 року Димитрій був настоятелем Преображенського монастиря у Новгород-Сіверському, на Стародубщині. Цей регіон славився не просто розповсюдженістю розколу, а був одним з найголовніших центрів міграції росіян-старовірів. Посилення міграційних процесів у цей час пов'язується з тривалою Північною війною, державними реформами та запровадженню нових установ, що вимагало значних грошових ресурсів. Як результат – зростання податків та побрів, що змушували людей переховуватись та тікати – як по одинці так і цілими селами. Зубожіння та бідність робили єдиним засобом, що спонукав до виживання, віру. На думку старообрядців це була дониконівська, не спаплюжена реформами, православна віра. Захищати свою віру, відстоюючи її як власність, що заповідалась їм дідами та батьками, було для них справою виключної важливості та єдино можливою формою боротьби. Таким чином, ці втікачі представляли релігійні кола гонимих. Вони наповнили Кержанські, Виговські, Волокамські, Брянські, Муромські ліси. Відомі поселення Семенівського уїзду Нижегородської губернії складались виключно з старообрядців, що переслідувались, та опинились тут за часів Петра I. також існував протилежно інший напрямок міграції, і ними стають ліси Пензенської губернії. Неосвічене та бідне духовенство майже завжди покривало розкольників, через співчуття що до розколу, тому і масштабний перепис 1716 року не дає нам точних цифр про перебування розкольників через постійне переховування.

Дослідження узагальнюючого характеру, що друкувались у Єпархіальних відомостях, відзначають високий рівень комунікації між старовірами різних регіонів, підкреслюючи її злагодженість, утаємниченість та організованість. Наголошувалось, що: — Розкольники всіх місцевостей Росії ведуть між собою листування, і завжди не особисте, а від братства до братства. Взаємодія між розкольниками Петербургу, Москви, Саратова, Єкатеринбургу, Кишиньова, Нижнього Новгорода, Астрахані, Іркутська давно набуло постійного характеру. Крім того ведуть переписку з розкольниками Австрійськими та Турецькими [19, с.485]. Недоліком цих досліджень є відсутність ґрунтовного вивчення окремих міграційних центрів, проте сама згадка про них дає можливість визначити географію розселення прихильників дореформеного православ'я. Ми зустрічаєм на сторінках Єпархіальних відомостей сезонну міграцію старовірів, причиною був суґубо практичний інтерес – пошук заробітку. Незважаючи на своє становище розкольники мали не аби який хист до різного ремесла, це забезпечувало їх роботою, і дозволяло мігрувати не викликаючи підозру. Найчастіше цим користувалися старообрядницькі проповідники та вчителі, Поступово виконуючи замовлення у православних

поступово наvertsали їх до «розколу». Повертаючись додому вони мали за собою посередників.

Також до сезонної міграції відносяться з'їзди, які проводились старообрядцями для обговорення важливих питань. Про них повідомляється у — Вятских епархиальных ведомостях: — Розкольники західної Росії з'їжджаються для переговорів до Москви та Чернігівських скитів, розкольники східної Росії — до Єкатеринбургу. Загальні ж їх збори проходять під час ярмарків у Нижньому Новгороді та Ірбиті (нині місто у Свердловській області) [19, с.488]. Офіційна Церква негативно ставилась до подібних — з'їздів, справедливо вважаючи їх засобом укріплення та розповсюдження старообрядництва. Наприкінці XVIII століття поширенню старообрядництва у регіоні сприяла сезонна міграція. Шлях місцевого православного населення, що відправлялось на заробітки до Поволжя, проходив через відомий центр старообрядництва — Іргизькі монастирі. Постійний контакт зі старообрядцями степових районів лише посилював ефект — кількість старообрядців постійно збільшувалась [3, с.365]. Місцеве населення вирушало на заробітки православним, а поверталось — старовірами.

Через активну пропанду своєї віри поступово визначилося масове переселення на Україну. Світські автори XVIII ст. також подавали у своїх творах свідчення про старообрядців, які мешкали в Гетьманщині, хоч і доволі обмежені. Так, О.Шафонський у своїй відомій роботі “Черниговского наместничества Топографическое описание” двічі згадує старообрядців. Перша згадка доволі скупа, Автор лише вказує на факт заснування у Малоросії старообрядницьких слобод і називає їхнє число. У другому випадку подається доволі розлога характеристика старообрядницьких поселень Добрянки та Радулі. Дослідник повідомляє про число їхніх мешканців, соціальну структуру населення, називає основні види господарської діяльності, наголошуючи на домінуючій ролі ремесла, промислів та торгівлі. Свій матеріал О. Шафонський викладав доволі нейтрально, не виказуючи власного прихильного чи негативного ставлення до старовірів. Очевидно, що така позиція автора значною мірою пояснюється тим, що він укладав свій опис за дорученням П. Румянцева, тобто — з ініціативи влади і для її потреб, а, як відомо, Катерина II доволі ліберально ставилася до старообрядців. Так само як і її онук Олександр I, який організував масове переселення старовірів на територію Малоросії на «Білі води» Таврійської губернії. (Корнилов, с. 123-125).

Міграційні процеси прихильників старообрядництва на початку XIX століття відбувались як у межах імперії, так і за кордонами Росії. Причиною цього було продовження попередніх тенденцій у політиці щодо старої віри та її прихильників. В історичній науці цей період розглядається в контексті курсу віротерпимості попередників Олександра I (1801-1825) — Петра III та Катерини II. Сам молодий імператор у поглядах на старообрядництво керувався двома принципами: поблажливістю у справах віри та застосуванням обмежувальних заходів лише у випадку загрози суспільному спокою. Варто зазначити, що до такої загрози відносилось все, що могло похитнути пануюче становище

православної Церкви у Російській імперії [15, с. 30-39]. Російська імперія на початок ХІХ століття значно збільшила свої території, особливо за рахунок розширення кордонів на півдні та на заході. За результатами російсько-турецької війни 1768-1774 років до Росії відійшли території Великої та Малої Кабарди, Азов, Керч, та території між Дніпром та Південним Бугом, що було передбачено Кючук-Кайнарджийським мирним договором [11, с. 957-967]. Чергова війна 1787-1791 року завершилась підписанням Ясського мирного договору, який остаточно закріпив захоплення Криму та територій між Південним Бугом та Дністром за Російською імперією [12, с. 287-292]. Західні землі опинились у складі Росії за результатами трьох поділів Польщі 1772, 1793 та 1795 років [14, с. 39]. Таким чином, на кінець ХVІІІ століття встановився новий кордон від Балтійського до Чорного моря, а до складу імперії увійшли землі, що здавна були центрами старообрядницької міграції. Колишні втікачі від переслідування та винищення, не з власної волі, знову опинились на батьківщині. Це змусило Олександра І піти назустріч прихильникам старого обряду та 9 січня 1806 року видати відповідний Указ, згідно з яким старообрядці, що під час переселення до Польщі з Росії отримали статус вільних, визнавались такими після переходу до російського підданства. Старовіри, що проживали на приєднаних до імперії польських землях поділялись на три групи. До першої відносились ті, що змогли підтвердити свій вільний статус письмовими доказами. Другу групу складали старовіри, які оселились без будь-яких умов – вони отримали статус приписних селян. Третю групу становили ті, що хоча і були записані як міщани, проживали у сільській місцевості, та відповідно до Указу зберегли за собою права міщан [10, с. 159]. Узаконення положення колишніх релігійних мігрантів ілюструє, що на початку ХІХ століття влада остаточно ствердилась у розумінні безперспективності виключних каральних заходів по відношенню до старообрядців. Указом від 21 лютого 1803 року імператор заборонив переслідування старообрядців за релігійні погляди, та наголошував на «недопущенні насильства совісті» [9, с. 470]. З цим твердженням мала погодитись і пануюча православна Церква, що призвело до її переорієнтації на активне використання методів переконання та релігійної пропаганди.

Разом з тим, уряд посилив контроль у сфері духовної цензури. За його наказом російські твори та іноземні переклади «що суперечили суспільній моралі, уряду та релігії» заборонялись [8, с. 38]. Основним завданням ставала боротьба з поширенням дониконівського православ'я серед православного населення, а не з існуючими старообрядцями. Одним з напрямів такої боротьби став контроль за міграцією старообрядців та недопущення їх переселення у місцевості, де більшість населення складала прихожани пануючої Церкви. У 1806 році між Російською та Османською імперіями розпочалась чергова війна. Воєнні дії охопили Молдавські землі, а також Подунав'я. Тут ще з кінця ХVІІ століття проживала значна кількість старообрядців [4, с. 150]. Козаки-некрасівці були асимільовані прихильниками дониконівського православ'я ще на початку ХVІІІ століття. Просування

російських військ цими територіями спонукало місцевих старовірів звернутись до командувача військами з проханням надати дозвіл на повернення до Росії. Михайло Кутузов 1 травня 1811 року наказав генерал-майору Сергію Тучкову зібрати відомості про некрасівців, що виявили бажання виїхати з Османської імперії. Генералові надавались повноваження з'ясувати умови, на яких козаки були готові переселитись, та пообіцяти їм від імені імператора Олександра I «амністію та вигоди, які вони знайдуть під російським скіпетром» [6, с.360; 21, с.63]. Вступ російської армії пришвидшив переселення, причиною якого послужив конфлікт між некрасівцями та запорожцями за відведені для проживання козаків землі. В результаті старовіри-некрасівці оселились на території неподалік фортеці Ізмаїл на березі Дунаю. 25 липня 1811 року Олександр I видав указ, яким надавав останнім право переселитись з Бабадазької області (території навколо сучасного міста Бабадаг у Румунії, розташованого в історичній області Добруджа), де нараховувалось більше ніж 250 старообрядницьких дворів [1, с.442]. Фактично міграція розпочалась декількома місяцями раніше. Реємігрантам надавались значні права, пільги та привілеї порівняно зі старообрядцями інших регіонів, чим створювались сприятливі умови для повернення некрасівців. Вони отримували помилування за «провини проти царя та Росії», їм надавались трирічні пільги та подальша відстрочка у сплаті податків. За переселенцями зберігалось право вибору роду занять та стану для приписки. Переселенці безкоштовно отримували земельний наділ, розмір якого залежав від розміру родини. Для будівництва житла виділявся ліс, також надавався дозвіл споруджувати старообрядницькі церкви, а сповідання старої віри не обмежувалось. Указом заборонялись утиски за сповідання старої віри. Крім того, переселенці звільнялись від рекрутських наборів, адже вже перебували на військовій службі [16, с.71-72]. В цей період до Ізмаїлу переселилось близько ста родин, яким надано по 40-50 десятин землі для ведення господарства [13, с.12].

Переселення старовірів-некрасівців збіглося у часі з початком згортання ліберальної політики уряду щодо прихильників дореформеного православ'я. Задля стимулювання міграції одних застосовувались заохочувальні заходи, в той час як переміщення інших залишалось під заборонаю. З метою контролю чисельності старообрядців 18 серпня 1811 року усім губернаторам було наказано щорічно, до 1 січня та до 1 липня, надавати до Міністерства поліції дані про чисельність старообрядців, задля контролю за їх поселенням та переміщенням [17, с.37]. Таким чином, держава знову вдавалась до подвійної політики, чітко розмежувавши старовірів внутрішніх регіонів та проживаючих на околицях чи за кордонами імперії. Географічний фактор проживання старообрядців став важливим чинником міграційної політики уряду, що застосовувалась до прихильників дониконівського православ'я.

Після завершення війни з Османською імперією та наполеонівською Францією Олександр I видав маніфест, що оголошував амністію всім утікачам і дезертирам, котрі вийшли за межі Російської імперії [2, с.165-169]. Цим актом

скористалося багато старообрядців, які повернулися з-за Дунаю та оселились на південних землях. Разом з ними, під виглядом закордонних вихідців до Бессарабії прийшло чимало кріпаків нестарообрядницького походження, тому встановити чисельність старообрядців-реємігрантів, що повернулись у ході цього переселення є неможливим. До старообрядців-некрасівців, які оселились в українському Подунав'ї, приєдналися і старовіри з центральних та південних губерній Російської імперії – Орловської, Курської, Калузької, Воронежської, Тамбовської, Чернігівської тощо. Перебування цих земель у складі кількох країн забезпечувало старообрядцям відносну свободу віросповідання. Румунський та молдавський уряди проводили по відношенню до старовірів ліберальну політику: служба за старими обрядами проводилась тут без перешкод. Російський уряд, що вперше приєднав ці землі у 1812 році та повернув їх у 1878 році, підтверджував особливий статус місцевих прихильників старої віри. Утримання контролю над приєднаними територіями було першочерговим завданням російської влади. Заселення прикордонних земель представниками російського етносу мало важливе значення в їх колонізації, при цьому релігійні переконання колонізаторів не брались до уваги. Завдяки оголошеним пільгам та привілеям старообрядці Південної Бессарабії опинились на особливому становищі: їм було дозволено вільно відправляти богослужіння, здійснювати будівництво та ремонт церков та подібних до них споруд, використовувати дзвони (останнє категорично заборонялось на внутрішніх територіях Російської імперії) [20, с. 68]. З метою заохотити потенційних переселенців у 1820-му році було ухвалено положення, згідно з яким заборонялось примушувати старовірів давати присягу на вірність самодержцю. Уряд вважав, що подібні заходи можуть призвести до формування антиросійських поглядів та зменшити кількість охочих до переселення [5, с. 8-9].

Друга половина царювання Олександра I характеризувалася трансформацією політики щодо старообрядництва. Це було пов'язано як зі зміною особистого ставлення імператора до православної церкви та його релігійності, так і з поширенням думки щодо антидержавницької діяльності старовірів. На початку 20-х років XIX століття було закладено новий принцип взаємостосунків держави та прихильників старої віри. Він визначався державою за ступенем шкідливості для суспільства віровчення тієї чи іншої старообрядницької згоди або толку. Наріжним критерієм класифікації вважались відкидання молитви за царя та відмова від шлюбу [15, с.30-39]. Подальше згортання ліберальної політики знайшло своє відображення у передачі старообрядницьких справ до відання Міністерства внутрішніх справ. До 1823 року ними опікувався Святійший Синод, а Міністерство цікавилось такими лише у випадку порушення старовірами законів [7, с.92]. Запроваджені зміни ознаменували завершення цілої епохи, що тривала від часу правління Петра III та відрізнялась небаченою до того віротерпимістю щодо прихильників дониконівського православ'я. Як зазначав протоієрей Георгій Флоровський: «За часів Олександра I держава знову усвідомила себе

священною та сакральною» [22, с.133-134]. Протягом наступних десятиліть уряд проводив традиційну політику у зносінах зі старовірами – переслідування, винищення та насильницьке навернення до лона пануючої Церкви. Старовіри у відповідь приховували свою релігійну приналежність, а будь-які переселення здійснювали таємно від влади.

Таким чином, від розколу та до середини 19 століття старообрядцями були освоєні значні території як в Російській імперії, так і за її межами. Основні міграційні напрямки були спрямовані на Захід та Далекий Схід. Продовжувалась рееміграція старовірів, хоча її масштаби були значно меншими ніж напочатку. Державна політика щодо переселення старообрядців упродовж XIX століття була непослідовною, що призводило до масових втеч та переховування від влади. Запровадження єдиновір'я не вирішило проблеми взаємостосунків старообрядців з синодальною Церквою.

Література:

1. Аксаков И. С. Записки о бессарабских раскольниках // Русский архив. – 1888. – Кн. 3. – № 11. – С. 434-454.
2. Боченков В. Староверы в войне 1812 года // Москва: журнал русской культуры. – М., 2013. – № 8. – С. 161-174.
3. Бурлуцкий И. О начале раскола в пределах Пензенской епархии // Пензенские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1871. – №12. – С. 353-365.
4. Донцов П. Старообрядчество прутско-днестровского междуречья: истоки, исторические корни, современность // Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте. – Бухарест: Критеріон, 2001. – Вып. 3. – С. 147-152.
5. Кузьмина С. Б. Старообрядцы в этносоциальном развитии Бессарабии в первой половине XIX в. // Липоване: история и культура русских старообрядцев. – Одесса-Измаил, 2012. – Вып. 9. – С. 7-11.
6. Материалы по истории русской армии. Русские полководцы. Сборник документов и материалов / Под ред. А. В. Сухомлина. – М.: Военное издательство, 1952. – Т. 3. М.И. Кутузов (1808-1812). – 1028 с.
7. Министерство внутренних дел. Исторический очерк 1802-1902. – СПб.: Типография МВД, 1901. – 225 с.
8. Плоткин В. А. Религиозная политика государственной власти в Российской империи в 60-е – начале 80-х годов XIX в. // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2011. – № 2(18). – С. 35-41.
9. Полное собрание законов Российской империи. / Под редакцией М.М.Сперанского. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 27. – 1196 с.
10. Полное собрание законов Российской империи. / Под редакцией М.М.Сперанского. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 29. – 1391 с.

11. Полное собрание законов Российской империи. / Под редакцией М.М.Сперанского. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 19. – 1083 с.
12. Полное собрание законов Российской империи. / Под редакцией М.М.Сперанского. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 23. – 974 с.
13. Пригарин А. Русско-турецкая война 1806-1812 гг. и судьба старообрядцев // Русин. – Кишинев, 2012. – № 2 (28). – С. 5-16.
14. Сарбей В. Г. Національне відродження України. – К.: Альтернатива, 1999. – Т.9. Серія Україна крізь віки. – 336 с.
15. Серебрякова Ю. В. Обзор деятельности секретных комитетов по расколу в царствование императора Александра I // Вестник ПСТГУ: История. – 2012. – Вып. 3(46). – С. 30-39.
16. Скальковский А. Некрасовцы, живущие в Бессарабии // Журнал Министерства внутренних дел. – 1845. – Ч. 8. – С. 61-82.
17. Собрание постановлений по части раскола. СПб.: Типография МВД, 1858. 684 с.
18. Троицкий И. Ереси, расколы и отступления от устава церкви, бывшие и существующие в Ярославской епархии // Ярославские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1864. – № 22. – С. 216-220.
19. Фармаковский В. Замечания о организации и сношениях раскольничьих общин // Вятские епархиальные ведомости. Отдел духовно-литературный. – 1867. – № 16. – С. 482-493.
20. Федорова А. І. Інститут місіонерства та старообрядці Подунав'я // Інтелігенція і влада. – 2003. – Вип. 1. – С. 67-73.
21. Федорова А. І. Особливості положення старообрядців Південної Бессарабії під владою Російської імперії (1812-1856 рр.) // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: історія. – Одеса: Астропринт, 2004. – Вип. 3. – С. 63-72.
22. Флоровский Г. Пути русского богословия. Paris: YMCA-PRESS, 1983. 600с.

УДК 94(37-11):94(477)«08/11»]:271.2

*Бондаренко Анастасія, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.), м. Полтава*

ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА КИЇВСЬКУ РУСЬ ЗАСОБАМИ ХРИСТІЯНСТВА

Досліджуючи питання впливу Візантійської культури на культуру Київської Русі, можемо сказати що найбільший вплив Візантії на Київську Русь було через її сильне проникнення внаслідок хрещення Русі в неосяжні простори Східної Європи. Хрещення Русі відбувалося не відразу і не раптово.

Вже окружне послання патріарха Фотія невдовзі після набігів русів на Константинополь у 860 роках говорить про прийняття християнства.

Першою спробою впровадження православ'я було «Фотієво хрещення» в 867 році. Про безперечну наявність християн у Київській Русі свідчить договір 945 року, де серед послів Ігоря названо групу християн, яка присягала у християнській церкві. Безперечно християнської була княгиня Ольга, яка побувала в Константинополі в 957 році. Це поступове проникнення християнства в київську Русь завершилося його перемогою за Володимира, коли цього склалися сприятливі передумови і виникли досить потужні соціальні групи зацікавлені у християнізації. [1, ст.186]

Хрещення Русі являється одним із головних аспектів подальшого розвитку держави, свідченням цього є історичний акт прийняття християнства візантійського, православного напрямку був здійснений князем Володимиром в 988 р. і з цього моменту в сонмі Європейських християнських держав з'явилась Київська Русь. Основною причиною бажання хрестити Русь для Володимира Великого була мета об'єднати землі, щоб зміцнити князівство. І правитель чудово усвідомлював, що для цього потрібна єдина релігія.

У 986 році він пройшов "випробування вір" і прийняв послів від католиків, мусульман та іудеїв, які пропонували йому прийняти свою віру. Згідно з літописом, князь Володимир знайшов безліч аргументів проти цих вір і віддав перевагу саме християнству. [4]

Володимир Великий здійснив відважний крок до прийняття сміливої державної реформи, яка дозволила Стародавній Русі встати врівень з розвинутими феодальними монархіями. Дана реформа ніби вивільнила потенціал, що поступово нагромаджувався в древньоруському суспільстві: почався бурхливий, стрімкий розвиток, країни. Візантійська культура безпосередньо завдала великого впливу на культуру Київської Русі, швидкими темпами розвивається архітектура, та ремесла. Запрошені з Візантії майстри будують кам'яні споруди і храми, розписують їх прикрашають фресками, мозаїкою, іконами, а поряд з ними їхньому ремеслу навчалися тутешні майстри.

Візантійські художники створюють у новохрещеній країні такі чудові зразки візантійського мистецтва як закладені у 1037 році Софійський собор у Києві з його знаменитим мозаїчним та фресковим живописом. [3] Русь не тільки прийняла християнство від самої культурної країни того часу, але що дуже важливо прийняла його рідною мовою. Духовенство, що прибуло, не тільки служить в нових храмах, але й готує місцеві кадри для церкви, внаслідок чого поширюється знання і письменність. Візантійська церква запроваджуючи богослужіння проповідь та церковну літературу слов'янською мовою стимулювала розвиток національної культури тоді як римсько-католицька церква з незрозумілою для народу латиною затримувала розвиток самобутньої культури західних слов'ян. Перша спроба влаштування на Русі шкіл була вже за Володимира. За Ярослава широкого поширення набуває і книжкова справа. Книги поширюються слов'янською мовою через болгарське у першу чергу

книги церковні культурні. Але поряд з церковною літературою і поступово поширюється і світська література. [1, ст. 191]

Незабудемо сказати і про грошовий обіг, а саме що у момент хрещення Київської Русі виник дефіцит грошей в державі. У зв'язку з цим почали з'являтися перші гривні, відлиті з монет, які раніше вийшли з обігу. Зразками для них послужили візантійські монети того часу. На більшості монет Володимира зображено князя, що сидить на престолі, і розміщено напис: "Владі́мѣръ на столѣ" (Володимир на престолі) [4]. Київська Русь починає чекати золоту монету, як і усі розвинуті держави. Русь поступово стає державою нової високої культури. Нове віросповідання сприяло остаточному розкладу родового ладу й формуванню та зміцненню нових феодальних відносин у східних слов'ян. Християнство що сформувалося як релігія класового суспільства, освячувало владу панівної еліти, а також разом з цим рішуче стверджувало рівність усіх перед Богом, чим закладало принципово нові підвалини в ідеологічні моделі майже всіх соціальних рухів, у тому числі – антифеодальних. Православ'я стало надійним ґрунтом для створення могутньої, централізованої самодержавної країни. До кінця 80-х рр. X ст. Русь була слабко консолідованою, поліцентричною державою, що зберігала єдність і форму завдяки мечам великокнязівської дружини. Під впливом християнства поступово відбулася докорінна зміна світобачення та світосприйняття населення Давньоруської держави. Особливістю язичницького світогляду було обоження природи. Язичництво пригнічувало людську душу і виховувало страх перед природних силами.

Оголошення християнством Бога надприродною силою, яка керує світом, докорінно змінило ситуацію, позбавивши людину цього страху. Поступово відбувається зміна акцентів у релігійній вірі: він переноситься із зовнішнього на внутрішній світ людини, внаслідок чого людина отримує свободу вибору поведінки. Справедлива розплата чекає в потойбічному світі. Такі якісні зміни помітно вплинули на звичаї та мораль ранньофеодального суспільства: певною мірою пом'якшилися стосунки між людьми, було усунено полігамію, засуджено звичаї родовой помсти, поліпшилося ставлення до бідних, особливо до рабів. Нова віра заклала якісно нові підвалини в культурній сфері, сприяла розвитку писемності, літератури, архітектури та мистецтва. [2]

Таким чином наприкінці X-XI століття християнство було потужною силою, що сприяла прискоренню процесу складання в Наддніпрянщині феодальних відносин з усіма їх позитивними та негативними сторонами, стала провідником вищої культури, яка сприяла й встановленню культурних зв'язків Київської Русі Західною Європою. Хоча християнство на даному етапі ще було явищем прогресивним у київській Русі, але не можна в той же час забувати що як провідник феодальний і геології воно з самого початку було знаряддям придушення трудящих мас. Християнська церква з'явилася в Наддніпрянщині вже в XI столітті найбільшою установою, яка концентрувала у своїх руках велику земельну власність. Вона перенесла в Київську Русь візантійські

методи господарювання, зміцнила своїм авторитетом весь той гніт, який феодалні порядки накладали на масу вільних общинників, прискорила експозицію общинних земель. [1, ст.192]

Отже, запровадження християнства на Русі, безумовно, було явищем прогресивним. Воно сприяло формуванню та зміцненню феодалних відносин, розвитку державності, зростанню міжнародного авторитету, розвитку культури.[2]

Висновки. Проникнення Візантійської культури в культуру Київської Русі через християнізацію, це можна позначити як значущий момент державного розвитку.

Прийняття християнства сприяло зміцненню зв'язків між окремими землями Русі та з європейськими країнами. Під його впливом збагатилася культура східнослов'янських земель, набули поширення запозичені з Візантії церковно-державне право, писемність, література, живопис, архітектура. Отже, християнізація Київської Русі означала входження її до світової християнської спільноти, віднайдення нею свого місця в співдружності християнських держав.

Отже Русь, прийнявши християнство, змогла наблизитися до надбань європейської культури, тим самим поглиблюючи і розвиваючи власну. Християнство робило людину носієм нової моралі, заснованої на культурі совісті, яка витікає з євангельських заповідей.

Література:

1. Левченко М.В. Історія Візантії: короткий опис. ОГІЗ Москва-Ленінград,1940.
2. <https://www.znu.edu.ua>
3. <https://studfile.net>
4. <https://society.novyny>

УДК 37.091.33-027.22:796

*Євтух Світлана, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – ст. викл. Лобода Д.О.), м. Полтава*

ГЕЙМІФІКАЦІЯ В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

У сучасних умовах особливої актуальності набуває підготовка вчителя нового покоління, тьютора, ментора, наставника, який мотивує учнів до самостійної пізнавальної активності, креативності й проєктної діяльності. У проєкті Держстандарту базової середньої освіти зазначено, що основою формування ключових компетентностей є особисті якості, здібності,

попередній особистісний, соціальний, культурний і навчальний досвід учнів; їхні потреби, які мотивують до навчання; знання, уміння та ставлення, що формуються в освітньому, соціокультурному та інформаційному середовищах, а також у різних життєвих ситуаціях [6, с. 57]. Таким чином нові освітні парадигми дозволяють переосмислити можливості застосування ігрових методів у дидактиці історії.

Гра – це певна система, учасники якої вирішують певну проблемну ситуацію, дотримуючись заданих правил. При гейміфікації (ігрофікації) учасники орієнтовані не на гру безпосередньо, а на ціль своєї реальної діяльності. Основний принцип гейміфікації, з програмної точки зору, полягає у забезпеченні отримання постійного, вимірного зворотного зв'язку від користувача, що забезпечує можливість динамічного коригування його поведінки.

Основні аспекти гейміфікації:

- динаміка – використання сценаріїв, що вимагають уваги користувачів та реакції у реальному часі;
- механіка – використання сценарних елементів, характерних для геймплею, таких як віртуальні нагороди, статуси, віртуальні товари;
- естетика – створення загального ігрового враження, що сприяє емоційній залученості користувача;
- соціальна взаємодія – широкий спектр технік, що забезпечують взаємодію користувачів, характерну для ігор. Часто гейміфікацію ототожнюють зі спорідненими термінами «гра», «навчання засноване на грі», але вони відрізняються від «гейміфікації» за певними критеріями.

Введення ігрових компонентів у навчальний процес дозволяє підвищувати пізнавальний інтерес учнів, розвивати навчальну мотивацію та ініціативу, формувати уміння висловлювати власну думку. Усвідомлюючи важливість переходу освітньої системи до нових форм, варто звернутися до новітнього методу гейміфікації, яка має великий потенціал використання в усіх сферах людської діяльності, зокрема в освітній. Поняття «гейміфікація» з'явилося у 2008 році в сфері цифрових медіа, і широко не використовувалося майже до 2010 року. Попри те, що це поняття є порівняно новим, в літературі можна знайти багато його трактувань. Гейміфікацію визначають як «процес застосування ігрового мислення та механіки, щоб залучити користувачів та вирішити проблеми» [3, с.85].

Що стосується гейміфікації освітнього процесу загалом, то в даному випадку виділяють декілька підходів [4, с.34]. Згідно з одним із них компоненти гейміфікації впроваджуються в управління навчальним процесом. Другий напрямок наголошує на тому, що потрібно використовувати гейміфікацію як для управління, так і для інтенсифікації освітнього процесу. Звідси можна дійти висновку, що застосовувати гейміфікацію в освіті можна доволі широко, тому актуальними стануть перспективи цієї методики та її компонентів. Категорія гейміфікації охоплює значну групу методів організації освітнього процесу через наявність різноманітних елементів.

Дослідники О. Захарова, А. Грузд наголошують на необхідності впровадження ігрових форм навчання в освітній процес, оскільки це є перспективним інструментом підвищення якості та конкурентоздатності освітніх послуг[5, с.17].

П. Щербань проаналізував історію становлення ігрових технологій як інноваційної форми навчання та окреслив перспективи їхнього застосування в навчальних закладах України. Вчений зазначає, що «використання ігор у навчальному процесі навчального закладу можна розглядати як один із важливих шляхів його активізації, а саму гру – як активатор процесу практичної діяльності»[5, с.17].

Л. Бондаренко у розвідці «Гейміфікація в освітньому процесі» узагальнює теоретичні дослідження проблеми використання гейміфікації в освіті. Вчена зазначає, що гейміфікація в освітньому процесі може як переваги, так і недоліки. Потрібно не забувати про освітні цілі і відповідно специфіку організації ігрової навчальної діяльності для збереження навчальних функцій гри, а не тільки розважальних[3, с. 86].

Н. Волкова, характеризуючи гейміфікацію як один із трендів сучасної вищої освіти, констатує, що це не розвага; головною метою ігрофікації має бути зміна поведінки людини або аудиторії в цілому, підвищення ефективності навчального процесу[4, с. 35].

Комп'ютерні ігри у навчанні історії, мають бути програмовані із залученням істориків для коректного відображення цивілізаційних процесів, історичного підґрунтя, адекватного моделювання соціально-економічних, політичних і культурних процесів. Гравці, занурюючись в ігрове історичне середовище, підсвідомо переймають навички роботи з історичним матеріалом. Зацікавившись у тому чи іншому історичному періоді, учні / студенти можуть шукати додатковий матеріал на тему, яка їх цікавить, у додатковій літературі або в інтерактивних енциклопедіях, що нерідко представлені безпосередньо у самій грі.

Найпопулярнішими комп'ютерними іграми є «Цивілізація», «Помпеї», «Козаки», «Корсари», «Рим» та ін. [5, с. 18]. Захоплюючою настільною та інтерактивною грою, на нашу думку, є «Українська революція», розроблена Українським інститутом національної пам'яті. Вона побудована за типовою схемою: ігрове поле і клітинки-ходи.

Під час навчальних ігор відбувається багаторазове повторення матеріалу у різних формах і за допомогою різних методичних прийомів. Навчальні заняття варто поєднувати з ігровими, причому робити це на різних етапах проведення уроку: актуалізації, вивчення нового матеріалу, закріплення вивченого матеріалу, повторення чи узагальнення тем.

У 2018 році у польській школі міста Глівіце вдало імplementовано ігрові елементи у вивчення літератури. У цьому проєкті учні повинні були самостійно розробити гру за сюжетом літературного твору. Діти, створюючи власну гру, оволодівали новим матеріалом, одночасно занурювались у цікавий світ класичної літератури[2, с.84].

Подібна ідея використання гейміфікованих елементів спала на думку і була реалізована вчителем географії Девідом Гантером, який вирішив змінити класичний виклад матеріалу. Дітям було запропоновано захопливу гру з цікавим для сучасних підлітків сюжетом (події відбувалися у світізомбі), під час якої вони були змушені вивчати питання географії щодо міграції, особливостей рельєфу та клімату для проходження певних завдань [2, с. 85].

Таким чином, використання гейміфікованих елементів дозволяє у процесі гри отримувати корисний досвід та знання, сприяє тому, що учні та студенти опрацьовують реальні кейси, ситуації і водночас отримують навички роботи в команді, використовуючи основи критичного мислення.

Ігрові методи дозволяють мотивувати учнів до навчання, активізувати їхню пізнавальну активність, сформувати критичне мислення, вміння працювати в колективі, знаходити самостійне вирішення проблемних ситуацій. Також слід зазначити, що чимало педагогів-практиків і науковців використання ігрових технологій у дидактиці історії вважають доцільним і виправданим. Пояснюється це тим, що використовуючи інформаційні ресурси й інтегруючи їх в освітній процес, можна ефективно вирішувати цілий ряд практичних завдань: учасники гри навчаються виходити за рамки змісту і форм подання навчального матеріалу викладачем; а у процесі виконання ігрових завдань учні розвивають свої комунікативні здібності та інші «м'які навички».

Література:

1. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>.
2. Бондаренко Л.П. Гейміфікація в освітньому процесі. Наука України – погляд молодих вчених крізь призму сучасності: тези доповідей I Всеукраїнської науково-практичної конференції. Черкаси: ФОП Нечитайло О.Ф., 2017. С.84-86.
3. Бугайчук К.Л. Гейміфікація у навчанні: сутність, переваги, недоліки. Дистанційна освіта України 2015: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19-20 листопада 2015 р.). Харків: ХАДІ, 2015. С. 39-43.
4. Волкова Н.П. Гейміфікація як один із трендів сучасної вищої освіти. Сучасна вища освіта: проблеми та перспективи. VI Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів і науковців: тези доповідей. Дніпро, 2018. С. 33-35.
5. Головка Н.І. Ігрові технології як засіб активізації пізнавальної діяльності студентів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Педагогіка. 2015. №1(1). С.17-20.
6. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: Постанова КМУ від 30 вересня 2020 р. №898. Офіційний вісник України. 2020. 16 жовтня. С. 57.

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ПЕДАГОГА СТАРШОЇ ШКОЛИ

Лекторська і загалом педагогічна майстерність є одним із вирішальних факторів у налагодженні педагогом соціальних, професійних контактів учителя з учнями, способом його самовираження за допомогою мовлення. Така фахова компетентність відображає ціннісні орієнтації, злагодженість професійних знань, комунікативних і морально-психологічних перспектив, демонструє його вихованість, уміння формулювати та виражати думки, дотримуватись етичних норм спілкування педагога, тощо. Опанування вчителем культури мовлення, мовленнєвого етикету є передумовою ефективності професійної та особистісної комунікації. Отже, метою статті є проведення аналізу психолого-педагогічної літератури, здійснення спостереження за діяльністю вчителів та їхніми навичками, визначення особливостей лекторської майстерності педагога старшої школи.

Характеризуючи рівень педагогічної майстерності, А.С.Макаренко стверджував: «Педагогічна майстерність – це високе мистецтво навчання і виховання, що постійно вдосконалюється, доступне кожному педагогу, основу якого складають професійні знання, вміння і здібності». Фахові вміння педагога старшої школи передбачають ідеальні знання змісту предмету, який він викладає, та його методики, досконале знання психології і педагогіки, логіки, принципів, форм, методів навчання і виховання, знання індивідуально-психологічних особливостей учнів тощо. Педагогічна майстерність базується на педагогічних здібностях. Лекторська майстерність, як складова педагогічної майстерності, передбачає мистецтво володіння слухачем [9, с.31].

Головна мета у діяльності лектора полягає не тільки у тому, щоб передати конкретний обсяг знань слухачам, а й у тому, щоб забезпечити їх зустрічну активність, тобто створити всі необхідні умови для того, щоб учні захотіли «взяти» те, що пропонує вчитель на уроці. Саме тут й необхідна майстерність, яка, на думку І. Зязюна, постає як найвищий рівень діяльності, її якісний результат, як вияв творчої активності педагога. Саме тому лектор мусить максимально чітко знатися не тільки в матеріалі викладу, а й у правильній подачі інформації, володіти конкретними мовними нормами, які загалом систематизуються у галузь знань – культуру мови [4, с. 236].

Культуру мови можна означити як галузь знань, яка вивчає нормативність мови, її відповідність суспільним вимогам, індивідуальну здатність індивіда вільно володіти різноманітними функціональними стилями. Термін «культура мовлення» використовується для означення певного рівня втілення мовних засобів у повсякденному писемному та усному спілкуванні. За смисловим

навантаженням «культура мовлення» різниться від поняття «культура мови». Під «культурою мовлення» розуміємо впорядковану сукупність нормативних, мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення і задовольняють мету та умови спілкування [1, с. 170].

Вирішальним поняттям культури мовлення є поняття норми, яке співвідноситься з поняттями стилістичної необхідності вживання мовної одиниці щодо якості мовлення. Таку якість мовлення, як дівість, а також умови оптимальної мовленнєвої поведінки насамперед простежує риторика. Культура мовлення досліджує її нормативні сторони та доцільність різних варіантів мовленнєвої поведінки. Мовленнєві неточності, мовленнєва неоднозначність, які інколи допускаються, вельми недоречні у професійному мовленні. Мовленнєва культура є вирішальним складником професійної майстерності педагога. Учителеві школи вона особливо необхідна, оскільки від якості його мовлення, лекторської майстерності, від майстерності мовленнєвого спілкування суттєво залежать результати та якість засвоєння знань учнями [4, с. 136].

Навчання техніці мовлення є вкрай необхідною стадією в оволодінні мистецтвом слова. Кожного оратора мусить бути добре чути, а це залежить від поставленого голосу та вправності користуватися ним. Розуміння мовлення одночасно залежить і від ясності, виразності вимови, тобто дикції. Публічна мова зобов'язана бути правильною, відповідати орфоепічним стандартам вимови. Еталоном правильності служать норми, правила вимови, наголошування, слововживання, словозміни, орфографічні правила та інше. Завдяки цьому здійснюється інформативно-інформаційна роль мовлення, відбувається цілеспрямований вплив на свідомість людини. Формування правильності забезпечують різні види самовдосконалення, такі як: тренінги, робота зі словниками, спеціальною лінгвістичною літературою, написання текстів, слухання й аналіз правильного мовлення [8, с. 137].

Культура мовлення вчителя щільно пов'язана з лекторською майстерністю. Через це колосальну увагу педагоги приділяють порадам з лекторської майстерності. Окрім лаконічності заздалегідь продуманого тексту, лектор мусить вільно ним володіти та дотримуватись зазначеним далі критеріям мовленнєвої культури.

Володіння мовним багатством народу, художньою і публіцистичною літературою, лексичним запасом літературної мови, використання мовних одиниць підкреслює різноманітність лекторського мистецтва – першого критерія мовленнєвої культури. Інтонаційність, експресивність, мелодика мовлення; стилістично правильне використання словосполучень і речень; енергійне, нестандартне мислення; постійне покращення і збагачення мовлення відіграє значну роль у педагогічній діяльності лектора. Це допоможе йому виокремити, створити своє бачення професійного мовлення, реалізувати власну мовленнєву культуру, досягти рівня сприйняття і розуміння власних висловлювань [13, с. 33].

Також важливу роль відіграє виразність, яка забезпечується оригінальністю у висловлюванні міркувань з метою результативного впливу на учнів-слухачів. Цій меті слугують такі засоби художньої виразності як епітети, порівняння, метафори; фонетичні засоби (наприклад, тембр голосу, інтонація, дикція, темп мовлення); значну роль відіграють засоби фольклору: афоризми, прислів'я, приказки, крилаті слова й вирази; нелітературні форми національної мови (соціальні та територіальні діалекти). Виразність учителя розвивається на засаді тренінгів, читання художньої літератури, власній творчості тощо. Завдяки їй відбувається вплив на почуття учнів, їх уважності, настрою, бажання слухати [5, с. 222].

Критерієм мовленнєвої культури виступає нормативність: відповідність системі мови, її законам. Це не відгороджує мовлення вчителя від розкриття нових семантико-стилістичних можливостей, уточнювань контексту, що увиразнюють його висловлювання. Водночас вчитель має дбати про смислову і стилістичну єдність, вмотивоване використання форм з іншого стилю.

Точність, або конкретизація висловлювань лектора, його думок є основою мовленнєвої культури педагога старшої школи. Слугує для достеменної співвіднесеності висловлень, вжитих слів або синтаксичних конструкцій з реальністю. Вона передбачає дбайливий вибір жанру текстів, середовища і умов, колориту спілкування та залежить від культурно-освітнього рівня учнів старшої школи, їх знання предмета мовлення, вибору слова чи вислову (тобто словникового запасу), вправності зіставляти слово з предметом, річчю, ознакою, явищем. Точність мовлення вчителя постає у вживанні слів відповідно до їх мовних значень, що сприяє виробленню навички називати речі своїми іменами. Розвивається ця звичка у ході роботи зі словниками, науковою та навчальною літературою, аналізу чужого та особистого мовлення [3, с. 19].

Стислість є вагомою складовою мовленнєвої культури. Адже при педагогічній діяльності з учнями старшої школи важливий раціональний, лаконічний підбір мовних засобів для вираження ключової думки, тези. Ця риса формує уміння говорити по суті.

Чистота, тобто бездоганність усіх елементів мовлення, уникнення неслухних, непритаманних українській мові іншомовних запозичень. Вона забезпечується порядком установ, мовною грамотністю вчителя [7, с. 291].

Наступним критерієм слугує ясність – доступність мовлення для сприйняття тих, хто слухає. Вона забезпечує достеменне розуміння сказаного, не вимагаючи від аудиторії особливих зусиль при сприйнятті. Ясності мовлення сприяють виразна дикція, правильне інтонування, логічне наголошення, рівномірний та неспішливий темп, стриманий, спокійний і ввічливий тон. Неясність мовлення є результатом порушення лектором норм літературної мови, перенасиченістю іноземними словами, термінологією, власними слововживаннями. Досягненню ясності мовлення сприяє процес спілкування: чим частіше педагог є учасником комунікації, тим більше часу

приділяє мовленню, його ясності, від якої залежать здобутки комунікативної мети, задоволення від спілкування з учнями різних вікових категорій [11, с.60].

Доцільність, тобто відповідність мовленнєвій цілі педагога. Вона вдосконалює мовне чуття лектора, допомагає вміло управляти поведінкою учнів. Роль доцільності полягає у встановлюванні контакту, підтримці інтересу до спілкування, нейтралізації роздратування, виклику почуття симпатії, розкутості тощо. Доцільність уживання мовних засобів за різних умов, правила спілкування (вміння почати й закінчити розмову); тактика спілкування (вміння перефразувати вислів, заповнити паузу) це роль комунікативної діяльності. Наприклад, звертання із недотриманням соціолінгвістичної норми може спричинити негативні наслідки більші, ніж граматична чи лексична помилка. Довгі паузи, незв'язність мовлення, незавершені речення, відсутність прагматичних умінь знижують інтерес учнів-слухачів [6, с. 77].

Логічність, інакше кажучи точність використання слів і словосполучень, правильність конструкції речень, смислова досконалість тексту також є вкрай важливою в діяльності педагога. Вагомими умовами логічності є: уникнення недоречних повторень спільнокоренових слів, тобто тавтології, зайвих словесних конструкцій, слів (плеоназм); чіткість у структурі ускладнених речень. Оскільки неточності та різнобій висловлювань свідчать про заплутаність думок, тому не допустити це педагог старшої школи просто зобов'язаний.

Останнім критерієм мовленнєвої культури є естетичність – вираження естетичних інтересів лектора засобами мови, вміння запалити мовленням естетичне задоволення. Досягається вона шляхом вправ із риторики. Важливо, щоб в учнів гарні фрази поєднувалися з глибоким і точним змістом [2, с. 220].

Культура мовлення вчителя старшої школи є не лише показником його професійних якостей, а й чинником, що впливає на його визнання у педагогічному всесвіті. Педагог, який не володіє мовленням на високому рівні, навряд може бути задоволеним собою, а це в свою чергу негативно позначається на його поведінці, професійній діяльності та навіть приватному житті [12, с. 255].

Отже, одним з найбільш вагомих факторів успішної педагогічної діяльності виступає мовленнєва культура, яка включає в себе головну її частину – лекторську в контексті педагогічної майстерності. Уміння педагога правильно, лаконічно, послідовно, неповторно говорити є набутою навичкою. Відмінна лекторська майстерність учителя старшої школи мусить бути різноманітною, виразною, нормативною, точною, стислою, чистою, ясною, доцільною, логічною, естетичною. Саме такі критерії допоможуть педагогу оволодіти увагою слухачів, створювати заплановану атмосферу, а також активізувати розумову діяльність учнів. Тому вчителю вдалося вдосконалити культуру свого професійного мовлення потрібно протягом усього життя.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів, 1990. С. 140–205.
2. Бугенко Н. Ю. Комунікативна майстерність викладача: навч. посібник. К. : 2005. 336 с.
3. Запорожец Т. Н. Логика сценической речи. М., 1974. С. 13–22.
4. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посібник. К. : МАУП, 2000. 312 с.
5. Козлянинова І. П. Орфоепія в театральній школі. М., 1974. 512 с.
6. Максименко С. Д., Заброцький М. М. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування). К., 2005. С. 55–121.
7. Мурашов А. А. Педагогическая риторика. М., 2001. 312 с.
8. Никольская С. Т. Техника речи. М., 1978. С. 112–137.
9. Ничкало Н. Г. Концепція педагогічної майстерності академіка І. А. Зязюна: міждисциплінарні засади. Теорія і практика професійної майстерності в умовах ціложиттєвого навчання: монографія. Житомир : Рута, 2016. С. 20–32.
10. Педагогічна майстерність: підручник за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.
11. Савкова З. Б. Как сделать голос сценическим. М., 1975. С. 58–99.
12. Техніка мовлення: Методичні рекомендації для опанування методикою лекторської майстерності для магістрів стаціонарної та заочної форми навчання зі спеціальності 8.000009 «Управління навчальним закладом», аспірантів та слухачів семінару педагогічних знань. Уклад: Т.В. Пичугіна. Львів, 2006. С. 261.
13. Чибісова Н. Г, Тарасова О. І. Риторика: навч. посібник. К., 2003. С 22–36.

УДК 373.5.016:94]:37.091.33-027.22

*Зенова Ірина, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.), м. Полтава*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КЕЙС-МЕТОДУ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ

У вітчизняній науково-методичній літературі є публікації про використання кейс-методу в економіці, бізнесі, будівництві та галузях освіти. Ця інтерактивна технологія навчання давно використовується в соціології у виконанні дослідницьких робіт. Активно залучається зараз цей метод і при навчанні історії. У кожного викладача, вчителя є свій підхід до використання цього методу.

Кейс-метод доволі новий для українських вчителів і вимагає подальшого теоретичного і практичного дослідження процесу обрання тем, підготовки матеріалу та учнів до такого виду діяльності. З цими тенденціями прямо пов'язане зростання інтересу та уваги до вказаної проблеми. Метою статті є висвітлення досвіду вітчизняних шкільних учителів щодо використання вищезазначеного нового інтерактивного методу у навчанні історії.

Починаючи з кінця минулого століття українські вчені активно знайомилися та використовували на практиці досвід європейських і американських дослідників у галузі освіти й застосовували метод case-study як технології навчання, в тому числі й історії. У цьому напрямку працюють дослідники українського Центру інновацій та розвитку, серед яких: Сурмін А., Сидоренко, В. Лобода, А. Фурда та ін. Під редакцією Ю. Сурміна у 2002 році було видано фундаментальну працю «Ситуаційний аналіз, або анатомія кейс-методу». У теперішній час застосування методу аналізу ситуацій у навчальному процесі в школах знаходиться на стадії усвідомлення та початку використання [1, с. 7].

Сучасний світ дає людству такий потік інформації, передусім навчальної, який спонукає до потреби пошуку нових методів, які б дозволили забезпечити високий рівень опанування матеріалом. Зрозуміло, що для цього потрібно розвивати активні або інтерактивні технології [2, с. 2]. Історія має надзвичайно великий обсяг інформації, який постійно доповнюється новими фактами, даними археологічних розкопок, дешифруванням стародавніх текстів, вивченням писемних джерел тощо [4, с. 81–86].

Добре відомі методи інтерактивних форм навчання, такі як тренінги, ділові та рольові ігри, навчальні групові дискусії, мозковий штурм тощо. Чільне місце останнім часом у методичці посідає метод аналізу ситуацій – кейс-стаді [5, с.39]. Його зміст полягає в тому, що навчальний процес організовується на основі діалогу, в процесі якого учні будуть навчатися аналітичному та критичному мисленню, вирішувати поставлені завдання, враховувати об'єктивну ситуацію, спілкуватися з іншими людьми тощо.

Цей метод нагадує дебати, які були дуже популярними в кінці ХХ ст. у Європі та Україні, коли створювалися дві групи учнів по 4 особи, заздалегідь давалися завдання, кожна із груп готувала питання з історії до своїх опонентів, на які треба було відповісти й, обов'язково, дати свій варіант розв'язання проблеми.

Для використання кейс-методу, як показує досвід, варто брати значні за змістом теми, в яких матеріал дозволяв би учням показати свої можливості. Але це можна і варто напрацьовувати за декілька років викладання історії, розпочавши готувати учнів 6-7 класів на мінікейсах з одним висновком і у старших класах вони зможуть аналізувати більш складні пакети матеріалів.

Часто у істориків-дослідників відсутній єдиний погляд на ті чи інші події. Можна ставити питання чи правильно було зроблено, які були допущені помилки? Що можливо було зробити інакше? У школярів ще дуже малий

життєвий досвід, тому роль учителя дуже важлива: задати певний алгоритм, провести індивідуальні консультації, оцінити роботу.

До кейс-методу можна додавати й старі інтерактивні методики, наприклад, історичного суду над відомими особами. Тоді, пакет документів із кейса може служити допоміжним матеріалом для пізнання того, як історія визначила діяльність особистості [8, с. 131]. Кейс-метод вчить учнів працювати в команді, проводити мозковий штурм. Тобто, готуючись до проведення уроку новим методом є сенс залучати старі інтерактивні методи, що, на наш погляд, збагатить урок і внесе родзинку в його проведення.

Проблема використання кейсів у навчанні історії, полягає в тому, що в історії немає умовного способу вивчення історичного матеріалу і переробити те, що вже відбулося, неможливо. Але є і позитивний момент – учні навчаються думати про те, як не допустити подібної помилки.

Досвід показує, що матеріал краще засвоюється, запам'ятовується тоді, коли учень відчуває себе відповідальним за розв'язання конкретної проблеми, ніж просто читає матеріал уроку. Цікаве спостереження: коли пропонуєш учневі уявити себе на місці історичної особистості – князя, гетьмана, полководця, міністра економіки й т.д., як зразу змінюється спосіб мислення, відбувається спроба зробити краще, діяти по-справжньому. Але, поставивши себе на місце історичного персонажа, учень повинен пам'ятати, що він жив у іншу епоху, відмінним життям. Терміни, поняття, мораль, психологія різнилися від сучасних. Коли ставиш себе на місце історичного персонажа, треба зрозуміти ситуацію: наскільки було складно і може бути складно в майбутньому в подібній ситуації [9, с. 22].

Кейс – це громіздка робота: підготовка учнів, документів, питань, фото, фільмів тощо. Але результат – позитивний при правильно проведеній підготовці. Декілька занять, і школярі мають досвід. Вони навчаються правильно обирати інформацію у її великому потоці.

Цей метод варто використовувати паралельно з іншими. Різні теми – різні підходи. Із залученням одного методу проводити всі уроки нераціонально, неактуально та не відповідає вимогам динаміки сучасного уроку. Кращий варіант, коли кожен урок проводиться за своєю методикою.

Кейс-технологія вказує на практичну проблему та актуалізує певний комплекс знань, який важливо засвоїти при підготовці до роботи. Кейс-метод трудомісткий, але і цікавий тоді, коли є час для висловлення думок, своїх пропозицій. Тому на уроці в 45 хвилин замало часу для роботи з кейсом. Потрібно щонайменше – 90 хвилин.

Висновки. Отже, використання кейсів на уроці історії вимагає від учнів навичок самостійної роботи, вміння аналізувати інформацію, робити висновки, захищати власну точку зору, працювати в групі за умови очного навчання, розуміти не тільки матеріал, але й історичну ситуацію. Це може поступово перейти в наукову роботу школярів. Педагог обирає учнів, які після обговорення матеріалів кейса, можуть написати есе або тези на конференцію, статтю або наукову роботу, як це роблять в Малій академії наук, де необхідно

логічно та аргументовано викласти власні думки щодо питань, які розглядалися. І це найкорисніше тому, що на сьогодні високі технології підіймають вимоги й у сфері гуманітарних наук.

Література:

1. Біскуп В.С. Застосування методу аналізу ситуацій (case-study) в інтерактивних формах навчання. URL: www.sau.kiev.ua/docs/.../v.s.biskup.doc
2. Богач О. В., Клименко Т. В. Сучасні інноваційні технології в освіті. Актуальні проблеми діяльності закладів освіти у контексті формування життєвих перспектив особистості: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 24 листопада 2020 р. (м. Київ, м. Кременчук). П Ч. [За заг.редакцією Ю.В.Івженка]. Кременчук, 2021. 297 с.
3. Використання кейс-технології на уроках історії та англійської мови. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/19782/1/10.pdf>
4. Голіщенко Н. А. Впровадження кейс-методу під час викладання навчальних дисциплін у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів. Актуальні проблеми діяльності закладів освіти у контексті формування життєвих перспектив особистості: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 24 листопада 2020 р. (м. Київ, м. Кременчук). П Ч. [За заг.редакцією Ю.В.Івженка]. Кременчук, 2021. 297 с.
5. Длугопольський О.В. Збірник кейсів з вивчення дисципліни «Аналіз політики» для студентів освітньо-професійної програми підготовки магістрів «Аналітична економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 051 «Економіка». Тернопіль: THEU, 2018. 59 с.
6. Доповідь: Використання кейс-технології на уроках історії. URL: storiya.in.ua/dopovide-na-temu-vikoristannya-kejs-tehnologi-na-urokah-istori.html
7. Кейс-метод. Вікно у світ ситуаційної методики навчання. URL: www.casemethod.ru
8. Психологія і педагогіка. Проведення індивідуального заняття за методом аналізу конкретних навчальних ситуацій (case study) : Навчально-методичний посібник. Львів: ЛІБС УБС НБУ, 2012. 145 с.
9. Штефан Л.В. Кейс-метод: використання у професійній освіті: методичний посібник. Харків: УПА, 2011. 88 с.

МІЖКОНФЕСІЙНІ ШЛЮБИ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ: ІСТОРІЯ ПРОБЛЕМИ

Україна – багатонаціональна держава, у ній чимало вірян різних конфесій. Тому не дивно, що одружуються віруючі, які є представниками різних церков. Є випадки, коли вони оформлюють цивільний шлюб. До російсько-української війни за статистикою жінок було більше, ніж чоловіків. У статевій структурі населення України 53,7% (22 млн 658,6 тис. осіб) складають жінки та 46,3% (19 млн 558,2 тис. осіб) – чоловіки [1]. А в умовах війни цей розрив ще збільшиться. Тому, питання міжконфесійних шлюбів може постати ще гостріше. Метою статті є спроба в загальних рисах окреслити можливість / неможливість укладання шлюбу між мусульманами / іудеями / християнами та представниками інших віросповідань.

Згадаймо, що таке шлюб. Шлюб від давньоукраїнського «з'єднання за любов'ю» – історично зумовлена, санкціонована й регульована суспільством форма людських взаємин, яка визначає їхні взаємні права та обов'язки, а також їхні права та обов'язки щодо дітей. У більшості країн світу шлюб реєструється державним органом реєстрації актів цивільного стану [2].

Але є ще поняття церковного шлюбу. У багатьох країнах вінчання є обов'язковим і має юридичну силу, у деяких є єдиною офіційною формою шлюбу. Декотрі держави (в тому числі й Україна) юридичної сили вінчання не визнають. Тому священнослужителі перед цим таїнством вимагають документ від державного органу реєстрації актів цивільного стану [3]. Але так чи інакше, різні церкви дещо по різному відносяться до міжконфесійного або міжрелігійного шлюбу.

Про походження шлюбу від Бога говориться в Біблії у книзі Буття. «І промовив Адам: «Оце тепер вона – кість від костей моїх, і тіло від тіла мого. Вона чоловіковою буде зватися, бо взята вона з чоловіка. Покине тому чоловік свого батька та матір свою, та й пристане до жінки своєї, – і стануть вони одним тілом» [4]. У Новому Заповіті бачимо таку фразу: «Тому-то немає вже двох, але одне тіло. Тож, що Бог спарував, – людина нехай не розлучує!» [5].

Як Біблія говорить про міжконфесійні шлюби? Апостол Павло чітко пояснив, що вони не повинні брати участі в обрядах інших релігій. Виникає питання, а як же бути з міжрелігійною єдністю? Якою, фактично, є шлюб між представниками різних церков? У Біблії зазначено: Бог сказав: «Я поверну народам мову чисту, щоб усі ім'я Господнє призивали та щоб служили йому однудушно» [7]. Саме завдяки «мові чистій», тобто Божим вимогам щодо поклоніння можна досягти справжньої єдності [8].

У демократичному суспільстві, кожна людина має право на свободу совісті та віросповідання, тобто на вибір релігії. Усе починається з сім'ї, оскільки батьки сповідують певну віру, то і діти навертаються у віросповідання батьків. Поступово у кожної особи формується свій світогляд і вона приймає певну релігію. Щоправда, зустрічалися непоодинокі випадки переосмислення світу і Бога, що призводило до зміни віросповідання.

Кожна церква береже свою паству і не заохочує до одружень людей, які сповідують різні релігії. Навіть, навпаки, радить, щоб шлюб відбувався між представниками однієї віри, оскільки це має великий вплив на майбутнє. Це вирішується не на один день, а на все життя. У подружньому житті людина стає відповідальною не лише за себе, а й за свого супутника і своїх дітей [9].

Відомо, що джерелом мусульманського права – шаріату є Коран і Сунна. Шлюб з представниками інших вірувань в ісламі не схвалюється, так само як і в християнстві, так і юдействі. Щоправда, є виключення для чоловіків: для них він можливий із жінками Kitabiya, тому що не має загрози, що жінка буде вимагати від чоловіка зміни віри. В ісламі постійно підтримується думка, що чоловік має повернути свою жінку до ісламу. Одруження мусульманина з жінкою з-поміж людей Писання (юдейками або християнками) дозволяється [12]. У Корані сказано: «Сьогодні Вам дозволено блага їжа. Їжа людей Писання також дозволена Вам, а Ваша їжа дозволена ним, а також Вам дозволені цнотливі жінки з-поміж тих, що повірили й цнотливі жінки з-поміж тих, кому Писання було даровано до Вас» [11].

Чому іслам так поблажливо ставиться до християн та юдеїв? Напевне тому, що в Корані є вірші про християнських і юдейських Богів. Тора, Біблія та Коран досить широко трактують можливість шлюбних стосунків. Але реальне суспільне життя, що має особливість змінюватися, вимагає перегляду релігійних настанов, більш м'якого підходу і більш гнучкої й компромісної політики щодо міжконфесійних і міжрелігійних шлюбів. Існує єдине універсальне правило для ісламу та християнства: міжрелігійні (і міжконфесійні) шлюби можливі, якщо відбудеться перехід «чужовірної» половинки в «правильну» релігію. Мусульманин не може мати права на шлюб із жінкою, яка не сповідує «небесної релігії». До них відносяться язичниці, безбожні комуністки (атеїстки), екзистенціалістки, багаїстки [12].

Одруження ж мусульманки з немусульманином, категорично заборонено, оскільки в Корані сказано: «Якщо ви дізнаєтеся, що вони є вірянами, то не називайте їх невірними, бо їм не дозволено одружуватися з ними, а їм не дозволено виходити заміж за них (5:10)» [10].

В іудаїзмі головною книгою є Тора, яка регулює питання шлюбів, в тому числі й змішаних: у п'ятій книзі є заповідь, за якою одружуватися із представником іншої віри й національності заборонено. Тому ортодоксальний юдаїзм більш суворо, ніж християнство та іслам, забороняє подібні шлюби. Юдеї – обраний народ, тому «чистота крові» має бути збережена. Для національної релігії такий підхід є зрозумілим. Але в житті такі шлюби існують, і це називається «асиміляцією», тому що відбувається факт

«розчинення» в такому шлюбі етнічного елементу. Як зазначає рабин громади «Серед своїх», (ФЕОР) Йосеф Херсонський, «святкувати таке весілля за всіма традиціями абсурдно або блюзнірське. Це те ж саме, що дякувати Богові за некошерну їжу – Бог заборонив євреєві її вживати! Коли укладається шлюб представниками різних релігій, це значить, що в кожного з подружжя дуже неглибоке розуміння власної віри. Повноцінно релігійний єврей ніколи не жениться з повноцінно релігійною християнкою. Якщо такий шлюб все-таки відбудеться, це значить, що для людини релігія грає незначну, не головну роль у житті, проходить по дотичній» [14].

Проти змішаних юдейсько-християнських шлюбів історично виступали й з інших причин. Християнське духовенство в багатьох країнах скаржилося, що діти, породжені від християн, одружених на євреях, більше схильні жити за принципами юдаїзму. Зі своєї сторони, юдеї, намагаючись підтримувати «чистоту ізраїльської породи», вважають такі шлюби великою втратою для єврейства. Деякі заявляють, що оскільки більшість дітей змішаних пар виховуються як християни, то це дуже не вигідно для євреїв [15].

Сьогодні буває й таке, що люди вінчаються за традиціями обох конфесій, які вони представляють, і при цьому вінчання проводять двоє священнослужителів, хоча подвійне вінчання викликає сумнів у православної церкви. Треба відмітити, що в Україні православна церква (обох юрисдикцій), безумовно, вінчає своїх вірян з римо- та греко-католиками. Все-таки це одна релігія – християнство, і у цих конфесіях визнають хрещення. Стосовно міжконфесійних шлюбів між християнами, католицька церква в особі Папи Бенедикта XVI останнім часом висловлюється на підтримку таких родин [15].

Якщо ж православний забажає повінчатися з представником інших конфесій (євангелістом, баптистом, єгови́стом тощо), то вінчання не зможе відбутися, оскільки хрещення у цих конфесіях православна церква не визнає [13].

Отже, проблема міжконфесійних і міжрелігійних шлюбів залишається дискусійною темою не лише в середовищі церков, але і в суспільстві. Україна – багатонаціональна, багатоконфесійна держава, де на світському рівні вже виникло багато міжетнічних шлюбів. З моменту створення незалежної України відчувається релігійне відродження, що призводить до релігійної самоідентифікації. Начебто, створення єдиної української церкви мало б допомагати у розв'язанні проблеми міжконфесійних шлюбів. Утім, низка проблем з цього приводу дещо загострилася, оскільки стає все більше міжконфесійних шлюбів на цивільному ґрунті.

Література:

1. Жінки та чоловіки: стало відомо, кого в Україні більше. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1737420-zhinki-ta-choloviki-stalo-vidomokogo-v-ukrayini-bilshe#>:
2. Що таке шлюб? URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%>

3. Що таке церковний шлюб? URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%>
4. Біблія. Книги священного письма Старого і Нового завіту. Канонічні. Том 1. Книга Буття (2:23-24). К., 1996. 567 с.
5. Біблія. Книги священного письма Старого і Нового завіту. Канонічні. Том 1. Від Матвія (19:6). К., 1996. 567 с
6. Біблія. Книги священного письма Старого і Нового завіту. Канонічні. Том 1. (2 Коринфян 6:14, 15, 17). К., 1996. 567 с
7. Біблія. Книги священного письма Старого і Нового завіту. Канонічні. Том 1. Софонії 3:9, К., 1996. 567 с.
8. Біблія. Книги священного письма Старого і Нового завіту. Канонічні. Том 1. (Ісаї 2:2-4). К., 1996. 567 с.
9. Коран (5:5)
10. Коран (5: 10)
11. Міжрелігійні шлюби: чи можливо це? URL: https://risu.ua/mizhreligiyni-shlyubi-chi-mozhlivo-ce_n65415
12. Муллокандова О. М. Мусульманське релігійне право щодо шлюбів з іновірцями: філософсько-релігієзнавчий аналіз. Вісник Житомирського державного університету. Вип. 6 (78), 2014. с. 62–67.
13. Муллокандова О. М. Міжрелігійні та міжконфесійні шлюби як предмет наукових та богословських студій. Релігія та Соціум. 2011. №2 (6). С. 215–220.
14. Муллокандова О. М. Міжрелігійні шлюби в контексті взаємодії етнічного та релігійного в юдейських сімейних парах. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. Випуск 34 (47), 2015. С. 70–74.
15. Релігієзнавство: навчально-методичний посібник / автор-укладач Н. І. Гончарова. Одеса: Астропринт, 2017. 116 с.

УДК 373.5.016:94]:37.091.31

*Коломієць Юлія, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.), м. Полтава*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ У СТАРШІЙ ШКОЛІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ РОЗРІЗ ПРОБЛЕМИ

Методи навчання та форми освітнього процесу не тільки історії, є постійним предметом досліджень, як українських, так і зарубіжних учених. Український дослідник А. Приходько, дає таке визначення поняттю «форма організації навчання історії»: «зовнішній вияв узгодженої діяльності учителя та учнів, яка здійснюється в певному режимі, послідовності із застосуванням відповідних видів і способів і спрямована на досягнення цілей і завдань шкільної історичної освіти». Отже, виходячи з визначення А.Приходька, форму навчання історії можна поділити на два умовні типи: форми організації

занять (урок, семінар, лекція і т.д.) та форму навчальної діяльності учнів в процесі уроку (індивідуальна, групова, фронтальна) [6 ; с. 22].

Вибір вчителем типу уроку залежить від багатьох факторів, наприклад від завдання уроку, віку учнів, особливостей матеріалу і так далі. Ще одним важливим фактором можна вважати засоби навчання, наявні в школі. Не варто забувати, що уроки одного типу можуть бути проведені у різних формах, в залежності від домінуючої форми проведення уроків, або рішення вчителя щодо конкретного уроку. Так, урок засвоєння нового матеріалу може бути проведений в формі лекції, екскурсії, бесіди або їх поєднання. У сучасній дидактиці існує декілька підходів до класифікації уроків. На думку О.Пометун і Г.Фреймана, дидактична мета є найважливішою складовою процесу навчання, тому класифікація за цією ознакою найбільш близька до реального уроку [5; с. 328].

Проведений нами в процесі дослідження аналіз наукових джерел, свідчить про зростання тенденції щодо розширення педагогічного арсеналу методів і форм проведення уроків історії. Починаючи з 2014 р., урокам історії приділяється все більше уваги, адже роль вивчення історії та історії України в освітньому процесі в умовах російської агресії зростає, передусім із важливістю патріотичного виховання дітей.

Відповідно до сучасних навчальних тенденцій, акцент в педагогічній діяльності серед учнів старших класів, робиться на інтерактивні методи навчання, а роль самих здобувачів освіти, перетворюється з пасивної в активну. Такі форми навчання часто називаються «нестандартними».

Український вчений-педагог І.Підласий, виділяє до 36 типів новітніх «нестандартних» уроків, серед яких: «уроки-змагання», «уроки типу КВК», «театралізовані уроки», «уроки-аукціони», «уроки взаємного навчання учнів», «бінарні уроки», «уроки-суди», «уроки-екскурсії», «уроки-суди» і т.д. Не дивлячись на різні деталі, більша частина цих уроків демонструє самодіяльність учнів, елемент змагання та командну роботу. На думку вищезгаданого дослідника, поява нових форм уроків, зумовлена бажанням поглибити зацікавленість учнів в навчальному процесі. За класифікацією вченого, нестандартний урок – це імпровізоване навчальне заняття, що має нетрадиційну структуру [8; с. 616].

Дещо інше визначення пропонує ще один український педагог О. Ідрісов. Він виділяє два основних підходи в кваліфікації такого виду уроків. За першим, основною формою навчального процесу залишається традиційний урок, однак у його структуру додаються елементи сучасних педагогічних прийомів. Другий підхід трактує нестандартний урок як інноваційну, сучасну форму уроку, що з'явилася останнім часом і поширилася в сучасній школі (уроки-конференції, уроки-круглі столи, уроки-аукціони, уроки-дискусії тощо) [3; с. 19].

Ще один український педагог Г.Селевко, виокремлює уроки «традиційні» й «нетрадиційні», розділяючи при цьому урок на змістову й процесуальну частини, які досить сильно відрізняються між собою в різних типах уроків.

Найбільшу різницю можна побачити в «меті» уроку, якщо в «традиційному уроці» метою уроку є формування в учня умінь, знань, виховання особистісних якостей із заданими уміннями, то в нетрадиційному, головною метою уроку є розвиток особистості учня. Подібні відмінності можна спостерігати у всіх, або майже у всіх елементах уроку. У «нетрадиційних» уроках акцент робиться саме на індивідуальному та інтерактивному розвитку здобувачів освіти [2; с.256].

Ще одним об'єктом дослідження методистів-дослідників стала шкільна лекція як як одна із форм класно-урочної системи навчання в старшій школі. Деякі педагоги вважають, що лекція є однією з найпростіших форм проведення уроків в методичному плані, адже від учителя тут вимагається тільки написати текст, і в монологічній формі зачитати його перед здобувачами освіти. Однак, інші педагоги називають лекцію однією з найскладніших форм проведення уроку.

До прикладу, російський педагог Є. В'яземський, наголошував на тому, що шкільна лекція – це форма навчальних занять у старших класах, за допомогою якої вчитель, переважно монологічними прийомами, подає глибокий, цілісний, логічно стрункий і завершений виклад основного фактологічного та історичного матеріалу навчальної теми. Цей же вчений пише, що не дивлячись на те, що викладач фактично не обмежений у виборі прийомів під час проведення занять лекційної форми, необхідно обмежити демонстрації на лекціях заздалегідь підготовлених текстових таблиць, опорних конспектів, логічних схем, розгорнутих планів і т. ін. В ідеалі потрібно складати ці допоміжні елементи разом з аудиторією, залучаючи учнів до самого процесу пошуку істини, а не представляти вже готовий матеріал [4; с. 384].

На противагу цій думці, сучасні українські вчені О. Пометун і Г. Фрейман акцентують увагу на тому, що сучасні лекції, мають використовувати елементи наочності, зокрема коротке резюме, конспект, план, список літератури, таблиці, схеми і т.д. Ці додаткові інструменти, значно зекономлять час на конспектуванні, та сконцентрують увагу учнів на основних аспектах уроку [5; с. 328].

Отже, необхідно варіювати додатковими інструментами в ході лекції. За визначенням ученого-педагога М. Студенікіна, головною метою лекції, є саме вміння слухати, виділяти основне та конспектувати, а отже перед тим як проводити лекцію, необхідно впевнитись у тому, що учні можуть виділяти головне в письмовій формі з тексту підручника та конспектувати – сприймати усне мовлення педагога [7; с. 240].

Лекційна форма уроку історії, привчає учнів старших класів до роботи з усним мовленням викладача як основного джерела інформації на уроці, до грамотного та лаконічного конспектування текстів і т.д. Фактично, лекції в старших класах є підготовчим етапом для учнів до навчання в закладах вищої освіти.

Вище сказане не означає, що лекція мусить бути традиційною. На думку О. Пометун і Г. Фрейман, в останні роки розповсюджується досвід проведення лекцій із застосуванням інтерактивних методів. Подібний підхід ураховує, що здатність здобувача освіти інтенсивно сприймати усну мову не перевищує 10–15 хвилин. Саме тому лекції доцільно розподіляти на декілька тематичних частин (змістових блоків), розрахованих на 10–15 хвилин, перериваючи їх іншими формами навчальної діяльності учнів [6; с. 2–7].

Шкільні лекції можна умовно поділити на два типи: оглядові, які поділяються на вступні й заключні, та тематичні. Оглядові лекції, зазвичай вступні, або заключні в темі лекції, їх мета або коротко ввести здобувачів освіти в майбутню тему, або ж навпаки, підсумувати раніше пройдений матеріал. На таких лекціях, учні конспектують багато нових понять і термінів, складають таблиці з історичними персоналіями, працюють із хронологічними таблицями подій і т.д.

У той же час, мета тематичної лекції – це формування у здобувачів освіти яскравих уявлень щодо даної теми, широкий виклад історичних фактів, підтвердження теоретичного матеріалу прикладами, тощо. В тематичних лекціях, фактичні знання домінують над теоретичними, на відміну від оглядових. Саме тематична лекція, має вигляд розказаної вчителем цілісної історії, того чи іншого історичного періоду, у той час як оглядова є представленням учням набору термінів, понять, дат і т.д.

При використанні лекцій із застосуванням інтерактивних методів, після викладення певного блоку інформації необхідно запланувати завдання, які допоможуть здобувачам освіти в процесі закріплення та застосування засвоєних нових знань. З цією метою використовуються короткі дискусії, робота у малих групах або парах, рольові ігри тощо. Досвід показує, що саме такий варіант лекції є більш ефективним з точки зору засвоєння інформації, формування вмій і навичок та підвищення інтересу учнів до того, що викладається.

Отже, із-поміж форм навчання історії в старшій школі можна виокремити форми організації навчальних занять і форми навчальної діяльності учнів на уроці. Головною сучасною тенденцією у навчальному процесі можна назвати переорієнтацію з пасивних форм навчання на активну творчу працю із застосуванням активних й інтерактивних методів навчання. Відповідно змінюється і роль здобувача освіти в навчальному процесі, адже акцент робиться на індивідуальному розвитку кожного учня, що в свою чергу, розширює роль вчителя в процесі формування та розвитку знань, умій, навичок, певного досвіду та особистісних якостей учня.

Література:

1. Приходько А.С. *Форми навчання історії у вітчизняній школі ХХ століття:* автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02. К.: [Б. в.], 2006. 22 с.
2. Селевко Г.К. *Современные образовательные технологии: учеб. пособ. М.: Народное образование, 1998. 256 с.*

3. Идрисов А.Е. Нетрадиционные формы уроков в процессе изучения истории. Фестиваль педагогических идей «Открытый урок» : Электронная газета «1 сентября» [Электронный ресурс].
4. Вяземский Е. Е. Теория и методика преподавания истории : учеб. для студ. высш. учеб. заведений. М.: ВЛАДОС, 2003. 384 с.
5. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2005. 328 с.
6. Пометун О.І. Нові підходи до відбору та структурування змісту сучасної історичної освіти. Історія в школах України. 2000. № 1. С. 2–7.
7. Студеникин М.Т. Методика преподавания истории в школе : учеб. для студ. высших учеб. завед. М. : Владос, 2000. 240 с.
8. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. 616 с.

УДК 378.091.12:005.336.5:808.54

*Коршак Віталіна, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.), м. Полтава*

ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛЕКТОРА ВІДПОВІДНО ДО СУЧАСНИХ ВИМОГ МОВЛЕННЯ

Для сучасного лектора вміння грамотно володіти культурою мовлення свідчить про високий рівень освіченості та професіоналізму. Особливо важливим, є уміння говорити у галузі профільної науки лектора, адже аудиторія перш за все звертає увагу на особистість, індивідуальність мовця, а найбільше на те, як він говорить. Лекторові, що передає власні знання аудиторії не слід цуратись мистецтва говорити. Мається на увазі, рівень опанування молодими педагогами-лекторами культурою мовлення на такому рівні, який вбирає в себе розвиток творчих здібностей та практичне оволодіння художньо-логічною довершеністю промови під час виступу та представляє високий рівень культури особистого усного та писемного мовлення. Названі вимоги до мовлення педагога, можуть бути дотримані лише за умови відданості справі та опануванням сучасними вимогами до мови лектора. Отже, оволодіння навичками культури мовлення лектора не формується самостійно, а потребує кропіткої та поступової роботи над рівнем та якістю мови. Працюючи над удосконаленням культури мовлення, педагог може звернутись за допомогою до методичної літератури. Дослідження сучасних вимог щодо мови лектора – це актуальна тема, оскільки українська мова розвивається та змінюється відповідно до глобалізаційних перемін в освіті. Метою статті є спроба вивчення типологічних особливостей педагога відповідно до сучасних вимог мови лектора.

У рамках вивчення сучасних вимог до мови лектора збільшилась увага та проводились дослідження вітчизняними та світовими науковцями. Цьому

сприяли наукові дослідження О.Семенов, Т.Г.Калюжної, В.Ф.Александрової, А.М.Габовди, В.М.Луци, Л.Кайдалової, В.Авраменко, Н.Шкурятни, В.Сухомлинського [2].

Лекційна робота педагога, як і кожний вид діяльності, вимагає вкладення сил і професійних здібностей людини. Лектор повинен мати підвищену вимогливість до себе, адже успішне проведення лекції, перш за все, потребує уміння налагодження психологічного контакту з аудиторією, уміння зосередитись, налаштуватись на робочий лад і розмірений тон проведення лекції [6]. Недостатня професійна кваліфікація, заклопотаність, незграбність, незібраність думок та неохайний зовнішній вигляд матимуть негативний вплив на аудиторію перед якою виступатиме лектор [3, 4].

Виділяють наступні типи сучасних лекторів у відповідності до індивідуальних особливостей: когнітивний, емоційно-комунікативний та практичний. Розглянемо їх більш докладно:

Лектор когнітивного типу індивідуальності є дистанційованим від матеріалу, що він подає аудиторії. Лектор констатує факти. Ставлення аудиторії до лектора є для нього неважливим. Емоційний потенціал не впливає на послідовність викладення матеріалу. Лектор є байдужим до власної аудиторії.

Емоційно-комунікативний тип індивідуальності лектора представляє педагога, слухачів та формує взаємини з аудиторією на рівні «лектор-слухач» у форматі спільного обговорення теми лекції та її основних питань. Лектор орієнтується на аудиторію та враховує її інтереси, емоційну наповненість лекції. Педагог наводить багато прикладів, аргументів і має «тонкий» виклад власної думки.

Практичний тип індивідуальності лектора представляє такого педагога, який пропонує агітаторський тип поведінки мовця, переконує у правильності та точності сказаного, максимально викладає матеріал. Головна мета – переконати аудиторію та схилити студентів на сторону власної позиції [5].

Сучасна мова лектора має містити у собі наступні структурні елементи:

Вступ. Вступ починається з завоювання уваги, стимулювання інтересу аудиторії до теми. Промову найбільш оптимально необхідно розпочати з цікавої репліки, або цікавого факту чи новини.

Постановка проблеми. У промові лектор повинен навести актуальність теми, вказати на проблеми та протиріччя у висвітленні питань теми, за допомогою мовних засобів сформулювати загальну проблему теми лекції. Рекомендовано звернутись до інтересів аудиторії, її потреб, наводити посилення на факти, вислови та твердження, сталі точки зору.

Поділ проблеми на менші складові. У промові лектор, поділяє загальну, сформувану ним проблему на підпункти. Виклад особистої позиції та підходів до вирішення загальної проблеми.

Резюмування та висновки. Заключна частина промови лектора повинна сприйматись, як факт і плавно виходити з основної частини [1, с. 7–9].

Отже, лекторська діяльність потребує оволодіння спеціальними вміннями та навичками. Мова лектора потребує та висуває необхідність належної постави голосу. Голос не повинен бути сухим, скрипучим, сиплим, адже такий голос «ріже слух» аудиторії, швидко втомлює та відволікає від суті лекції. Мова лектора повинна бути простою, чіткою та ясною, не повинна містити складні мовні обороти, що не несуть жодного сенсу. Сказане мовцем, аудиторія повинна розуміти легко та чітко [2].

Розглянемо основні сучасні вимоги до мови лектора:

Логічність мовлення. Лектор повинен уміти логічно та правильно будувати речення, чітко доносити власну позицію та думку до аудиторії.

Точність мовлення. Використання двозначних слів, пропозицій для лектора недопустимо. Мова лектора повинна бути позбавлена граматичних та смислових помилок.

Доречність мовлення. Особливо важливим і цінним для лектора є почуття мовного такту. Мова повинна відповідати ситуації, темі та формувати правильну позицію та ставлення аудиторії до лектора.

Виразність мовлення. Лектор, який володіє навичками привернення уваги до власної промови цінується аудиторією. Банальний монолог без інтонації не сприймається аудиторією. У промові необхідно виділяти інтонаційно основні моменти.

Багатий словниковий запас. Високий рівень словникового запасу лектора формує високу якість мовлення та лекції.

Правильність мовлення. Лектор повинен будувати вислови відповідно до норм мови.

Чистота мовлення. Для лектора у спілкуванні неприпустимо використання слів-паразитів і жаргонізмів. Мова лектора повинна бути чистою та не містити слів ненормативної лексики [7, с. 114–116].

Отже, оволодіння лектором сучасними вимогами до мовлення є запорукою його успішного мовлення, лекційної та педагогічної майстерності загалом. Лекторська мовна діяльність передбачає собою постійну працю над самовдосконаленням, опануванням вимогами до сучасного ділового, лекторського мовлення, теоретичного розширення словникового запасу, поглиблення знань із власної спеціалізації. Лектор повинен свідомо підходити до власної діяльності та привчати себе до щоденних розумових навантажень, відточувати самодисципліну. Доки у лектора є почуття особистого інтелектуального росту та розвитку він є цікавим для аудиторії. Зупинка особистісного росту та розвитку навиків сучасного лектора відбивається на якості його професійної діяльності.

Література:

1. Горєєва В.М. Педагогічна техніка: Методичні рекомендації. К.: НПУ, 2006. С.7–9.
2. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність. К., 2004.

3. Калюжна Т.Г. Культура мовлення педагога. URL: https://lib.iitta.gov.ua/2562/1/%D0%9C_1_.%D0%A0_.%D0%B4%D0%BE_%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%83_docx.pdf
4. Культура мови і культура мовлення викладача. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F-6-.pdf>
5. Культура мови педагога: вимоги і розвиток професійної діяльності. URL: <https://uk.sodiummedia.com/3973939-teacher39s-speech-culture-requirements-and-professional-development#menu-6>
6. Падалка О.С., Нісімчук А.М., Смолюк І.О., Шпак О.Г. Педагогічні технології: Навчальний посібник для вузів. К., 1995.
7. Пасинок В.Г. Функції професійного спілкування vs функції педагогічного мовлення. Методичні і психолого-педагогічні проблеми викладання іноземних мов на сучасному етапі : матеріали VII Міжнар. наук.- метод. конф. X. : ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2014. С. 114–116.

УДК 342.72/.73-055.2-28

Косуліна Анна, магістрантка ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С.Макаренка (наук. кер. – доц. Горобець І.В.), м. Суми

ІСЛАМ ТА ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНОК

Іслам сформувався на початку VII ст. у південно-західній частині Аравійського півострова у період розпаду родоплемінного ладу й утворення Арабської держави. Іслам кардинально відрізнявся від язичницьких вірувань, що існували на цих територіях, культом єдиного Бога – Аллаха. Засновником і проповідником цієї релігії був Мухаммед ібн Абдаллах (570—632), на якого у віці 40 років зійшло Божественне одкровення, і він почав прилюдно проповідувати істини, що відкрилися йому. Після смерті пророка Мухаммеда було складено звід цих істин в єдину священну книгу Коран.

Єдність права та релігії привела до того, що мусульманське право отримало назву шаріат – сукупність закріплених Кораном і Сунною приписів, що містить норми державного, спадкового, карного і сімейного права, якими повинні керуватися мусульмани у всіх життєвих ситуаціях для того щоб досягти морального вдосконалення, мирського благополуччя та потрапити до раю. Шаріат є суворо конфесійним правом, органічно злите з догмами ісламу, його релігійно-моральними засадами. Джерелами мусульманського права є Коран, Сунна, Іджма. У цих актах закріплювалися як обов'язки, так і права мусульман.

Проблема правового становища мусульманської жінки існує з зародження ісламської релігії, проте щоб побачити вплив ісламу на жінку

потрібно розглянути умови її життя в період джагілії. Жінка в доісламському світі була майном чоловіка чи батька. Її можна було вільно продати, обміняти чи вбити. Після смерті чоловіка жінка передавалася у спадок родичу чоловіка. Про існування такого звичаю згадував пророк Мухаммед: «Коли чоловік помирав, його спадкоємці брали за дружину жінку свого родича і могли її не відпускати. Родичі чоловіка мали більше прав над нею, ніж її родичі» [1]. Син міг одружитися з мачухою після смерті батька, і це сприймалося як зміна глави сім'ї.

Дуже часто в знатних сім'ях маленьких дівчат убивали, аби вони не зганьбили сім'ю у майбутньому. Звичай живцем закопувати новонароджених дівчат уперше завели вожді племені Бану Аса'ад, і згодом цей звичай перейняла найвища знать племен Бану Рабійя, Бану Кунда та Бану Тамім.

У Корані описується становище жінки в доісламському суспільстві в наступних словах: «І вони приписують дочок Аллаху, - Святий Він! - тоді як (самі) вони мають те, чого бажають. І коли комусь із них повідомляють звістку про (народження) дочки, обличчя його затьмарюється, тоді як він пригнічує внутрішнє горе своє. Він ховається від людей через отриману ним недобру звістку: «Чи зберегти її, незважаючи на ганьбу, чи закопати в пил?» Воістину, злі судження їх» [5].

Жінка не могла отримати спадщину, навіть якщо батько був багатим, спадкоємцем міг бути лише чоловік. Нерівність між чоловіком та жінкою виявлялася й у заходах покарання. Наприклад, якщо злочинцем був чоловік, а жінка жертвою, шкода могла і не відшкодовуватися.

Іслам покращив становище жінки та надав їй стійкий правовий статус ніж в доісламському суспільстві. В першу чергу він заборонив вбивати дітей: «І не вбивайте ваших дітей з боязні збіднення: Ми прогонуємо їх і вас; воістину, вбивати їхній великий гріх!» [4]. Він відкинув джагілійські звичаї, які узурпували права жінок. Коран установив рівність між чоловіком та жінкою, виходячи з того, що вони створені з однієї душі. Коран підкреслює, що Бог створив усі види живих істот парами, також було створено й людські істоти. «Він той, хто створив вас із єдиної душі і зробив із неї дружину, щоб заспокоюватись у неї» [4]. «Він створив вас із душі, потім зробив із неї її пару...» [4]. Як відомо в мусульманських країнах поширені полігамні шлюби, проте в доісламському суспільстві кількість дружин не обмежувалася, а іслам обмежує кількість жінок, з якими можна перебувати одночасно в шлюбі, до чотирьох: «...Ви можете одружитися з двома, трьома, чотирма одночасно, але не більше, і ви повинні бути впевнені, що будете справедливі до всіх. Якщо ж ви боїтеся, що не будете справедливі, то одружуйтеся тільки з однією...» [4]. Також чоловік має бути справедливим до кожної дружини, забезпечувати однаковий матеріальний статок. Тож не дивлячись на полігамні шлюби права жінок захищалися, адже іслам наполягає на створенні сприятливих умов для проживання кожної дружини.

Шлюб за мусульманським правом оформлюється договором купівлі-продажу. Жінка є предметом договору, вона продається чоловікові за певну

суму грошей або за відповідну кількість речей, але Коран наказує, щоб чоловік виплачував дружині визначену винагороду «садак», його розмір визначався залежно від соціального стану нареченого і нареченої, але він не повинен бути менше 0,25 динара. Частина садаку призначалася на аліменти після розлучення і мала назву «мехрія». За Кораном садак мав належати дружині, але фактично значна його частина повністю передавалася батькові нареченої [2, с.271]. Фактично у жінки не запитували згоду на шлюб, проте для того, щоб цей договір мав силу, необхідно публічно дати згоди на шлюб обом нареченим. Без їхньої згоди шлюбний договір вважається недійсним. Також згоду на шлюб нареченої має висловити і покровитель — найближчий чоловік із близьких родичів чи суддя у справах шаріату, якщо немає покровителя. Покровитель (батько, брат, дядько чи опікун) не повинен відмовляти у весіллі. Відмовитися можна тільки у випадку, якщо у нареченого погана репутація. Крім покровителя, засвідчити про задоволення двох сторін повинні два справедливих свідки. Вийшовши заміж, жінка переходила під владу чоловіка.

Під час розлучення «талок» чоловік та дружина були нерівноправними, тобто чоловік міг розлучитися не називаючи причини промовивши «ти відлучена». За традицією чоловік мав виділити жінці необхідне майно. Жінка може розлучатися тільки через суд, посилаючись на визначені підстави: чоловік має фізичні недоліки, не надає коштів на її утримання, жорстоко поводить з дружиною та не виконує подружні обов'язки. Жінка протягом трьох місяців має залишатися в будинку колишнього чоловіка для того, щоб визначити вагітна вона чи ні. Проте після розлучення чоловік повинен видати дружині аліменти на чотири місяці. Якщо в цей термін чоловік побажає відновити подружні відносини, розлучення анулюється. Після розлучення діти віддавалися під владу чоловіка і зберігали право успадковувати майно подружжя. Діти віддаються дружині лише в тому випадку, якщо чоловік не в змозі був утримувати їх [2, с. 271].

Кораном було закріплено право жінки на спадщину. Жінка може отримати спадок від чоловіка, батька, матері, брата, дітей. Проте спадок жінки менший за спадок чоловіка, але не набагато. «Заповідає вам Аллах щодо ваших дітей: синові частку, подібну до двох дочок» [4]. Дане положення пояснюється тим, що жінка завжди повинна перебувати під опікою чоловіка, який утримує її та забезпечує її потреби. У спадкуванні майна подружжя тим, хто пережив, також виражена нерівноправність чоловіків і жінок. Чоловік одержує після смерті дружини половину всього майна, що залишилося (нерухомого і рухомого), а при наявності дітей — одну чверть. Дружина після смерті чоловіка одержує тільки чверть рухомого майна, а при наявності дітей — восьму частину [2, с. 272].

Жінка за ісламом має право і повинна здобувати освіту та професію. За бажанням жінка-мусульманка (за згодою чоловіка або родича, що відповідає перед Аллахом за збереження її честі і моралі) може займатися власним бізнесом чи брати участь у суспільному і політичному житті суспільства, працювати в прийнятних для неї галузях, таких, як медицина, освіта, текстиль,

кулінарія, але це залежить від рівня розвитку держави та суспільства [3, с. 264-265]. Таким чином, навчання і робота, всупереч думці більшості, для мусульманок доступні і дозволені. Мусульманка має право працювати лише за умови, якщо робота не заважає їй доглядати дім, чоловіка та дітей.

Безсумнівно, іслам значно впливає на суспільне та особисте життя жінки, виявляючись у різних сферах людського життя, визначаючи моральні і духовні цінності та встановлюючи суворі норми, але в правовому відношенні інтереси та особливості жінки враховані та захищені. Проблемою залишається лише реалізація прав жінки, які закріплені в ісламі. Незважаючи на загальне покращення становища жінок у мусульманських країнах, дана проблема залишається дуже актуальною.

Література:

1. Ибн Касир. Толкование Великого Корана (на арабском языке). Т. 1. Хиван: 2013. 464 с.
2. Історія держави і права зарубіжних країн. 2е вид. перероб. й доп. : Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
3. Кириченко Т.С. Місце і роль жінки у країнах Ісламського світу. Право і Безпека. 2010. № 5. С. 263-266.
4. Коран / перевод И.Ю. Крачковского. Изд. 2-е. Москва: Наука, 1986. 213 с.
5. Музаффар Ахмад. Положення жінки в ісламі [Електронний ресурс] <https://yvision.kz/post/387774>
6. Словник ісламських релігійних термінів арабського походження. Михайло Якубович [Електронний ресурс] https://chtyvo.org.ua/authors/Yakubovych_Mykhailo/Slovyk_islamskykh_relihiinykh_terminiv_arabskoho_pokhodzhennia/

УДК 271.2(091)(477)«08/11»

*Ляшенко Інна, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Лахно О.П.), м. Полтава*

СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА РУСІ ЗА ЧАСІВ ПАНУВАННЯ ЗОЛОТОЇ ОРДИ

Золота Орда, що була утворена у 1240 році, була однією із наймогутніших та найбільших середньовічних держав, історія якої у довгостроковій перспективі обумовила особливості еволюції внутрішньої природи та форму соціального і державного устрою східнослов'янського етносу постмонгольської епохи. У XIII – XV століттях Золота Орда мала визначне значення у розвитку народів та країн, що входили до її складу або вступали із нею у різноманітні відносини. Не оминула цю участь і Русь, владу над якою

ординці отримали після 1242 року. Як зазначає О. Моця, основною причиною завоювання Русі було те, що усі князі проігнорували військову небезпеку зі сходу, вважаючи, що монголи – це всього лише ще одне кочове плем'я, яке не несе у собі загрози. Окрім того, слабкість Русі «була викликана не стільки зовнішніми факторами, скільки злочинним консерватизмом, що був властивий правлячим київським князям, їх відвертою бездарністю, а також їх небажанням та нездатністю змінити застарілі порядки, що буквально «тріщали по швам»» [6, с. 25].

Як зазначають історики, завоювання монголами Русі призвело до значної руйнації та спустошення міст і сіл. Економіка теж прийшла в занепад, адже більша частина доходів у вигляді данини йшла за межі країни, а багатьох талановитих ремісників відправили фактично в ординське рабство [2, с. 59 – 60]. У світлі такого положення справ Русь за часів ординського панування переживала економічний та культурний занепад, що призвело до значного її відставання від країн Заходу [1, с. 22]. Проте, якщо говорити про стан церкви за часів панування Золотої Орди, то більшість дослідників сходяться на тому, що монголи не лише не нав'язували власну релігію на Русі, а й всіляко сприяли укріпленню православ'я. Більше того, хани надавали церкві захист та навіть дозволяли будувати православні храми на своїх територіях. Тож зупинимося на даному питанні більш детально.

Так, говорячи про становище православної церкви на Русі на часів Золотої Орди, можна сказати, що думки істориків із приводу даного питання розділяються на дві абсолютно протилежні точки зору. Одна із них базується на тому, що церква дуже постраждала у даний період, адже вона приймала доволі активну участь у супротиві проти ординців, через що, зокрема, було зруйновано багато церков та храмів. Окрім того, як відомо у XI – XIII століттях власниками більшості храмів було не духовенство, а світські ктитори та патрони. При цьому для власного існування церковна ієрархія отримувала від своїх покровителів із цих храмів доволі вигідну рентну плату. Проте, із монгольським нашествям ситуація кардинально змінюється, і, через збідніння та гибель багатьох ктиторів, церква змушена була самостійно витратитися на утримання свого майна [3, с. 431 – 434].

Інша точка зору навпаки зводиться до того, що церква активно вела співробітництво із Золотою Ордою, а іноді й свідомо шукала усесторонню підтримку в ординських ханів. За це вона була звільнена від податків та данини, та не зазнала тих матеріальних проблем, із якими зіштовхнувся простий народ. Окрім того, було фактично закріплено судову та економічну невідзвітність церкви перед руськими князями. Також церква звільнялася від перепису населення та служби в ординському війську [5, с. 179]. Тож можна сказати, що за часів монгольського панування православна церква перетворилася фактично на повноцінний феодальний інститут та здобула масу імунітетів не лише по відношенню до ординської адміністрації, але й стосовно князівської влади.

Таке положення церкви дозволяло їй проводити пропаганду щодо не лише однозначного звернення до православ'я, а й із приводу ідеї згуртування народу Русі проти панування Золотої Орди, що у подальшому відіграло важливу роль у боротьбі з ординською навалою та об'єднанні українських земель. Справа в тому, що у свідомості населення Русі монгольське нашествя було своєрідною Божественною карою за аморальну поведінку, порушення християнських заповідей та постійні міжусобиці. Єдиним шляхом спасіння було об'єднання та підкорення церкві, тобто повернення до християнства [4, с. 433]. Пропаганда на цю тему була розпочата монахом Києво-Печерського монастиря Серапіоном, справу якого згодом продовжили й інші християнські релігійні діячі.

Відомостей про життя Серапіона до нашого часу береглося доволі мало. Відомо лише, що у 1274 році він був переведений із Києва до міста Володимир, та поставлений там єпископом Володимирським, Суздальським та Нижегородським. Помер він 12 липня 1275 року та був похоронений в Успенському соборі у місті Володимирі [7].

Серапіон володів прекрасним ораторським талантом. Його твори визначаються високою моральністю та були доволі шанованими на Русі. Він критикував жителів Русі за те, що вони не слідували Святому Євангелію та християнським повчанням: «Не послушали ми Євангелія, не послушали Апостола, не послушали сказання пророків, не послушали святителів великих Василя та Григорія Богослова, Іоанна Златоуста та інших, якими віра затверджена була» [4, с. 435]. Серапіон говорив про нашествя як про покарання за гріхи та порушення християнських канонів: «...прийшов до нас немилостивий народ, бо послав його Бог; і землю нашу опустошили, і міста наші полонили, і церкви святі розорили» [4, с. 435]. Із гіркотою на душі писав Серапіон і про моральність народу Русі, про те що «...заздрість примножилася, злоба нас тримає у покорі, марнославство наш розум затуманило, до ближніх ненависть вселилася у наші серця, ненаситна жадібність поневолила нас, не дала нам допомогти сиротам, не дала пізнати природу людей – але як звірі прагнуть наситити свою плоть, так і ми хочемо та прагнемо усіх згубити...» [4, с. 435]. Монах та проповідник звинувачував народ Русі в тому, що навіть у найтяжчі часи люди не змогли змінити «свої мерзенні звички», і, вважаючи себе православними, діяли зовсім не відповідно до Божих заповідей.

Серапіон бачив спасіння Русі лише у покаянні та моральному вдосконаленні: «Краще, брати, відділімося від злого, та припинимо усі зlodіяння: розбій, грабежі, п'янство, образи, крадіжки, лихварство, гнів та лють, брехню та наклеп» [4, с. 435]. Він вважав, що божественна заповідь – заповідь любові – є основою людської праведності. Саме теми любові, морального вдосконалення, покаяння, боротьби із гріхами та дотримання заповідей зустрічалися у багатьох проповідників та послідовників Серапіона у XIII столітті, що неабияк позначилося у майбутній боротьбі за звільнення від монгольської навали.

Таким чином, на думку Серапіона, – найтяжчий гріх народу Русі полягає у продовженні язичницьких традицій. Тож наші ордінці відіграє важливу роль у становленні Руської держави на «шляху істинному» та покращить національну свідомість народу. Отже, можна сказати, що монгольське завоювання відіграло важливу роль у закріпленні у свідомості громадян Русі християнства як об'єднувального та визначального елементу. У зв'язку з цим, на нашу думку, саме православ'я стало своєрідним символом національної незалежності руських земель від чужоземних завоювань.

Завдяки своїм беззаперечним привілеям, православна церква за панування Орди значно активізувала свою діяльність, що призвело до збільшення числа монастирів та храмів на землях Русі. Вважалося, що саме вони мали стати «центрами християнського світу». Так, згідно із даними, наданими істориком В. Ключевським, лише за період із XIV по XV століття було побудовано 35 нових монастирів [5, с. 179]. Дану думку продовжує М. Карамзін, який беззаперечно вважав, що за період влади монгол християнство лише посилювалося, а кількість церков та релігійних діячів збільшилась. Крім того, за рахунок звільнення від сплати податків, церква значно збільшила свої матеріальні достатки, що стало причиною припливу людей на землі монастирів та храмів та збільшення, у свою чергу, частки церкви у сільськогосподарському виробництві [5, с. 180]. Таким чином, значно збільшилась кількість селян, що знаходилися під владою церкви, тож остання мала на них усі засоби впливу.

Отже, православна церква на Русі за часів панування Золотої Орди була чи не у найвигоднішому становищі, адже їй були надані найширші канонічні, адміністративні та судові свободи, а подібні відносини із монголами призвели до самостійності київських первосвящеників та їх недоступності для княжої влади. За період монгольської навали православна церква лише посилювала свій вплив, що без перебільшення можна назвати одним із найкращих періодів у її історії. Тож сказане дозволяє зробити висновок, що вплив Золотої Орди на церковну організацію Русі та її канонічно-правові інститути був не лише значним, але й допоміг об'єднати населення у боротьбі проти ордінців.

Література:

1. Бабенко Р.В. Взаємовідносини Золотої Орди і Південно-Західної Русі в XIII ст.: автореф. дис. канд. істор. наук. Київ, 2004. 23 с.
2. Бут О. М., Бушин М. І., Вовк Ю. І. Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів; за заг. ред. д.і.н., проф. М.І.Бушина, д.і.н., проф. О. І. Гуржія; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2016. 644 с.
3. Галимов Т.Р. Влияние Орды на каноническо-правовой статус митрополичьей кафедры и Русской церкви во второй половине XIII – начале XIV века. Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях. 2016. Вып. 6. С. 428 – 452.

4. Давыдов А.Ю. Влияние христианства на духовную культуру Руси в XIII веке. Молодой ученый. Раздел: История. 2013. № 10(57). С. 432 – 437.
5. Камалов И.Х. Золотая Орда и русский улус (татарское влияние на Россию); пер. с турец. яз. И. М. Миргалеев; отв. ред. А.В. Аксанов. Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2016. 304 с.
6. Моця О.П. Золотоординські «темні» віхи на землях Південної Русі: історико-археологічний контекст. Археологія. 2017. № 2. С. 24 – 37.
7. Серапіон Печерський. Стаття із Вікіпедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BF%D1%96%D0%BE%D0%BD_%D0%9F%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9.

УДК 930.2:316.613.5

*Наухатько Ігор, магістрант факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.), м. Полтава*

РОЛЬ ОСОБИ В ІСТОРІЇ: ІСТОРІОГРАФІЧНІ НАРИСИ ПИТАННЯ

У різні історичні часи життя звичайних людей і загалом держав виявлялося залежним від рішень у політичній, соціально-економічній і культурних сферах, які приймалися окремими владними особами. У зв'язку з сьогоденними подіями, загостренням міжнародної ситуації в світі та розв'язанням російсько-української війни, одним із особливо дискусійних і актуальних питань залишається проблема ролі видатних особистостей в історії держав і народів. Поширеною суспільною думкою є теза про те, що великі справи породжують великих людей. У методологічному сенсі потрібно розуміти про відсутність одностайної думки щодо формулювання понять «велика подія» та «видатна особа». Об'єктами дослідження у контексті історичної пам'яті виступають історичні події та особистості, які мають певне позитивне чи негативне значення як для життя окремої людини, так і для великих соціальних груп і народів.

У нашому дослідженні спробуємо ознайомити читача з окремими історіографічними нарисами вітчизняної літератури щодо питання ролі особи в історії. Звернемо увагу на наукові публікації У. Великопольської, Т. Воропаєвої, В. Козьми та О. Яся.

О. Ясь у своєму науковому доробку під поняттям особистість в історії окреслює сукупність уявлень про місце людини в плинні історичного часу та простору, зокрема щодо її колективних, групових і персональних ролей, суспільних, професійних, родинних практик, реалізованих і можливих життєвих сценаріїв, пов'язаності конкретної особистості з відомими подіями, явищами, процесами, фактами тощо. Зміни у трактуванні поняття «особистості в історії» дослідник пов'язує з розвитком філософської та суспільної думки в

різні історичні часи. Так, із формуванням міфологічної свідомості у давніх людей легендарні персонажі наділялися надзвичайними здібностями та особливим призначенням. Античний тип людини відзначився розмаїттям соціальних ролей. Особу оцінювали за її чеснотами, діями, які її засуджували чи, навпаки, оспівували. Нове осмислення особистості в історії запровадило християнство. Життєвий шлях особи розглядали, тлумачили та оцінювали із погляду сакральних канонів.

У середньовічну добу ставлення до людини переважно визначалося її місцем у становій стратифікації суспільства. Поняття соціальної людини, як духовної та культурної істоти, логічно та раціонально мислячої, виникло у добу Відродження. За поширення просвітницьких ідеалів особистість в історії розглядали з позицій моральності, стратегій поведінки, оскільки історія була передовсім вчителькою життя. За романтичної традиції виник новий тип особистості – романтичний герой, який часто мав месіанське призначення: врятувати народ від іноземних загарбників, побороти несправедливість знаті, захистити етносоціальну самобутність тощо. За панування філософії позитивізму відбулася персоніфікація історичних особистостей, які репрезентували бажання, інстинкти, колективну волю, емоції, переживання певних соціальних спільнот. Концепції «масової людини», «соціального гвинтика» та сингуляризму, тобто представлення суспільства як сукупності особистостей та колективізму, набули поширення з 20-х років ХХ ст. На зламі 50-60-х рр. ХХ ст., за часів антропологічного повороту, особистість розглядалася у новітніх контекстах: через середовище побутування, ментальність, ієрархію цінностей тощо [4].

Цікаві думки висловив В. Козьма з позицій критичного ставлення до «великих» та «достойних» українців, які вплинули на вітчизняну історію. У значному вирії подій української історії дослідник звернув увагу на найбільш знакові події, які змінили долю багатьох людей та отримали назву революційних, історичних і великих. У статті наведено дані соціологічного дослідження, проведеного науковцями інституту соціології НАН України. Респондентам було надано список видатних людей історії України. З-поміж відомих осіб необхідно було відзначити тих, хто найбільш позитивно, на їхню думку, вплинув на подальшу вітчизняну історію. Дослідник зауважує на «вибірковості пам'яті», адже свідомість людини доволі часто витісняє негативні події та факти та у своїх спогадах спирається лише на позитивні. Виходячи з такої позиції, на перших позиціях у рейтинговому списку люди відзначили важливість в історії України Богдана Хмельницького, Михайла Грушевського, князя Володимира Святославовича, прозваного Великим, і В'ячеслава Чорновола. Ідеалізація постаті у свідомості різних поколінь українців, на думку дослідника, була пов'язана з «історією успіху». У непересічних особистостях кожен українець знаходив значимі події та факти в їхніх життєписах. Тоді виникає філософське питання: чи подія уславила історичну особу у віках, чи владна персона – подію? Отже, видатна особистість як феномен і соціальне явище має безперечно конкретно-історичний характер

і залишилися у людській пам'яті тому, що намагалася зробити важливі кроки для покращення життя свого народу: будувати, а не руйнувати [3].

У. Великопольська, вивчаючи погляди М. Кордуба про роль особи в історії, звернула увагу на певну героїзацію ним видатних осіб в історії України та всесвітньої історії; аналіз основних течій історіософської думки; розгляд персоналіської візії «визначних постатей» Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Польсько-Литовської доби та періоду Гетьманщини. Важливою функцією «героя» в історичному процесі була його здатність виступати об'єднувачим фактором і талановитим організатором. За визначенням М. Кордуба «видатна особа» – це здібний організатор, людина, спроможна краще прогнозувати соціальні дії та їх наслідки, докладно аналізувати соціальні стосунки [1].

Через призму біографістики розглядала роль особистості в українській історії Т. Воропаєва у своїй розвідці, підкреслюючи, що активізацією біографічних досліджень відзначається новітній період розвитку гуманітаристики, від початку ХХ ст. Дослідниця зауважує на необхідності перегляду ролі окремих історичних постатей, більш докладнішому вивченні життєвих шляхів і повторного переосмислення їхньої значимості, внеску в історію. Такі питання стали особливо актуальними та затребуваними за часів інформаційної війни. Застосовуючи інтегративну методологію, за якої поєднуються концептуальний матеріал біографістики, історичної психології, соціальної філософії і психології, створилися можливості для поетапного аналізу розвитку української та світової біографістики. Авторка під визначенням історичної особистості окреслює видатного державного, національного, політичного, громадянського, культурно-мистецького, наукового, релігійного діяча, що справив великий вплив на перебіг суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-історичних подій, які визначили на багато років уперед шляхи розвитку держави, нації, країни, суспільства або й всього людства [2].

Підсумовуючи можна зауважити на тому, що серед вищеназваних дослідників немає єдиної точки зору щодо формулювання понять «видатна особа», «особистість в історії», «визначна постать», «велика» або «достойна людина» тощо. Дискусійним і затребуваним у світлі нових глобалізаційних процесів світової історії залишається проблема ролі особистості в історії людей, народів і держав. Під значимими особистостями в історії передовсім розуміємо тих, які внесли певний внесок у суспільний розвиток і набагато років уперед змінили поступ держави, нації, народу, певного суспільства чи людської спільноти загалом.

Література:

1. Великопольська У. М. Кордуба про роль особи в історії. HUMANITIES & SOCIAL SCIENCES 2009. 14-16 May 2009, LVIV, UKRAINE. С. 26–28.
2. Воропаєва Т. Роль особистості в українській історії крізь призму біографістики. Українська біографістика. 14/2016. С. 50–70.

3. Козьма В. Роль видатної особистості в політичній історії. Вісник Львівського університету. Серія філософ.-політолог. Студії. 2017. Випуск 11, С. 131–136.
4. Ясь О.В. Особистість в історії. Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. Т. 24. URL: <https://esu.com.ua/article-76989>

УДК 373.5.016:94(477)«1991/...»:37.091.214

*Шамрай Марія, магістрантка факультету історії та географії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.), м. Полтава*

ВИВЧЕННЯ РОЛІ ОСОБИ У ШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМАХ З ІСТОРІЇ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Шкільний курс історії завжди відіграв важливе значення у контексті національно-патріотичного виховання та формування в учнів уявлень про культурні, національні та суспільні цінності. Саме під час вивчення історії створюється уявлення учнів про історичних діячів, їхнє значення та роль у суспільстві й історії.

З моменту проголошення незалежності України й донині ведеться активна робота над удосконаленням та оновленням навчальних програм з історії. На думку дослідника О. В. Томаченко, цей процес відбувався у декілька етапів:

1) 1989 – 1992 роки – виокремлення історії України як самостійного курсу, вдосконалення навчальних програм відповідно до «нового політичного мислення» та орієнтації на загальнолюдські цінності за старим формаційним підходом та радянськими схемами;

2) 1992 – 1996 роки – оновлення змісту курсів історії України та всесвітньої історії та їх формування за новими схемами, перші спроби впровадження цивілізаційного підходу та відхід від формаційного підходу як єдино правильного;

3) 1996 – 2005 роки – робота над створенням нових схем і підходів у формуванні змісту шкільної історичної освіти;

4) 2005 – 2010 роки – оновлення змісту програм з історії та внесення змін, пов'язаних з переходом з 12-річного на 11-річний термін навчання [17, с. 192 - 200].

Слід відзначити, що після 2010 року процеси реформування освіти в цілому, а разом з цим і шкільного курсу історії не зупинилися, вони тривають донині. Так, у 2012 році було укладено типову програму з історії, яка зазнала змін у 2015 та 2016 роках. Цей період можна вважати перехідним етапом між «старою» школою та Новою українською школою (НУШ). Після ухвалення в

2017 році Закону України «Про освіту», де повна загальна середня освіта має три рівня і триває 12 років (стаття 12, п. 3), була оновлена і шкільна програма з історії відповідно до вимог НУШ. Мета оновлення – модернізація навчальних програм для 5-9 класів на основі компетентнісного підходу. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 року було затверджено Державний стандарт повної загальної середньої освіти. Він почав застосовуватися з 1 вересня 2022 року для учнів, які навчаються за програмами дванадцятирічної повної загальної середньої освіти. Новим у державному стандарті є перехід до визначення вимог до результатів навчання учнів за освітніми галузями, а не предметами, як було раніше. Відповідно предмет «історія» відтепер увійшов до громадянської та історичної освітньої галузі.

Як же змінювалося висвітлення ролі особи в історії на шкільних уроках відповідно до зазначених вище реформ освітньої галузі? Отже, спробуємо дати відповідь на поставлене питання у даній статті.

Реакцією української освіти на ухвалення акту проголошення незалежності України стало затвердження у 1991/1992 та 1992/1993 навчальних роках нової навчальної програми з історії України (розроблено працівниками Інституту історії України АН України докторами історичних наук, професорами М. В. Ковалем, С. В. Кульчицьким, Ю. О. Курносим, В. Г. Сарбєєм, В. А. Смолієм за участю провідного інспектора-методиста Головного управління шкіл Міністерства освіти України А. А. Чуба) та проєкт навчальної програми з історії для учнів 6 – 8 класів (автори: канд. пед. наук О. І. Бахтіна (6-й клас), вчитель-методист Г. М. Донський (7 – 8-мі класи)). Зазначається, що нові програми було укладено з урахуванням нової структури вивчення історії, запровадженої Міністерством освіти України у 1991/1992 навчальному році. Самостійно існували курс з історії України та всесвітньої історії, з якого і розпочиналося вивчення історії у 6 класі. Автори зазначали, що дана програма відкидає формаційний підхід, який надавав історії різних країн одноманітного і знеособленого характеру, змушував шукати єдині закономірності суспільного розвитку в різних регіонах світу, підганяв все розмаїття фактів під єдину жорстку схему, применшував роль випадковості й волі людей, роль особистостей в історії. Важливим є те, що при переході до цивілізаційного підходу укладачі програми відмовилися від обмеженого класового підходу. Також значну увагу приділили повчальній й виховній історії, яка має важливе значення, бо історія, на думку авторів, – це драма людських відносин. Саме тому описи політичних подій та історій підсилюються індивідуально емоційно-ціннісним моментом. Тому перед поданням довідки про політичну діяльність, рекомендувалося знайомити учням з історичним портретом діяча. [6, с. 5].

Слід зауважити, що автори програми чималу увагу приділили вивченню культурно-етичного, соціально-економічного, релігійного та політичного середовища різних епох, що дає змогу учням сформувати цілісну картину певного історичного періоду, а також зрозуміти, за яких обставин формувалися світоглядні бачення видатних осіб. Учителям надавалося право

довільно добирати матеріал, самостійно вирішувати питання про його розширення і скорочення, у нових підручниках збільшувалася кількість додатків хрестоматійного типу, що давало змогу, формуючи свідомість учнів, виробити навички самостійно осмислювати та об'єктивно оцінювати історичні події й видатних діячів, обговорювати альтернативні точки зору, характеризувати історичні епохи без прив'язки до «єдиноправильної ідеології».

Створюючи проєкт програми з історії України, автори врахували рекомендації МОН України щодо паралельного вивчення курсів історії України та всесвітньої історії за лінійним принципом. Укладачі значну увагу приділяють вивченню ролі особи в історії. Так, значно розширено перелік осіб, яких повинні знати учні. Серед основних умінь учнів, здобутих у вивченні курсу, важливим є вміння: давати характеристику (з 8 класу – розгорнуту) видатних діячів, зокрема борців за свободу і незалежність України; описувати і оцінювати діяльність історичних осіб, давати їм порівняльну характеристику, у тому числі і моральну; працювати з нескладними історичними документами, науково-популярною та довідковою літературою, співставляти інформацію різних джерел, оцінки подій і людей, які містяться в них, обґрунтовувати своє ставлення до них; характеризувати значення, уроки, внесок у світову історію найважливіших подій і явищ української історії, діяльності історичних осіб тощо [6, с. 4].

Зазначимо, що у цей період популярною залишалася практика радянських часів – телепередачі на історичну тематику, які могли використовуватися на уроках історії як додатковий методичний матеріал. Так, серед серії сюжетів декілька епізодів присвячували діяльності видатних діячів. Звісно, після проголошення незалежності зміст програм дещо змінився. У своєму дослідженні О. Томаченко зазначає, що МОН, розуміючи проблемні питання, які виникли у галузі освіти, та з метою поглиблення знань учнів з історії України у листопаді 1991 року звернулося з офіційним листом до науково методичної лабораторії Київського державного педагогічного інституту імені М. П. Драгоманова (зосібно до канд. пед. наук І. Ф. Шиманської) з проханням підготувати матеріали та методичні рекомендації щодо використання навчальних телепередач з історії України у 1991/1992 н.р. (II півріччя). Починаючи з 17 січня по 22 травня 1992 року для учнів 8 класу (3-й урок, початок о 10.35) та з 24 січня по 15 травня 1992 року для учнів 9 класу (4-й урок, початок о 11.40) щоп'ятниці транслювалися телепередачі відповідно до розробленого календарно-тематичного плану. У календарно-тематичному плані наведено ряд тем, які були присвячені діяльності відомих діячів. Упродовж 1990-х років такі ж уроки були розроблені і для учнів 5-11 класів [16, с. 92].

У цьому ж руслі, у 2014 році ОДТРК «Лтава» спільно з Департаментом інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської обласної державної адміністрації започаткували серію короткометражних документальних фільмів «Поборники незалежності. Полтавщина». Проєкт

присвячений діяльності видатних осіб, що боролися за незалежність України упродовж XX – XXI століть. Відомі полтавські історики та філологи упродовж 7-10 хвилин розповідають про життєвий шлях відомих уродженців Полтавщини або ж про тих, чия діяльність була пов'язана з цим краєм. Усього було підготовлено 22 фільми, які можуть бути використані у якості додаткових матеріалів на уроках історії чи спецкурсах, присвячених вивченню історичних постатей [18;19;20].

В інформаційному збірнику Міністерства освіти та науки України у січні 1996 року було опубліковано програму з історії України для учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів. У преамбулі було зазначено, що це експериментальна програма, яка надається для обговорення змісту. Укладачами програми стали: Я. Грицак – канд. істор. наук, О. Лях – докт. істор. наук., П. Панченко – докт. істор. наук, Г. Швидько – докт. істор. наук., Р. Шуст – канд. істор. наук. Саме за цієї редакції програма була значно змінена: курс історії був розподілений на 6 розділів; історію України починали вивчати з 6-го класу; навчальне навантаження становило 17 годин, але за необхідності кількість годин можна було збільшити, за рахунок шкільного компонента або додатково включити до відповідних тем курсу всесвітньої історії. У цій програмі при висвітленні ряду тем з'являлися нові прізвища та імена історичних діячів. Того ж року було створено програму з всесвітньої історії, яка будувалася на цивілізаційному, культурологічному, стадіально-регіональному підходах й орієнтувалася на суперечливість, багатоваріативність, альтернативність історичного розвитку. Як і в попередній програмі особлива увага приділялася ролі особи в історії. Очевидним є те, що у цей період дана проблема залишалася актуальною та широко висвітлювалася як у навчальних програмах, так і у змістовому наповненні підручників та уроків [5, с.2-43].

У 1998 році шкільну програму з історії було змінено. Оновлення було здійснено через аналіз недоліків програми 1996 року. У 2001 році було проведено ще одне оновлення програми. Ці зміни зумовлювалися переходом до 12-класного навчання, введенням 12-бальної системи оцінювання, залученням до наукового обігу нових документів, продовженням ліквідації «білих плям» в історії, новим трактуванням історичних подій, явищ, діяльності історичних діячів тощо. Чергові оновлення відбулися й у 2005 році. Важливим є те, що у цій програмі були внесені нові положення про повсякденне життя різних верств населення, знята зайва деталізація, усунені оціночні вислови стосовно історичних осіб [11, с. 7].

Подальші оновлення програм були направлені на вдосконалення структури та змістового наповнення програм. У 2012 році МОН затвердило нову програму з історії для учнів закладів загальної середньої освіти. Її укладачами стали О. І. Пометун (голова) – завідувачка лабораторією Інституту педагогіки НАПН України, член-кореспондент НАПН України, докт. істор. наук, професор; О. В. Атамась – учитель історії ліцею «Наукова зміна» м. Києва; В. С. Власов – науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України, канд. істор. наук, учитель гімназії «Тріумф»; Ж. М. Гаврилюк –

учитель історії гімназії «Діалог» м. Києва; Р. І. Євтушенко – головний спеціаліст департаменту загальної середньої та дошкільної освіти МОНмолодьспорту; Ю. С. Комаров – учитель історії ліцею «Лідер» №171 м. Києва; І. А. Костюк – методист Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти; Т. В. Ладиченко – завідувачка кафедрою методики навчання історії, суспільно-політичних дисциплін та гендерної рівності НПУ імені М. П. Драгоманова, канд. істор. наук, професор; Ю. Б. Малієнко – науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України, канд. істор. наук, учитель гімназії «Троещина»; В. В. Ставнюк – завідувач кафедрою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, докт. істор. наук., професор; В. В. Ткаченко – головний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України, докт. істор. наук, професор; А. І. Тимченко – завідувачка міським методкабінетом м. Джанкоя Автономної Республіки Крим, учитель історії школи-комплексу № 2. Ряд знаних істориків-методистів розробили проєкт програми, який враховує те, що історія, як навчальний предмет, відіграє істотну роль у розвитку особистості, розвиває учнівську допитливість та уяву, надихає молодих людей ставити запитання та отримувати відповіді стосовно минулого свого краю, своєї держави, Європи та світу загалом [12, с. 2].

Автори представили розроблені ними курси історії України і всесвітньої історії, вибудовані у хронологічно послідовну лінійну систему шкільної історичної освіти. В основу програми було покладено цивілізаційний, культурологічний, соціоантропоцентричний та аксіологічний підходи до розвитку історичного процесу. У Пояснювальній записці зазначалося, що у даній програмі «людина розглядається як суб'єкт і творець історії». Тобто питанню ролі особи в історії відведена належна увага. Серед основних знань та умінь, які здобували учні впродовж вивчення шкільного курсу історії, важливими визначалися: вміння характеризувати описані події та діячів; вміння складати запитання про історичних діячів і події, пов'язані з їх життєдіяльністю; вміння характеризувати діяльність видатних діячів; вміння знаходити в інших джерелах за вказівкою вчителя відомості про історичних діячів краю і розповідає про них; вміння висловлювати ставлення до діячів різних епох; вміння складати історичні портрети історичних діячів; вміння наводити приклади ролі історичних діячів доби в розбудові української культури, політичного життя, поширенні реформаційних ідей тощо [12, с. 2-5]. Згодом програма зазнала незначних коригувань у 2015 та 2016 роках.

У 2017 році програма зазнала чергового оновлення. Цим займалася робоча група, до складу якої увійшли: М. М. Мудрий (голова), Р. Я. Пастушенко (модератор), О. В. Бурлака, Р. І. Євтушенко, Т. М. Ксьондзик, О. Г. Майданик, Л. М. Хлипавка, І. Я. Щупак. Дана програма, на думку авторів, має в повній мірі розкрити історичну компетентність учнів через основні елементи історичної компетентності: хронологічну, просторову, інформаційну, логічну та аксіологічну. Найважливішою з них для розуміння ролі особи в історії є аксіологічна компетентність, яка дає учням уміння

формулювати оцінку історичних подій та історичних постатей, суголосно до цінностей та уявлень відповідного часу чи відповідної групи людей, осмислювати зв'язки між історією і сучасним життям. Серед основних умінь, які має здобути учень є вміння характеризувати діяльність історичних діячів, співвідносити діяча з епохою та його впливом на цю епоху, знати короткі біографічні дані видатних осіб та ін. [13, с. 6].

Найновіша програма з шкільного курсу історії була затверджена у серпні 2022 року. Відзначимо, що існує чимале різноманіття програм. Ми проаналізуємо одну з них, підготовлену авторським колективом, який очолила Л. Гриневич [1].

Автори програми зауважують, що основні змістові наголоси програми спрямовані на політичні, економічні, соціальні й культурні виклики, що виникли у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України. Ці події зумовили необхідність змін у чинних навчальних програмах з історії для закладів загальної середньої освіти, щоби не лише доповнити наявний матеріал останніми подіями, але й урахувати нові історіографічні напрацювання та увиразнити наскрізні сюжетні лінії з минулого, що дають змогу пояснити сучасні події [1, с. 10]. У 6 класі розпочинається інтегрований курс історії, який знайомить учнів з азами історії. Уже на цьому етапі учні вчать характеризувати діяльність видатних осіб стародавніх часів. Тобто, з самого початку вивчення шкільного курсу історії учні знайомляться з поняттям «видатна особа», «історичний діяч» та «історичний портрет особи». При подальшому вивченні здобувачі освіти отримують вміння розкривати суть та історичне значення історичних діячів; характеризувати напрямки внутрішньої й зовнішньої політики світових правителів; укладати історичні портрети діячів різних епох; порівнювати діяльність правителів різних століть; встановлювати історичне значення рішень історичних осіб та їх вплив на подальший історичний процес; висловлювати власні судження та сформувати власну точку зору щодо видатних осіб та їх діяльності; узагальнювати діяльність особи та її наслідки; співвідносити діяча з епохою [1, с. 15-210].

Отже, аналізуючи програми з шкільного курсу історії для закладів загальної середньої освіти, можна зробити висновок, що впродовж періоду незалежної України історична освіта динамічно розвивається. Програми часто оновлюються, корегуються. Значну роль у змістовому наповненні відводять вивченню ролі особи в історії. Усуваючи «білі плями» в історії, програми поповнюються новими іменами. Серед умінь, що здобувають учні в процесі історичної освіти в школі, важливими є навички створення портретів історичних діячів й характеристика їх діяльності, аналізу причинно-наслідкових зв'язків діяльності видатних постатей та подальшого історичного розвитку. Ці навички є важливими для формування громадянських і соціальних компетентностей, визначених Державним стандартом базової середньої освіти.

Література:

1. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с.
2. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів України. Історія України. Всесвітня історія. (Нова редакція). 5–11 класи. К. : Перун, 1998. 271 с.
3. Програма для шкіл з поглибленим вивченням історії. Історія України. 7–11 класи. К. : Перун, 1996. 38 с.
4. Програма з всесвітньої історії для середньої школи (6–8 класи). Проект. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1992. № 12. С. 3–24.
5. Програма з історії України для учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів. 6–11 класи. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1996. № 1–2. С. 2–42.
6. Програма з історії України. 7–11 класи (Проект). Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1992. № 7–8. С. 2–64.
7. Програма з історії Української РСР 8–11 кл. (Проект). К. : Рад. шк., 1990. 40 с.
8. Програма із всесвітньої історії для (6–11 класи). Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1995. № 1–2. С. 3–48.
9. Програма початкового курсу історії України для 5 класів загальноосвітніх шкіл. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1991. № 2. С. 3–8.
10. Програма розвитку народної освіти Української РСР на перехідний період (1991–1995 рр.). Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1991. № 15–16. С. 3–36.
11. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія 6–11 класи. К. : Перун, 2005. 142 с.
12. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія 6–11 класи. К.: МОН, 2012. 48 с.
13. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія 6–11 класи. К.: МОН, 2017. 69 с.
14. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. 5–11 класи. Всесвітня історія 6–11 класи. К. : Шк. світ, 2001. 87 с.
15. Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України. 5–11 кл. Всесвітня історія 6–11 кл. К. : Перун, 1996. 126 с.
16. Томаченко О. В. Політика України у галузі шкільної історичної освіти (1991–2009 рр.). Спеціальність 07.00.01 – історія України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Луцьк, 2015. 285 с.
17. Томаченко О. В. Трансформація змісту шкільних програм з історії (1989–2010 рр.). Науковий вісник Миколаївського національного університету імені ВО Сухомлинського. Історичні науки. 2012. № 33. С. 192 – 200.

18. У Полтаві показали цикл міні-документальних стрічок «Поборники Незалежності України. Полтавщина». URL: https://bastion.tv/u-poltavi-pokazali-cikl-mini-dokumentalnih-strichok-poborniki-nezalezhnosti-ukrayini-poltavshina_n17115
19. У Полтаві презентували телепроект «Поборники незалежності». URL: <https://veche.kiev.ua/journal/4327/>
20. Що дивитися під час карантину: історико-краєзнавчий відеопроєкт ОДА й облради «Поборники незалежності. Полтавщина». URL: <https://poltava.to/project/6133/>

**Треті Полтавські студентські
наукові читання зі всесвітньої історії
імені професора Бориса Года**

Верстка макету – Лахно О.П.
Художнє оформлення – Лахно О.П.

Здано в набір 25.11.2022 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 15,9.